

2014 Tom 1 Acta anniversaria

1 *flor.* Principis
2 *Tempus* Corporis Christi
3 Collegium soci. Iesu 8 *Templum* Gracorum
4 *Conas* for. minorū 9 S. Lazari
de obseruantia 10 Domus Capitanes
5 Monasti S. Euphemie 11 Domus Parochi
monialium 12 Porta Mirdsis
6 *Prætorium* 13 Porta Stuczum
7 *Hospitale* S. Spiritus versus

НЯСВІЖ®

НАЦІОНАЛЬНИ
ІСТОРЫКА-КУЛЬТУРНЫ
МУЗЕЙ-ЗАПАВЕДНІК

Ministry of Culture of the Republic of Belarus
National Historical and Cultural Museum-Reserve «Niasvizh»

ACTA ANNIVERSARIA

Collection of academic papers of
National Historical and Cultural
Museum-Reserve «Niasvizh»

Founded in 2015

Volume I

Niasvizh
NHCMR «Niasvizh»
2015

Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь
Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік «Нясвіж»

ACTA ANNIVERSARIA

Зборнік навуковых прац
Нацыянальнага гісторыка-культурнага
музея-запаведніка «Нясвіж»

Заснаваны ў 2015 годзе

Том 1

Нясвіж
НГКМЗ «Нясвіж»
2015

УДК 94:069(476)(082)

ББК 63.3(4Бел)я43

А43

*Рэкамендавана да друку навукова-метадычнай радай
ДУ «Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік «Нясвіж»*

Укладальнік З.Л. Яцкевіч

Рэцэнзенты: кандыдат гістарычных навук В.В. Гарбачова,
доктар філалагічных навук Ж.В. Некрашэвіч-Кароткая

А43 **Acta Anniversaria** : зборнік навук. прац / уклад. З. Л. Яцкевіч ;
рэдкал. : Ю.М. Бохан [і інш.] ; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, Нац.
гіст.-культурны музей-запаведнік «Нясвіж». — Том 1. — Нясвіж :
НГКМЗ «Нясвіж» , 2015. — 326 с., [12] л. іл. : іл.

ISBN 978-985-90358-1-4.

На старонках штогодніка «Acta Anniversaria» асвятляецца шырокае кола пытанняў: даследаванні, распрацоўкі і знаходкі ў музейнай сферы, гісторыя роду Радзівілаў, нясвіжскай ардынацыі і горада Нясвіжа, музеязнаўства, мастацтвазнаўства, гістарыяграфія, рэстаўрацыя, крыніцазнаўства, археаграфія. Асобны раздзел прысвечаны падзеям на Нясвіжчыне падчас Першай сусветнай вайны, а таксама даецца інфармацыя аб працы музея-запаведніка.

Выданне прызначана для гісторыкаў, краязнаўцаў, музейных работнікаў і ўсіх, хто цікавіцца гісторыяй і аспектамі музейнай дзейнасці.

УДК 94:069(476)(082)

ББК 63.3(4Бел)я43

ISBN 978-985-90358-1-4

© ДУ «Нацыянальны гісторыка-культурны
музей-запаведнік «Нясвіж», 2015

РЭДАКЦЫЙНАЯ КАЛЕГІЯ

В.Д. Бажэнава, доктар мастацтвазнаўства
Ю.М. Бохан, доктар гістарычных навук (старшыня)

А.У. Блінец

Т.В. Габрусь, доктар мастацтвазнаўства
Г.Я. Галенчанка, доктар гістарычных навук
А.М. Гужалоўскі, доктар гістарычных навук
С.М. Клімаў, кандыдат гістарычных навук
А.М. Лукашэвіч, доктар гістарычных навук
А.І. Мальдзіс, доктар філалагічных навук
В.М. Папко, кандыдат гістарычных навук

Мацей Радзівіл

Н.Я. Трыфанава, кандыдат мастацтвазнаўства
А.І. Шаланда, кандыдат гістарычных навук

З.Л. Яцкевіч

АРТЫКУЛЫ І ДАСЛЕДАВАННІ

Зінаіда Антановіч

АСАБІСТЫ СКЛАД НЯСВІЖСКАГА
МУЖЧЫНСКАГА ДАМІНІКАНСКАГА
КЛЯШТАРА ПАВОДЛЕ ФАРМУЛЯРНЫХ СПІСАЎ
РЫМСКА-КАТАЛІЦКАГА ДУХАВЕНСТВА
МІНСКАЙ ДЫЯЦЭЗІІ ЗА 1867 Г.

У сярэдзіне XIX ст. Нясвіж з'яўляўся адным з буйных асяродкаў каталіцкага жыцця. Тут дзейнічалі парафіяльны касцёл, тры мужчынскія і адзін жаночы кляштары, якімі праводзілася шырокая асветніцкая дзейнасць. Аднак да 1867 г., калі складаліся фармулярныя спісы рымска-каталіцкага духавенства Мінскай дыяцэзіі, сітуацыя ў дачыненні манаства змянілася [1]. Са 186 прадстаўнікоў духавенства дыяцэзіі ў 1867 г. амаль чвэрць (46 чалавек) пражывалі ў Нясвіжы. З іх толькі двое праводзілі душпастырскую дзейнасць – пробашч Венядзікт Аляксандравіч Шымкевіч, які з'яўляўся адначасова Слуцкім дэканам і былы вікары Фадзей Казіміравіч Баркоўскі [2, арк. 93-94, 211 адв. – 213]. Між тым, сярод парафіянаў касцёла і яго двух філіялаў у вёсках Навасёлкі і Палозна былі жыхары Нясвіжа, 75 навакольных вёсак і сямі двароў, што дазваляла аднесці парафію да адной з буйнейшых у Мінскай губ. [4, арк. 109-109 адв.]. Астатнія 44 прадстаўнікі хаця пражывалі ў дамініканскім кляштары, належалі да розных законаў [2, с. 47-48]. Гэта звязана, у першую чаргу, з дзяржаўнымі мерапрыемствамі па абмежаванні ўплыву каталіцтва на грамадска-палітычную думку далучаных пасля падзелаў Рэчы Паспалітай зямель. Так, з 1829 г. уступіла ў сілу пастанова аб неабходнасці дазволу Дэпартамента духоўных спраў іншаземных веравызнанняў Міністэрства ўнутраных спраў на ўступленне ў закон. Ёю таксама вызначаўся тэрмін навіцьяту (не менш трох год) і абмяжоўваўся ўзрост уступлення ў манаства (22 гады). Негатыўна на манаскім духавенстве адбіліся таксама паўстанні 1830-1831 гг. і 1863-

1864 гг., наступствам якіх стала ліквідацыя кляштараў і ўвядзенне новых абмежаванняў. Так, пасля паўстання 1830–1831 гг. былі зачынены кляштары цыстэрцыянаў, і, часткова, бернардынаў, французскага і дамініканаў. Па ўказе ад 17 чэрвеня 1842 г. кляштары падзяляліся на штатныя і заштатныя. Апошнія ліквідаваліся, калі ў іх заставалася менш васьмі манахаў [6, с. 47-48]. У выніку, насельнікамі Нясвіжскага дамініканскага кляштара сталі бенедыктыны, цыстэрцыяны, бернардыны і французсканы, у тым ліку з навакольных кляштараў [5, арк. 125-125 адв.]. Пры гэтым асабісты склад кляштара пастаянна аднаўляўся.

Найбольшае прадстаўніцтва сярод манаскага духавенства ў Нясвіжы мелі дамінікане. Дзевяць з дваццаці прадстаўнікоў закону ў розныя перыяды свайго жыцця працавалі настаўнікамі, што абумоўлена яго статутам, у якім асноўнай мэтай вызначана прапаведзь Евангелля, вывучэнне навук, адукацыйная і місіянерская дзейнасць.

Настаяцель Нясвіжскага дамініканскага кляштара 65-гадовы Гіяцынт Сцяпанавіч Манкуновіч паходзіў са шляхецкага роду Аўгустоўскай губерні. Адукацыю атрымаў у Ковенскім вучылішчы (1810–1819 гг.), там жа выкладаў геаграфію з 1829 г. па 1834 г. На працягу двух год быў прапаведнікам і пробашчам у Ельні, а ў 1849 г. уступіў у Наваградскі дамініканскі кляштар, з якога перайшоў у 1852 г. на пасаду настояцеля Нясвіжскага кляштара [2, арк. 308 адв.-309]. Адначасова ў кляштары ў якасці манахаў пражывалі два іншыя былыя настояцелі, якія таксама вылучыліся шырокай педагогічнай і душпастырскай дзейнасцю. Першы з іх, Дамінік Паўлавіч Сакалоўскі (нар. каля 1807 г.), паходзіў са шляхты Беластоцкага пав. Гродзенскай губ. Навучаўся ў Беластоцкай гімназіі (да 1820 г.), а затым – у Віленскім імператарскім універсітэце. З 1825 г. працаваў настаўнікам фізікі і матэматыкі ў Аршанскім вучылішчы, а затым – у Забельскай гімназіі. У 1828-1829 гг. выкладаў матэматыку ў Луцкім вучылішчы, у 1829–1831 гг. быў выкладчыкам Віленскага ўніверсітэта. Сваю душпастырскую дзейнасць Д.П. Сакалоўскі пачаў у 1831 г. з пасады настояцеля Троцкага касцёла і віцэ-дэкана. У 1833 г. ён аднавіў педагогічную дзейнасць у якасці настаўніка фізікі Нясвіжскага вучылішча. Пазней стаў прапаведнікам мясцовага дамініканскага кляштара (1836-1837 гг.), які ўзначальваў у 1837–1844 гг., адначасова выконваючы абавязкі Слуцкага віцэ-дэкана, дэпутата ў камісіі пры прыманні духоўных маёнткаў у казну і курата кляштара Нясвіжскіх бенедыктынак. З 1861 па

1866 г. з'яўляўся настояцелем кляштара [2, арк. 309 адв.-310]. Яго папярэднікам на азначанай пасадзе быў Абдон Антонавіч Рагальскі (нар. каля 1805 г.), які паходзіў са шляхецкага роду Сакольскага пав. Гродзенскай губ. Ён навучаўся ў Віленскай гімназіі ў 1816 – 1823 гг. Да 1836 г. быў настаўнікам французскай мовы ў Наваградскім і Нясвіжскім вучылішчах, потым быў перамешчаны ў кляштар, дзе з 1858 па 1861 гг. з'яўляўся настояцелем [2, арк. 313 адв.-314].

Г.С. Манкуновічу асіставаў з 1866 г. віцэ-настояцель Ануфры Юзэфавіч Батулевіч (нар. каля 1804 г.), які паходзіў са шляхты Троцкага пав. Віленскай губ. Ён скончыў у 1825 г. Мерацкае вучылішча і ўступіў у Мінскі дамініканскі кляштар. З 1840 г. духоўным кіраўніцтвам быў прызначаны пракуратарам Пінскага кляштара, а ў 1850–1860 гг. працаваў на пасадзе спаведніка і капелана Наваградскіх дамініканак [2, арк. 301 – 304; 308 адв.-309].

Усяго ў кляштары пражывала дваццаць чалавек ва ўзросце ад 59 да 72 год: 15 манахаў, 4 прадстаўнікі парафіяльнага духавенства і адзін паслушнік. Тры манахі паходзілі з Гродзенскай губ., па два – з Валынскай, Віленскай і Віцебскай, па аднаму – з Аўгустоўскай, Ковенскай, Магілёўскай і Падольскай губерній. Два манахі скончылі Беластанцкую гімназію ў 1810–1820 гг., два – Віленскую, чатыры навучаліся ў Забальскай гімназіі, а астатнія ў вучылішчах і гімназіях Падольскай, Валынскай, Віленскай і Ковенскай губерній. Іх узаема сувязі можна прасачыць па месцах працы. Так, з Палавецкага дамініканскага кляштара былі пераведзены ў 1865 г. у сувязі з яго ліквідацыяй Гундзізальв Львовіч Астанковіч¹ і Іпаліт Міхайлавіч Казьмінскі². Іншых – Лаўрэнція Ігнацьевіча Відмонта,

¹ Астанковіч Гундзізальв Львовіч (нар. каля 1796 г.), паходзіў са шляхты Чэрыкаўскага пав. Магілёўскай губ. Адукацыю атрымаў у Забальскай гімназіі. З 1819 г. на працягу 10 год працаваў настаўнікам філасофіі і багаслоўя, а затым – на працягу 21 года – настояцелем у Кіеўскай і Магілёўскай губ. і на пасадзе Луцкага дэкана. Пасля закрыцця Палавецкага дамініканскага кляштара, з 1865 г. пераведзены манахам у Нясвіжскі дамініканскі кляштар [2, арк. 316 адв.-317].

² Казьмінскі Іпаліт Міхайлавіч (нар. каля 1808 г.), паходзіў са шляхты Жытомірскага пав. Валынскай губ. Адукацыю атрымаў у Тэафільпольскім павятовым Старакастанцінаўскім вучылішчы. З 1841 г. працаваў на пасадзе прапаведніка і настаўніка ў Наваградскім павятовым вучылішчы. У 1849–1858 гг. быў вікарыем Крамянецкага, у 1858–1860 гг. – Тэафільскага касцёлаў. З 1860 г. прызначаны віцэ-настояцелем Любарскага кляштара, адкуль у 1864 г. пераведзены ў Палавецкі. Пасля ліквідацыі апошняга пераведзены манахам у Нясвіжскі дамініканскі кляштар [2, арк. 316 адв.-317].

Віта Казіміравіча Крукоўскага і Вікенція Вікенцьевіча Саставіцкага – аб'яднала служба ў Наваградскім дамініканскім жаночым кляштары. Першы з адзначаных, Л.І. Відмант (нар. каля 1797 г.), паходзіў са шляхты Лепельскага пав. Віцебскай губ. Навучаўся ў Забальскай гімназіі да 1816 г. З 1821 г. быў прызначаны прапаведнікам у Полацк, дзе працаваў на працягу двух год, а затым столькі ж правёў у Ягурцах і Луцку, па чатыры гады – ва Ушачах і Ельні, пяць год – у Наваградку. Займаў пасаду апекуна касцёла ў Вільні, віцэ-настаяцеля і капелана Наваградскага дамініканскага жаночага кляштара, куды на пасаду спаведніка вярнуўся ў 1858 г. У 1852–1858 гг. і з 1861 г. пражываў у Нясвіжскім мужчынскім дамініканскім кляштары [2, арк. 315 адв.-316]. Пасля Л.І. Відманта пасаду спаведніка Наваградскага жаночага дамініканскага кляштара ў 1861 г. заняў В.К. Крукоўскі (нар. каля 1800 г.), які паходзіў са шляхты Ковенскага пав. Віленскай губ. Адукацыю атрымаў у Віленскай гімназіі. З 1824 г. прызначаны прапаведнікам Данілавецкага кляштара, а з 1825 па 1858 г. быў вікарыем пры Юстыяндскім фінляндскім касцёле. У Нясвіжскі дамініканскі кляштар ён перамешчаны ў 1858 г. [2, арк. 315 адв.-316]. Спаведнікам наваградскіх дамініканак на працягу 25 год (1827–1852 гг.) быў В.В. Саставіцкі (нар. каля 1799 г.), які паходзіў са шляхты Сакоўскага пав. Гродзенскай губ. Адукацыю атрымаў у Забальскай гімназіі (1814–1820 гг.). Першапачаткова ў 1822 г. быў прызначаны настаўнікам матэматыкі ў Нясвіжскім вучылішчы, а праз два гады выкладаў фізіку ў Наваградскім (на працягу трох год). З 1852 г. пражываў у Нясвіжскім дамініканскім кляштары [2, арк. 311 адв.-312].

Прапаведнікамі ў Наваградскім кляштары дамініканак былі Дамінік Мацвеевіч Пісарскі і Дамінік Фадзеевіч Юдыцкі. Першы, Д.М. Пісарскі (нар. каля 1800 г.), паходзіў са шляхты Ломжынскага пав. Аўгустоўскай губ. У 1810–1816 гг. навучаўся ў Беластоцкай гімназіі, а пазней – у Віленскім імператарскім універсітэце. З 1823 г. на працягу пяці год працаваў настаўнікам фізікі ў Кальварыйскім, Нясвіжскім і Мерацкім вучылішчах, затым адзін год настаўнікам матэматыкі ў Забальскай гімназіі. Пазней выконваў абавязкі прапаведніка ў Наваградскім жаночым дамініканскім, Ковенскім і Данілавецкім кляштарх. На працягу 18 год з'яўляўся капеланам пры Дзяржоўскай філіі, адкуль пераведены ў Нясвіжскі дамініканскі кляштар [2, арк. 314 адв.-315]. Другі, Д.Ф. Юдыцкі (нар. каля 1799 г.), паходзіў са шляхты Троцкага пав. Віленскай губ. У 1820 г. скончыў Мерацкае вучылішча і стаў настаўнікам славеснасці, польскай і лацінскай моў у Кальварыйскім

і Наваградскім вучылішчах, адкуль перамешчаны на пасаду прапаведніка ў Наваградскі жаночы кляштар, дзе правёў шэсць год. Пазней служыў у Полацкім дамініканскім кляштары і на пасадзе вікарыя пры Нясецкім касцёле. У Нясвіжскі дамініканскі кляштар трапіў у 1850 г. [2, арк. 311 адв.-312].

Сярод іншых шырокай сферай дзейнасці вылучаецца Дыдак Васільевіч Паком (нар. каля 1800 г.), які паходзіў са шляхты Магілёўскага пав. Падольскай губ. Адукацыю атрымаў у Барскім вучылішчы. У 1823–1827 гг. займаў пасаду настаўніка філасофіі ў Луцкім кляштары, затым – настаўніка багаслоўя ў Шклоўскім вучылішчы і з 1830 г. – настаўніка Закону Божага у Мазырскім дваранскім вучылішчы, адкуль перамешчаны ў 1839 г. на пасаду вікарыя Астравіцкага касцёла [2, арк. 310 адв.-311]. Акрамя яго ў кляштары знаходзіліся Мельхіёр Антонавіч Васілеўскі³, Павел Казіміравіч Ляневіч⁴ і Марцін Казіміравіч Сталыгва⁵.

Цікава, што ў якасці паслушніка ў кляштары знаходзіўся 76-гадовы шляхціч, прускі падданы з г. Велян Пётр Фабіянавіч Астроўскі. Ён скончыў Ломжынскае павятовае вучылішча ў 1814 г. З 1825 г. прызначаны рызнічым у Папорцкі дамініканскі кляштар, а ў 1835 г. пераведзены ў Віленскі. У 1840–1865 гг. займаў пасаду ключніка ў Палавецкім дамініканскім кляштары, а пасля яго ліквідацыі ў 1865 г. пераведзены ў Нясвіж [2, арк. 317 адв.-318].

У дамініканскім кляштары пражывалі і прадстаўнікі парафіяльнага духавенства. Сярод іх Юстын Валерыянавіч Вейтка, Венедзікт Юзэфавіч

³ Васілеўскі Мельхіёр Антонавіч (нар. каля 1806 г.), паходзіў са шляхты Цяльшэўскага пав. Ковенскай губ. Адукацыю атрымаў у Цяцінскім вучылішчы (1817–1824 гг.). У 1837–1846 гг. быў прапаведнікам у Пінскім кляштары, затым духоўным кіраўніцтвам накіраваны ў Нясвіжскі дамініканскі кляштар [2, арк. 314 адв.-315].

⁴ Ляневіч Павел Казіміравіч (нар. каля 1802 г.), паходзіў са шляхты Жытомірскага пав. Валынскай губ. Адукацыю атрымаў у Раманаўскай гімназіі (1814–1820 гг.). У 1831 г. прызначаны вікарыем Лагойскага касцёла, у 1834 г. – адміністратарам Халейскага касцёла, у 1848 г. вярнуўся на папярэдняе месца працы, адкуль у 1853 г. зноў перамешчаны, але на пасаду вікарыя Халейскага касцёла. З 1857 г. пражываў у Нясвіжскім дамініканскім кляштары [2, арк. 313 адв.-314].

⁵ Сталыгва Марцін Казіміравіч (нар. каля 1795 г.), паходзіў са шляхты Полацкага пав. Віцебскай губ. Адукацыю атрымаў у Забальскай гімназіі (1808–1812 гг.). У 1820 г. прызначаны прапаведнікам і куратам Халопеніцкага, а пазней – Мінскага і Чашніцкага кляштараў, адкуль перамешчаны на пасаду капелана Брагінскага касцёла. З 1862 г. пражываў у кляштары, а з 1864 па 1865 г. займаў пасаду адміністратара Заценскага касцёла. З 1865 г. пражываў у Нясвіжскім дамініканскім кляштары [2, арк. 310 адв.-311].

Гілевіч, Адам Беніфацавіч Матусевіч і Юзаф Геранімавіч Пржыялгоўскі. Неабходна спыніцца на малодшым з іх, які таксама з'яўляўся маладзейшым з насельнікаў кляштара, А.Б. Матусевічы (нар. каля 1840 г.), які паходзіў з вольных людзей Ашмянскага пав. Віленскай губ. Адукацыю атрымаў у Віленскім павятовым вучылішчы. У 1863 г. быў вікарыем Мірскага касцёла, з 1865 г. знаходзіўся ў Наваградскім кляштары, а з 1866 г. пераведзены ў Нясвіжскі дамініканскі кляштар [2, арк. 305 адв.-306].

У дамініканскім кляштары пражывалі пяць манахаў, клірык і тры паслушнікі бенедыктынскага закону ва ўзросце ад 34 да 76 год. Яны былі шляхецкага паходжання і трапілі ў Нясвіж пасля закрыцця ў 1865 г. Гарадышчанскага кляштара. Чацвёрта паходзілі з Мінскай губерні, трое з Ковенскай, па аднаму – з Гродзенскай і Падольскай. Адукацыю бенедыктыны атрымлівалі ў розных навучальных установах. Манахі Бенедзікт Юзэфавіч Вяржбіцкі і Гіяцынт Геранімаў Лянкевіч навучаліся ў Пінскім павятовым вучылішчы. Згаданы Б.Ю. Вяржбіцкі (нар. каля 1806 г.) паходзіў са шляхты Пінскага пав. Мінскай губ. У 1823 г. ён уступіў у Гарадышчанскі бенедыктынскі кляштар, дзе знаходзіўся, пакуль той не быў закрыты [2, арк. 324 адв.-325]. Г.Г. Лянкевіч (нар. каля 1830 г.) у 1853 г. уступіў у Гарадышчанскі бенедыктынскі кляштар. Калі той быў закрыты, у 1865 г. стаў адміністратарам Целяханскага філіяльнага касцёла, адкуль трапіў у 1867 г. у Нясвіж [2, арк. 325 адв.-326].

З Кімбароўскага цыстэрцыянскага кляштара былі пераведзены ў Гарадышчанскі настояцель Вікенці Францавіч Бабіцкі і манахі Паўлін Юзэфавіч Данюшэвіч, Роберт Сямёнавіч Слязевіч. В.Ф. Бабіцкі (нар. каля 1812 г.) паходзіў са шляхты Слонімскага пав. Гродзенскай губ. У 1824 г. скончыў Слонімскае павятовае вучылішча і ў наступным годзе ўступіў у Святакрыжскі бенедыктынскі кляштар каля Нясвіжа, дзе на працягу некалькіх год выконваў абавязкі прапаведніка, затым быў перамешчаны на пасаду настояцеля Кімбароўскага кляштара. У 1863 г. В.Ф. Бабіцкі вярнуўся ў Святакрыжскі кляштар, пасля закрыцця якога ў 1864 г. яго перавялі ў Гарадышчанскі. Аднак і тут яму не ўдалося затрымацца, паколькі неўзабаве кляштар быў закрыты. У 1865 г. В. Бабіцкага прызначылі вікарным Святыцкага касцёла, аднак хутка перавялі на пасаду капелана Нясвіжскага дамініканскага кляштара [2, арк. 324 адв.-325]. П.Ю. Данюшэвіч і Р.С. Слязевіч не займалі пасаду падчас знаходжання ў Кімбароўскім кляштары. Першы, П.Ю. Данюшэвіч (нар. каля 1833 г.),

паходзіў са шляхты Шавельскага пав. Ковенскай губ. Адукацыю атрымаў у Віцебскім дваранскім павятовым вучылішчы і ў 1858 г. уступіў у Гарадышчанскі бенедыктынскі кляштар. У 1862 г. працягнуў навучанне ў Мінскай дыяцэзіяльнай семінарыі, а затым вярнуўся на папярэдняе месца знаходжання. З 1865 г. пражываў у Нясвіжскім дамініканскім кляштары, як і яго папличнік Р.С. Слязевіч (нар. каля 1796 г.) [2, арк. 327 адв.-328], які паходзіў са шляхты Расіенскага пав. Ковенскай губ. Ён навучаўся ў Крожскай гімназіі да 1817 г. Пры гэтым у 1813 г. уступіў у Стара-Траецкі бенедыктынскі кляштар, дзе ў 1823–1829 гг. займаў пасады правізара і пракуратара. У 1844 г. пераведзены ў Кімбароўскі цыстэрцыянскі кляштар, дзе выконваў абавязкі спаведніка пры касцёле жаночага цыстэрцыянскага кляштара, а з 1864 г. пасля яго ліквідацыі пераведзены ў Гарадышчанскі бенедыктынскі кляштар [2, арк. 323 адв.-324].

Пасаду аканома ў Гарадышчанскім кляштары займаў паслушнік Рох Дамінікавіч Кніштафт, народжаны каля 1803 г. у шляхецкай сям’і Цяльшэўскага пав. Ковенскай губ. У 1823–1828 гг. ён навучаўся ў Крыцінгенскім парафіяльным вучылішчы. У 1831 г. уступіў у Мінскі баніфратарскі кляштар, а ў 1836 г. быў пераведзены ў Гарадышчанскі бенедыктынскі на пасаду аканома, якую займаў да 1865 г. [2, арк. 326 адв.-327].

Настаяцелем Бярозаўскага картэзіянскага кляштара ў 1822–1824 гг. з’яўляўся Дамінік Рыгоровіч Кавальскі (нар. каля 1791 г.), які паходзіў са шляхты Вінніцкага пав. Падольскай губ. У 1812 г. ён скончыў Брэсцкае вучылішча і ў 1816 г. уступіў у Бярозаўскі кляштар. Тут ён атрымаў званне магістра (1817–1820 гг.), займаў пасады пракуратара (1820–1822 гг.) і віцэ-настаяцеля (1824–1829 гг.). Пасля ліквідацыі кляштара ў 1831 г. пераведзены ў Гарадышчанскі бенедыктынскі кляштар, а ў 1832–1842 гг. выконваў абавязкі капелана ў м. Лунін [2, арк. 323 адв.-324].

Сярод паслушнікаў Нясвіжскага дамініканскага кляштара лічыліся Вератунд Іванавіч Крашэўскі⁶ і Антоні Юзэфавіч Загароўскі⁷.

⁶ Крашэўскі Вератунд Іванавіч (нар. каля 1796 г.), паходзіў са шляхты Слуцкага пав. Мінскай губ. Адукацыю атрымаў у Нясвіжскім вучылішчы (1811 – 1814 гг.). У 1858 г. уступіў Нясвіжскі Святакрыжскі бенедыктынскі кляштар, дзе выконваў абавязкі аканома да 1864 г. Пераведзены ў сувязі з ліквідацыяй кляштара ў Нясвіжскі бернардынскі кляштар, затым – у Кімбароўскі цыстэрцыянскі, Гарадышчанскі бенедыктынскі кляштар. У 1865 г. прызначаны паслушнікам у Нясвіжскі дамініканскі кляштар [2, арк. 325 адв.-326].

⁷ Загароўскі Антоні Юзэфавіч (нар. каля 1822 г.), паходзіў са шляхты Ігуменскага пав.

Два прадстаўнікі цыстэрцыянскага закону таксама пражывалі ў дамініканскім кляштары: Лаўрэнці Паўлавіч Малышэвіч і Бернард Станіслававіч Шышко. Яны былі сталага ўзросту – 71 і 56 год адпаведна. Абодва былі пераведзены з Кімбароўскага цыстэрцыянскага кляштара ў Гарадышчанскі бенедыктынскі, а затым – у Нясвіжскі дамініканскі. Л.П. Малышэвіч (нар. каля 1796 г.) паходзіў са шляхты Пружанскага пав. Гродзенскай губ. і скончыў Пружанскае павятовае вучылішча. У 1819 г. уступіў у Бярозаўскі картэзіянскі кляштар, дзе выконваў абавязкі пракуратора. Пасля яго ліквідацыі ў 1831 г. быў перамешчаны ў цыстэрцыянскі кляштар у Вістычах, а пасля яго закрыцця – у Кімбароўскі на пасаду пракуратора. З 1864 г. знаходзіўся ў Гарадышчанскім бенедыктынскім кляштары, пасля ліквідацыі якога пражываў у Нясвіжскім дамініканскім кляштары [2, арк. 327 адв.-328]. Б.С. Шышко паходзіў са шляхецкага роду Ігуменскага пав. Мінскай губ. Адукацыю атрымаў у Мінскай губернскай гімназіі (1826–1831 гг.). У 1837 г. уступіў у духоўны сан, а затым працягнуў навучанне ў Віленскай духоўнай акадэміі. З 1841 па 1860 гг. выконваў абавязкі пробашча ў Бабруйскім касцёле і бабруйскага дэкана. Затым уступіў у Кімбароўскі цыстэрцыянскі кляштар. Далейшы яго лёс склаўся аналагічна Л.П. Малышэвічу [2, арк. 328 адв.-329].

Святакрыжскі кляштар бернардынаў у 1864 г. быў ліквідаваны ў сувязі з абвінавачваннем ва ўдзеле ў паўстанні. Сярод пераведзеных у дамініканскі кляштар было тры манахі і восем паслушнікаў ва ўзросце ад 47 да 80 год. Па трое атрымалі хатнюю адукацыю і вучыліся ў Цяльшэўскім павятовым вучылішчы, па аднаму скончылі Віцебскае езуіцкае, Віленскае і Трашкунскае вучылішчы, месца навучання аднаго невядома, а ў аднаго не было адукацыі. З Ковенскай губерні паходзілі пяць чалавек, з Віцебскай – тры, з Віленскай – два і адзін – з мяшчан Слуцкага пав. Мінскай губерні. Гэта паслушнік Антон Андрэевіч Яноўскі (нар. каля 1827 г.). Навучаўся ён дома і ў 1859 г. уступіў у Мінскі бернардзінскі кляштар, дзе выконваў абавязкі рызнічага. Пасля ліквідацыі азначанага кляштара быў пераведзены ў Магілёўскі бернардынскі кляштар, за-

Мінскай губ. Атрымаў адукацыю ў Койданаўскім парафіяльным вучылішчы. У 1858 г. уступіў у Гарадышчанскі бенедыктынскі кляштар, дзе пражываў да 1865 г., калі ў сувязі з ліквідацыяй кляштара быў прызначаны паслушнікам у Нясвіжскі дамініканскі кляштар [2, арк. 326 адв.-327].

тым – у Палавецкі дамініканскі, адкуль трапіў у 1865 г. у Нясвіж [2, арк. 321 адв.-322].

Паводле статута закону манахі вялі закрытае жыццё, увагу надавалі аскетычным практыкам і сузіральнаму манаскаму жыццю. Адпаведна, прадстаўнікі гэтага закону не займаліся душпастырскай дзейнасцю. Пражыванне ў Слоніміскім бернардынскім кляштары аб'ядноўвала манаха Цыпрыяна Сымонавіча Янкевіча⁸ і паслушнікаў: Марэка Антонавіча Бурнэйку⁹, Тэафіла Андрэевіча Грыгалавіча¹⁰, Адорыка Ільяшэвіча Пашкевіча¹¹ і Фаму Марцінавіча Саракевіча¹². Траіх манахаў аб'ядноўвала знаходжанне ў Віленскім кляштары: Лаўрэнція Ігнацэвіча Дукшынскага, Рамуальда Людвікавіча Лукашэвіча¹³ і паслушніка Януарыя Антонавіча

⁸ Янкевіч Цыпрыян Сымонавіч (нар. каля 1787 г.), паходзіў са шляхты Цяльшэўскага пав. Ковенскай губ. Адукацыю атрымаў у Цяльшэўскім павятовым дваранскім вучылішчы. Пражываў у Цятавянскім, Цяльшэўскім, Віленскім, Слоніміскім бернардынскіх кляштарх, а пасля закрыцця апошняга ў 1864 г. быў пераведзены ў Нясвіжскі дамініканскі кляштар [2, арк. 317 адв.-318].

⁹ Бурнэйка Марэк Антонавіч (нар. каля 1810 г.), паходзіў са шляхты Цяльшэўскага пав. Ковенскай губ. Адукацыю атрымаў у Цяльшэўскім павятовым дваранскім вучылішчы. У 1829 г. прызначаны аканомам Слонімскага бернардынскага кляштара, у 1852 г. – рызнічым Будслаўскага бернардынскага кляштара, з 1853 г. – трапезнікам Нясвіжскага бернардынскага кляштара. У 1864 г. пераведзены ў Кімбароўскі цыстэрцыянскі кляштар, а затым – у Гарадышчанскі. У 1865 г. прызначаны паслушнікам у Нясвіжскі дамініканскі кляштар [2, арк. 321 адв.-322].

¹⁰ Грыгалавіч Тэафіл Андрэевіч (нар. каля 1802 г.), паходзіў са шляхты Цяльшэўскага пав. Ковенскай губ. Адукацыю атрымаў у Цяльшэўскім павятовым вучылішчы да 1819 г. З 1826 г. пражываў у Цятавянскім, Нясвіжскім, Валожынскім, Гродзенскім, Віленскім бернардынскіх кляштарх, а пасля закрыцця апошняга пераведзены ў Слоніміскі. У 1865 г. прызначаны паслушнікам у Нясвіжскі дамініканскі кляштар [2, арк. 319 адв.-320].

¹¹ Пашкевіч Адорык Ільяшэвіч, (нар. каля 1793 г.), паходзіў са шляхты Лепельскага пав. Віцебскай губ. Адукацыю атрымаў у 1810 г. уступіў у Бярэзінскі бернардынскі кляштар. Пазней пражываў у Мінскім, Віленскім і Слоніміскім бернардынскіх кляштарх. У 1865 г. прызначаны паслушнікам у Нясвіжскі дамініканскі кляштар [2, арк. 319 адв.-320].

¹² Саракевіч Фама Марцінавіч, (нар. каля 1799 г.), паходзіў са шляхты Віленскага пав. Віленскай губ. Адукацыю атрымаў у Віленскім павятовым вучылішчы. У 1816 г. уступіў у Віцебскі бернардынскі кляштар, пазней пражываў у Друйскай, Мінскай і Іўеўскай кляштарх. З 1853 г. выконваў абавязкі правізара і ключніка ў Гродзенскім, а затым – у Слоніміскім бернардынскіх кляштарх. У 1865 г. прызначаны паслушнікам у Нясвіжскі дамініканскі кляштар [2, арк. 320 адв.-321].

¹³ Лукашэвіч Рамуальд Людвігавіч, (нар. каля 1816 г.), паходзіў са шляхты Ковенскай губ. Адукацыю атрымаў у Трашкунскім вучылішчы. З 1839 г. уступіў у Віленскі бернардынскі

Сабалеўскага¹⁴. Першы са згаданных (нар. каля 1801 г.), паходзіў са шляхты Полацкага пав. Віцебскай губ. Першапачатковую адукацыю атрымаў у Віцебскім езуіцкім вучылішчы (да 1819 г.), а ў 1820 г. уступіў у Віцебскі кляштар. З 1830 г. выконваў абавязкі прапаведніка ў Віленскім кляштары св. Міхаіла, пасля ліквідацыі якога ў 1864 г. пераведзены ў Друйскі, а затым з 1864 г. – у Нясвіжскі бернардынскі кляштар. З 1865 г. пражываў у дамініканскім кляштары [2, арк. 318 адв.-319]. Як і М.А. Бурнэйка, у Кімбароўскім кляштары знаходзіўся паслушнік Дыянізі Антонавіч Адамовіч¹⁵.

Цікавы лёс напаткаў паслушніка Ювенція Андрэевіча Лакіса (нар. каля 1790 г.), які паходзіў са шляхты Полацкага пав. Віцебскай губ. Месца яго навучання невядома. У 1813 г. ён уступіў у Віленскі бернардынскі кляштар, а 1814 г. выконваў абавязкі аканома ў Ковенскім кляштары. У 1835–1854 гг. знаходзіўся ў Томску, верагодна, з-за абвінавачвання ва ўдзеле ў паўстанні. У 1854 г. вярнуўся ў еўрапейскую частку Расіі на пасаду рызнічага ў Луцку. У 1864–1865 гг. выконваў абавязкі ключніка ў Дубінскім, з 1855 г. – у Нясвіжскім бернардынскім кляштарах, пасля закрыцця якога ў 1864 г. пераведзены ў Кімбароўскі цыстэрцыянскі. У Нясвіжскі дамініканскі кляштар трапіў у 1865 г. [2, арк. 322 адв.-323].

Францысканы, відавочна, былі пераведзены ў Нясвіжскі дамініканскі кляштар у канцы 1866 – пачатку 1867 гг. [3, арк. 11 адв.-12 адв.]. Паводле статута асноўнай мэтай іх дзейнасці была прамова казанняў, клопаты аб цялесна і душэўна хворых. Абодва прадстаўнікі гэтага закону – Марцін Сямёнавіч Вашкевіч і Фелікс Пятровіч Мачульскі – прадстаўлялі парафіяльнае духавенства і былі перамешчаны пазагадзе канфесіянальнага кіраўніцтва. Першы, М.С. Вашкевіч (нар. каля 1796 г.), паходзіў са шляхты

кляштар, а ў 1850 г. быў пераведзены ў Цыляхэўскі. У 1865 г. перамешчаны ў Нясвіжскі дамініканскі кляштар [2, арк. 318 адв.-319].

¹⁴ Сабалеўскі Януары Антонавіч, (нар. каля 1788 г.), паходзіў са шляхты Троцкага пав. Віленскай губ. Атрымаў хатнюю адукацыю. У 1826 г. уступіў у Віленскі бернардынскі кляштар, у 1828 г. перамешчаны ў Нясвіжскі, а з 1837 г. – у Мінскі. У 1865 г. быў прызначаны паслушнікам у Нясвіжскі дамініканскі кляштар [2, арк. 322 адв.-323].

¹⁵ Адамовіч Дыянізі Антонавіч (нар. каля 1789 г.), паходзіў са шляхты Расіенскага пав. Ковенскай губ. Атрымаў хатнюю адукацыю. У 1825 г. уступіў у Цытавянскі бернардынскі кляштар, у 1828 г. перамешчаны на пасаду рызнічага, а затым – у Кімбароўскі цыстэрцыянскі кляштар, пасля ліквідацыі якога накіраваны ў Іўеўскі, затым Гарадышчанскі бернардынскі кляштары. У 1865 г. прызначаны паслушнікам у Нясвіжскі дамініканскі кляштар [2, арк. 320 адв.-321].

Аўгустоўскага павета і губерні. Навучаўся ў Гродзенскай гімназіі (1819–1825 гг.). У 1827 г. уступіў у таварыства канонікаў рэгулярных латэранскіх у Вільні, а з 1828 г. пераведзены ў іх Быхаўскі кляштар. У 1833–1839 гг. займаў пасаду прапаведніка Жыровіцкага парафіяльнага касцёла, затым – Антушэўскага, а ў 1860 г. прызначаны адміністратарам Ваўчкewіцкага касцёла. На жыхарства ў Нясвіжскі дамініканскі кляштар прызначаны па рашэнні канфесіянальнага кіраўніцтва ў 1867 г. [2, арк. 329 адв.-330], як і другі прадстаўнік закону, Ф.П. Мачульскі (нар. каля 1805 г.). Ён паходзіў са шляхты Бельскага пав. Гродзенскай губ., скончыў Драгічынскае павятовае вучылішча ў 1827 г. і ўступіў у Пінскі францысканскі кляштар. З 1860 па 1865 гг. займаў пасаду пробашча Пінскага парафіяльнага касцёла, затым – Ляхавіцкага вікарыя [2, арк. 328 адв.-329].

Такім чынам, у Нясвіжскім дамініканскім кляштары пражывалі прадстаўнікі некалькіх законаў і парафіяльнага духавенства. Асабісты склад кляштару сфарміраваўся пераважна ў 1865 г., калі сюды былі пераведзены прадстаўнікі бенедыктынскага і цыстэрцыянскага законаў з Гардышчанскага кляштару, бернардыны пераважна са Святакрыжскага кляштару. Францысканы трапілі ў разглядаемы кляштар апошнімі – у канцы 1866 – пачатку 1867 гг. – у выніку перамяшчэння з пасады парафіяльнага духавенства. Пераважную большасць з пражываючых у кляштары складалі дамініканы (40 %), амаль аднолькава было бернардынаў (27 %) і бенедыктынаў (23 %), па два прадстаўнікі законаў цыстэрцыянаў і францысканаў (па 5 %). Кляштар узначальвалі настояцель і віцэ-настояцель, а сярод пражываючых было 23 манахі, 6 прадстаўнікоў парафіяльнага духавенства, клірык і 12 паслушнікаў.

Усе манахі, за выключэннем прадстаўніка парафіяльнага духавенства А.Б. Матусевіча і паслушніка А.А. Яноўскага, былі шляхецкага паходжання. Згаданыя асобы паходзілі з вольных людзей Ашмянскага пав. Віленскай губ. і мяшчан Слуцкага пав. Мінскай губ. адпаведна. Цікава, што месцам нараджэння чвэрці з іх была Ковенская губ., затым – Мінская і Гродзенская губ. (13 %), Віленская і Віцебская губ. (11 %). Г.Л. Астанковіч паходзіў з Магілёўскай губ., а П.Ф. Астроўскі – з г. Велян (прускі падданы). Не меншая розніца паміж манахамі была па ўзросце. Самым малодшым быў А.Б. Матусевіч (27 год), а старэйшым – Ц.С. Янкевіч (80 год). Сярод насельнікаў пераважалі прадстаўнікі духавенства сталага ўзросту – ад 61 да 70 год (41 %), ад 71 да 80 год – 23 %, ад 51 да 60 год – 17 %.

Акрамя сумеснага пражывання ў Нясвіжскім дамініканскім кляштары і манаскага стану, можна вылучыць яшчэ некалькі фактараў, якія іх аб'ядноўвалі. У першую чаргу, гэта тое, што ў розныя часы яны займалі вышэйшыя пасады ў розных кляштарах. Так, у дамініканскім кляштары пражывалі тры Нясвіжскія настояцелі, па адным настояцелі Бярозаўскага картэзіянскага і Кімбароўскага цыстэрцыянскага кляштараў, тры віцэ-настояцелі дамініканскага і адзін Бярозаўскага кляштара. Аканомамі бенедыктынскіх кляштараў былі пяць чалавек. Па-другое, амаль чвэрць пражываючых манахаў – дзевяць чалавек – у розны час займаліся педагогічнай працай. Пры гэтым яны выкладалі не толькі Закон Божы, але фізіку, матэматыку, геаграфію, французскую і польскую мову, славенасць. Па-трэцяе, агульнае пражыванне ў кляштарах сваіх законаў – Палавецкім дамініканскім (чатыры чалавекі), Слоніўскім бернардынскім (пяць), Гарадышчанскім бенедыктынскім (дванаццаць) і Кімбароўскім цыстэрцыянскім (восем). Нягледзячы на тое, што ў Нясвіжскім дамініканскім кляштары пражывалі асобы з разнастайным мінулым, рознага ўзросту, пасады і ладу жыцця, аб чым сведчаць фармулярныя спісы духавенства Мінскай дыяцэзіі за 1867 г., у іх мелася шмат агульных рысаў, што вылучала гэты кляштар як буйны цэнтр каталіцтва ў дыяцэзіі.

Крыніцы і літаратура

1. Антановіч, З.В. Фармулярныя спісы рымска-каталіцкага духавенства // *Архівы і справаводства*. 2009. № 6. С. 128–134.
2. НГАБ. Ф. 937. Воп. 6. Спр. 107. Фармулярныя спісы духавенства Мінскай рымска-каталіцкай дыяцэзіі, 1867 г.
3. НГАБ. Ф. 1781. Воп. 24. Спр. 15739. Спіс устаноў і рымска-каталіцкага духавенства Мінскай дыяцэзіі, 1866 г.
4. НГАБ. Ф. 1781. Воп. 32. Спр. 99. Справа аб рознагалоссях паміж праваслаўным і рымска-каталіцкім духавенствам пры вызначэнні веравызнаўчай прыналежнасці насельніцтва заходніх губерній, 1856 г.
5. НГАБ. Ф. 1781. Воп. 32. Спр. 180. Справа аб усталяванні межаў Мінскай дыяцэзіі, 1850 г.
6. Филатова, Е.Н. Конфессиональная политика царского правительства в Беларуси. 1772–1860 гг. Минск, 2006. 192 с.

Ганна Барвенава

СТРОЙ ЧАСОЎ «СВАБОДЫ, РОЎНАСЦІ, БРАТЭРСТВА» НА ПАРТРЭЦЕ КНЯГІНІ ТЭАФІЛІ РАДЗІВІЛ

У гісторыі беларускага строю ёсць перыяд, калі панавала пакланенне свабодзе і натуральнай прыгажосці жанчыны. Мода канца XVIII – пачатку XIX ст. крышталізавалася ў часы імклівых гістарычных падзей. Французская рэвалюцыя змяняла не толькі погляд на месца чалавека ў палітыцы і грамадстве незалежна ад яго паходжання, не толькі веру ў ролю асобы ў гісторыі, але і падаравала Еўропе зварот да антычнай эстэтыкі.

Вялікую французскую рэвалюцыю яшчэ называюць парадам мод, калі праз строй чалавек дэманстраваў свае палітычныя погляды: манархісты хадзілі ў багатых камзолах, кафтанах, парыках, якабінцы – у куртках-карманьёлах, санкюлоты – у фрыгійскіх каўпаках з какардаю, маратаўцы абралі сваім знакам хустку на шыю, усе прыхільнікі рэвалюцыі – чырвона-бела-сінія шалікі або паясы. Жанчыны з радасцю адмовіліся ад мноства спадніц, гарсэта, руш і банцікаў, знялі панталоны і панчохі, адкінулі парыкі, туфлі з бантамі на абцасах – адным словам, сталі свабоднымі. Паненкі і пані апранулі сукенкі на ўзор антычных тунік, з лёгкіх празрыстых тканін, прыкрыліся шалем і абулі сандалі. Насталі часы павароту да ідэй класічнай прыгажосці, які адбываўся не толькі ў выяўленчым мастацтве і архітэктуры, але і ў модзе. Строй часоў рэвалюцыі прадэманстраваў пераход з адной крайнасці ў іншую: ад штучнасці і насычанасці, выражанай праз складаны крой, каштоўныя тканіны і іх арнаментыку, загрузашчанасць дэкорам, фантастычныя фрызурныя і парыкі – да натуральнасці і прастаты форм адзення і крою, стрыманасці ў колерах, лаканічнасці

арнаментыкі, адмаўлення ад грувасткіх фрызур. Лёгка празрыстыя муслінавыя, батыставыя тканіны, якія раней выкарыстоўваліся пераважна для вырабу бялізны, цяпер ішлі на сукенкі, лёгка драпіраваліся і выйгрышна падкрэслівалі прыгажосць жаночай постаці.

Кароткі па часе, але яскравы і выразны парад мод адбываўся не толькі на вуліцах Парыжа. Ён падхопліваўся ўсюды, дзе насіпавалі палітычныя, а за імі і мастацкія змены. Менавіта строй, як не які іншы від мастацтва, дапамог імкліва прадэманстраваць эстэтычныя і палітычныя прыхільнасці. Зрэшты, мода на адкрытую дэманстрацыю палітычных поглядаў праз аксесуары (вянкі, стужкі), колер кампанентаў строю вярнулася ва Усходнюю Еўропу на пачатку XXI ст.

Жанчыны канца XVIII ст. у туніках і сандалях і з наступленнем зімы не змерзлі і не памяншалі сваё «антычнае» адзенне. Прасцей было прыдумаць, як бліжэй пад'ехаць карэце, як падагрэць яе прыстасаваннем з вуглямі, чым адмовіцца ад тунікі і сандаляў нават у дождж ці снег. Мужчыны на такія ахвяры не ішлі, яны не апранулі тунікі і не абулі сандалі. Але варта ўгадаць, у якім строі яны пайшлі несці па Еўропе «свабоду і роўнасць». Кожны чалавек, уяўляючы армію часоў напалеонаўскіх войнаў, угадае белыя ласіны, якія эратычна абцягваюць прыгожыя мужчынскія ногі і сцёгны, кароткую да таліі куртку, высокія боты і эпатажны галаўны ўбор. Палітычны маніфест выразна чытаўся ў колерах вайсковай формы французскай арміі: белы, сіні, чырвоны. Прыклад мужчынскага строю канца XVIII ст. дэманструюць партрэты Станіслава Аўгуста Панятоўскага. Светлыя порткі шчыльна абцягваюць стройныя ногі караля, кароткая куртка і пояс падкрэсліваюць прыгажосць торса, каралеўская мантыя становіцца выйгрышным фонам для створанай цэльнай прыгожай мужчынскай постаці.

Найбольш выразным прыкладам еўрапейскага ўзору жаночай прыгажосці часоў французскай рэвалюцыі з'яўляецца вобраз княгіні Тэафіліі Радзівіл на партрэце прыдворнага мастака Радзівілаў Юзафа Пешкі, вучня Францішка Смутлевіча. Партрэт Тэафіліі, які прадстаўляе княгіню Радзівіл як багіню Гебу, адзіны з лепшых захаваных твораў часоў працы Юзафа Пешкі ў Нясвіжы. Час напісання партрэта дакладна не вядомы, называюцца гады 1807–1810.

Партрэтныя галерэі магнатаў ва ўсіх беларускіх замках і палацах складаліся пераважна з сармацкіх партрэтаў, пабудаваных па закладзенай стагоддзямі схеме праслаўлення прадстаўніка роду. Партрэт княгіні

Тэафіліі даказвае, як змяніўся погляд на чалавека ў часы абвяшчэння дэвіза «Liberté, Égalité, Fraternité». На партрэце заказчыкамі ці мастаком закладзена канцэпцыя свабоды чалавека, роўнага багам. Адсюль і ўзяты за аснову паэтызацыі княгіні Радзівіл міф пра старажытнагрэчаскую багіню Гебу – багіню маладосці і прыгажосці. Геба, якая жыла на Алімпе і прыслужвала багам, наліваючы ім са збана нектар, стала жонкай Геракла. З таго часу разносіць багам нектар стаў Ганімед, выкрадзены пераўтвораным у арла Зеўсам і перанесены ім на Алімп. Святым дрэвам Гебы лічыўся кіпарыс.

Выкарыстоўваючы старажытнагрэчаскі міф Юзаф Пешка адлюстравай Тэафілію як багіню, што адпачывае ў натхнёнай постаці пад дрэвам. Белая туніка з двух кавалкаў паўпразрыстага шоўку, толькі замацаваных на плячах фібуламі, спала і адкрыла чароўную правую з грудзей. На партрэце адлюстраваны атрыбуты Гебы – збан і чара. З чары, напоўненай нектарам, п'е арол, рыхтуючыся да палёту. Блакітны шаль, якім прыкрыты ногі княгіні, узмацняе ўражанне ад шляхетнай постаці і светлай скуры Тэафіліі. Дзеянне адбываецца на фоне маляўнічага пейзажу перад альбо пасля навальніцы, магчыма выкліканай Зеўсам. Выразна спакойнай, ураўнаважанай, боскай выглядае Тэафілія на фоне пахіленых ветрам раслін, маланак і іншых небяспек, якія пройдуць, а жыццё будзе вечным. Яна супакоіла і Арла-Зеўса, які лагодна, прысклаўшы крылы, смакуе нектар з яе чашы. Узгадаем, што на ўсіх княжацкіх партрэтах павінен быць адлюстраваны герб Радзівілаў. Тут антычны міф сам прадыхтаваў параўнанне: Арол – Зеўс, Арол – Радзівілы.

Мастак Юзаф Пешка прадставіў прыгожую мадэль – княгіню Тэафілію Радзівіл – у антычнай аправе. Прыгажосць княгіні была наўпрост створана для антычнага строю. Юзаф Залускі пісаў пра яе: «...княгіня Дамінікава, калі 6 жыла ў Старажытнай Грэцыі, адназначна іграла б вялікую ролю ў міфалогіі як сапраўдная Venus» [6, с. 330]. У рымскай міфалогіі Гебу звалі Ювента і яна ўвасабляла вечна юнацкі росквіт дзяржавы. Гэты аспект яшчэ больш узмацняў сімваліку, закладзеную ў партрэце Тэафіліі.

Не будзе зразумелым вобраз Тэафіліі Радзівіл, калі трохі не распавесці пра яе біяграфію да моманту стварэння партрэта. Канстытуцыя 3 мая 1791 г., Таргавіцкая канфедэрацыя 1792 г., вайна з Расіяй, вызваленчае паўстанне Касцюшкі 1794 г., Вялікая французская рэвалюцыя 1789–1799 гг., напалеонаўскія войны – гэта толькі асноўныя падзеі гістарычнага

шматколернага фона, на якім праходзіла яе жыццё. Тэафілія належала да сям'і Радзівіл і па сваім паходжанні і па мужу Дамініку. Яна была ўнучкай роднай сястры славутага Караля Станіслава па мянушцы Пане Каханку, таксама Тэафіліі (у замужжы Мараўскай). Яе бацька – Караль Мараўскі – адзіны сын Тэафіліі, атрымаў імя ў гонар роднага дзядзькі (Пане Каханку) і ў маладосці жыў разам з ім у Нясвіжы. Караль Мараўскі пражыў насычанае жыццё: біўся з расіянамі, атрымаў Крыж “Virtuti Militari”, быў генералам-маёрам у Касцюшкі, які даверыў яму ліст з інструктажам да пачатку паўстання, трапіў у палон да расіян у Брэсце-Літоўскім, быў выпушчаны царом Паўлам і стаў камергерам. Толькі ў 1804 г. бацька нашай гераіні вярнуўся з Пецярбурга на радзіму ў свой маёнтак Заушша, дзе і сустрэўся з Тэафіліяй (якая мела 17 год). Калі ён трапіў у палон, Тэафіліі было каля 10 год, і яе маці Ганна ўспрыняла кар’еру мужа ў Пецярбургу як здраду і заканчэнне шлюбу. Пасля разводу Ганне Мараўскай засталася толькі частка пасагу. Яна з дачкой з’ехала ў Варшаву, дзе Тэафілія вучылася ў пансіянаце. Сродкі на ўтрыманне дзяўчат плацілі французанкі, што эмігравалі з рэвалюцыйнай Францыі. Выхаванкі пансіянату навучаліся танцам, маляванню, спевам, рэлігіі, добрым манерам і размове на розных мовах салонаў, у тым ліку па-французску. Праз пару год Тэафілія з маці пераехалі ў тады прускі горад Вроцлаў.

У 1804 г. жыццё Тэафіліі змянілася. У госці да маці прыйшоў стараста бранскі Міхал Стажэньскі, які наведваў у Прусіі свайго старэйшага сына – Юзафа, навучэнца інстытута шляхецка-вайсковага ў Легніцы. Праз пэўны час прыязных візітаў: «(Мараўская) прапанавала мне замужжа старэйшага сына з яе адзінай дачкою», – піша ў сваіх успамінах Міхал Стажэньскі (рукапіс твора не выдадзены, напісаны па-французску, захоўваецца ў Бібліятэцы Ягелонскай у Кракаве; Rkps 5754) [3, с. 26-27]. Усе клопаты пра вяселле, маёнтак маладым у Страбе недалёка ад Беластока, падаравалі Стажэньскія. Шлюб 25-гадовага Юзафа Стажэньскага і 14-гадовай Тэафіліі адбыўся 5 верасня 1805 года. Тэафілія пачала насіць тытул графіні Стажэньскай.

Тэафілія выйшла замуж у тым узросце, калі характар фарміраваўся, а прыгажосць пачынала квітнець. Яна любіла коней, хуткую конную язду, прагулкі. Узгадваючы Тэафілію, Юзаф Залускі, шваляжэр¹ Напалеона і выдатны воін, пісаў, што была «смелая аж да забыцця – не адзін

¹ Шваляжэры – род лёгкай кавалерыі (заўв. рэд)

коннік нагу зламаў, імкнучыся бар'еры з ёй пераскокца на спрэчку» [6, с. 331]. Свёкар Тэафіліі ў сваіх успамінах згадваў: «сын мой ... жаліўся, што ажаніўся з жанчынай надзвычай прыгожай, але какеткай, хоць і далёка надрэзнай, але ён хацеў жыцця сістэматычнага і лічыў кожны выдатак на ўтрыманне сваёй жонкі» [3, с. 31]. Розная філасофія жыцця паўплывала на іх адносіны і, зрэшты, шлюб.

Вясной 1806 г. Ганна Мараўская ўзяла Тэафілію з сабою ў кароткае падарожжа да Нясвіжа, дзе і адбылося яе знаёмства з Дамінікам Радзівілам. Князь пасля паўналецця выехаў ад апекуна Адама Казіміра Чартарыйскага з Пулаваў і пасяліўся ў радавой рэзідэнцыі, налажваючы закінутую за 15 год гаспадарку. Дваццацігадовы ардынат, адзіны з галіны роду, быў першай партыяй на Літве і Польшчы і адным з найбагацейшых людзей Еўропы. Для Тэафіліі ён быў проста кузэнам. Тэафілія і Дамінік адразу зразумелі адно аднаго. «Князь страсна любіў коней і конную язду, цэлымі днямі з'язджалі разам дзікія коні, палявалі, стралялі і хутка князь Дамінік закахаўся ў яе па вушы», – пісаў яго сябра Леон Дэмбоўскі [1, с. 161]. Так пачаўся раман маладога ардыната і графіні Стажэньскай, і з таго часу Тэафілія амаль не выязджала з Нясвіжа. Аднак юрыдычная працэдура яе развода цягнулася два гады, да канца 1808 г. Варта сказаць, што яе першы муж Юзаф Стажэньскі быў паслом на сейме 1830 г., пасля ў часы лістападаўскага паўстання быў арыштаваны і памёр палітычным вязнем у 1831 г. у Варшаве.

Дамінік, нягледзячы на сваё каханне да Тэафіліі, таксама не быў свабодным. Яго звязвалі ранейшыя дамоўленасці, якія цяжка было парушыць. У лютым 1807 г. у Вішняўцы адбыўся шлюб найбагацейшага польскага магната Дамініка Радзівіла з Ізабэлай Мнішхавай. Заключэнню гэтага саюза паспрыяла маршалкова Уршуля Мнішхава, якая як маці ўсё рабіла для сваёй адзінай дачкі Ізабэлы, для рэалізацыі сваіх матрыманіяльных планаў. Аднак праз 14 дзён пасля вяселля Дамінік адаслаў жонку з Нясвіжа да бацькоў. І пачаўся яшчэ адзін развод.

Дамінік і Тэафілія былі разам нягледзячы на тое, што ў абодвух былі сем'і – жонка і муж. Дамінік «схапіў свой лёс», як акрэсліў Міхал Стажэньскі аб'яднанне каханкаў [3, с. 34]. Тэафілія не звяртала ўвагу на радню, агульнапрынятыя правілы добрага тону, шлюбную прысягу, атмасферу скандалаў, якія пачаліся ад сустрэчы з Дамінікам і не адпускалі яе да канца жыцця – яна абрала асабістае шчасце, верыла ў яго і была спакойнай.

Абодва чакалі разводу. Судовыя працэсы цягнуліся каля двух год, былі патрачаны шалёныя грошы на кампенсацыю «маральнай шкоды» (2 млн. золотых Уршулі). Закаханыя вырашылі чакаць развязання жыццёва важных для сябе пытанняў за мяжой і таму паехалі ў Варшаву. Спыніліся ў палацы Радзівілаў, у якім сёння размешчана рэзідэнцыя прэзідэнта Рэспублікі Польшча. Тэафілія і Дамінік, усё больш закаханыя адно ў аднаго, радаваліся свайму шчасцю. Яны мелі блізкае выхаванне, былі аднадумцамі, мелі падобныя характары, аднолькавыя прыхільнасці. Поўны гумару, схільны да жартаў князь і ў гэтым знайшоў у Тэафіліі партнёрку. Іх сябра Францішак Гаеўскі так узгадваў Тэафілію: «Княжна Дамінікава была ў свой час адной з першых львіц усяго свету. Уся варшаўская моладзь была да яе паслуг. Бавіліся ў яе цудоўна, збіраліся там усе маладыя людзі з першых сем'яў краю. Кабет княжна не любіла, менавіта такіх, якіх французы акрэсліваюць “des prudes” (ханжы), для іх была бізуном божым», «страляла трапна з пісталета, хадзіла на паляванні..., ездзіла конна як мала які з мужчын, кіравала сама за павады чатырма коньмі, паліла файку², гарача іграла ў карты...» [2, с. 194-195]. Пасля Варшавы закаханыя выехалі ў Вену. Ім тэрмінова быў патрэбен развод, паколькі Тэафілія была цяжарнай, а юрыдычная сітуацыя будучых бацькоў так і не вырашылася. Каля Вены ў Грацы 29 лютага 1808 года нарадзіўся іх сын Аляксандр. Летам яны пакінулі сына ў Вене і вярнуліся ў Нясвіж.

5 верасня 1808 г. пасля двух гадоў сыходу ад мужа і чакання разводу Тэафілія стала вольнай (сыну Аляксандру было 7 месяцаў). 15 сакавіка 1809 г. у Нясвіжскім касцёле бенедыктынак адбыўся шлюб Дамініка Радзівіла, ардыната на Нясвіжы і Алыцы, з Тэафіліяй з Мараўскіх. Калі Тэафілія афіцыйна выйшла замуж за Дамініка Радзівіла, яна стала першай дамай на Беларусі. З гэтага часу пачалі яе называць «княжна Дамінікава», і кожны ведаў пра каго ідзе размова. За кароткі час Тэафілія стала «вядома прыгажосцю, прозвішчам і багаццем» [4, с. 105].

У канцы 1809 г. Тэафілія і Дамінік паехалі ў падарожжа па Еўропе па маршруце Берлін – Вена – Парыж. У Парыжы 9 снежня 1809 г. нарадзілася іх дачка, якую назвалі Стэфаніяй. Амаль адначасова свет абмяркоўваў яшчэ адну падзею – 16 снежня французскі сенат выдаў спецыяльны дэкрэт пра развод імператара Напалеона з Жазэфінай. У Парыжы нашы

² Файка – люлька (заўв. рэд.)

маладажоны тры месяцы пагулялі на калядных і іншых карнавалах і балях, у салонах, у дамах палякаў (у тым ліку хроснай маці Дамініка Гелены Апалоніі з Масальскіх Патоцкай), што жылі ў сталіцы Францыі. Тэафілія ведала Берлін і Вену, а Парыж яна адкрыла для сябе ў самы важны для свайго асабістага жыцця час закаханасці і мацярынства. У сакавіку яны вярнуліся ў Вену, а адтуль Дамінік пісаў «ужо хацеў бы як мага хутчэй прыехаць да Нясвіжа» [3, с. 64].

У маі 1810 г. Дамінік, Тэафілія і маленькая Стэфанія вярнуліся ў родны Нясвіж. Тэафілія мела 19 год, была на вярышні маладосці і прыгажосці, а 24-гадовы Дамінік стаў адказным мужчынам, дбайным гаспадаром. Дзякуючы Дамініку і Тэафіліі наступіў чарговы залаты час Нясвіжа. Каханых ўпарадкавалі замак, пабудавалі люксовыя стайні (1000 коней сіваяблыкавай масці, 300 арабаў), апекаваліся мануфактурамі, горадам, скамплектавалі свой двор (Ян Нарбут, Станіслаў Чапскі, Ян Лап'ерр, Францішак Гаеўскі і інш., у тым ліку сябры Дамініка па навучанні ў Пулавах). Нават з падарожжа да Парыжа Дамінік клапаціўся пра Нясвіж, пісаў да свайго любімага памочніка Антонія Рагазінскага: «Прашу Васпана, каб мне прысылаў частыя весткі пра маю стайню, статак, людзей», «Знаючы цябе ўпэўнены, што ўсё як найлепей зробіш» [3, с. 63-64].

У канцы 1810 г. Напалеон чакаў нараджэння спадчынніка ад аўстрыячкі Марыі Луізы, а час забаў і спакою ў Еўропе сканчаўся. Навісала чарговая вялікая вайна. Менавіта ў гэты момант Дамінік Радзівіл уступіў у армію Княства Варшаўскага. Тэафілія пагражала адзінота.

Тэафілія Радзівіл была ўнікальнай жанчынай свайго часу не толькі для Беларусі, але і для ўсёй Еўропы. Яна аднолькава камфортна адчувала сябе і за сталом караля, і на паляванні. Яна імгненна ўспрыняла моду часоў Французскай рэвалюцыі, коротка пастрыглася як французскія дамы ў знак салідарнасці з тымі, хто загінуў на гільяціне. Менавіта ў такім строі і з кароткай прычоскай адлюстравана Тэафілія на апісаным партрэце. Узгадаем, што такіх унікальных жанчын, носьбітаў ідэй эпохі, якіх вялікія мастакі адлюстравалі на партрэтах, адзінкі (Мадам Рэкам'е, мастакі Жак Луі Давід, 1800 г. і Франсуа Жэраар, 1802 г.). Файку Тэафілія пачала паліць значна раней, чым Жорж Санд адважылася зрабіць гэта ў Парыжы. Тэафілія была ўзорам, першай дамай салонаў і беларускай амазонкай, кабетаў незалежнай, поўнай тэмпераменту, з троху блефуючай свабодай у паводзінах. Яна атрымала ў спадчыну ад сваіх бабулі і бацькі арыгінальнасць, фантазію,

любоў да коней і старальбы, адвагу і запальны тэмперамент. «Агністая, шалёная з дзіцячых гадоў...» [4, с. 105]. Яна ўсёй сваёй сутнасцю і паводзінамі была магнаткаю з блакітнай крывёю, адчувала і даравала свабоду, можа таму да яе цягнуліся людзі, і многія з іх у сваіх лістах, успамінах гавораць пра ўнікальнасць гэтай асобы. Праз гады першы свёкар Тэафіліі Міхал Стажэньскі ў мемуарах напіша, што «яна была бажаством». Гэта толькі часткова тлумачыць трыумфы Тэафіліі і факт, што каля яе ног знаходзіліся нават каранаваныя асобы – малодшы брат Напалеона і кароль Вестфаліі Жэром Банапарт, кароль Прусіі Фрэдэрык Вільгельм, расійскі цар Аляксандр, уладары краін – Артур Патоцкі, вялікі князь Канстанцін.

Даследчыца жыцця Тэафіліі Магдалена Ястжэбска ў сваёй кнізе «Historia pięknej kobiety» («Гісторыя прыгожай жанчыны») яскрава акрэслівае асобу княгіні. Не прэстыж, прозвішча і грошы былі прычынаю знаходжання Тэафіліі каля Дамініка. Раскоша і магнацкая пышнасць не былі мэтай яе жыцця. Аўтар звяртае ўвагу на той факт, што ў лістах яна падпісвалася заўсёды проста «Тэафілія Радзівілава», ніколі не дадаючы тытул «княгіня». Гонар і пыха, перавелічэнне і празмернае акцэнтаванне ўвагі на тытул былі ёй не ўласцівыя. Звычайную беларускую шляхту трактавала так-сама, як і манархаў, не была пафаснай, пыхлівай і снабістычнай. Княжацкі тытул, які падараваў ёй Дамінік, быў прэзентам, а не самамэтай [3, с. 57]. Разалія Ржэвуская так яе характарызавала: «якая б не была яе неразважлівасць у паводзінах, ніколі тая бедная кабета не была абвінавачана ва ўласных інтарэсах або какецтве» [5, с. 60]. Тэафілія як асоба вельмі багатая, а з часам і вельмі ўплывовая, характарызаваўся велізарнай добразычлівасцю, бескарыслівацю. Кожны, хто да яе звяртаўся, мог спадзявацца на дапамогу. Юзаф Залускі ўзгадвае яе як асобу архідобрую і міласэрную, Францішак Гаеўскі дадае, што была добрая, падатлівая і даступная [3, с. 57]. Пасля вайны на баку Напалеона і страты маёмасці многія беларускія магнаты і шляхціцы былі ўдзячныя ёй за падтрымку і дапамогу ў вяртанні маёнткаў.

Княгіня Тэафілія Радзівіл і яе строй, адлюстраваны на партрэце, вытрыманы ў стылі эпохі, улюбёнай у антычнасць. Гэта адзіны, захаваны да нашага часу, партрэт Тэафіліі. Сёння яго можна ўбачыць у галерэі польскага жывапісу ў кракаўскіх Сукенніцах. Даследчыкі сцвярджаюць, што Юзаф Пешка выканаў яшчэ адну версію партрэта, а можа іх было і некалькі, бо экспанат з Сукенніц адрозніваецца ад рэпрадукцыі, змешча-

ных у перадаенных дакументах. Партрэты адрозніваюцца фрызурай або ўкладаннем валасоў, разваротам крылаў арла. Існуе думка, што былі намаляваны мінімум два блізкія па духу партрэты, з якіх адзін шчасліва ацалеў. Партрэты Тэафіліі знаходзіліся ў Нясвіжскім замку, у палацы Вайніловічаў у Савічах [3, с. 61], але лёс гэтых палотнаў невядомы.

Тэафілія Радзівіл была вялікай дамай свайго часу, натуральным носьбітам вялікіх ідэй свабоды, роўнасці, братэрства. Антычны міф пра багіню Гебу, пакладзены ў аснову партрэта, строй і фрызура эпохі Вялікай французскай рэвалюцыі выражалі канцэпцыю чалавека, роўнага багам. Натхнёныя вочы і натуральна складзеныя вусны жанчыны з партрэта дэманструюць розум і радавую ўпэўненасць у сабе. Уласна, такую Тэафілію, якая зведала вялікае каханне, будавала сваё шчасце і праходзіла праз шматлікія выпрабаванні жыцця, разумную, поўную тэмпераменту, адважную прадставіў партрэт мастака Юзафа Пешкі.

Крыніцы і літаратура

1. Dębowski, L. *Moje wspomnienia*. T. 1. Petersburg, 1898. S. 161.
2. Gaewski, F. *Pamiętniki*. T. 1. Poznań, 1913. S. 194–195.
3. Jastrzębska, M. *Historia pięknej kobiety. Opowieść o Teofilii z Morawskich Radziwiłłowej*. Poznań, 2000.
4. Puzynina, G. *W Wilnie i w dworach litewskich. Pamiętniki z lat 1815–1843*. Wilno, 1928. S. 105.
5. Rzewuska, R. *Memoires (1788–1865)* / R. Rzewuska. T. 2. Rome, 1939. S. 60.
6. Załuski, J. *Wspomnienia* / Oprac. A. Palarczykowa. Kraków, 1976. S. 330–331.

Андрэй Блінец

КЛЕЦКАЯ БІТВА І ЯЕ МЕСЦА Ў КАМПАНІІ 1706 Г. НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ

У гісторыі Паўночнай вайны (1700–1721 гг.) дагэтуль застаецца малавядомым даволі важны, на нашу думку, эпізод, які сур’ёзна паўплываў на вынікі летняй кампаніі 1706 г. Маецца на ўвазе бой паміж шведскім і руска-ўкраінскім атрадам, які адбыўся пад Клецкам 19 красавіка¹ 1706 г. Аб тым, што гэта была не шараговая сутычка, сведчыць хоць бы тое, што з абодвух бакоў у бітве ўдзельнічала каля 6 тысяч чалавек. Тым не менш аб ёй дасюль няма ніводнага адмысловага даследвання. Асобныя згадкі сустракаюцца ў рабоце рускага гісторыка XIX ст. Д. Бутурліна [1, с. 46-48] і манаграфіі савецкага акадэміка Я. Тарле [8, с. 137-138]. Але там падзеі разглядаюцца досыць павярхоўна. Першая публікацыя, прысвечаная Клецкай бітве, у Расіі ўбачыла свет у 1891 г. [4, с. 25-32]. Наколькі нам вядома, яна дагэтуль застаецца адзінай. Айчыныя гісторыкі таксама не надалі ўвагі гэтаму эпізоду. У апошніх абагульняючых работах ён згадваецца адным радком [2, с. 105; 6, с. 412].

Між тым захаваліся разнастайныя крыніцы, дзякуючы якім можна рэканструяваць ход падзей. Варта адзначыць запісы ў паходным журнале ваяводы Сямёна Пратасьевіча Няплюева, які камандаваў атрадам у “клецком деле”. Менавіта яны паслужылі асновай для вышэйзгаданага артыкула М. Аглобліна. Сама бітва, як і падзеі, што ёй папярэднічалі і адбыліся пазней, неаднаразова згадваецца ў ліставанні Пятра І. Аб гэтым

¹ Даты пададзены паводле юліянскага каляндара, “адстаюць” ад цяперашніх на 11 дзён.

пісаў Гаўрыла Галаўкін са Смаленска 5, 17, 22 красавіка і 7 траўня, Рыгор Скарнякоў-Пісараў з Талачына 5 траўня. Сваю рэляцыю 22 траўня 1706 г. накіраваў цару і гетман Іван Мазепа [7, с.861 – 863]. Значную цікавасць уяўляюць шведскія дакументы. Найперш – “Падрабязная рэляцыя аб бойцы паміж палкоўнікам Лейб-гвардыі Ягонай Каралеўскай Вялікамошці коннага палка баронам Кройцам ды маскавіцкім генералам Няплюевым пад горадам Клецкам у Літве 20 красавіка 1706 г. ды аб тым, што надалей, да 15 траўня адбывалася”². Гэты дакумент доўгі час быў невядомы айчынным даследчыкам Паўночнай вайны³. Пра Клецкую бітву пісала і тагачасная шведская прэса – газета “Звычайныя Стакгольмскія паштовыя навіны” ў аглядзе падзей на тэатры баявых дзеянняў. Згадваў пра яе ў сваім дзённіку гісторык паходаў Карла XII, каралеўскі камергер Густаў Адлерфельд. На жаль, не ўдалося выявіць украінскія крыніцы. “Чарнігаўскі летапіс” (“Летописец в русских и полских що ся сторонах деяло и якого року”), які сярод іншага распавядае пра кампанію 1706 г., гаворыць пра бой у Нясвіжы ў сакавіку і капітуляцыю Ляхавіцкага замка ў траўні, а вось Клецкую бітву, якая адбылася паміж гэтымі падзеямі, абыходзіць.

У дадзенай публікацыі зроблена спроба рэканструяваць ход бітвы на аснове супастаўлення і аналізу розных крыніц, паказаць яе значэнне для кампаніі 1706 г.⁴.

На пачатку 1706 г. асноўныя сілы рускага войска пад камандаваннем фельдмаршала Г. Агільві былі блакіраваны шведамі ў Горадні. лепшыя армейскія адзінкі, якія прайшлі суровую ваенную школу, трапілі ў пастку. Становішча ўскладнілася тым, што Аўгуст II, які накіраваўся ў Саксонію за падмацаваннем, 2 лютага быў ушчэнт разбіты пры Фраўштадце. Пас-

² Пры рабоце з тагачаснымі шведскімі дакументамі трэба мець на ўвазе, што ў XVIII ст. шведскі юліянскі календар на адзін дзень апердажаў рускі. Такім чынам, у рэляцыі разгледжаны падзеі з 19 красавіка па 14 траўня ўключна.

³ Вядома некалькі варыянтаў дакумента. Беларускі гісторык Андрэй Катлярчук даслаў аўтару ў 2007 г. копію друкаванай рэляцыі на 8 старонках, набытую ім у Стакгольме. Шведскі даследчык Хокан Хенрыксан перадаў копіі рукапіснага шведскага і друкаванага нямецкамоўнага варыянтаў. Пры рабоце над артыкулам выкарыстоўваўся пераклад, зроблены Алесем Лукавенкавым з ранняй сучаснай шведскай на беларускую мову, з друкаванага варыянта, які даслаў А. Катлярчук.

⁴ Аўтар выказвае шчырую падзяку за дапамогу ў рабоце беларускаму гісторыку Андрэю Катлярчуку, шведскаму даследчыку Хокану Хенрыксану за прадастаўлення матэрыялы і мінскаму перакладчыку Алесю Лукавенкаву за якасны пераклад шведскіх крыніц.

ля чаго не магло быць нават гаворкі пра дапамогу блакіраванай арміі [5, с. 123].

Вестка пра Фраўштадскую бітву істотна змяніла палітычны расклад у Вялікім Княстве Літоўскім. Тут ужо некалькі гадоў ішла магнацкая між-усобная вайна. Сапегі і іх прыхільнікі арыентаваліся на саюз са Швецыяй, падтрымлівалі Карла XII і яго стаўленніка Станіслава Ляшчынскага. Другая частка шляхты на чале з Радзівіламі, Вішнявецкімі і Агінскімі стала на бок Аўгуста II і Пятра I. Пасля Фраўштадта пазіцыі гэтага лагера значна аслаблі. Шляхта і магнаты цяпер спяшаліся хучэй засведчыць лаяльнасць Станіславу Ляшчынскаму. З учарашнім праціўнікам не жадалі мірыцца толькі Радзівілы і Агінскія. Войскі апошніх урэшце рэшт былі разбіты, у адносінах жа да Радзівілаў абралі іншую тактыку. Было вырашана спустошыць усе іхнія ўладанні і такім чынам прымусіць шукаць замірэння. Для гэтага былі выдзелены шведскія атрады, якім дапамагалі аддзелы Сапегаў і Ляшчынскага [3, с. 101].

12 сакавіка⁵ падпалкоўнік Траўтфэтэр з чатырма сотнямі драгунаў атакаваў Нясвіж – уласнасць канцлера Вялікага Княства Літоўскага Караля Станіслава Радзівіла. Тут стаяў вялікі, каля 2000 чалавек, аддзел украінскіх казакоў. Цікава, што камендант адмовіўся ўпусціць яго ў замак, і казакі разбілі лагер проста на гарадскіх вуліцах [9, с. 300]. “Чарнігаўскі летапіс” падае абсалютна фантастычную карціну таго боя. Згодна яго, украінцы былі раптоўна атакаваны падчас ранішняй царкоўнай службы шведамі “которые продъ тымъ у мнишокъ лядскихъ в кляшторѢ ховалися три дни” [11]. Паводле ж “Ваеннай гісторыі шведскага караля Карла XII” Г. Адлерфельда, якая выглядае куды рэалістычней, драгуны ў пешым парадку пераадолелі гарадскія валы і атакавалі Рыначную плошчу. Паколькі варты элементарна заснула, зрабіць гэта было не цяжка. У выніку кароткага і жорсткага боя каля 300 казакоў было забіта. Астатнія зачыніліся ў будынку езуіцкага калегіума і дамах мяшчан, адкуль вялі агонь па непрыяцелю. Тады Траўтфэтэр загадаў падпаліць горад. У полімі загінула яшчэ некалькі соцён казакоў. Шведы захапілі 180 палонных, 2 сцягі і 4 гарматы. Атрымаўшы перамогу ў горадзе, яны не сталі штурмаваць замак [9, с. 300], адкуль, дарэчы, у іх бок не прагучала ніводнага стрэлу. Гарнізон не адкрыў

⁵ У некаторых айчынных крыніцах указваецца недакладная дата гэтай падзеі – 14 сакавіка.

агонь нават тады, калі адзін з казацкіх аддзелаў знішчалі проста ля замкавага рова, што вельмі здзівіла шведаў [1а, с. 225].

З Нясвіжа Траўтфэтэр накіраваўся на Ляхавічы, дзе спаліў частку горада. Характэрна, што ён нават не спрабаваў авалодаць тутэйшай фартэцыяй. Мэта рэйда была іншай: “Траўтфэтэр загадаў сваім салдатам паліць усю варожую маёмасць, якая была ў тых краях, што жаўнеры і рабілі, калі дзе-небудзь знаходзілі хоць нешта, што належала ворагу” [9, с. 300-301].

Аднак пакідаць за спіною Ляхавіцкую крэпасць было небяспечна. Гэта быў добра ўмацаваны замак з гарнізонам звыш 1500 чалавек. Большую яго частку складалі казакі, якімі камандаваў Пераяслаўскі палкоўнік Іван Міровіч, таксама тут было некалькі соцен жаўнераў палка польскага вяльможы Вандаліна Мнішака пад камандаваннем падпалкоўніка барона фон Мюнхаўзена [9, с. 301; 4, с. 28; 12]. Абапіраючыся на фартэцыю, войскі маглі дзейнічаць у тыле шведаў, ствараючы ім значныя праблемы. Каб не дапусціць такога, кароль накіраваў на Ляхавічы палкоўніка Карла Кройца. Апошні сабраў каля паўтара тысяч шведскіх кавалерыстаў, некалькі “польскіх і валошскіх” атрадаў і рушыў на горад. Ён размясціў сваіх жаўнераў у ацалелых дамах і надзейна перакрыў падыходы да крэпасці, разлічыўшы, што голад і блакада ў рэшце рэшт вымусяць гарнізон скласці зброю [9, с. 301].

Пакуль шведы пустошылі радзівілаўскія ўладанні, Г. Агільві здолеў вывесці войскі з горадзенскай пасткі ў накірунку Берасце – Кіеў. 3-за разліва Нёмана Карл XII толькі праз тыдзень змог выправіцца ў пагоню. Аднак веснавая распуціца сур’ёзна замарудзіла ягоны рух. Урэшце кароль быў вымушаны адмовіцца ад пераследу і амаль на цэлы месяц завязнуў у пінскіх балотах [2, с. 105-106; 5, с. 127].

У гэты час галоўную небяспеку для К. Кройца ўяўляў гетман Іван Мазепа. Ягоны корпус прыйшоў у Беларусь з Валыні, каб адцягнуць на сябе частку шведскіх войскаў і гэтым аблегчыць становішча гарадзенскіх “облеженцев”. Першапачаткова гетман з усімі сіламі знаходзіўся ў Слуцку. Але ўжо напрыканцы сакавіка большая частка яго корпуса перайшла ў Менск. У Слуцку засталіся толькі тры палкі: салдацкі і два сярдзюцкія⁶, пад агуль-

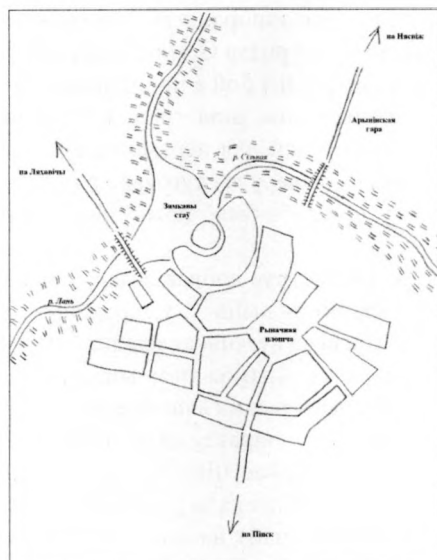
⁶ Салдацкія палкі – агульная назва пяхотных палкоў “іншаземнага строя”, якія фарміраваліся ў Маскоўскай дзяржаве з першай паловы XVII ст., камплектаваліся як з добраахвотнікаў, так і шляхам прымусовага набору. Сярдзюкі – казакі пяхотных найманых палкоў,

ным камандаваннем Якава Рагозіна [4, с. 26-27]. Атрымаўшы вестку пра блакаду Ляхавічаў, Мазепа 1 красавіка накіраваў туды драгунскі аддзел з палка Сямёна Няплюева пад камандаваннем Міхаіла Зыбіна. Ён павінен быў дзейнічаць супольна з Міргарадскім палкоўнікам Данілам Апосталам. Аднак ні ў паходным журнале С. Няплюева, ні ў дзённіку Г. Адлерфельда, ні ў рэляцыі К. Кройца няма ніякіх звестак аб тым, што гэты атрад пера-шкаджаў абложе Ляхавіцкага замка. Шведы па-ранейшаму стаялі каля яго сцен і сыходзіць не збіраліся. Весткі, якія гетман атрымліваў з крэпасці, рабіліся ўсё трывожней. Апошні ганец паведаміў, што гарнізон не пра-трымаецца больш за тыдзень з-за недахопу правіянта: “поневаж и борош-на (мукі – А.Б.) не стало, и кони все едны выдыхали, а другие с голоду об-леженцы повыедали” [7, с. 862].

12 красавіка на дапамогу Ляхавічам выйшаў атрад думнага двараніна і ваяводы Сямёна Няплюева. М. Зыбіну і Д. Апосталу было загадана заняць пазіцыю на некаторай адлегласці ад горада і чакаць падыхода асноўных сіл [4, с. 28]. Хучэй за ўсё казакі і драгуны сталі лагерам у Клецку. Горад зруч-на размешчаны, знаходзіцца недалёка ад Ляхавічаў і Нясвіжа, наўпрост злучаны дарогай са Слуцкам, адкуль таксама павінны былі падысці пад-мацаванні. Згодна з паходным журналам, Няплюеў прыйшоў у Клецк 19 красавіка. Атрымліваецца, што шлях у 130 кіламетраў заняў у яго 8 дзён. Гэта выглядае дзіўным, калі ўлічыць, што за месяц да таго ваявода пера-адолеў адлегласць ад Слуцка да Менска (прыблізна тая ж 130 км) за 4 дні. 15 выйшаў са Слуцка, 18 быў у Менску [4, с. 27]. Праўда, на шляху да Клец-ка яму давялося перапраўляцца праз Нёман, што некалькі замаруджвала рух. Аднак, у любым разе, такая павольнасць выглядае незразумелай для атрада, які спяшаецца на дапамогу абложанай крэпасці, ведаючы, што яна не ў стане доўга трымацца. З рэляцыі Кройца вынікае, што рускі атрад быў у Клецку ўжо 18 красавіка, а магчыма і раней. Атрымліваецца, што Няплюеў наўмысна прыпісаў сабе лішні час у дарозе. Навошта? На гэта пытанне пастараемся адказаць ніжэй.

У Клецку С. Няплюеў злучыўся з атрадам М. Зыбіна і Д. Апостала, сюды ж са Слуцка падышлі пяхотныя палкі. Аднак, нават пасля аб’яднання ўсіх аддзелаў і маскоўскай ваявода, і ўкраінскі палкоўнік працягвалі мар-

асабістая гвардыя гетмана, якія ўтрымліваліся за кошт ягонага скарбу.

План Клецка, 1706 г.

наваць час. Яны, верагодна, ніяк не маглі вырашыць, хто з іх з'яўляецца галоўным. Не апошнюю ролю ў гэтым адыгралі амбіцыі Данілы Апостала. Ён яшчэ ў 1705 г., калі камандаваў дапаможным казацкім корпусам у Польшчы, адмаўляўся падпарадкоўвацца рускім ваеначальнікам. Цяпер сітуацыя паўтаралася.

Клецк, размешчаны ў 25 кіламетрах на ўсход ад Ляхавічаў, належаў Яну Мікалаю Аляксандру Радзівілу. У ваенных адносінах горад не ўяўляў нічога значнага. Яго драўляныя замкі былі спалены яшчэ летам 1655 г. падчас вайны Масковіі з Рэччу Паспалітай, і больш не адбудоўваліся. Горад знаходзіцца ў забалочанай нізіне. З захаду і поўдня падыходы да яго перагарожвала р. Лань з шырокай і балоцістай поймай. З паўночнага захаду паселішча прыкрывалі земляныя валы былога Высокага і Дольнага замкаў. У заходнім і паўднёвым (пінскім) напрамках праз рэчку былі пракладзены грэблі, якія злучалі горад з гандлёвымі трактамі. Такая ж грэбля праз р. Сільную злучала яго з Нясвіжскай дарогай (паўночны напрамак). Ва ўсходнім напрамку ішла дарога на Слуцк.

Рускія крыніцы нічога не гавораць аб размяшчэнні войскаў перад бітвай. Увогуле, з палкавага журнала С. Няплюева вынікае, што яна пачалася, як неспадзяваны сустрэчны бой з праціўнікам, што завязалі казакі. Далей уцягнуліся асноўныя сілы, якія трапілі ў варожую засаду. Такая трактоўка была досыць зручнай для пераможаных, але, на нашу думку, у гэтым выпадку большага даверу заслугоўвае рэляцыя барона К. Кройца. Яму, як пераможцу, не трэба было прыдумваць апраўданні і шукаць літасці манарха.

Шведскі палкоўнік дэманструе добрае веданне мясцовасці, дзе адбылася бітва. Ён піша: “[Клецк] ляжыць ... у акружэнні дрыгвянога балота; цераз якое ў напрамку Нясвіжа вузенькая кладка блізу 500 конскіх крокаў даўжынёй. А з боку Ляхавічаў – дамба ля млына, адкуль і пачынаецца балота. На іншы бок кладкі пачынаецца вялізнае поле, менавіта там генерал Няплюеў і разбіў свой лагер, і накіраваў да места 1000 вершнікаў казакоў” [13, с. 3]. Апісанне даволі дакладнае. Шырокае поле “на іншы бок кладкі” – паўночная ўскраіна сучаснага Клецка за ракой Сільнай⁷. Гэта месца называлася Арынінскай гарой (Арынай), на якой сапраўды магло размясціцца рускае войска.

Згодна з рэляцыяй Кройца, руска-ўкраінскі атрад налічваў каля 9000 чал. (5000 казакоў і 4000 пехацінцаў) [13, с.3]. Падобную лічбу – 5000 казакоў і “некалькі тысяч чалавек пяхоты” – прыводзіў, абапіраючыся на шведскія крыніцы, Д. Бутурлін [1, с. 46]. У рускіх дакументах сустракаюцца іншыя лічбы. Так, у лісце Гаўрылы Галаўкіна Пятру I (17 красавіка 1706 г.) сказана, што атрад Няплюева пасля далучэння ўсіх аддзелаў павінен быў налічваць 5800 чал.: драгуны, казакі, стральцы і сердзюкі [7, с. 798]. У рэляцыі гетмана І. Мазепы названы драгунскі (800 чал.) і салдацкі (600 чал.) палкі Сямёна Няплюева, стральцы Рыгора Анненкава і Васіля Кошалева (200 і 250 чал.), Сеўскі салдацкі полк (300 чал.), два палка сердзюкоў (600 чал.),

⁷ У публікацыі М. Аглобліна памылкова ўказана, што рускія войскі займалі пазіцыі за ракой Ржавец. Гэта памылка перайшла і ў пазнейшыя публікацыі, таму патрабуе тлумачэння. Згодна слоўніка Ул. Даля, “ржавец – топкае месца, ручай з балотнай вадой”. Берагі Сільнай сапраўды былі моцна забалочаны, што і дало падставу С. Няплюеву назваць іх гэтым тэрмінам. Гаворачы пра бітву, ён выкарыстоўвае слова “ржавец” як характарыстыку балоцістай мясцовасці, а не як назву ракі. Напрыклад: “...Зыбин с полком в строи был, не переправясь реки и ржавца”. З-за недакладнага прачытання дакумента і няведання мясцовых рэалій назоўнік ператварыўся ва ўласнае імя.

атрад Данілы Апостала (1900 чал.) [7, с. 862]. У агульнай колькасці – 4650 жаўнераў. Няма ўпэўненасці, да якой групы тут аднесены драгуны Зыбіна. Ці то яны згаданы, як частка палка Няплюева, ці то – атрада Апостала. Цікава, што ў абодвух дакументах не згадваецца артылерыя, хаця Няплюеў меў, прынамсі, чатыры гарматы. У цэлым жа агульную колькасць атрада можна вызначыць у 4600–5000 чалавек.

Што гэтаму маглі проціпаставіць шведы? Як ужо адзначалася, атрад Кройца быў нешматлікі – крыху больш за 1500 вершнікаў. Але нават гэтых людзей нельга было цалкам сканцэнтравать пад Ляхавічамі. Асобныя групы мусілі рэгулярна прачэсваць прылеглыя паселішчы для збору правіянт, разведдадзеных і г.д. Такім чынам, блакаду крэпасці ажыццяўляла каля тысячы салдат, якія не мелі ніводнай гарматы. Рускае камандаванне нават прыблізна не ўяўляла сабе сапраўднай карціны, значна перабольшваючы сілы праціўніка. Напрыклад, на пачатку красавіка Г. Галоўкін пісаў Пятру: “под Ляховичи де Шведов пришло конных и пеших 5000 да 2 марта, да 6 пушек” [7, с. 810]. Мазепа запэўніваў Няплюева, што каля крэпасці знаходзіцца каля 3000 шведаў і 800 саюзных ім салдат [4, с. 28]. Цікава, што гэтыя звесткі, на думку гетмана, павінны былі падбадзёрыць ваяводу і даць надзею на поспех аперацыі. Насамрэч, на момант сутыкнення з праціўнікам Кройц меў пад пачалам амаль у два разы менш людзей, чым здавалася Мазеце. У самой жа бітве ўдзельнічала, па розных ацэнках, 1000–1500 шведскіх кавалерыстаў. Першую лічбу назваў сам палкоўнік у данясенні Карлу XII, другая была прыведзена ў “Звычайных Стаггольмскіх паштовых навінах” (№ 23 ад 5 чэрвеня 1706 г.) у паведамленні з тэатра баявых дзеянняў [13, с. 3; 10, с. 6]. Аснову гэтага атрада складалі вершнікі Лейб-рэгімента (Лейб-гвардыі коннага палка). Акрамя таго, пад пачалам Кройца былі рэйтары Смоландскага і Эстгётскага кавалерыйскіх палкоў, а таксама – драгуны палкоў Стэнбака і Мейерфельда [12].

Як бачна, аб’яднаныя сілы Няплюева і Апостала значна пераўзыходзілі праціўніка. Здавалася б, яны павінны былі з поспехам выканаць пастаўленую задачу, але гэтага не адбылося. Ацаніўшы сітуацыю, Кройц вырашыў нанесці аперадзальны ўдар. Пад Ляхавічамі ён пакінуў Траўтфэтэра з 400 (па іншых звестках 300) вершнікамі [13, с. 3; 10, с. 6]. Сам жа, з асноўнымі сіламі, ноччу з 18 на 19 красавіка рушыў на Клецк. Разлік быў зроблены на тое, што яго з’яўлення тут не чакалі. Хуткасць дзеянняў павінна была вырашыць усё.

Пачатак бітвы рускія і шведскія крыніцы апісваюць па-рознаму. Паводле Няплюева, бой завязаўся ў дзве гадзіны папалудні, паводле Кройца – раніцай, калі толькі пачынала дзень [4, с. 28; 13, с. 3]. Зыходзячы з логікі папярэдніх падзей, звесткі шведскага барона падаюцца больш праўдзвымі. Кройц піша, што атакаваў казакоў, якія стаялі за грэбляй і ў ходзе кароткага боя вымусіў іх да ўцёкаў. Апошнія ведалі аб набліжэнні непрыяцеля і сустрэлі яго моцным агнём. Таму шведамі, хутчэй за ўсё, быў выкарыстаны абыходны манёўр. У паведамленні “Звычайных Стакгольмскіх паштовых навін” згадваецца, што палкоўнік асабіста на чале невялікага атрада перайшоў раку ў брод і адцягнуў на сябе ўвагу непрыяцеля да падыходу галоўных сіл [10, с. 6]. З’яўленне вершнікаў у сініх мундзірах за спінамі казакоў пасеяла паніку ў іх шэрагах, і толькі пасля гэтага адбыўся асноўны ўдар з боку Ляхавіцкай дарогі.

Шведы хутка рассеялі непрыяцеля, прымусіўшы яго ратавацца ўцёкамі. Д. Апостал, усведамляючы немагчымасць уласнымі сіламі арганізаваць абарону, адправіў да С. Няплюева ганца, просячы аб дапамозе. Ваявода адразу ж пачаў перакідваць на левы бераг Сільнай пяхоту і артылерыю. Наперад рушылі атрады пад камандаваннем Якава Рагозіна і Івана Сака. У агульнай колькасці – больш за тысячу чалавек з 4 гарматамі [4, с. 29]. Паводле няплюеўскага данясення, стральцы нібыта адкінулі шведаў да Рыначнай плошчы. Казакі, акрыяўшы, пайшлі ў атаку, але былі адбіты. Пры гэтым адступалі так хутка і ў такім бязладдзі, што змялі ўласную пяхоту, не даўшы ёй развіць поспех [4, с. 29]. Аднак, страты шведаў былі настолькі нязначнымі, што няма сэнсу казаць пра нейкі сур’ёзны супраціў з боку рускіх. Здаецца, рэяцыя барона Кройца лепш адлюстроўвае сітуацыю: “Казакі былі вымушаны ратавацца, ды пабеглі да кладкі, якую, на іхняе няшчасце, загарадзілі вазамі, якія зайшлі з іншага боку; з чаго атрымалася, што тыя, хто паспеў ускочыць на кладку, паскідалі адзін аднаго з яе, а іншыя былі загнаныя шведамі, што накінуліся на іх, у багну” [13, с. 3]. Такім чынам, карціна ў агульных рысах становіцца яснай. Частка пяхоты і артылерыя пераправіліся на левы бераг Сільнай і пачалі разгортванне ў баявыя парадкі, але сутыкнуліся з казакамі, якія ўцякалі да маста. Натоп уцекачоў паміж шведскімі драгунамі і пяхотай, унемажлівіў апошняй вядзенне агня па праціўніку. Перад мастом пачалася бойка паміж сваямі. Людзі збівалі і тапталі адзін аднаго, а шлях на другі бок быў перакрыты, войскамі, якія ўсё яшчэ рухаліся па кладцы. Заўважым, што гэта

мітусня не стварыла для шведаў ніякіх перашкод, паколькі дазваляла знішчаць казакоў з тылу. Жадаючы ўратавацца, апошнія спрабавалі пераплыць Сільную, але топкія берагі сталі для іх брацкай магілай. “[Багна] была настолькі глыбокая, што ніводзін вершнік адтуль не выбраўся, а наадварот адзін аднаго кагалам пазатоптвалі, або, як дзікія звяры, што трапілі ў пастку, былі застрэлены” [13, с. 3]. Канешне, некаторая частка ўцекачоў здолела пераправіцца на другі бераг, але гэта былі ўжо не жаўнеры, а людзі, якія думалі толькі пра ўласны паратунак.

Кіраванне войскам было страчана. Даніла Апостал, пад якім забілі каня, перасеўшы на другога, дарэмна заклікаў казакоў спыніцца і павярнуцца тварам да ворага. Сямён Няплюеў асабіста кінуўся ў гушчу бою, намагаючыся затрымаць уцёкі, быў паранены ў левую руку, але поспеху не дасягнуў [4, с. 29]. Тым часам невялікі атрад шведаў, сышоўшы з коней, здолеў прарвацца на мост (арганізаванай групе сярод ахопленага панікай натоўпу зрабіць гэта было адносна няцяжка), скінуць з яго вазы і адкрыць шлях для наступлення галоўным сілам [13, с. 3-4]. У рэзерве ў рускіх яшчэ заставаліся драгуны Міхаіла Зыбіна і некаторая частка пяхоты [7, с. 864]. Але гэтыя аддзелы паніка ахапіла яшчэ да сутыкнення з непрыцелем. Назіраючы з гары тую бойню, што разгарнулася на беразе Сільнай, частка конніцы кінулася ўцякаць. Пры набліжэнні ворага толькі адна рота дала залп, пасля чаго павярнула каней [4, с. 29-30].

Шведы гналіся за ўцекачамі да бліжэйшага лесу ў 5 кіламетрах ад Арынскай гары. Заглыбляцца ў гушчар пераможцы не пажадалі і павярнулі на Клецк. На зваротным шляху коннікі заўважылі, што многія салдаты, якія ляжалі на полі, толькі прыкідваліся мёртвымі, што справакавала новы віток бойні. Сваімі шпагамі яны перакалолі ўсіх, хто спадзяваўся ўратавацца такім спосабам [8, с. 138]. Падобным чынам шведы расправіліся і з тымі небаракамі, якія хаваліся ў дамах кляччан. У пошуках паратунку некаторыя залазілі нават у печы, адкуль іх выцягвалі і забівалі [9, с. 307].

Падлічыць страты саюзнага атрада ў “Клецкім пагроме” (тэрмін М. Аглобліна) на падставе рускіх крыніц даволі цяжка. С. Няплюеў у паходным журнале згадвае толькі забітага палкоўніка Івана Сака і 11 загінуўшых афіцэраў [4, с. 30-32]. І. Мазепа ў рэяцыі цару паведамляў, што ваявода страціў каля 100 кавалерыстаў і 800 пехацінцаў забітымі, да таго ж многія разбегліся [7, с. 862]. Гэтым, уласна, і вычэрпываюцца рускія звесткі пра страты.

Зрэжыцы барона К. Кройца паўстае больш поўная карціна. Ён паведамляе, што адразу пасля бітвы ў 18 вялікіх курганах месцічамі было пахавана 1025 чалавек, трупы якіх сабралі на гарадскіх вуліцах і выцягнулі з балота. Прыблізна столькі ж маскавітаў і казакоў былі пахаваны сялянамі навакольных вёсак. Акрамя таго мноства цел засталася ляжаць у багне. Каля 600 чалавек, па словах Кройца, былі забіты на шляху да бліжэйшага леса і засталіся непахаванымі. Агулам жа, барон робіць выснову, што пад Клецкам загінула каля 5000 непрыяцельскіх салдат [13, с. 4]. Думаю, што ў гэтым выпадку ён істотна завышае іх колькасць. Калі б тое было праўдай, атрад Няплюева-Апостала аказаўся б знішчаны да рэшты. Да аго ж лічбы, якія называе Кройц, вельмі ўмоўныя. Г. Адлерфельд пісаў, што саюзнікі страцілі каля 4000 [9, с. 308], што таксама выклікае сумненні. Лічу, што страты атрада, які накіроўваўся на дапамогу Ляхавічам, можна вызначыць у межах 1500 – 2000 чалавек, значная іх частка не загінула ў баі, а была забіта ў той момант, калі спрабавала ўратавацца, кінуўшы зброю. У шведскім палоне апынуўся казацкі ахочакамонны⁸ палкоўнік Пётр Прыйма і 70 салдат. Таксама пераможцы захапілі 4 гарматы, 16 сцягоў і каля 2000 каней [7, с. 862; 13, с. 4-5].

“Стакгольмскія паштовыя навіны”, паведамляючы пра падзеі пад Клецкам, пісалі: “Чудам было тое, што на шведскім баку было не болей за 8 забітых ды 10 параненых” [10, с. 6]. Гэтыя лічбы амаль супадаюць з названымі Кройцам – 7 забітых і 19 параненых [13, с. 4]. Д. Бутурлін пісаў пра 34 чалавекі: 15 забітых і 19 параненых [1, с. 47-48]. У любым разе відавочна, што шведскія страты былі нашмат меншымі, чым у супрацьлеглага бока. На кожнага забітага і параненага шведа прыпадае каля сотні загінуўшых расіян і казакоў. Менавіта гэта і прымушае сумнявацца ў паспяховых контратаках няплюеўскай пяхоты, што адзначалася вышэй. Клецкая перамога была здабыта шведамі “малой крывёю”.

Чым можна растлумачыць поспех войскаў Карла XII? С. Няплюеў спрабаваў усё спісаць на колькасную перавагу праціўніка [4, с. 30]. Я. Тарле прыводзіў гэты ж аргумент, прычым істотна згущаючы фарбы. Ён пісаў: “Агульныя сілы Няплюева, Апостала і Міровіча былі невялікія, а сутыкнуліся яны, падманутыя ілжывым указаннем Мазепы, са значнымі

⁸ Ахочакамонныя палкі – казацкія палкі, якія складаліся з дабраахвотнікаў, набіраліся ў ваенны час, у адрозненні ад рэстравых казакоў, якія неслі пастаянную службу.

шведскімі сіламі на чале з Карлам XII" [8, с. 137]. Але, як ужо было сказана, саюзны атрад, нават без уліку казакоў І. Міровіча, пераўзыходзіў непрыяцеля. Да таго ж, караля-палкаводца і блізка не было пад Клецкам.

Шукаючы прычыны паражэння, рабілі і досыць празрыстыя намікі на здраду ўкраінскіх камандзіраў. Няплюеў скардзіўся, што гетман нібыта ўвёў яго ў зман, паведаміўшы непраўдзівыя звесткі пра колькасць варожых войскаў. Апостала абвінавачваў у тым, што ён уступіў у бойку, не ўзгадніўшы з ім свае дзеянні [4, с. 30-31]. Гэтыя ж абвінавачванні паўтарыў і Я. Тарле, а разам з тым згадаў, што Даніла Апостал у 1708 г. аказаўся "адным з галоўных мазепінцаў" [8, с. 138]. Папрокі ў бок Мазепы выглядаюць беспадстаўнымі. Мы ўжо бачылі, што ён не змяншаў, а наадварот, перабольшваў колькасць праціўніка. Што датычыць Д. Апостала, то ён, насамрэч, дапусціў шэраг памылак. Не здолеў належным чынам арганізаваць абарону і даў магчымасць ворагу ўварвацца ў Клецк. Страціў кіраванне сваімі аддзелаў, што прывяло да трагедыі ля Сільненскага моста. Усё гэта выглядае вельмі незразумелым, асабліва, калі ўлічыць, што палкоўнік быў дастаткова вопытным камандзірам. На яго рахунку былі паспяховыя баі з крымскімі татарамі і тымі ж шведамі. Тым не менш, думаю, няправільна будзе шукаць у гэтых учынках загадзя прадуманую здраду. Пагатоў, што вясною 1706 г. і сам Мазепа не думаў пра пераход пад сцяг Карла XII. Поспех шведаў быў забяспечаны цэлым шэрагам іншых фактараў: як рашучасцю Кройца, так і памылкамі яго праціўнікаў.

Найперш, гэта датычыцца размяшчэння руска-ўкраінскага атрада напярэдадні бітвы. Ракой і балоцістай раўнінай ён быў падзелены на дзве часткі, якія маглі дзейнічаць толькі пасобку. Аднолькава цяжка было і ўвесці войскі ў горад і вывесці іх адтуль па вузкім мосце. Віну за няўдалую дыслакацыю войскаў у роўнай ступені нясуць абодва камандзіры. Усвядоміўшы гэта ўжо пасля паражэння, С. Няплюеў у сваім журнале паспрабаваў прадставіць бітву як выпадковае сутыкненне з непрыяцелем. Адсюль і звесткі пра празмерна доўгі час у дарозе з Менска, і згадка пра тое, што атрад падышоў пад Клецк перад самай бітвай. Насамрэч, у С. Няплюева і Д. Апостала было дастаткова часу, каб ацаніць становішча, падрыхтавацца да абароны або да наступлення, але нічога гэтага не было зроблена. Акрамя таго, уяўляецца, што камандзіры не надта ладзілі паміж сабою і не мелі дакладнага плана дзеянняў на выпадак варожага атакі. Калі

яна пачалася, кіраваліся эмоцыямі, а не разлікам. А сваёй колькаснай перавагай так і не змаглі скарыстацца.

Клецкую бітву досыць дакладна можна падзяліць на тры этапы:

- 1) Атака казацкага лагера і бітва на гарадскіх вуліцах.
- 2) Бойня на левым беразе Сільнай і захоп шведамі маста (кладкі).
- 3) Разгром шведамі рускага рэзерву і пераслед імі праціўніка.

На кожным з этапаў Кройц напоўніцу задзейнічаў сілы свайго атрада, у той час, як ягоныя праціўнікі ўводзілі войскі ў бітву часткамі. Так, на самым пачатку шведскім кавалерыстам супрацьстаялі казакі, якіх было не нашмат больш. На другім этапе бітвы казакам было накіравана падмацаванне, каля 1000 пехацінцаў. Аднак, сітуацыя склалася такім чынам, што яны не столькі дапамагалі, колькі перашкаджалі адзін аднаму, а таму не змаглі выкарыстаць ні колькасную перавагу, ні артылерыю. Нарэшце, на трэцім этапе праціўнікамі шведаў былі рэзервовыя аддзелы. Іх колькасць была прыблізна такой жа, што і атакуючых, але рускія ўжо былі дэмаралізаваны і ахоплены панікай.

Памылкі С. Няплюева былі выкліканы слабой дасведчанасцю ў ваеннай справе. Думны дваранін не быў баязліўцам, што падцвярджаюць і паводзіны ў бітве, але ў дадзеным выпадку толькі асабістай храбрасці было мала, каб ажыццяўляць камандаванне. У адрозненне ад яго барон Карл Густаў Кройц з'яўляўся дастаткова дасведчаным камандзірам. Яшчэ сямнаццацігадовым юнаком ён трапіў на вайну з Даніяй, дзе за тры гады даслужыўся да ротмістра. З 1701 г. удзельнічаў у Паўночнай вайне і на апошнім моманце быў начальнікам штаба Лейб-гвардыі коннага палка.

Трэба ўлічваць і тое, што досыць стракатаму ў ваенных адносінах саюзнаму атраду процістаяла шведская кавалерыя, якая мела рэпутацыю лепшай у Еўропе. Верхавая язда, вальціжыроўка, фехтаванне вершнікаў былі даведзены да дасканаласці. Тыя ж драгуны маглі паспяхова дзейнічаць як у конным, так і ў пешым парадку. Кожны гвардзеец Кройца меў салідны баявы вопыт, якім не маглі пахваліцца салдаты няплюеўскага палка. Розніца ў падрыхтоўцы жаўнераў стала адным з вызначальных фактараў.

Усё гэта разам узятая забяспечыла трыумф аднаго боку і сакрушальную паразу другога. Атрад Няплюева і Апостала, на які ўскладаліся вялікія надзеі, перастаў існаваць. Пра яго далейшы лёс вядома наступнае. Сабраўшы разам рэшткі палка, С. Няплюеў павёў яго на Слуцк і быў там ужо 20 красавіка. Аднак, мяшчане адмовіліся ўпусціць гэта войска і за-

бяспечыць яму пераправу праз раку. Ваявода быў вымушаны абыходзіць горад, каб патрапіць на другі бераг Случы. Вяртацца ў Менск ён не стаў, а рушыў на Глуск, потым – на Лоеў, дзе быў 27 красавіка. У першыя дні траўня рэшткі атрада перайшлі праз Днепр, і нарэшце адчулі сябе ў небяспецы. Неўзабаве полк быў распушчаны [4, с. 30-31]. Казакі Д. Апостала адступілі на Слуцк яшчэ раней. Няплюеў, уласна кажучы, і вымушаны быў ісці следам за імі, відаць, спадзеючыся на аб'яднанне сіл, але прасачыць далейшы шлях украінскага атрада мне не ўдалося.

Ужо 23 красавіка І. Мазепа накіраваў Г. Галаўкіну ліст, у якім паведамляў пра паразу пад Клецкам. Гэту навіну ў Менск прынеслі ўцекачы, якія па два-тры чалавекі з'яўляліся ў стаўцы гетмана. Ад саміх жа ваяводы і палкоўніка вестак яшчэ доўга не было, “понеже не токмо главных офицеров, но и да последнего прапорщика в Минск никто не прихаживал” [7, с. 864], пісаў Р. Скарнякоў-Пісараў 5 траўня. Сваім маўчаннем думны дваранін толькі паглыбіў і без таго невясёлы настрой у гетманскай стаўцы.

Карл Кройц адразу пасля бітвы атрымаў вестку з Ляхавічаў, што там-тэйшы гарнізон, заўважыўшы значнае змяшчэнне колькасці варожах салдат, здзейсніў некалькі вылазак. З-за гэтага палкоўнік не стаў пераследаваць разбітага праціўніка, а з некалькімі драгунамі, вечарам 19 красавіка, паспяхаўся ў свой лагер. Туды ж, сабраўшы трафеі з поля бітвы, праз нейкі час рушыў і ягоны атрад. Калі казакі ўбачылі са сцен фартэцыі, што Кройц вяртаецца са жменькай людзей, то падумалі, што ён прайграў бітву. Аднак, радасць была кароткай. Ужо наступнай раніцай перад імі з'явіліся асноўныя сілы шведаў, якія вялі палонных, везлі гарматы і разгарнулі перад сабой захапленыя сцягі. Пасля таго, як з трафейных гармат па крэпасці было зроблена два залпы, абаронцы канчаткова страцілі надзею на дапамогу [13, с. 5].

З таго моманту ў іх шэрагах пачаўся раскол. Казакі былі гатовыя абараняцца і далей, нягледзячы на цяжкасці, а найманцы палка Мнішака настойвалі на капітуляцыі. Становішча і сапраўды склалася незайдроснае. Чакаць дапамогі не выпадала, солі і мукі не засталася. Не было дроваў, каб варыць ежу, і скончыўся порах [11]. Нарэшце, 1 траўня 1706 г. камендант крэпасці барон фон Мюнхаўзен⁹ адкрыў браму перад шведамі. Ляхавіцкі

⁹ На думку Х. Хенрыксана, гэта быў сын Ёгана фон Мюнхаўзена, прадстаўніка курляндскай галіны рода, якой належаў маёнтак Фірцсхоф.

замак, які лічыўся непрыступным, упершыню ў сваёй гісторыі здаўся не-прыяцелю. Шведы захапілі 1800 палонных (1500 казакоў і 300 “немцаў і літвінаў”), а таксама 7 гармат¹⁰.

4 траўня ў Ляхавічы прыбыў Карл XII з паўсотняй драгунаў. Кароль ужо ведаў пра поспех пад Клецкам, але яшчэ не здагадваўся пра капітуляцыю замка і быў настроены захапіць яго штурмам. Калі вы-вятлілася, што штурмаваць нічога не трэба, манарх загадаў разбурыць крапасныя сцены і валы [9, с. 309]. Цікава, што руйнуючы замак, шве-ды не кранулі мясцовы палац Сапегаў, што добра ілюструе іх стаўленне да маёмасці саюзнікаў [1а, с. 228]. 9 траўня Карл XII з войскам накі-раваўся ў Нясвіж. Тут знаходзіўся гарнізон пад камандаваннем Люберта Полімана¹¹, да якога далучылася некалькі соцен месцічаў і сялян. Шве-ды запатрабавалі капітуляцыі, прыстрашыўшы, што калі ім давядзецца зрабіць хоць адзін гарматны стрэл, то пасля авалодання крэпасцю ўвесь гарнізон будзе павешаны. Пагроза падзейнічала, і праз гадзіну замак адчыніў браму [9, с. 310]. Шведскія крыніцы называюць яго адной з са-мых прыгожых крэпасцяў, якія толькі можна бачыць: правільны чаты-рохвугольнік з магутным равелінам перад уязной брамай, з чатырма ка-меннымі бастыёнамі і контрэскарпамі, абнесены глыбокім рвом. У замку знаходзіліся значныя запасы пораха, узбраення і правіянту [9, с. 310; 13, с. 5]. Шведы захапілі звыш 20 гармат¹². Пяць вялікіх, якія немагчыма было вывезці з-за вагі і памераў, былі расплаўлены. Ад іх засталіся толькі кавалкі металу, агульнай вагою звыш 8 тонаў. 4 жалезныя гарматы, якія расплавіць было цяжэй, скінулі ў замкавы роў і завалілі зямлёй. Адна з іх была знойдзена ў 2010 г. і сёння экспануецца ў арсенале Нясвіжскага палаца. Астатнія гарматы шведы забралі з сабой¹³. Пасля гэтага кароль

¹⁰ Г. Адлерфельд называе некалькі іншыя лічбы: “1361 чалавек са старэйшымі і малодшымі афіцэрамі, 9 гармат і 9 сцягоў і штандартаў” (с. 308). Гэтыя звесткі ўвайшлі і ў энцыклапедыю “Вялікае Княства Літоўскае”. Інфармацыя аб 1.800 палонных і 7 захопленых гарматах узята з рэляцыі К. Кройца (с. 5) і работы Д. Бутурліна (с. 48). “Чарнігаўскі летапіс” паведамляе, што казакоў у Ляхавічах было 1.735, але нічога не згадвае пра “немцаў і літвінаў”.

¹¹ Прозвішча Баліман, якое ўкаранілася ў літаратуры, стала вынікам недакладнага пра-чытання першакрыніцы Ул. Сыракомлем, з якога і пайшла гэта традыцыя. Упершыню на гэту памылку звярнуў увагу М. Волкаў.

¹² Г. Адлерфельд гаворыць пра 21 гармату, К. Кройц – пра 23.

¹³ У 1717 г. у р. Лахва былі знойдзены 11 гармат, 2 марціры і 11 гакаўніц, вывезеныя

загадаў разбурыць замкавыя ўмацаванні і, разаслаўшы невялікія атрады для рабаўніцтва навакольных радзівілаўскіх уладанняў, пайшоў на Слуцк. Горад ужо чакаў яго з расчыненай брамай.

Слуцкі замак быў адным з лепшых у Беларусі. Яго гарнізон складаўся з 500 жаўнераў, артылерыйскі парк налічваў каля 80 ствалоў [13, с. 5]. І тым не менш, случакі нават не спрабавалі бараніцца. Яны былі так напалоханы і перакананы ў непераможнасці шведскіх палкаводцаў, што палічылі за лепшае скарыцца лёсу. Кароль не стаў разбураць замак, абмежаваўся толькі частковым знішчэннем ягонай артылерыі [9, с. 310]. На наступны дзень ён пакінуў горад і з невялікай світай вярнуўся ў Пінск. Палкоўнік Кройц яшчэ нейкі час заставаўся тут, выконваючы атрыманыя раней наказы, потым, разбурыўшы Нясвіж і адпусціўшы на волю ўвесь яго гарнізон на чале з камандантам, рушыў на злучэнне з асноўнымі сіламі [9, с. 310-311]. Так скончылася двухмесячная аперацыя па знішчэнні руска-ўкраінскіх аддзелаў у Навагародскім ваяводстве і спусташэнні радзівілаўскіх уладанняў.

Разглядаючы падзеі вясны 1706 г., якія разгарнуліся ў баку ад асноўнага тэатра баявых дзеянняў, лёгка заўважыць, што іх кульмінацыяй стала якраз такі бітва пад Клецкам. Да 19 красавіка 1706 г. Мазепа яшчэ меў магчымасці схіліць шалі на свой бок, разбіць атрад Крэйца і ўтрымаць стратэгічна важныя фартэцыі. Аднак пасля нечуванай паразы Няплюева-Апостала шведы літаральна прайшлі трыумфальным маршам праз Ляхавічы – Нясвіж – Слуцк. Тры магутныя крэпасці, з іх запасамі і арсеналамі, здаліся на літасць пераможцы. Невыпадкава менавіта пасля Клецкай бітвы Карл Густаў Кройц атрымаў чын генерал-маёра і быў прызначаны камандзірам Лейб-гвардыі коннага палка. Такім чынам, кароль адзначыў заслугі свайго палкаводца. Вынікам гэтых падзей можна лічыць і пераход Караля Радзівіла на бок шведаў у чэрвені 1706 г. і яго сустрэчу з каралём у наступным месяцы [3, с. 102].

На нашу думку, меркаванне некаторых аўтараў аб тым, што Клецкая бітва не аказала прыкметнага ўплыву на ход баявых дзеянняў [4, с. 25; 8, с. 138], з'яўляецца няслушным. Натуральна, Клецк нельга паставіць у адзін шэраг з такімі баталіямі Вялікай Паўночнай вайны як Нарва,

шведамі з Нясвіжа і затоплення з-за немагчымасці транспартавання.

Фраўштад, Лясная. Аднак, і па сваім маштабе, і па наступствах яе нельга лічыць малазначным эпیزодам той вайны. Хаця ён дагэтуль застаецца малавядомым.

Крыніцы і літаратура

Апублікаваныя матэрыялы

1. Бутурлин Д. Военная история походов россиян в XVIII в. Т. 2. СПб., 1820.
- 1а. Волкаў М. Нясвіжскі замак у Вялікай Паўночнай вайне (1700–1721) // Вялікае Княства Літоўскае і суседзі. Права. Вайна. Дыпламатыя. Мінск, 2012. С. 219–238.
2. Гісторыя Беларусі. Т. 3: Беларусь у складзе Рэчы Паспалітай. Мінск, 2004.
3. Катлярчук А. Швэды ў гісторыі і культуры Беларусі. Вільня, 2007.
4. Оглоблин Н. Бой со шведами у местечка Клецка // Русская старина. 1891. Т. 72.
5. Павленко Н. Артамонов. В. 27 июня 1709 года. М., 1989.
6. Пашкевіч У. Паўночная вайна 1700–21 // Вялікае Княства Літоўскае. Энцыклапедыя. Т. 2. Мінск, 2006.
7. Письма и бумаги императора Петра Великого. Т. 4. СПб., 1900.
8. Тарле Е. Северная война и шведское нашествие на Россию. М., 2002.
9. Adlerfelt G. Karl XII:s krigsföretag 1700–1706. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag.
10. “Ordinarie Stockholmske Postsidender” № 23, 5 Junii 1706.

Інтэрнэт-рэсурсы

11. Летописец в русских и польских що ся сторонах деяло и якого року. <http://litopys.org.ua/chernlet/chern02.htm#r1706>

Архіў аўтара

12. Ліставанне з Хоканам Хенрыксанам.
13. Падрабязная рэляцыя аб бойцы паміж палкоўнікам Лейб-гвардыі Ягонай Каралеўскай Вялікамоці коннага палка баронам Крэйцам ды маскавіцкім генералам Няплюевым пад горадам Клецкам у Літве 20 красавіка 1706 года ды аб тым, што надалей да 15 траўня адбывалася.

Віталь Быль

„MAŁA WARSZAWKA”: ПОЛЬСКІ НАЦЫЯНАЛЬНЫ РУХ У НЯСВІЖЫ

З XVI ст. Нясвіж быў галоўнай рэзідэнцыяй княскага роду Радзівілаў, што стала прычынай яго росквіту. Варта прыгадаць папулярныя прыказкі кшталту “Кароль каралём у Варшаве, а Радзівіл – у Нясвіжы”, сам Нясвіж называлі “малой Варшаўкай” нават у перадваенныя часы. Гэты “сталічны” статус быў прычынай таго, што маленькі беларускі гарадок стаў надзвычай шматэтнічным і шматкультурным. Калі да пачатку найноўшага часу большасць мясцовага насельніцтва ідэнтыфікавала сябе як “тутэйшых” або раздзялялася па рэлігійным ці сацыяльным прызнаку, то на мяжы XIX–XX стст. сітуацыя змянілася.

Яшчэ ў канцы XVI ст. Нясвіж становіцца адным з важных цэнтраў каталіцтва на землях Беларусі. Гэта абумовіла вялікі адсотак каталікоў сярод насельніцтва горада, што набыло вялікую важнасць у часы фарміравання нацыянальнай ідэнтычнасці: мясцовыя каталікі часта пачыналі ідэнтыфікаваць сябе з польскай культурай і нацыяй. Такім чынам тая частка насельніцтва Нясвіжа, што спавядала каталіцтва і выходзіла з польскай культуры, падчас усеагульнага ўздыму нацыянальных рухаў усядоміла сябе як частку польскай нацыі. Паводле перапісу 1897 г. у Нясвіжы адзначана адносна няшмат асоб з роднай польскай мовай – 577 (усяго 6,8%) [15, с. 234-235], аднак асобаў рыма-каталіцкага веравызнання – 1189 (14%) [15, с. 242-243]. Нямала палякаў перапіс адзначае сярод мяшчан (298) і сялян (112), але найперш гэта былі прадстаўнікі шляхты (133 патомных двараніна і членаў іх сям’яў), служачых, інтэлігенцыі [15,

с. 234-235]. Менавіта яны стварылі першыя польскія суполкі, якія праз культурніцкую справу ўмацоўвалі і пашыралі польскую ідэю.

4 сакавіка 1906 г. выйшаў “Именной Высочайший указ, данный Сенату “О временных правилах об Обществах и Союзах”, якім тут жа скарысталася нясвіжская польская супольнасць: ужо 13 сакавіка 29 жыхароў горада на чале з доктарам Феліксам Бароўскім склалі мінскаму губернатару прашэнне аб рэгістрацыі суполкі “Польскі Агмень” (“Ognisko Polskie”). Статут суполкі абвешчаў мэтай яднанне тутэйшых палякаў, падрыхтоўку іх да правядзення выбараў у Дзяржаўную Думу, пашырэнне ідэй Маніфеста 17 кастрычніка, самаадукацыю, прапаганду карыснага баўлення часу і развіццё польскай культуры. Ствараліся асобныя секцыі са сваім адмысловымі сферамі дзейнасці. Так, асветніцкая секцыя адказвала за адукацыю бедных дзяцей і непісьменных, арганізоўвала бібліятэку з чытальняй; забаўляльная займалася арганізацыяй тэатральных пастановак, мастацкіх вечарын і ўрачыстых гадавін; спартыўная – прапагандай гімнастыкі і іншых дысцыплін; палітычная мелася заняцця выбарчай агітацыяй і “пашырэннем ідэй згоды паміж усімі народамі”.

Так як афіцыйная дзейнасць была абмежавана строгаасцю заканадаўства, пры “Агменю” неафіцыйна узнікаюць у 1907 г. музычная суполка “Лютня” і аддзел ваенна-спартыўнай арганізацыі “Сокал” (Polskie Towarzystwo Gimnastyczne “Sokół”), а ў наступным годзе – драматычны гурток [5, с. 81-82].

Драматычны гурток быў утвораны на паседжанні “Агменя” 22 кастрычніка 1908 г. Рэжысёрам быў абраны Альгерд Свіда, упраўляючы Радзівілаў і адзін з лідараў арганізацыі [12, арк. 2-Задв.]. Адразу пачаліся рэпетыцыі, і ўжо падчас навагодніх святаў – 3 студзеня 1909 г. у зале таварыства адбылася прэм’ера адразу трох спектакляў: “Прыцель”, “Фаталіст” Ярашынскага і “Ніхто мяне не знае” А.Фрэдры [12, арк. 10-11адв.]. У лютым Свіду змяніў Антоні Клейншнэк [12, арк. 16], а ўжо летам рэжысёрам выступае сам гарадскі стараста Баляслаў Грабоўскі [12, арк. 52].

Пры таварыстве існавала бібліятэка, бясплатная для сяброў арганізацыі і з платай у 3 рублі для астатніх несвіжан (што было досыць значнай сумай для небагатых мяшчан). У бібліятэцы было каля 3 000 кніг і газет, у першую чаргу расійскіх: “Речь”, “Русское слово”, “Биржевые ведомости”. У 1908 г. “Кнігарня “Агменя” распрацавала ўласны статут і выдала каталог сваіх збораў [5, с. 48-49].

Варта адзначыць, што цікавасць да дзейнасці “Агменя” праяўляў і Альбрэхт Радзівіл. Ён быў ганаровым госцем на пасяджэннях, выступаў адказным распараднікам на некаторых спектаклях [12, арк. 72]. Відавочна, спрыяла суполцы і тое, што адзін з яе прыхільнікаў і ўдзельнікаў – Баляслаў Грабоўскі – з 1908 г. і ажно да рэвалюцыі займаў пасаду гарадскога старасты [13, с. 207; 14, с. 215].

„LOTERYA” MONIUSZKI NA SCENIE AMATORSKIEJ W NIEŚWIEŻU.

Сябры драматычнага гуртка пасля спектакля.

„Tygodnik Ilustrowany”, 1910 (Nr 8).

У гэты ж час, 21 снежня 1906 г. ўзнікае таварыства “Асвета” (“Oświata”) на чале з памешчыкам Юзафам Рэйтанам, якое апекавалася польскім школьніцтвам у Слуцкім, Навагрудскім і часткова Мінскім паветах. Яго задачай была асвета жыхароў гэтых тэрыторый, асабліва дзяцей, у польскім духу, а таксама ўмацаванне і распаўсюджанне на гэтых землях польскай культуры, мовы і нацыянальнай свядомасці.

Актыўная польская нацыянальная дзейнасць выклікала варожае стаўленне расійскай адміністрацыі, таму неўзабаве дзейнасць “Асветы”, як і іншых аналагічных суполак, сутыкнулася з ціскам і забаронамі. На пачатку 1910 г. на нелегальным становішчы апынулася нясвіжская “Асвета”, якая тым не менш працягвае існаваць канспіратыўна, кіруючы таемнымі школкамі. Падчас рэвізій “Агменя” былі выяўлены парушэнні (вядзенне дакументацыі на польскай мове, арганізацыя секцый без спецыяльнага

дазволу і інш.), што стала падставай для закрыцця, якое адбылося 27 чэрвеня 1910 г. [5, с. 82-83]. Ад яго застаўся толькі драматычны гурток, што працягваў ставіць спектаклі ажно да 1915 г. [12, арк. 72-73]. Самадзейны тэатр набыў вялікую папулярнасць, яго пастаноўкі адбываліся ў галоўнай залі ратушы, на гастролі прыязджалі артысты з іншых гарадоў, напрыклад, салісты Варшаўскай кансерваторыі.

Наступны ўздым польскага руху ў Нясвіжы прыпадае на часы аднаўлення польскай дзяржаўнасці. У пачатку 1919 г. з адыходам немцаў несвіжане-палякі ўтварылі Польскі камітэт на чале з доктарам Бароўскім. Фелікс Бароўскі быў добра вядомым і аўтарытэтным чалавекам у Нясвіжы і ваколіцах. Мясцовы ураджэнец, пасля сканчэння медыцынскага факультэта Кіеўскага універсітэта ў 1889 г. і навучання за мяжой, распачаў медыцынскую практыку. І ён, і яго жонка бралі ўдзел ў дзейнасці "Агменя" і яго секцый. З пачаткам Першай сусветнай вайны доктару Бароўскаму даручылі ўзначаліць вайсковы шпіталь, адкрыты ў замку Радзівілаў, ён таксама займаўся дапамогай бежанцам [7, с. 4]. Такім чынам, не дзіўна, што ў гэты час ён становіцца лідарам актыўных гараджан Нясвіжа.

Польскі камітэт, аднак, хутка быў разагнаны большавікамі, што ўзялі ўладу ў горадзе. Новыя ўлады зачынілі нядаўна заснаваную польскую гімназію імя У. Сыракомлі, пачалі рэпрэсіі супраць палякаў. У адказ ствараецца падпольная арганізацыя на чале з настаўнікам гімназіі Мечыславам Валністым. Калі да горада дайшлі чуткі аб набліжэнні войск Пілсудскага, падпольшчыкі прынялі рашэнне аб паўстанні [5, с. 253].

У ноч з 14 на 15 сакавіка 1919 г. паўстанцы захапілі самыя важныя будынкі горада і ліквідавалі мясцовы Савет. Некалькі большавіцкіх актывістаў былі забітыя, у тым ліку начальнік ЧК камуніст Татур і камісар Катрыель Грынблат з Паалей-Цыён [6, с. 293]. У рукі паўстанцаў трапіла 50 вінтовак, былі вызваленыя палітычныя вязні. Большавікі пакінулі горад і адступілі да чыгуначнай станцыі Гарадзья, дзе папрасілі з Мінска падмацаванне. 16 сакавіка перакінуты атрад чырвонаармейцаў атакаваў горад. Паўстанцы, пасля непрацяглага супраціву, адступілі, каб прабіцца да польскай арміі.

Адразу ж пасля заняцця Нясвіжа ў рукі ЧК трапілі кіраўнікі паўстання: Мечыслаў Валністы, Палікарп Каляда, Нічыпар Янушкевіч, Аляксандр Шыдлоўскі і Станіслаў Іваноўскі. Яны былі дастаўлены ў былы бенедыктынскі кляштар, які большавікі выкарыстоўвалі ў якасці турмы, а 24 сакавіка 1919 г. расстраляны ў лесе за горадам [11, с. 211-212].

Пасля савецка-польскай вайны, калі Нясвіжчына стала часткай Другой Рэчы Паспалітай, у горадзе, з’явілася два помнікі ў гонар ахвяр паўстання. Адзін, на галоўнай плошчы каля ратушы, быў знішчаны пасля вяртання Саветаў у 1939 г., другі, на гарадскіх могілках, захаваўся да нашых дзён.

Падчас польска-савецкай вайны Нясвіж апынуўся ў баку ад буйных бітваў, аднак пэўныя баявыя дзеянні разгортваліся і ў яго ваколіцах. Польскім войскам давялося двойчы займаць Нясвіж. Першы раз баі за горад распачаліся 6 жніўня 1919 г. На той момант часткі савецкай 16-й арміі замацаваліся на усходнім беразе ракі Уша каля вёскі Малева, на дарозе ў Нясвіж. Аднак былі атакаваны аддзеламі Мінскага палка пяхоты. 2-гі батальён гэтага палка пасля зацятай бойкі захапіў умацаванні пад Малевам, чым стварыў пагрозу на левым фланзе чырвонаармейцаў, якія палічылі за лепшае адступіць. Такім чынам польскія жаўнеры ў той жа дзень бесперашкодна ўвайшлі ў Нясвіж [2, с. 15]. Мінскі пяхотны полк адносіўся да Літоўска-Беларускай дывізіі і складаўся ў немалой ступені з ураджэнцаў былой Мінскай губерні.

Падчас вайны 1919–1921 гг. на занятай тэрыторыі Беларусі польскія ўлады імкнуліся ўмацаваць сваю палітычную, эканамічную і культурную прысутнасць, каб трывала прывязаць гэту тэрыторыю да Польшчы. Разам з акупацыйнай адміністрацыяй дзеля гэтай мэты былі задзейнічаны і напаўграмадскія арганізацыі, якія, дзякуючы шчодрой фінансавай падтрымцы Варшаўскага ўрада, праводзілі актыўную ідэалагічную апрацоўку тутэйшага насельніцтва. Найбольшай актыўнасцю тут вызначалася “Таварыства стражы крэсвай” (Towarzystwo Straży Kresowej), галоўнаю мэтай якога стала “абарона зямель на крэсах усходніх, што па праву належаць Польшчы”, адраджэнне тут польскага грамадскага, палітычнага, гаспадарчага і культурнага жыцця. Здзяйсненню гэта мусіла шляхам стварэння моладзевых гурткоў, сельскагаспадарчых таварыстваў, народных дамоў, школ, культурна-асветных арганізацый, правядзення дабрачынных акцый, курсаў і лекцый, распаўсюду літаратуры. Адной з галоўных задач дзейнасці ТСК на беларускіх землях стала арганізацыя краёвага плебісцыту ў пачатку 1920 г., на якім насельніцтва павінна было падтрымаць далучэнне беларускіх тэрыторый да польскай Рэчы Паспалітай [8, с. 17]. Дзейнічала ТСК і ў Слуцкім павеце, верагодна – і ў самім Нясвіжы [16, с. 33–41].

Падчас ліпеньскай аперацыі 1920 г. Чырвоная Армія прымусіла польскія войскі адступаць. Пасля ўдару на Мінск добра ўзброенай і загартаванай 27-й Омскай стралковай дывізіі, Нясвіж быў пакінуты палякамі [10]. Верагодна, тады ж многія нясвіжскія польскія актывісты пакідаюць горад, ратуючы сваё жыццё. Аднак пасля паражэння ў Варшаўскай бітве савецкія войскі гэтак жа хутка пачалі адступаць. Катастрофай для іх стала паражэнне ў бітве на Нёмане ў верасні 1920 г. Пасля таго, як 29 верасня пад Лідай завяршыўся разгром 3-й арміі, чырвоныя адступалі практычна без баёў. Жаўнеры польскага 65-га Старгардскага пяхотнага палка бесперашкодна здзейснілі марш ад Ляхавіч ажно да Капыля, па дарозе заняўшы і Нясвіж [3, с. 25]. Верагодна, менавіта да гэтага часу можна аднесці згаданыя ва ўспамінах жыхароў антысемеіцкія акты з боку польскіх салдат. Палякі часта лічылі ўсіх габрэяў бальшавікамі. Згадваліся выпадкі, калі габрэйскае абшчына пацярпела ад “галерчыкаў” і “пазнанчыкаў” (65-ы Старгардскі пяхотны полк яшчэ ў 1918 г. ствараўся ў арміі Галера, пазней ён фарміраваўся на тэрыторыі Памор’я і Вялікай Польшчы). Аднак згадваюцца не рабаўніцтвы і забойствы, а толькі здзекі: “галерчыкі” адразалі габрэям бароды [6, с. 292].

Паводле Рыжскай мірнай дамовы Нясвіж увайшоў у склад польскай дзяржавы. Польская нацыянальная ідэалогія стала тут пануючай, а яе пашырэнне – адной з галоўных задач гарадской адміністрацыі. Найперш гэта адбывалася праз школу: у Нясвіжы было створана дзве 7-класныя школы, гімназія імя У. Сыракомлі, дзіцячы сад і прафесійнае вучылішча ў манастыры бенедыктынак. Некаторы час дзейнічала і настаўніцкая семінарыя ў палацы Радзівілаў. Пры гэтым досыць хутка згортаецца дзейнасць рускай гімназіі, а створаная ў 1921 г. беларуская гімназія сутыкнулася са значным ціскам і перашкодамі і пасля 2 гадоў барацьбы была вымушана перабрацца ў Клецк [9, с. 85].

Нясвіж меў і ўласную прэсу: з 1921 г. пачынае выходзіць “Нясвіжская газета” (“Gazeta Nieświeska”), з падзагалоўкам “афіцыйны орган Нясвіжскага староства”, якая выходзіла да лістапада 1935 г. Газета, якая з 1924 г. па 1932 г. змяніла назву на “Супольная справа” (“Wspólna sprawa”) і называла сябе “беспартыйным органам зямлі Наваградскай”, актыўна ўдзельнічала ў выбарчых кампаніях, падтрымлівала лагер Пілсудскага [1].

У горадзе дзейнічаў шэраг грамадскіх арганізацый, якія разам з асветнымі, культурніцкімі ці іншымі падобнымі мэтамі мелі польскую патрыя-

тычную афарбоўку: Асацыяцыя афіцэраў запasu, Саюз сем'яў вайскоўцаў, Саюз сем'яў паліцэйскіх, жаночыя і моладзевыя аб'яднанні, якія актыўна ўдзельнічалі ў грамадскім і культурным жыцці горада [5, с. 260].

Гэтыя захады забяспечылі паспяховы рост польскай свядомасці сярод тутэйшага насельніцтва. Вынікам стаў у пазнейшыя часы досыць актыўны ўдзел несвіжан у дзейнасці Арміі Краёвай, масавы пасляваены выезд у Польшчу. Такім чынам Нясвіж даў Польшчы прэм'ера ПНР генерала Пятра Ярашэвіча, філосафа Генрыка Янкоўскага, кінаакторку Іаланту Богдал, авантурыста Міхала Галянеўскага.

Крыніцы і літаратура

1. Ciechanowicz L. Czasopiśmiennictwo w województwie Nowogrodzkim w latach Drugiej Rzeczypospolitej // [Electronic resource]. Mode of access: http://pawet.net/zl/zl/2001_47/4.html. Date of access: 18.03.2014.
2. Mieczkowski S. Zarys historii wojennej 86-go mińskiego pułku piechoty, Warszawa: Polska Zjednoczona, 1929. 44 s.
3. Proskurnicki L. Zarys historii wojennej 65-go Starogardzkiego Pułku Piechoty". Warszawa: Polska Zjednoczona, 1929. 29 s.
4. Tarasiuk D. Między nadzieją a niepokojem. Działalność społeczno-kulturalna i polityczna Polaków na wschodniej Białorusi w latach 1905–1918. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. 211 s.
5. Taurogiński B. Z dziejów Nieświeża. Warszawa: Archiwum Ordynacji Nieświejskiej, 1937. 268 s.
6. The Nesvizh Yizkor Book (Translation of Sefer Nieswiez) Edited by: David Shtokfish, Nieswiez Societies in Israel and the Diaspora, Published in Tel Aviv, 1976, (H,Y, 531 pages). P.293. [Electronic resource]. Mode of access: <http://www.jewishgen.org/yizkor/nesvizh/nesvizh.html>. Date of access: 18.03.2013.
7. Z prowincji // Nowy Kurjer litewski. 1916. 2 lutego. S. 4.
8. Ляхоўскі У. Ад гоманаўцаў да гайсакоў: чыннасць беларускіх маладзёвых арганізацый у 2-й палове XIX ст. – 1-й палове XX ст. (да 1939 г.). Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства. Вільня [Вільнюс]: Інстытут беларусістыкі, 2012. 483 с.
9. Ляхоўскі У. Маладзёвы рух паміж дзвюма войнамі (1921—1939 гг.) (Главы з кнігі) // Спадчына. 2012. № 161. С. 3–115.
10. Мельтюхов М. И. Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918-1939 гг. М.: Вече, 2001. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://militera.lib.ru/research/meltyukhov2/01.html>. Дата доступа: 01.09.2014.

11. Месцы памяці ахвяраў камунізму ў Беларусі / пад рэд. А. Камінскі. Лейпцыг: Атэлье 313, 2011. 278 с.
12. НГАБ, ф. 694, воп. 1, спр. 282.
13. Памятная книжка Минской губернии на 1909 год. Минск: Типография С.А. Некрасова, 1908. 404 с.
14. Памятная книжка Минской губернии на 1917 год. Минск: Типография Инвалидов, 1916. 252 с.
15. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г., XXII. Минская губерния / под ред. Н. Тройницкого. СПб: Центральный статистический комитет Министерства внутренних дел, 1904. 268 с.
16. Слуцкі збройны чын 1920 г. у дакумэнтах і ўспамінах / У. Ляхоўскі, У. Міхнюк, А. Гесь. 2-ое выд., дапрац. Мінск: „Энцыклапедыкс“, 2006. 400 с.

Вольга Гарбачова

СІСТЭМА КІРАВАННЯ РАДЗІВІЛАЎСКОЙ МАСАЙ У 20–30-Я ГГ. XIX СТ.

У канцы XVIII ст. Нясвіжская ардынацыя, пасля смерці бяздзетнага Караля Станіслава Радзівіла (1734–1790), г.зв. Пане Каханку, перайшла да ягонага пляменніка Дамініка (1786–1813), адзінага сына Гераніма Вінцэнта (1759–1786), пасля якога той стаў спадчыннікам і аладыяльных ўладанняў. Дамінік Радзівіл, XI нясвіжскі і IX алыцкі ардынат, апошні прамы прадстаўнік мужчынскай нясвіжскай лініі роду, афіцэр напалеонаўскай арміі, памёр ў 1813 г. пасля ран, атрыманых у бітве пад Ханаў. Пасля сябе ён пакінуў дваіх дзяцей – сына Аляксандра (1808–1859) і дачку Стэфанію (1809–1832). Тым не менш, сітуацыя ўскладнялася шэрагам акалічнасцяў. Сын Аляксандр, народжаны за год да пабрання шлюбам ягоных бацькоў Дамініка Радзівіла і Тэафілі Мараўскай, не мог уступіць ва ўладанне ардынацый. Заўчасная смерць бацькі не дазволіла яму своечасова падрыхтаваць паперы аб афіцыйным прызнанні сына ў якасці свайго спадчынніка. Дачка Стэфанія не мела на гэта права ў адпаведнасці са сваім жаночым статусам, ёй маглі перайсці толькі аладыяльныя ўладанні.

У сувязі з сітуацыяй, якая склалася, указам Аляксандра I ад 28 лютага (8 сакавіка) 1814 г. была ўтворана “Камісія па разбору запазычанасці Радзівілаў, устаноўленая ўрадам” ці па-іншаму – Радзівілаўская камісія. Па загадзе імператара з уладанняў, якія засталіся па Дамініку Радзівілу, знялі секвестр, і XII нясвіжскім і X алыцкім ардынатам быў абвешчаны сын Міхала Гераніма Радзівіла і Алены Пшаздецкай, князь Антоній Радзівіл (1775–1833). Што тычылася аладыяльных уладанняў, то яны

павінны былі перайсці да законных спадчыннікаў. Прызначэннем Камісіі ў гэтай сітуацыі становіцца ўрэгуляванне маёмасных спраў роду Радзівілаў. У яе абавязкі ўваходзіў падзел на ардынацыя і аладыяльныя ўладанні, вызначэнне іх кошту, выплата наяўных пазыкаў па ім. Згаданым указам быў вызначаны і склад Камісіі, на чале якой стаў прадстаўнік вядомага магната рода Аляксандр Пацей. Сама Камісія складалася з дзевяці сталых сяброў і такой жа колькасці іх намеснікаў, якія з'яўляліся прадстаўнікамі мясцовай сярэдняй шляхты.

У 1816 г. для часовага кіравання і адміністравання спрэчнымі ўладаннямі ставараецца яшчэ адзін орган – Пракураторыя радзівілаўскай масы¹. Месцам дыслакацыі Радзівілаўскай камісіі і Пракураторыі з 1817 г. становіцца Вільня.

На працягу свайго існавання структура Пракураторыі паступова ўдасканалвалася. Узначальваў Пракураторыю Радзівілаўскай масы генеральны пракуратар, абавязкі якога з 1816 г. на працягу дванаццаці гадоў выконваў былы расіенскі падкаморы Міхал Залескі. На 1828 г. генеральны пракуратар меў трох памочнікаў – намесніка (прававога пленіпатэнта)², абавязкі якога выконваў Юзаф Карчэўскі³ [13, s. 33], генеральнага сакратара (Антоній Акуліч) і канцылярыста (Бенедыкт Ашчаклінскі). Астатні штат Пракураторыі і адміністрацыі падзяляўся на 10 адзінак: прававы аддзел (wydział prawny) узначальваў Андрэй Кульчыцкі, аддзел знешняй Пракураторыі (wydział extra Prokuratorii) – Дамаш Дзеражынскі, секцыю кантроля (sekcja kontroli) – кантралёр Раймонд Каленчынскі, архіў – архівіст Ануфрый Ёдка⁴ [8, b. 1585], касу – касір Юзаф Барвінскі, рахунковую (rachunkowa) секцыю – рахункавод Станіслаў Карповіч, каморніцкую

¹ Пад “масай” маецца на ўвазе комплекс уладанняў Антонія і Стэфані Радзівілаў, якія засталіся пасля Дамініка Радзівіла.

² Пленіпатэнт – упаўнаважаная асоба (заўв. рэд.).

³ Карчэўскі Юзаф (1781 – каля 1853) – сын Юзафа, нарадзіўся на Гарадзеншчыне, юрыст, бацька мастака Юльяна Карчэўскага. З 1797 г. распачаў працу ў Ашмянскім гродскім судзе. У 1798 г. атрымаў запрашэнне на працу ў Літоўскую выдавочную камісію. Працаваў у Пракураторыі Радзівілаўскай масы, дзе выконваў абавязкі касіра, адваката, намесніка генеральнага пракуратара М. Залескага, пленіпатэнта. Прадстаўляў інтарэсы кн. Стэфані Радзівіл-Вітгенштэйн.

⁴ Ёдка Ануфрый – з Ігуменскага павета, бацька Аляксандра Ёдкі. На працягу 1804–1829 гг. выконваў абавязкі архіварыуса ў архіве Пракураторыі Радзівілаўскай масы.

(miernicza) секцыю – землямер Караль Весянборг, канцылярыю – памочнік сакратара Феліцыян Пажарскі, аддзел афіцыялістаў (officyaliści po dobrach) і лясная ахова (straż lesna)⁵ [11, л. 3-4].

Уявіць сістэму кіравання ў Пракураторыі Радзівілаўскай масы дазваляе дакумент з фондаў Літоўскага дзяржаўнага гістарычнага архіва пад назвай “Штатны расклад Пракураторыі і ўсёй адміністрацыі (Радзівілаўскай – В.Г.) масы за 1828 г.” [11, л. 3-4]. У адпаведнасці з ім прававы аддзел складаўся з трох супрацоўнікаў. Узначальваў яго прававы пленіпатэнт па выкананні інтарэсаў Пракураторыі Радзівілаўскай масы ў Каралеўстве Польскім А. Кульчыцкі. У якасці памочнікаў ён меў двух канцылярыстаў, адным з якіх быў Яўстафій Янушкевіч⁶ [22, с. 5-62], а другім – Юрый Гранцкевіч [8, л. 3].

Секцыя кантроля складалася з кантралёра і ягонага памочніка, які выконваў абавязкі інспектара лясоў. Аддзел лясной аховы прадстаўлены падлоўчымі, аб’ездчыкамі, і стражнікамі (ахоўнікамі).

Самым вялікім па складзе з’яўляўся аддзел афіцыялістаў, які меў сваіх прадстаўнікоў у розных мясцінах. У Вільні яго супрацоўнікамі былі: Юзаф Бучынскі, пісар на драўляным складзе, ахоўнік склада; у Слуцку – адміністратар і касір (у адной асобе), адміністратар лясной справы, ягоны памочнік, пісар на складзе збожжа, адвакат, будаўнік, камінар; у Капылі – наглядальнік мястэчка; у Ярэмічах – адміністратар фальваркаў; у Койданава і Рубяжэвічах з засценкамі – адказны за збор чыншу, наглядальнік за лясамі, пісар сялянскіх складоў; у Кулках – адміністратар і касір (у адной асобе), пісар правентовы⁷, два аканомы, памочнікі аканомы; у Тапарах – адміністратар і касір (у адной асобе), ягоны памочнік, пленіпатэнт, шэсць аканомы; пісар правентовы, памочнікі аканомы; у Беластоцкай акрузе – адміністратар і касір (у адной асобе); у Бялай – адміністратар і вайт гміны з выкананнем абавязкаў касіра і пленіпатэнта, доктар для сялян, паліцыянт, ахоўнік замка, камінар; у Славатычах – вайт гміны, бурмістр.

⁵ Пералічаныя аддзелы адрозніваюцца паміж сабой па складу і сістэме кіравання.

⁶ Янушкевіч Яўстафій (1805–1874) – памешчык з Мінскага павета Мінскай губерні, нарадзіўся ў в. Прусы Слуцкага павета, сын Міхала і Тэклі Сакалоўскай, брат Адольфа, Януарыя і Рамуальда. Пасля заканчэння Віленскага ўніверсітэта з дыпламам кандыдата права з 1825 г. працаваў у Пракураторыі Радзівілаўскай масы, эмігрант, заснавальнік у Парыжы Польскай друкарні і кнігарні.

⁷ Маецца на ўвазе ўраднік, які займаўся ўлікам даходаў у маёнтку.

На падставе вывучэння дакумента можна параўнаць заробкі працаўнікоў Пракураторыі і адміністрацыі Радзівілаўскай масы. Яны вагаюцца ў памерах ад 22 рублёў 50 капеек да 4500 рублёў срэбрам у год. Вышэйшы заробак атрымліваў пракуратар, а самы малы – лясныя аб'ездчыкі. Намеснік пракуратара меў у год 3600 рублёў, генеральны сакратар – 1800 рублёў⁸ [22, с. 73]. Да гэтай жа групы можна аднесці некалькіх кіраўнікоў аддзелаў. Перш за ўсё прававога, у якім заробак прававога пленіпатэнта складаў 3000 рублёў. Другім па значнасці ідзе архіўны аддзел. Ён узначальваўся архівістам, які таксама выступае ў якасці перакладчыка з заробкам у 2250 рублёў. Значны статус архіва ў Пракураторыі падкрэсліваецца павагай да працы і памочнікаў архівіста, якія атрымлівалі прыкладна на ўзроўні астатніх кіраўнікоў аддзелаў – 1-ы памочнік меў 600 рублёў срэбрам, 2-гі – 400 рублёў⁹ [22, с. 73].

3 канца 20-х гг. XIX ст. назіраюцца пэўныя змены па ўдасканаленні дзейнасці разглядаемай структуры. Так, у 1829 г. адбыліся змены як структурнага, так і персанальнага складу. М. Залескага на пасадазе генеральнага пракуратара змяніў юрыст Ісідор Сальмановіч¹⁰, пасаду намесніка Пракуратара заняў Казімір Пясецкі¹¹ [5]. З'явілася таксама пасада генеральнага адміністратара, якую заняў Міхал Каржанеўскі [22, с. 173]. Пасаду генеральнага сакратара Пракураторыі заняў Яўстафій Янушкевіч, архіў узначаліў Мікалай Маліноўскі¹² [15, с. 61, 125, 143].

⁸ Разам з тым у 1829 г., калі гэтую пасаду займаў Я. Янушкевіч, заробак генеральнага сакратара складаў 1000 рублёў срэбрам.

⁹ Для ўяўлення вартасці згаданых заробкаў можна прывесці сведчанне Я. Янушкевіча, прадстаўніка сярэдняй шляхты, якое ён пакінуў у дачыненні да сваіх даходаў: “1 000 рублёў ср[эбрам] ... хапала толькі на неабходнае, а нават і не хапала, і маці дамагала мне грашыма”.

¹⁰ Сальмановіч Ісідор – пачаткова з'яўляўся адвакатам Пракураторыі Радзівілаўскай масы, з ліпеня 1818 г. выконваў абавязкі інспектара архіваў Радзівілаўскай камісіі. [10, с. 55].

¹¹ Пясецкі Казімір (1798–1882) – уласнік маёнтка Шырвінты, віленскі адвакат, былы сябра таварыства філаматаў і філарэтаў, муж сястры Яўстафія Янушкевіча Соф'і Янушкевіч (п. 1876), з якой 17 чэрвеня 1830 г. пабраўся шлюбам і меў дачок Паўліну, Казіміру і сына Вацлава.

¹² Маліноўскі Мікалай (1799–1865) – гісторык і выдавец, сябар таварыства філарэтаў і выпускнік Віленскага ўніверсітэта, пасля заканчэння якога на два гады выехаў у Пецярбург, адкуль вярнуўся ў канцы 1828 г. і ўладкаваўся ў архіў Пракураторыі Радзівілаўскай масы. Пасля заключэння ў красавіку 1829 г. маёмаснага пагаднення паміж А. Радзівілам і Л. Вітгенштэйнам быў зацверджаны на пасадазе генеральнага архівіста Пракураторыі. Затым займаў пасаду сакратара Пракураторыі. 31 студзеня 1834 г. быў прызначаны пракура-

Структура Пракураторыі неаднаразова ўдасканальвалася і ў 30-я гг. XIX ст. Так, чарговыя структурныя змены адбыліся ў 1833 г., у выніку чаго ўстанова стала складацца з сямі асобных аддзелаў: генеральнага сакратарыята, генеральнай адміністрацыі маёнткаў, адміністрацыі лясоў, прававога, кантрольнага, каморніцкага і інвентарнага аддзелаў [9, л. 1]. На наступны год склад Пракураторыі скараціўся на адзін аддзел, спыніла сваё існаванне ў якасці асобнай адзінкі адміністрацыя лясоў. У 1834 г. шэсць аддзелаў Пракураторыі ўзначальвалі: сакратарыят – Урбан Міцканеўскі, секцыя кантроля – Ягалкоўскі, прававы аддзел – К. Пясецкі, каморніцкі аддзел – Юзаф Пашкевіч, інвентарны аддзел – Карповіч, адміністрацыю¹³ – М. Фрычынскі. Касірам Пракураторыі з’яўляўся М. Каткоўскі¹⁴ [2, с. 480; 15, 142–145; 16, с. 282]. Пасаду генеральнага пракуратара заняў М. Маліноўскі [17, с. 89].

Пракураторыя знаходзілася ў падпарадкаванні Радзівілаўскай камісіі, якая з’яўлялася ў дачыненні да апошняй вышэйшым кантралюючым органам. У выніку Пракураторыя выконвала як свае пастаянныя абавязкі, так і даручэнні, якія паступалі з Камісіі. Так, у першай палове 1828 г. у Пракураторыю Радзівілаўскай масы звярнуўся прадстаўнік Стэфаніі Радзівіл і Людвіка Вітгенштэйна, галоўны пленіпатэнт Антоній Кажухоўскі з просьбай прадставіць інфармацыю па стане спадчыны сваіх кліентаў. На гэты запыт Пракураторыя дала адказ, што для вы-

тарам. Пасля заканчэння дзейнасці гэтай установы пэўны час з’яўляўся паўнамоцным прадстаўніком Л. Вітгенштэйна. За плённую дзейнасць на карысць сям’і Вітгенштэйнаў атрымаў ад іх у пажыццёвае валоданне маёнтак. Супрацоўнічаў з рознымі перыядычнымі выданнямі: “Віленскім кур’ерам”, “Віленскім дзённым”, “Пецярбургскім штотыднёвікам”, “Варшаўскай бібліятэкай” і інш. Займаўся навуковай працай і выданнем гістарычных крыніц. Адною з вяршэйшых ягоных прац лічыцца рукапіс “Гісторыя Ягелонаў у Венгрыі ў 1439–1526 гг.”.

¹³ Можна выказаць меркаванне, што з гэтага года адміністрацыя здзяйсняла кіраўніцтва і над маёнткамі і над лясамі, што дазволіла скараціць адміністрацыю лясоў.

¹⁴ Кантоўскі (Kątkowski, Kontkowski) Міхал – сын Мацея, муж малодшай сястры Яўстафіі Янушкевіча Касільды. Былы студэнт Віленскага ўніверсітэта, у 20-я гг. XIX ст. Кантоўскі працаваў у Варшаве ў Каралеўскай Камісіі скарбу, затым дзякуючы дапамозе Мікалая Маліноўскага пасля яго вяртання ў канцы 1828 г. у Вільню апынуўся ў штаце Пракураторыі Радзівілаўскай масы. Удзельнічаў у паўстанні 1830–1831 гг. у складзе ковенскага атрада Міхала Залускага. У бітве пад Ліпавам быў паранены, у выніку чаго была ампутавана нага. Пасля паўстання надалей працаваў у Пракураторыі Радзівілаўскай масы, выконваў абавязкі касіра. Ажаніўся з Касільдай Янушкевіч, ад якой меў сына Густава і дачку Ізабелу. З 1864 г. прадстаўляў маёмасныя інтарэсы графаў Браніцкіх.

канання спатрэбіцца працяглы тэрмін, які можа расцягнуцца на некалькі гадоў, пасля чаго заданне трапіла да 1-га канцылярыста прававога аддзела Яўстафія Янушкевіча [22, с. 70].

Атрыманае даручэнне з'явілася нечаканым для самога Янушкевіча. Так, у лісце да Леана Рагальскага¹⁵ ад 1 красавіка 1828 г. гаворыцца, што ён меў намер на пэўны час выехаць у Варшаву [6, к. 515–521]. Аднак пасля прыезду ў Вільню каля 3 мая 1828 г. саміх Стэфаніі Радзівіл і Людвіка Вітгенштэйна камандзіроўка Янушкевіча была адменена, і ён прыступіў да тэрміновай працы [6, с. 521].

Для выканання складанай справы Янушкевічу былі прыдзелены ў дапамогу два канцылярысты. Важнасць даручанага падкрэслівае і той факт, што амаль адразу пасля гэтага ён атрымаў чын калезскага сакратара¹⁶ [5]. У выніку ў канцы кастрычніка 1828 г. Янушкевіч прадставіў пракуратуру сабраны матэрыял. Справаздача была перакладзена на французскую мову, што здзейсніў будучы кнігавыдавец Аўгуст Эмануэль Глюксберг, а затым выслана для азнаямлення Стэфаніі Радзівіл у Пецярбург [22, с. 71].

Хуткая рэалізацыя даручэння не адзначала, што Пракураторыя не мела дакладнага ўяўлення аб тэрмінах выканання адпаведнай справы. У многім гэта тлумачыцца прафесіяналізмам і настойлівасцю канкрэтнага супрацоўніка, а менавіта Я. Янушкевіча. У сваіх успамінах апошні згадвае, што за час выканання даручэння ён “сапсаваў здароўе, таму што на працягу 4 месяцаў амаль не выходзіў з дому і нават не траціў часу на пераапрацванне. Пасля заканчэння гэтай працы я ледзь трымаўся на нагах, і ўрач параіў мне выехаць адпачыць у вёску” [22, с. 71].

Прадэманстраваны прафесіяналізм паўплываў на далейшы кар’ерны рост Янушкевіча. 2 ліпеня 1829 г.¹⁷ ён быў пераведзены на пасаду генеральнага сакратара Пракураторыі Радзівілаўскай масы з правам накладання

¹⁵ Рагальскі Леан (07.01.1806–1878) – літаратар, выдавец, грамадскі дзеяч. Скончыў Віленскі ўніверсітэт са ступенню кандыдата права. У часы ўніверсітэцкага навучання завязаў сяброўскія адносіны з Мікалаем Маліноўскім, Яўстафіем Янушкевічам і інш. З 1828 г. уладкаваўся на працу ў канцылярыю Віленскага ўніверсітэта, пазней стаў сакратаром Рады гэтай установы. Пасля закрыцця ўніверсітэта перабраўся ў Варшаву.

¹⁶ Гэта адбылося 28 жніўня 1828 г.

¹⁷ Дадзеная дата выклікае ў нас некаторае пытанне. У рэчаіснасці выкананне абавязкаў генеральнага сакратара магло адбывацца і раней. Нам вядомы дакумент ад 27 мая 1829 г., у якім Янушкевіч праходзіць з гэтай пасадай [12, л. 28 v.].

“veto” на рашэнні пракуратара Ісідора Сальмановіча¹⁸ [22, с. 73]. Адным з абавязкаў Янушкевіча на новай пасадзе з’яўляўся нагляд за паступленнем дакументаў у Радзівілаўскі архіў з усіх аддзелаў Пракураторыі, а таксама разбор і сістэматызацыя дакументацыі, якая паступіла ў архіў да красавіка 1829 г. Генеральны сакратар павінен быў упарадкаваць паперы ў адпаведнасці з перыядамі кіравання асобных пракуратараў [21, стр. 411]. Шмат часу займаў таксама ўдзел у паседжаннях Пракураторыі [10, б. 1669], разбіральніцтва па судовых і маёмасных справах¹⁹, выкананне даручэнняў спадкаемцаў і г. д. [3, MNK 875/51].

Можна прывесці пэўныя сведчанні і аб працы архівістаў. Так, М. Маліноўскі, які ўладкаваўся ў архіў Пракураторыі з канца 1828 г., быў прыняты для разбору папераў, складання каталогу і інвентарызацыі распісак па запазычанасцях. На выкананне згаданай працы яму адводзіўся тэрмін у 2 гады. Па выніках у якасці ўзнагароды архівіст акрамя сталага заробку атрымаў тысячу рублёў срэбрам [20, с. 14].

Адным з накірункаў дзейнасці Пракураторыі стала правядзенне даследавання па вызначэнні статуса ўладанняў, пасля чаго пачалося складанне пераліку тых, якія адносіліся да ардынацыі. Па сцвярджэнні Т. Зялінскай, захавалася некалькі варыянтаў спісаў, што ў сваю чаргу адлюстроўвае складанасць правядзення працы, а таксама адсутнасць адзінага погляду на гэта пытанне. Шмат праблемаў узнікала з мірскімі землямі. Насуперак дамове, прынятай Радзівіламі ў 1586 г., Мір ніколі не выступаў у якасці асобнай ардынацыі, а адносіўся да нясвіжскіх уладанняў. У першую версію пераліку ардынацкіх зямель Мір не трапіў. Па другой жа версіі, Мір знаходзіўся сярод тых уладанняў, якія перайшлі да князя-ардыната на падставе фундушовых сум. У гэтым пераліку фіксуецца Мірская ардынацыя, аднак без Міра, а толькі з трыма фальваркамі і трынаццаццю засценкамі [17, с. 90]. Канчатковы варыянт пераліку ардынацкіх уладанняў быў прыняты толькі 27 красавіка 1829 г. у так званай Пазнаньскай канвенцыі, якую

¹⁸ За выкананне абавязкаў генеральнага сакратара Пракураторыі Янушкевічу быў прызначаны гадавы даход памерам 1 000 рублёў срэбрам. Акрамя гэтага, выкананне згаданага даручэння і адпаведнага кшталту прац у будучым прывяло да выплаты Я. Янушкевічу сумы каля мільёна польскіх злотых. Гэта адбылося ўжо пасля знаходжання апошняга ў эміграцыі ў Францыі.

¹⁹ Пра ўдзел Янушкевіча на пасадзе генеральнага сакратара Пракураторыі гл.: LVIA, f. 1280, ар. 1, б. 1576, 1587, 1588, 1590, 1591, 1592, 1593, 1596, 1597, 1598, 1599, 1600, 1689.

з аднаго боку падпісалі Антоній і іншыя прадстаўнікі роду Радзівілаў, а з другога Стэфанія і Людвік Вітгенштэйн. 20 студзеня 1834 г. у сувязі са смерцю Антонія Радзівіла і Стэфаніі Вітгенштэйна дамова была перазацверджана. На гэты раз уладанні Нясвіжскай ардынацыі перайшлі ў распа-радженне Вітгенштэйнаў і вярнуліся да Радзівілаў у 1854 г.

Радзівілаўская камісія скончыла сваю працу ў 1838 г. Што тычыцца Пракураторыі, то яе афіцыйная дзейнасць працягвалася да 1839 г., аднак асобныя супрацоўнікі і надалей займаліся адпаведнай працай у інтарэсах роду Радзівілаў і Вітгенштэйнаў [17, s. 91]. Так, доўгі час пленіпатэнтам Радзівілаў па справах Нясвіжскай ардынацыі выступаў Мікалай Маліноўскі. Ракіцкі прадстаўляў Радзівілаў у Пецярбургу ў 1858 г. [17, s. 92]. Янушкевіч выконваў даручэнні Л. Вітгенштэйна падчас свайго знаходжання ў эміграцыі нават у 50-я гг. XIX ст. [4, s. 200].

Прадстаўлены ніжэй дакумент, які выяўлены намі ў фондзе князёў Радзівілаў у Літоўскім дзяржаўным гістарычным архіве, дазваляе ўявіць склад адной з кіруючых структур Радзівілаўскай масы на пэўным этапе свайго функцыянавання. Да сённяшняга часу гэты дакумент не друкаваўся. У археаграфічным плане ён уяўляе сабой рукапісную ведамасць, змешчаную на чатырох аркушах. У справе ўтрымліваецца два экзэмпляры гэтага дакумента, напісаныя рознымі почыркамі, якія маюць пэўныя адрозненні ў змесце. Першы дакумент, змешчаны на аркушах 1-2 можна ўспрымаць у якасці чарнавіка – там сустракаюцца скароты, закрэсліванні, адсутнічаюць агульныя падлікі для ўсіх супрацоўнікаў Пракураторыі за вызначаны тэрмін. Другі экзэмпляр утрымлівае некаторыя ўдакладненні па сумах, а таксама прадстаўляе падлік выдаткаў за ўвесь 1828 г.

Дадатак

Tabella Etatu Prokuratoryi i calej Administracyi Massy na rok 1828-my
(LVIA. F. 1280. Ap. 1. B. 1680)

	Srebra		Assygn.	
	Ruble	Kop.	Ruble	
[k. 3] Generalny Prokurator Zaleski Michał	4,500			Stancya y Opał
Zastępca Plenipotent prawny Karczewski	3,600			Stancya y Opał
Józef				
Sekretarz Generalny Okulicz Antoni	1,800			Stancya y Opał
Kancelista przy Prokuratorze				
Oszczekliński Benedykt	300			
Wydział Prawny				
Plenipotent prawny do interesów Massy				Stancya y Opał
w Królestwie Polskim Kulczycki Andrzej				od daty
2-ch Kancelistów Januskiewicz Eustachy	3,000			przeznaczenia
rs. 350				
Grąckiewicz Jerzy	650			
rs. 300				
Sekcja Kontroli				
Kontroler Kałęczyński Raymond	900			Stancya y Opał
Pomocznik y Inspektor Lasów Kwater				
Nadniemiańskich				
Wieliczko Michał	425			Stancya y Opał
Sekcja Archiwu				
Archiwista Jodko Onufry z obowiązkiem				Stancya y Opał
Tra[n]slatora, oraz odbywania Podróży	2,250			
Pomocnik 1-szy Dmóchowski Józef	600			Stancya y Opał
2-gi Symonowicz Romuald	400			Stancya y Opał
Sekcja Kassy				
Kassier Barwinski Jozef do 1 Maja	500			
Buchalter Nawruc Jan utrzymujący Księgi				
Kassowe od 1 Januaryi	700			Stancya y Opał
Sekcja Rachónkowa				
Rachmistrz miejscowy Karpowicz				
Stanisław	600			
Kancelista Kuczyński Wincent	250			Stancya y Opał
Rachmistrze Objazdowi				

Tarwid Józef	rs. 450				
Jahołkowski Stanisław	450				
Zieleń Nikodim	450	2,750			Stancya y Opał
Niemira Bazyl	450				Stancya y Opał
Borsuk Karol	450				Stancya y Opał
Pomocnicy 1-szy Tomasz					
Protasewicz	250				
[Pomocnicy] 2-gi Jan					
Strumillo	250				
Sekcja Miernicza					
Geometra miejscowy Wesenberg Karol	600				Stancya y Opał
[Geometra] objazdowy Paszkiewicz Józef	600				
[Geometra objazdowy] Makracki	300				
[Geometra objazdowy] Mierkowski	300				Stancya y Opał
[k. 3 v.] Kancelallarya Ogólna					
Podsekretarz – Pożarski Felicyan		375			w Toporach
Kanceliści Gładzanowicz Kazimierz	rs. 300				Stancya y Opał
Januszkiewicz Antoni	rs. 250	1,800			
Januszkiewicz Albin	rs. 250				
Juszkiewicz Alexander	rs. 250				
Trąckiewicz Ignacy	rs. 300				w Białej
Bohuszewski Franciszek	rs. 225				w Białej
Kraczak Napoleon	rs. 225				
Wydział Extra Prokuratoryi					
Plenipotent w St. Petersburgu do dalszego postanowienia		900			
[Plenipotent] w Warszawie Dzierzynski Damas					
Substytucja w Mińsku z obowiązkiem dozoru Kamienicy Filipowicz Jerzy		150			Stancya
w Nowogródki Statkowski		30			
w Mozyrzu Zubolewicz		45			
w Bobruysku Kossobudzki		60			
w Lidzie Lipiński		30			
Offycjaliści po Dobrach					
w Wilnie Margrabi Kordynalij Buczyński		120			Stancya y Opał
Józef					
Pisarz przy Magazynie drzewa Sakowicz		138			Stancya y Opał
Alexander					
Stróż przy Kordynalij i Magazynie drzewnym		435 ¹			

w Slucku Administrator y Kassier				
Połoński Michał	1,000			
Temuż na administracyą lasów	150			
Pomocnik i Kancelista przy nim	250			
Pisarz Magazynów Urzeckich				
Zbożowych	100			
Adwokat i Komisarz Kwateru	150			
Budowniczy	100			
Kominarz	30			
w Kopylu Dozorca miasteczka	60			
w Jeremiczach 3-ch folwarków				
Administracya	300 ²	60		
w Kojdanowie z Rubieżewiczami y				
Zasciankami Dworskimi Rządca i				
Exaktor Czyszszów Bułharyn				
Dominik	450			Stancya
Temuż na dozor Lasów	75			
Pomocnik y Kancelista przy nim	100			
Pisarz Magaz[inów]				
Włościań[skich]	120			
Ekonomia w folwarkach				
Skirmuntowie y Popkach	130 ³			
w Łachwie Administrator Kulesza Michał	375			
Temuż na dozor Lasów	75			
Pisarz Magaz[inów] Włościańskich	60			
w Kołkach Administrator y Kassier				
Baczymalski Teodor	400			
Pisarz Prowentowy	75		2000	Ordynarya
Dwóch Ekonomów	105 ⁴		550	Ordynarya
Dalsi służdy Ekonomiczni	175		300	Ordynarya
[k. 4] w Toporach Administrator y			1200	
Kassier Niskowski Jakub			425	
Pomocnik przy nim			1425	
Plenipotent Wiskont				
sześciu Ekonomów				
Pisarz Prowentowy				
Służdy Ekonomiczni				
W Białost[ockim] obwodzie				
Administr[ator] y Kassier				
Kamieński Józef	300			
W Białłej Administrator y Woyt Gminy				
z obowiązkiem Kassiera y Plenipotent				
miejskowego Dzieszuk Antoni	1,500			

Doktor dla włościan	150			
Policyant	60			
Stroz Zamku	45			
Kominarz	30			
na materialia, Pisma, Woyta				
Gminy	30			
W Słowatyczach na utrzymanie Woyta				
Gminy	300			
Burmistra Miasta	150			
Straż lesna				
Podłowczowie Dziakowicki Sobolewski				
Felix	112	50		
Łachewski Bleuruk Jan	112	50		
Czuczewicki Rusakiewicz	112	50		
Nalibocki Szmyłzer Józef	75			Grunt y Sianożęcie
Delatycki Tarłowski Jan	112	50		
Lepłowski Gurski	112	50		
Bielski Kuszel	112	50		
Starobinski Baykowski Franciszek	97	50		Sianożęcie
Rudźmiański Kondratowicz Antoni	82	50		Grunt y Sianożęcie
Hreski Salmonowicz Józef	75			Grunt y Sianożęcie
Omhowicki Strzelbicki	75			Grunt y Sianożęcie
Objeszczyki Lasów				
Oleszkiewicz Tomasz	30			
Słucki Kałęczyński Ludwik	75			Grunt y Sianożęcie
Kojdanowski Massalski Teofil	84	75		Grunt y Sianożęcie
Smolewicki Strumiłło Michał	75			Grunt y Sianożęcie
Baranowski Dworakowski Wincenty	120			Grunt y Sianożęcie
Bielicki Czczott	97	50		Sianożęcie
Objeszczyk Lasów Romanowski	22	50		
Dokudowski Gorzykowicz Onufry	97			Sianożęcie
Objeszczyki Lasów Isajewicz	22	50		
Kopylski Zabiello Ignacy	97	50		Sianożęcie
Toporski Hutorowicz	45	50	100	
Kołkowski Stachowski				Ordynarya
Pięciu Strażników w Białej y				
Słowatyczach	315 ⁵			Ordynarya
Dwóch w Zabłudowie	72	50		
Summa	38,190	85	6,000	

Заўвагі

¹ Запісана замест закрэсленага 528 рублёў срэбрам.

² Папярэдне запісана сума 315 рублёў срэбрам.

³ Запісана замест закрэсленага 55 рублёў срэбрам.

⁴ Запісана замест закрэсленага 90 рублёў срэбрам.

⁵ Выпраўлена з сумы 300 рублёў срэбрам.

Крыніцы і літаратура

1. AGAD, AR, dz. XIV, t. 187, Karczewski Józef, k. 18;
2. Archiwum filomatów. Listy z więzienia / Zebtał, oprac. i wstępem wprowadził Z. Sudolski. Warszawa, 2000. S. 480
3. Biblioteka Czartoryskich w Krakowie (далее – B.Czart.), rkps. MNK 875/51. List A. Radziwiłła do Eustachego Januskiewicza z 31.10.1830.
4. Biblioteka Jagiellońska w Krakowie (далее – BJ), przyb. rkps 256/69. Eustachy Januskiewicz. Wyjątki z korespondencji z lat 1831–1871. S. 200.
5. BJ, przyb. rkps 33/62
6. BJ, rkps 4435 III. T. V. Listy Leona Rogalskiego z r. 1825–1830. List z 2 maja 1828 r., k. 515-521.
7. Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (далее – LVIA), f. 1280, ap. 1, b. 1576, l. 28 v.
8. LVIA, f. 1280, ap. 1, b. 1585.
9. LVIA, f. 1280, ap. 1, b. 1600, l. 1.
10. LVIA, f. 1280, ap. 1, b. 1669. Журнал паседжанняў Пракураторыі за 1828 г.
11. LVIA, f. 1280, ap. 1, b. 1680, l. 1–4.
12. LVIA, f. 1280 (Радзівілы), ap. 1, b. 1680 (Штатны расклад служачых Пракураторыі і адміністрацыі Радзівілаўскай масы), l. 3.
13. Makowiecka Z. Karczewski Józef // PSB. T. 12. Wrocław - Warszawa. 1966-1967.
14. Malinowski M. Dziennik / Wyd. M. Kridl. Wilno, 1914. S. 104;
15. Odyniec A.E. Wspomnienie z przeszłości opowiadane Deotymie. S. 142-145
16. Śliwowska W. Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX wieku: Słownik biograficzny. Warszawa, 1998. S. 282;
17. Zielińska T. Dziewiętnastowieczny epilog sprawy dóbr neuburskich, niegdyś fortuny Radziwiłłów birzańskich. S. 90.
18. Вильна 1823–1824: Перекрестки памяти / Сост. А.И. Федута. Минск, 2008. С. 61, 125, 143
19. Латушкін А.М. Нясвіжскі архіў князёў Радзівілаў у канцы XVIII – першай палове XX ст.: Дыс... канд. гіст. навук. Мінск, 2007.
20. Малиноўскі М. Кніга ўспамінаў / уклад., прадм., камент. і імен. паказ. Аляксандр Фядута; пераклад з польск. Я.М. Кісялёва. Мінск, 2014.
21. НГАБ, ф. 694, воп. 1, спр. 411 (Інструкцыя архівістам аб вядзенні і ўпарадкаванні архіва, 1736–1892 гг.).
22. Янушкевіч Я. Успаміны (1805–1831) / уклад., пер. з польск. мовы, уступ. арт., камент., паказ. В. В. Гарбачовай. Мінск, 2011. 256 с.

Уладзімір Караленак

ТРАНСФАРМАЦЫЯ ПАРКАВАГА КОМПЛЕКСА АЛЬБА Ў XIX–XXI СТСТ.

Паркавы комплекс Альба раскінуўся на плошчы амаль у 400 га і дагэтуль з’яўляецца адным з самых таямнічых і рамантычных куткоў Нясвіжчыны. Альба была заснавана Мікалаем Крыштафам Радзівілам Сіроткай, які жадаў стварыць у цэнтры Сарматыі сапраўдную Італію. Гэтае жаданне было абумоўлена легендарным паходжаннем магнатэрыі ад рымляніна Палемона і яго паплечнікаў. Радзівілы выводзілі свой род ад паплечніка Палемона патрыцыя Дорспрунга. Таму, ствараючы сапраўдную Італію ў сваіх уладаннях, Сіротка засноўвае поруч са сваім Рымам – Нясвіжам і горад-радзіму міфічных заснавальнікаў італійскага Рыма братоў Ромула і Рэма – Альбу Лонгу, якая ў XVI ст. ўжо называлася проста Альбай. У прызначэнні нясвіжскай Альбы бачна аналогія з рымскай Альбай. Пачынаючы са старажытнарымскага часу да позняга Сярэднявечча і нават у новы час, рымская Альба служыла, у першую чаргу, месцам размяшчэння загадных віл мясцовай арыстакратыі. Таму Мікалай Крыштаф Радзівіл Сіротка заснаваў Альбу ў першую чаргу як прыгарадную рэзідэнцыю-вілу, якая складалася з княжацкага дома і розных гаспадарчых пабудов, якія забяспечвалі жыццё князя [5, с. 3-9].

Магутныя дрэвы, якія дайшлі з іншых эпох, уключаліся ў сістэму парка, бо ўплывалі на стваральнікі асацыяцыямі і сімваламі эпохі Адраджэння. Разам з тым стварэнне алей забяспечвала ўстойлівасць дарог. Дрэвы забіралі лішнюю вільгаць, а іх шаты баранілі праязжаючых ад спёкі, холаду і ветру. Парк Альба ўключаны ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных

каштоўнасцей (катэгорыя “1”) і з’яўляецца батанічным помнікам рэспубліканскага значэння. У парку захавалася каля тысячы дрэваў, старэйшых за 300 гадоў. У паўночна-заходнім участку знаходзяцца 4 дубы, узрост якіх, згодна з апошнімі даследаваннямі, перавышае 500 гадоў. Яны, відаць, адыгрывалі вялікую ролю сярод дрэваў парка, бо з’яўляліся сімвалам магутнасці, свабоды і пераемнасці [5, с. 188-192]. Для Сіроткі выбар дуба ў стварэнні алей быў таксама акрэслены тым, што дуб – адна з нешматлікіх раслін, якая расце не толькі на поўначы, але і на поўдні, і асыціруецца з прыродай тых месцаў [1, с. 109]. Сваім выглядам ён мог нагадваць пра любімую ім Італію.

Росквіт Альбы як палацава-паркавага комплексу прыйшоўся на XVII–XVIII стст. і добра апісаны ў працах А.Т. Федарука і А.А. Мяцельскага [6, 14]. Дадзены артыкул мае за аснову разгледзець заняпад Альбы, які пачаўся ў XIX ст.

У інвентары 1804 г. Альба яшчэ ўражае сваёй аранжарэяй. У вазонах расла паўднёвая садавіна. Было каля 30 апельсінавых дрэў і больш за 110 лимонных. Раслі райскія і фігавыя дрэвы ды гранаты. Квітнелі ружы, каралавае дрэва, язьмін, леўконія. Тут жа вырошчвалі зеляніну для кухні: лаўровы ліст, размарын. Пад назвай “хаткі Альбянскія” яшчэ ўзгадваецца ідэальная вёска Пане Каханку.

У 1808 г. быў складзены “Інвентар геаметрычны звырынца Альба”. У інвентары згадваецца “Сад стары дзеля прагулак” – гаворка ідзе пра парк. У парку знаходзіўся палац Радзівілаў, а таксама афіцыны, аранжарэі ды гаспадарчыя пабудовы. Але ўжо ў 1-й пал. XIX ст. парк саступае сваю галоўную рэкрэацыйную функцыю – гаспадарчай. Тут знаходзіцца пасека, агарод для вырошчвання зеляніны ды карысных карняплодаў. Верагодна, на пачатку XIX ст. ў парку быў высаджаны фруктовы сад [9, с. 3-8]. У інвентары ён пазначаны як новы.

У 1811 г. было складзена “Апісанне (улік) кветак, раслін, дрэваў, аранжарэй і сада Альбанскага”. Узгадваецца мураваны будынак аранжарэй, драўляны дом садоўніка (хутчэй за ўсё, гаворка ідзе пра чалавека, які даглядаў не толькі сад, але і парк). У аранжарэй знаходзіцца больш за 500 раслін у адкрытым грунце і ў вазях. Таксама мы ведаем дакладную колькасць дрэў, якія раслі ў фруктовым садзе – 324. Сярод дрэў парка значацца 94 дзікія малыя каштаны і 100 таполяў. Згадваецца і радзівілаўскі звырынец. Але гэта гаспадарчыя жывёлы, апісаныя як «скот тырольскі».

Будынкi ў iнвентары пазначаны на плане Нясвіжа i яго наваколляў 1810 г. Гэта флігель, аранжарэя, дом даглядчыка звярынца [3, с. 15].

Пасля смерці Дамініка Радзівіла i да прыезда Антонія Вільгельма ў Нясвіжы не было рэзідэнцыі Радзівілаў. Мапа наваколляў горада 1831 г. паказвае Альбянскую васьміканцовую зорку, промні якой стваралі алеі звярынца. Але на месцы былой альтаны стаіць Лясніцтва Альба [3, с. 16]. На поўдні ў накірунку Альбянскіх ставаў знаходзіўся фальварак Альба са старым млынам, які пазначаны яшчэ на планах 1795 i 1798 гг.

У 1840-я гады Альбу апісвае Уладзіслаў Сыракомля. Ён канстатуе, што былы Радзівілаўскі звярынец перароблены ў звычайную сельскагаспадарчую ферму, якая здаецца арандатару [13, с. 65]. Арандатарам стаў замежны ўладальнік, які ў 1846 г. ўзяў у карыстанне Альбу на шэсць год за 271 тысячу рублёў срэбрам [14, с. 99].

Паводле “Інвентара фальварка Альба” за 1855 г. былы парк зарос бярозавым i альховым гаем. Сустракаліся хвоі i асіны. У фальварку пералічваецца 10 асноўных будынкаў, сярод якіх жылы дом, хлеў для птушак, стайня з экіпажнай i лядоўня. Апошнія былі пабудаваны ў 1842 г. У гэтым жа годзе быў адрамантаваны жылы будынак i закладзена большасць іншых пабудоў. Верагодна, што 1842 г. можна лічыць годам, калі парк канчаткова пераўтвараецца ў фальварак, да таго ж праз некалькі год ён здаецца ў арэнду. Гэты інвентар быў складзены паводле абмернай працы геаметра Маркевіча, зробленай у 1853 г.

Хутчэй за ўсё гэтая праца была замоўлена дзеля далейшай здачы фальварка Альба ў арэнду i ацэнкі яго пасля шасцігадовай эксплуатацыі замежнымі карыстальнікамі. Згодна з абмерамі Маркевіча, плошча Англійскага парка складала 0,21 морга¹. 1,24 морга выкарыстоўваліся пад пасеку. 0,29 морга былі пад аранжарэяй. Разам з тым усё больш i больш прагалін парку засяваецца пад жыта ды пшаніцу. У 1854 г. было пасеяна 4 бочкі азімага жыта i дзве з паловай пшаніцы. Таксама высаваюцца яравыя, ячмень ды авёс.

У інвентары 1855 г. падрабязна апісаны фруктовы сад. У ім было 132 яблыні, 147 груш, 21 чарэшня, 18 вішняў, 4 кусты сліў, 2 рады парэчак. Дадаткова ўказваецца што гэты сад, высаджаны напачатку XIX ст. ужо стары. Большасць дрэў здзічэлі i параслі мохам [10, с. 5-11].

¹ 1 морг – 7122,6 кв. м = 0,71 га

У 1884 г. ўпершыню было складзена апісанне “Маёнтка Альба” на рускай мове, да гэтага інвентары пісаліся па-польску. У ім ёсць схематычны план цэнтральнага двара фальварка і планы асобных будынкаў. У 1880-х гг. на цэнтральным двары фальварка знаходзілася 10 будынкаў. Цэнтральнае месца займаў адміністрацыйны дом, перад якім быў разбіты кветнік. Пры фальварку знаходзілася стайня з экіпажнай і працаваў двухпавярховы млын на канале, які складаўся з 3 ставаў. Пры ім дзейнічала крупня з сукнавальняй. Поруч знаходзіўся дом уласніка млына з двума галандскімі печамі. Большасць будынкаў у фальварку былі накрыты гонтай. Каля млына ў 1877 г. быў пабудаваны вялікі мост на 32 слупах. З Альбы ў вёску Вайнілавічы вяла Маскоўская грэбля. Яшчэ адна грэбля ішла ад млына да горада Нясвіжа з Сычэва. Каналы ў парку былі абсаджаны дрэвамі. Самымі распаўсюджанымі былі яворавыя (156) і вольхавыя (3999) [11, с. 1-10]. У інвентары яшчэ ўзгадваецца фруктовы сад, але стан яго значна пагоршыўся. Верагодна, што гэта тыя дрэвы, якія былі высаджаны напачатку XIX ст. У канцы XIX ст. Альба робіцца бліжэйшым да горада лесам, які мясцовыя жыхары неаднаразова секлі на дровы. У сувязі з гэтым на мяжы XIX–XX стст. Альбянскі фальваркава-паркавы комплекс часта ўзгадваецца ў судовых справах, якія вялі Радзівілы з мясцовымі жыхарамі, абвінавачваючы іх у самавольных высечках.

У 1900–1910-х гг. у Альбе заснаваны спіртзавод і спіртасховішча. Пра тое, што фальварак яшчэ меў пэўнае гаспадарчае значэнне на пачатку XX ст., сведчыць складзеная ў 1936 г. зямельная мапа “Маёнткі Альба”. Уздоўж Альбянскага става быў закладзены новы пейзажны парк плошчай 10 га [14, с. 100].

У ліпені 2013 г. супрацоўніцай ДУ НГКМЗ “Нясвіж” Веранікай Луняй былі запісаны ўспаміны Алены Іосіфаўны Быль (1928 г. н.), якая распавяла, што ўяўляла сабою Альба ў 30-я гг. мінулага стагоддзя. У гэты час на яе палянах адбываліся спаборніцтвы ды конныя высцігі. Яўрэі прывозілі ў Альбу ў вялікіх белых куфрах на колах бідоны з марожаным, абкладзеныя лёдам, і прадавалі яго. Можна было таксама набыць піва і цукеркі. З вялікай паляны па арэхавай дарозе праходзіў шлях да альтанкі на востраве. Па гэтай дарозе любілі гуляць нясвіжскія гімназісты. Ды і наогул для мясцовых жыхароў Альба была адкрыта як для адпачынку, так і для збору грыбоў ды ягад. За мостам, які быў, відаць, пабудаваны ў 1877 г., князь трымаў фазанаў. Тут знаходзіліся прыгожа афарбаваныя і ашалё-

ваныя хлявы для птушак. За гэтым мостам, які згніў пасля вайны, адкрылася абсаджаная дрэвамі дарога на Вербаўшчыну. Па левым баку дарогі расла ажина, таму мясцовыя жыхары хадзілі сюды па ягады. Па правым баку знаходзіўся дом ляснічага з вялізным агародам і хатняй гаспадаркай. Леснікі трымалі ў Альбе пчол, а таксама клеткі з жывёламі: ваўкамі ды лісамі. Каля спіртзавода знаходзіліся квадратныя сажалкі, дзе гадавалі карпаў. Узгадваецца, што ў 30-я гг. востраў з каналамі-праменнямі таксама выкарыстоўваўся. На ім знаходзіўся невялікі летні палацк. У трыццатых гадах яшчэ вылучалі парк. Дарога з Нясвіжа ў вёску Пахабаўшчына (Альбянка) падзяляла Альбу на лес і парк. Парк быў з левага боку, а лес з правага. У трыццатых гадах ляснічым у Альбе быў Ажэшка, таму лес гэты называлі Ажэшкаў лес. У паўнамоцтвы леснікоў ўваходзіў дагляда за княжацкімі паляўнічымі сабакамі – гончымі. Перад Другой сусветнай вайной князь пабудоваў спецыяльны сабачы домік, які знаходзіўся за паркам [2, с. 18-21].

У 1960 г. на базе Альбянскага спіртавога завода, створанага на базе пабудов, якія калісьці належалі роду князёў Радзівілаў, быў заснаваны Нясвіжскі завод кармавога біяміцыну (у 1985 г. назва змянілася на Нясвіжскі біяхімічны завод, а з 1991 г. – гэта Нясвіжскі завод медыцынскіх прэпаратаў) [12, с. 9].

На сённяшні дзень будынкі Альбянскага спіртавога завода ўжо не выкарыстоўваюцца і імкліва руйнуюцца. Пра велічнасць Радзівілаўскага палацава-паркавага комплекса сведчаць толькі таямнічыя парослыя кустоўем каналы. Фрагменты алей XVIII ст. яшчэ прасочваюцца ў выглядзе вялікіх пнёў і адзінкавых дрэў ліпы, елкі, дуба, ясеня ды клёна [14, с. 100].

Крыніцы і літаратура

1. Городнянский А.В. Римская роща в Абрамцеве // Русская усадьба: сборник Общества изучения русской усадьбы: Вып. 17 (33) / научный ред.-сост. М.В. Нащокина. СПб., 2012. С. 109–116.
2. Луня В.В. Інтэрв'ю з Аленай Іосіфаўнай Быль ліпень 2013. Запіс захоўваецца ў прыватным архіве аўтара
3. Луцевич Л.П. Проект зон охраны историко-культурной ценности «Фольварок Альба». Минск, 2013.
4. Лысенко П.Ф. Рекомендации по проведению реставрационных работ

на подземных и фортификационных сооружениях Несвижского замка, а также в парковом ансамбле XVI–XIX вв. «Альба». Минск, 2008

5. Кюстер Х. История леса. Взгляд из Германии. М., 2012. 304 с.

6. Метельский А.А. Забытая Альба: очерк истории загородной резиденции Радзивиллов под Несвижем. Минск, 2014. 128 с.

7. НГАБ. Ф. 694. Воп. 2. Спр. 6. Арк. 1-1адв, 6-12. Инвентар Нясвіжа і Альбы 1804 г.

8. НГАБ. Ф. 694. Воп. 2. Спр. 2. Арк 1-13.

9. НГАБ. КМФ. 5. Воп. 2. Спр. 125. Арк. 3-8.

10. НГАБ. Ф. 694. Воп. 2. Спр. 18. Арк. 5-11.

11. НГАБ. Ф. 694. Воп. 2. Спр. 5610. Арк. 1-10.

12. Перспектыва за ўнікальнымі тэхналогіямі // Звязда. 2007. 5 чэрвеня

13. Сыракомля У. Вандроўкі па маіх былых ваколіцах. Успаміны, даследаванні гісторыі і звычайў / Перак. з польск. мовы, прадм. і камент. К. Цвіркі. Мінск, 1992. 159 с.

14. Федорук А.Т. Старинные усадьбы Минского края. Минск, 2000. 416 с.

Сергей Климов

**ИМЕНИЕ ЗАУШЬЕ.
К ВОПРОСУ О ПОРАДЗИВИЛЛОВСКИХ
АДМИНИСТРАТИВНО-ХОЗЯЙСТВЕННЫХ
КОМПЛЕКСАХ**

Основой экономического благосостояния и связанного с ним политического могущества на землях Великого Княжества Литовского на протяжении столетий являлась крупная земельная собственность. Радзивиллы, традиционно возглавляя список наиболее богатых и влиятельных земельных аристократов, имели обширные владения, включающие в себя населённые пункты с пахотными землями и сенокосами, лесные массивы, водные пространства с рыбными угодьями. Эта территория временами превосходила территорию одного или нескольких небольших европейских государств и управлялась посредством вполне автономных в экономическом отношении образований, которые функционировали как административно-хозяйственные комплексы. Попробуем проанализировать структуру и проследить судьбу подобного образования на примере небольшого радзивилловского имения Заушье. Несмотря на то, что исследование будет базироваться на более позднем инвентаре 1876 г. [5], можно предположить, что экономика этого фольварка претерпела мало изменений, переходя из рук в руки представителей и потомков семьи Радзивиллов. К традиционному для этого региона агропроизводству и связанной с ним переработке сырья могли добавляться новые направления деятельности, не меняя хозяйственной и планировочной структуры самого комплекса.

Первое известное упоминание топонима Заушье относится к 1587 г. – как фольварка Радзивиллов в составе трех деревень (Заушье, Квачи, Крутой Берг) [3, с. 211]. Топоним образован по месторасположению посе-

ления за рекой Уша относительно некой другой географической точки отсчета. Наибольшую известность имение получило после 1769 г., когда его владельцами стали Игнатий и Теофилия Моравские. Теофилия Констанция, урождённая Радзивилл (1738–1818) получила это имение после замужества с Моравским от своего брата Кароля Станислава Радзивилла Пана Коханку. Примечательно, что имение не было подарено Теофилии, а только передано как «дзяржава застаўная» [6, с. 595], т.е. на время и с определёнными обязательствами. Польский исследователь Роман Афтаназя считает, что Заушье было записано за Теофилией Констанцией только в пожизненное пользование [1, s. 412]. За время своего владения Заушьем Моравские значительно обновили имение, выстроив в 1772 г. большой деревянный дом [5, л. 3]. По свидетельству современников, при Моравских усадьба имела репрезентативный характер [1, s. 412]. Здесь хранилось собрание предметов искусства и живописи, а так же семейная портретная галерея кисти львовского художника Константина Александровича [7]. После смерти Теофилии Моравской (во втором браке Розводовской), Заушье по прошествии нескольких лет было присоединено к наследству Стефании Радзивилл, несовершеннолетней дочери XI несвижского ордината Доминика Радзивилла. Сам Доминик выступил против России на стороне французского императора Наполеона в надежде на возрождение независимого польско-литовского государства. В 1813 г. он скончался от ран, полученных в сражении при Ганеу.

Бурное прошлое Доминика, который оставил после себя миллионные долги и воевал во главе собственного полка против Российской империи, на территории которой находились его обширные имения, осложнило вопросы наследования радзивилловской ординации. Первоначально собственность Доминика Радзивилла была конфискована, но затем российский император Александр I саму ординацию передал лояльному монархии князю Антонию Радзивиллу, проживающему в Пруссии. При этом было оговорено, что Стефания Радзивилл получит свою часть наследства только в случае брака с россиянином. В 1828 г. княжна Стефания вышла замуж за российского подданного Людвика Адольфа графа цу Зайн-Витгенштейн-Берлебург. К этому времени радзивилловское имущество и земли, управляемые различными опекунами и администраторами, были разорены. При общей стоимости в 14 миллионов рублей они приносили только 30 тысяч рублей годового дохода и были обременены ипотечными

долгами в сумме 15 миллионов рублей [2, с. 4]. В такой ситуации в 1830 г. Стефания передала всю свою собственность мужу. Сам Людвик оставил за собой только 1/7 часть имущества, остальное согласился только администрировать в интересах их общей дочери Марии Витгенштейн, до тех пор, пока она не достигнет совершеннолетия. В 1840 г. Людвик закрепил права на свою часть имущества (имения в Белой и Славатичах в Польше), передав остальное радзивилловское наследство дочери Марии и родившемуся в 1831 г. сыну Петру. В 1847 г., когда Пётр Витгенштейн достиг совершеннолетия, стоимость его части наследства составляла 12,9 миллионов рублей. Он владел 1,2 млн. десятин земли, на которых проживали 92 658 человек [2, с. 13]. В 1853–1854 гг. Пётр и Мария (в это время жена князя Хлодвика цу Гогенлое-Шиллингсфюрста) окончательно разделили материнское наследство¹. Петру вместе с десятками других отошло и имение Квачи в Новогрудском уезде Минской губернии. Получив наследство, отягощённое долговыми проблемами и нерадивым управлением, Пётр Витгенштейн вынужден был на протяжении трёх десятилетий разбираться с накопившимися кредитными долгами, выплатами по процентам, ежегодными отчислениями родственникам. Непосредственным управлением своими имениями он не занимался, большую часть времени проводя во Франции, сначала как военный атташе России, а затем как обладатель недвижимости в Каннах, Ницце, Париже и имений в нескольких французских провинциях. Земельная собственность, расположенная на территории Российской империи находилась в руках администраторов или арендаторов. Последние, кроме ежегодных выплат, были достаточно свободны в своих хозяйственных решениях.

Что собой представляла средняя административно-хозяйственная единица во второй половине XIX столетия в старинных радзивилловских владениях? Попытки реконструкции могут быть начаты с рассмотрения «Инвентарного описания имения Зауша 1876 года» [5]. Как видно из полного названия документа – это «вотчина Его Светлости князя Петра Львовича Витгенштейна». Имение расположено «над рекой Ушей, местоположения ровного, с малыми наклонностями. Качество почвы плодородное глинистое и в части суглинистое. Сенокосы в большей части мурожные, в ча-

¹ Стефания Радзивилл-Витгенштейн умерла в 1832 г.

сти болотные и надречные. Пастбища по прилегающим рощам, а именно в Гибановке, Глебовичах, в лесу Завита и в Липовских Березняках» [5, л. 2]. Имение Заушье находилось в окружении других бывших радзивиловских владений: с севера – имение Студёнка, с востока – деревни Крутой Берег и Квачи, с юга – фольварок Липка и только с западной стороны был сосед, помещик Обухович, во владении которого находилось имение Липа. Население Заушья было биконфессиональным. Католики были приписаны к Полонечскому костёлу, православные относились к приходу в Липе. В состав имения входили два фольварка – Заушье и Липка, «авульс»² Копинец, а так же «пустошные» земли вокруг деревень Крутой Берег, Квачи, Липка. Имению принадлежали две мельницы: водяная на реке Уша и ветряная в деревне Крутой Берег. Доходы имения пополняли две корчмы, расположенные на пути из Заушья в Несвиж и при почтовом тракте Несвиж – Сержень. «Шинковых домов» у имения было три, в Крутом Береге, Квачах и Липке. Из доходных направлений экономической деятельности «Описание 1876 года» отмечает добычу известкового камня «хорошего качества» и печь для выжигания извести. К временам, когда Заушье было резиденцией Моравских, можно отнести «великолепный английский парк», «беседку на острове на 8-и столбах, покрытую гонтом», фруктовый сад [5, л. 2 об.].

Согласно приведенному в описании 1876 г. плану с пояснениями, имение Заушье – это большой комплекс, состоящий из 50 строений. Из текста становится очевидным, что большинство построек относится к 1830–1870-м гг. От Радзивилов и Моравских остались: часовня 1736 г., дом с двумя перестроенными флигелями 1772 г., постоялый двор 1790 г., дом эконома 1801 г., экипажный сарай 1801 г., два амбара 1796 и 1809 г., подвал 1818 г., скотные сараи 1818 г. Наибольшая строительная активность в имении приходится на 50–70 гг. XIX в. В это время возведено 16 построек. Это овчарня 1852 г., водяная мельница и дом для мельника 1857 г., сараи для скота 1858 и 1864 г., дом для батраков 1859 г., птичник 1864 г., «варивня» 1868 г., кузница 1869 г., конюшня 1869 г., хлебный сарай 1870 г., голубятня 1870 г., «валяльня» (сукновальня?) 1870 г., клетка для птиц 1871 г., сеновал 1874 г., овчарня 1870 г., конюшня и экипажный сарай 1874 г. Как видно из простого перечня построек, хозяйство имения было внешне независи-

² Авульс. 1) Старое название отдельного фольварка без крестьян или деревни. 2) Отдельные обособленные участки земли, например, отделённые изменением русла реки.

мым, т.е. производство и переработка продуктов и сырья осуществлялись на месте. Для потребительских нужд жителей имения имелись копильня, прачечная, отдельное здание для сушки белья, два «трепгауза» (оранжереи) два колодца, «ретирад» (клозет). Как значительный тренд в сторону капитализации хозяйства можно отметить строительство водяной мельницы со спуском воды и прудами в 1857 г. Не позднее 1866 г. имение Заушье начало сдаваться в аренду барону Густаву Гартингу [4, с. 105]³.

С бароном Густовом-Николаем-Мartiном Гартингом (1819–1879) связан период возрождения старинной шляхетской усадьбы. После смерти Петра Витгенштейна усадьба перешла в собственность его сестры Марии Витгенштейн-Гогенлое-Шиллингсфюрст. Так как её семья проживала в Пруссии и по российским законам как иноподданная не могла иметь владения в Российской империи⁴, имение Заушье вместе с бывшими огромными владениями Радзивиллов было продано. В 1891 г. новым владельцем имения стал Густав Гартинг [2, с. 35]. С 1864 г. ему уже принадлежало большое имение Снов [8, с. 261]⁵, расположенное неподалеку от Заушья. Роман Афтанази так описывает усадьбу Заушье во владении Гартингов: «Это был комплекс построек, состоящий из ряда строений, сгруппированных в большой квадрат парадного детинца. Середину его занимал круглый газон, обсаженный вокруг стройными итальянскими тополями. Середину газона занимали посадки роз и цветочные клумбы. Вокруг газона проходила достаточно широкая дорога. По углам дома росли две старинные липы, под которыми были устроены скамейки, заслонённые низкими деревьями и зарослями сирени. Эти композиции создавали тенистые беседки. Справа и слева от дома находились два одинаковых флигеля. В левом находилась кухня, кладовая, прачечная и жилая комната прислуги. В правом флигеле были гостевые комнаты и служебные помещения. На одной оси с домом и флигелями находились четыре одноэтажных строения. Три из них были конюшнями и одно экипажным сараем. Между ними были расположены

³ Дело по жалобе жителя застенка Шацкая Липка Новогрудского уезда на арендатора имения Заушье Новогрудского уезда барона Гартинга за увеличение чинша на землю, 19.09.1866 – 28.08.1873.

⁴ Указ от 26 марта 1887 г.

⁵ В имение Снов входили: фольварки Горный и Дольный Снов, деревни Огородники, Панютичи, Новый Снов, Микучевичи, Грусков, Клепахи, Хвоево.

парадные ворота с каменными столбами. Короткие пролёты деревянного забора, обсаженного сиренью и спиреями, соединяли ворота с хозяйственными постройками. Справа и слева находилось ещё двое ворот, одни из которых вели в парк, вторые – к остальным хозяйственным постройкам. Между главным въездом и экипажным сараем была расположена часовня в стиле классицизма, чуть далее – лямус. По обе стороны парадного двора начинался парк «в частично старопольском характере», основная часть которого разворачивалась между двух липовых аллей в сторону поймы реки Уша» [1, с. 413]. Планировочная структура усадьбы не менялась до начала Второй мировой войны, пока Заушье находилось во владении Гартингов. В двух браках (с Людовикой Неселовской, а позднее с Эльфридой Друцкой-Любецкой) Густав Гартинг имел семерых детей: Амалию, Квинциниума, Иосифа, Николая, Густава, Софью и Эльфриду [8, с. 261]. В 1939 г. имение было национализировано. Его фрагменты, сохранившиеся до настоящего времени, вместе с остатками парка образуют интересный исторический ландшафт. В перспективе имение может быть восстановлено как памятник усадебно-парковой культуры Беларуси.

Источники и литература

1. Aftonazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej, t. 2. Warszawa – Krakow, 1991. S. 412.
2. Seibold G. Die Radziwiłłsche Masse. Ein Beitrag zur Geschichte der Familie Hohenlohe im 19. Jahrhundert. Wydawnictwo: Gerabronn/Crailsheim, Hohenloher Druck- und Verlagshaus, 1988. Машинописный перевод на польск. язык Janusz A. Marcinek. S. 4.
3. Вялікі гістарычны атлас Беларусі. Т. 1. Мінск, 2009. С. 211.
4. Дрозд Д. Землевладельцы Минской губернии 1861–1900. Справочник. 2-е издание, исправленное и дополненное. Минск, 2012. С. 105.
5. НИАБ, ф. 694, оп. 2, д. 2796. «Инвентарное описание имения Зауша. Составленное в 1876 году».
6. Памяць. Несвіжскі раён. Мінск, 2001. С. 595.
7. Портреты властителей и магнатов Великого Княжества Литовского из музеев Львова и Луцка [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.artmuseum.by/ru/vyst/proshedshie-vyistavki/portretyi-vlastitelej-i-magnatov-velikogo-knyazhestva-litovskogo-iz-muzeev-lvova-i-luczka>. Дата доступа: 17.10.2013.
8. Урублеускі В.В. Род галандскіх дваран Гартынгаў на Беларусі // *Архіварыус: зборнік навуковых артыкулаў і паведамленняў*. Вып. 7. Мінск, 2009. С. 261.

Фёдар Чарняўскі

УДАЛЬРЫК КРЫШТАФ РАДЗІВІЛ – СТАРОСТА СУДОВЫ МЕНСКІ (27.09.1738 – 09.02.1746)

Удальрык Радзівіл (1712–1770), князь алыцкі, нясвіжскі і клецкі, граф на Заслаў'і і Чорным востраве, на Шыдлаўцы, Міры і Крожах, кавалер ордэна Святога Станіслава, займаў пасаду старосты судовага менскага вельмі кароткі час. Вакантная, пасля смерці Ігнацыя на Бакштах Завішы (1690–1738), надворнага маршалка ВКЛ, гэта пасада была нададзена Удальрыку Радзівілу каралеўскім прывілеем ад 27 верасня 1738 г. [3, арк. 1096]. Прымаючы пад увагу тое, што Ігнацы Завіша быў воем (братам маці) Удальрыка Радзівіла, не выключана, што пераход пасады да пляменніка адбываўся ўжо ў апошнія дні жыцця дзядзькі. Пасада старосты судовага менскага, улічваючы вялікае значэнне Менскага павета ў дзяржаўна-адміністрацыйным апарате ВКЛ, лічылася адной з самых важных сярод старасцінскіх пасадаў у каралеўскіх гарадах ВКЛ.

Пры атрыманні староства ў пажыццёвае карыстанне прызначанай асобе перадаваліся на час справавання урада некаторыя землі, якія належалі да ўладанняў Менскага староства. Яны павінны былі забяспечваць спрыяльныя ўмовы жыцця судовага ўрадніка. Да 15 ліпеня 1739 г. скарбовы дваранін Міхал Шчодрэ правёў апісанне земляў, якія ўваходзілі ў склад староства, і склаў інвентар [9, арк. 1-16].

Перад уступленнем на пасаду Удальрык Радзівіл з'яўляўся палкоўнікам пешага рэгіменту польнай булавы войскаў ВКЛ. Яшчэ 25 ліпеня 1734 г. прыняў ад караля польскага Аўгуста III намінацыю на канюшага літоўскага [7, арк. 69]. Урад быў нададзены Радзівілу за тую падтрымку, якую

аказаў ваяводзіч навагародскі ў часы міжкаралеў'я будучаму каралю польскаму і вялікаму князю літоўскаму. Да гэтага часу пасада літоўскага канюшага знаходзілася ў трыманні яго крэўнага родзіча – князя Міхала Казіміра Радзівіла Рыбанькі, які, атрымаўшы прывілей на надворнае маршалкоўства ВКЛ, даў «цэсію» (згоду) на пераход урада Удальрыку. Зразумела, што пераход канюшаства ў трыманне менавіта Удальрыка Радзівіла адбыўся па папярэднй дамоўленнасці паміж Міхалам Казімірам і Мікалаем Фаўстынам, бацькам Удальрыка, Радзівіламі. У каралеўскім прывілеі на высокі ўрад, які атрымаў для Радзівілаў асаблівае значэнне пасля таго, як на ім праславіўся Багуслаў Радзівіл (1620–1669) актыўны ўдзельнік вайны ВКЛ з Маскоўскай дзяржавай і запарожскімі казакамі ў сярэдзіне XVII ст., адзначалася, што ўрад надаецца каралём, улічваючы «заслугі ўраджонага Удальрыка Радзівіла, ваяводзіча нашага навагародскага, перад маестатам нашым».

Адначасова з Удальрыкам атрымаў першы ў жыцці прывілей на старства рэчыцкае, якое стала вакантным пасля смерці Казіміра на Хальчу Халецкага, і яго малодшы брат Альбрэхт [7, арк. 70]. Калі Удальрык на час атрымання ўрада канюшага ВКЛ меў каля дваццаці двух гадоў, то яго брат яшчэ не дасягнуў паўналецця і меў за плячыма толькі сямнаццаць. Несумненна, што атрыманне Альбрэхтам Радзівілам, ваяводзічам навагародскім, такога багатага старства, як Рэчыцкае, мела непасрэдную сувязь з яго шлюбам з Ганнай Кунегундай на Хальчу Халецкай. У канцы 1734 г. Альбрэхт Радзівіл атрымаў прывілей на пажыццёвае валоданне Кендзёроўскай дзяржавай у Рэчыцкім павеце [7, арк. 102].

Звычайна трымальнікі Менскага старства займалі пасаду старосты да сваёй смерці, аднак Удальрык Радзівіл знаходзіўся на ёй крыху болей за сем гадоў. У канцы 1744 г. ён адмаўляецца ад яе і згаджаецца на пераход Менскага судовага старства ў пажыццёвае трыманне Юзафа з Рагала Іваноўскага, гараднічага менскага. Зразумела, што атрыманне згоды Радзівіла на адмову ад старства і перадача яго ў валоданне гараднічага менскага дорага каштавалі апошняму. Аднак пасада абяцала атрыманне вялікіх прыбыткаў і за кароткі час Іваноўскі спадзяваўся вярнуць сабе ўсё, выдаткаванае раней. 22 лістапада 1744 г. кароль згадзіўся з просьбай Удальрыка Радзівіла аб адмове ад трымання старства і перахода яго Юзафу з Рагала Іваноўскаму [4, арк. 1408]. 26 ліпеня 1745 г. у Бярдзічаве канюшы ВКЛ і староста судовы менскі складае цэсійны ліст «Юзафу Іваноўскаму,

гараднічаму менскаму, патрыёту, у ваяводстве Менскім аселым», у якім паведамляе, што згадзіўся на пераход староства ў трыманне гараднічага менскага «за пэўную суму, да маіх рук адлічаную і атрыманую» [5, арк. 45]. З нагоды перадачы староства да новага трымальніка ў абавязковым парадку праводзілася праверка стану гаспадаркі ўладання. Да 9 лютага 1746 г. Уладзіслаў Пузакевіч, скарбовы дваранін ВКЛ па Менскім павеце, склаў інвентар староства [9, арк. 1-16].

Як і яго бацька, Мікалай Фаўстын, Удальрык Радзівіл у пачатку сваёй палітычнай кар’еры арыентаваўся на Расійскую імперыю. Пасля смерці бацькі ён наведваў Санкт-Пецярбург і дабіўся прызначэння сабе пенсіі памерам у 1000 рублёў, якую атрымліваў да 1752 г. [2, s. 373]. Кацярына I, жонка Пятра I, адзначыла яго адной з вышэйшых узнагарод імперыі – ордэнам Аляксандра Неўскага. У канцы 50-х гадоў XVIII ст. Удальрык Радзівіл наладзіў стасункі з атачэннем Фрыдрыха II, караля прускага. Змест некаторых лістоў Удальрыка Радзівіла да прускага караля стаў вядомы шляхецкай грамадскасці ВКЛ і негатыўна паўплываў на аўтарытэт князя. Сваё незадавальненне дзеяннямі былога старошы судовага менскага выказаў і Міхал Казімір Радзівіл Рыбанька.

На нашу думку, на змену палітычнай арыентацыі Удальрыка Крыштафа вялікі ўплыў аказаў правал яго спадзяванняў на атрыманне пасады навагародскага ваяводы. Пасля смерці ў 1754 г. брата, Юрыя Радзівіла, ваяводы навагародскага, было прыкладзена шмат намаганняў для перахода гэтай вельмі важнай пасады ў пажыццёвае трыманне Удальрыка. Аднак каралеўскі двор не жадаў узмацнення Радзівілаў, і Юры Мнішак, каралеўскі маршалак, на радзе сената Рэчы Паспалітай у Всхове дабіўся перадачы ваяводства Юзафу Яблонскаму [2, s. 373].

З 1761 г. Удальрык Радзівіл пачаў накіроўваць лісты ў Атаманскую Порту [2, s. 373]. Вострае незадавальненне Радзівіла выклікалі дзеянні расійскіх войскаў у ВКЛ. Войскі знаходзіліся ў Вялікім Княстве на пастаяннай аснове, забяспечваючы падтрымку палітыкі Аўгуста III. Неабходны правіант і фураж яны атрымлівалі ў выніку шматлікіх рэквізіцый, падчас якіх вайсковыя камандзіры абыходзіліся з мясцовай шляхтай, як з ворагам. Аднак Порта на гэты час мела вялікія клопаты з захаваннем сваіх валоданняў у Міжземным моры і не мела магчымасці сур’ёзна ўплываць на стасункі Рэчы Паспалітай з яе суседзямі.

У 1767 г. Радзівіл далучыўся да кіеўскай канфедэрацыі і ў гэтым жа годзе быў абраны паслом на сойм Рэчы Паспалітай ад Кіеўскага ваяводства.

Для больш дэталёвай характарыстыкі Удальрыка Радзівіла звернемся да сямейна-роднасных сувязей і жыццёвых інтарэсаў старосты судовага менскага. Удальрык Крыштаф Радзівіл нарадзіўся 28 студзеня 1712 г. у Дзятлаве Слонімскага павета. Яго бацька Мікалай Фаўстын Радзівіл (1688–1746), сын Дамініка Мікалая Радзівіла (1648/1653–1697), канцлера ВКЛ, займаў пасаду ваяводы навагародскага (1729–1746), а маці Барбара Завішанка, ваевадзянка менская, дачка Крыштафа Станіслава Завішы (1666–1721), ваяводы і старосты судовага менскага і Тэрэзы Тышкевічаўны, крайчанкі літоўскай. Братам маці быў згаданы вышэй Ігнацы Завіша, у канцы жыцця каралеўскі маршалак. Бацька Удальрыка Радзівіла пражыў на гэтым свеце каля 58 гадоў, а маці памерла на васьмідзесятым годзе жыцця.

Сям'я ваяводы навагародскага нават па мерках таго часу была вельмі вялікай (восем сыноў і шэсць дачок). Сярод родных братоў Удальрыка варта адзначыць Альбрэхта (1717–1790), генерала-маёра войскаў ВКЛ, аднаго з кіраўнікоў Барскай канфедэрацыі, зацятага праціўніка абрання на каралеўскі сталец Станіслава Аўгуста Панятоўскага, старосту судовага рэчыцкага; Юрыя (1721–1754) ваяводу навагародскага ў 1746–1754 гг.; Станіслава (1722–1787) крайчага ВКЛ, генерал-лейтэнанта кавалерыі войскаў ВКЛ [14, 8–12].

Праз сваіх крэўных з боку маці Удальрык парадніўся з многімі ўплывовымі шляхецкімі родамі Менскага павета, што несумненна забяспечыла яму пры выкананні абавязкаў старосты судовага менскага падтрымку значнай часткі мясцовай шляхты. Родная сястра маці, менавіта Брыгіда Завішанка, ваевадзянка менская, да 1737 г. узяла шлюб са Станіславам Юзафам Свянціцкім, лоўчыцам мсціслаўскім, старостам данілавіцкім, які ў канцы свайго жыцця, да 5 лістапада 1739 г. атрымаў ад Удальрыка Радзівіла прызначэнне на пасаду падстаросты судовага гродскага Менскага ваяводства і некаторы час кіраваў работай Менскага гродскага суда [8, арк. 27]. Пасля смерці Свянціцкага Брыгіда Завішанка ўзяла шлюб з князем Міхалам на Жыжмах Жыжэмскім, спачатку пісарам гродскім, потым сурагатарам, прадстаўніком уплывовай у Менскім павеце сям'і Жыжэмскіх. Па прычыне адсутнасці ў Менскім павеце земскага суда, сурагатар выконваў некаторыя абавязкі па актыкацыі даверчых лістоў на абарону маёмасных правоў шляхты, перадшлюбных кантрактаў і актаў

куплі-продажу. У канцы жыцця Міхал Жыжэмскі атрымаў прывілей на вельмі важны ў судовай сістэме Менскага павета ўрад падкаморыя Менскага ваяводства (павета). Яшчэ адна крэўная Радзівіла Петранела Завішанка каля 1735 г. узяла шлюб з Францішкам Валадковічам, войскім і палкоўнікам Менскага ваяводства.

Удальрык Радзівіл прымаў актыўны ўдзел у палітычным жыцці краіны – яго шэсць разоў выбіралі паслом вальных соймаў Рэчы Паспалітай (з 1730 да 1767 г.). Прычым, кожны раз ён абіраўся на сойм ад таго ваяводства, або павета, у якім на той час былі вельмі моцнымі пазіцыі Радзівілаў. У 1746 г. шляхта Берасцейскага павета на сойміку абрала яго сваім паслом на сойм Рэчы Паспалітай [2, с. 373]. У 1754 г. менская шляхта абрала яго сваім паслом на вальны сойм, але не прышла да згоды ў адносінах да кандыдатуры другога пасла і соймак быў сарваны. Неаднаразова абіраўся на соймах у розныя камісіі і нават прэтэндаваў на абранне маршалкам вальнага сойма.

Шмат часу Удальрык Радзівіл праводзіў пры саксонскім двары Аўгуста III, дзе, выконваючы замовы сваіх крэўных, дабіваўся выдзялення для іх старостваў і новых урадаў [2, с. 373].

У гэтым родзе з самага маленства хлопчыкаў рыхтавалі да вайскавай службы. Ваяводзіч навагародскі вельмі рана ўступіў на ваенную службу. У 1735 г., ва ўзросце 23 гадоў ад нараджэння, атрымаў званне палкоўніка пешага рэгіменту булавы польнай войскаў ВКЛ [2, с. 373]. Аддзелы рэгіменту стаячынаваліся ў Нясвіжы і Карэлічах і новапрызначаны камандзір шмат часу праводзіў у асяроддзі вайскоўцаў. З 1743 г. атрымаў прызначэнне на генерал-лейтэнантства літоўскіх войскаў. У 1749 г. Удальрыку давялося ўзначаліць войска, якое падавіла рух гайдамакаў у Заходняй Украіне [14].

Род Радзівілаў даў Вялікаму Княству Літоўскаму шмат выдатных дзяржаўных дзеячаў і ваеначальнікаў, якія сваімі высылкамі ў значнай ступені вызначалі накірунак развіцця дзяржавы.

Рознабаковая адукаванасць лічылася звычайнай для прадстаўнікоў роду. Радзівілы атрымлівалі выключна высокую па якасці хатнюю адукацыю. Добрыя вынікі таксама давала навучанне ў Навагародскім, Нясвіжскім і Полацкім езуіцкіх калегіумах. Большасць юнакоў працягвала вучобу ў лепшых універсітэтах Еўропы. Так, Дамінік Мікалай Радзівіл вучыўся ў Італіі [11], Мікалай Фаўстын Радзівіл атрымаў адукацыю ў Парыжы [12]. Удальрык, пасля завяршэння хатняй адукацыі, працягнуў вучобу ў Варшаве і Легніцы [14].

Ужо ў пачатку XVI ст., менавіта ў 1534–1535 гг., адзначана знаходжанне Мікалая Радзівіла на вучобе ў Кракаўскім універсітэце падчас рэктарства Марціна Бёма з Олькуша [1, s. 189]. Спроба ідэнтыфікацыі гэтай асобы не мела поспеху. Мікалай Юр’евіч Руды і Мікалай Янавіч Чорны Радзівілы, якія нарадзіліся адпаведна ў 1512 г. і ў 1515 г., і маглі праходзіць навучанне ў гэтай установе, у 1534–1537 гг. на чале сваіх почтаў удзельнічалі ў Старадубскай вайне з Маскоўскай дзяржавай [8, арк. 58]. На нашу думку, існуе верагоднасць таго, што ў гэты час ва ўніверсітэце вучыўся менавіта Мікалай Руды. А ў Старадубскай вайне ён мог удзельнічаць на яе завяршаючым этапе ў 1536–1537 гг.

Менш вядома аб унёску Радзівілаў у развіццё культуры і мастацтва Вялікага Княства Літоўскага. Жыццё пакідала ім няшмат часу на заняткі, не звязаныя з вайной і кіраваннем краінай. У ліку творчых прадстаўнікоў роду адразу можна прыгадаць Францішку Уршулю Радзівіл (1705–1753), а таксама самога Удальрыка Радзівіла. Гэта не азначае, што іншыя Радзівілы не паважалі літаратуру і не займаліся мастацтвам. Дастаткова ўспомніць Мікалая Крыштафа Радзівіла Сіротку (1549–1616), вялікага маршалка ВКЛ. Сваё падарожжа праз Італію ў Святую Зямлю, наведванне выспаў Крыт і Кіпр, Ерусаліма і іншых гарадоў у Палестыне і Сірыі, а таксама Каіра ў Егіпце, ён апісаў у кнізе «Перэгрынацыя, або паломніцтва Ясна Асветленага Князя Ягамосці Мікалая Крыштафа Радзівіла ў Святую Зямлю» [15, с. 165–447]. Гэтая кніга стала часткай сусветнай культуры і да нашага часу лічыцца адным з найлепшых твораў аб падарожжах. Гісторыкам добра вядомы творы Альбрэхта Станіслава Радзівіла (1593–1656), канцлера Вялікага Княства Літоўскага, якія з’яўляюцца каштоўнымі крыніцамі па ўнутранай і знешняй палітыцы Рэчы Паспалітай у першай палове XVII ст.

Удальрык Радзівіл быў адным з найбольш адукаваных людзей свайго часу. Значную частку ведаў ён атрымаў самастойна. Як паведамляюць даследчыкі, канюшы літоўскі і староста судовы менскі выдатна валодаў грэчаскай, нямецкай, французскай, італьянскай і англійскай мовамі. За сваё жыццё ён напісаў шмат твораў, большасць з якіх, на жаль, не надрукавана і сёння. Князь добра разбіраўся ў тэхнічных пытаннях. Вядома, што ім падрыхтавана некалькі тэхнічных трактатаў. Ён сабраў адну з лепшых бібліятэк у ВКЛ, якой карыстаўся для напісання прац, прысвечаных розным галінам навукі, тэхнікі і мастацтва.

Неабходна адзначыць, што асаблівая цікавасць у Удальрыка Радзівіла да вывучэння літаратуры і мастацтваў праявілася пасля таго, як ён у канцы 40-х гадоў XVIII ст. моцна захварэў на падагру і вымушаны быў абмежаваць свой удзел ў палітычным жыцці Рэчы Паспалітай [2, s. 373]. Нягледзячы на тое, што ён шмат часу лячыўся на радзіме і наведваў курортныя мясціны ў Чэхіі, хвароба праследавала яго ўсё жыццё.

Мы заўважылі, што Радзівіл лёгка адмаўляўся ад наданых яму ўрадаў і пасадаў і за «пэўныя сумы» даваў згоду на іх пераход іншым асобам. 2 снежня 1762 г., пасля атрымання пасады вялікага пісара ВКЛ, ён адмаўляецца ад урада канюшага літоўскага на карысць Антонія Тызенгаўза. Праз два тыдні Удальрык адмаўляецца і ад такой высокай пасады, як генерал-лейтэнантства ў войску ВКЛ [6, арк. 894]. Зразумела, што за адмову ад кожнай пасады або ўрада ён атрымліваў грошы, якія выдаткоўваў на набыццё неабходных для працы кніг і матэрыялаў. Верагодна, што зямельныя валоданні не давалі Удальрыку Радзівілу неабходных сродкаў для працягу яго працы ў сферы навукі. Вынікамі навуковай дзейнасці князя з'яўляюцца выданні «Апісанне ўсіх нацый у Еўропе» і «Універсальная гісторыя», рукапіс якой налічвае каля 3648 старонак [14]. За ўвесь мінулы час надрукавана толькі 14 лістоў з гэтага фундаментальнага твору. Яго пярэ належаць і цікавая кніга «Апісанне клопатаў людзей усіх саслоўяў», якая была напісана ў 1741 г.

Гісторыкі паведамляюць і аб распрацоўцы Удальрыкам Радзівілам некаторых тэхнічных прыстасаванняў. Яго сучаснікі ведалі аб пабудове ім машыны для ачысткі ставаў і азёр. Аднак большасць з іх адносілася да гэтай справы скептычна, ведаючы, што ў вынаходцы ўсе яго азёры пазарасталі, а ў некаторых ставах вада размыла плаціны і знесла млыны [2, s. 373].

На нашу думку, Удальрыка Радзівіла ў найбольшай ступені прыцягвала літаратура. Яго пярэ належаць шматлікія вершаваныя творы. Сярод іх значнае месца займаюць польскамоўныя оды, панегірыкі і элегіі, многія з якіх надрукаваны яшчэ пры жыцці аўтара. Найбольш вядомы твор – «Вучоныя забавы ў вершах і прозе». Вялікую ўвагу надаваў Удальрык Радзівіл перакладу на польскую мову твораў старажытнагрэчаскага аўтара Сафокла, французскіх драматургаў П. Карнеля і Ж. Расіна. Ён добра ведаў і беларускую мову. Пры перапрацоўцы твора Э. Бурселя «Камедыя Эзопа» Радзівіл увёў у тэкст персанажы, якія выказваецца па-беларуску [14].

Радзівіл двойчы браў шлюб. Шлюб з Соф'яй Рэеўнай з Нагавіц, па першым мужы Янавай Пеплоўскай, кашталянавай валынскай, ён узяў

у 1740 г. Дзякуючы гэтаму ён стаў зямлянінам Холмскага ваяводства і атрымаў магчымасць карыстацца ў сваіх інтарэсах даходамі з земляў жонкі. Рэеўна зышла з гэтага свету ў сакавіку 1765 г. Надзея працягваць і надалей выкарыстанне спадчыны памёрлай жонкі аказалася марнай. Крэўныя Соф'і Рэеўны выгналі ўдаўца з усіх зямель, якія яна запісала Радзівілу ў дажывоцце [2, s. 373].

Другі шлюб Удальрык Радзівіл узяў у сакавіку 1767 г. з Элеанорай Каменскай, харужынай валынскай [2, s. 373]. Крэўныя былога старосты судавага менскага былі моцна незадаволены яго новым шлюбам і, верагодна, чынілі перашкоды намерам Удальрыка. У гэтым шлюбе нарадзіўся сын Матэвуш, генерал расійскіх войскаў. Элеанора з Камінскіх Удальрыкавая Радзівілавая, у другім шлюбе Станіславава Навакоўская, сышла з гэтага свету ў пачатку студзеня 1816 г. [2, s. 373].

У канцы жыцця Удальрык Радзівіл моцна пасварыўся са сваім братамі. Асноўнай прычынай супрацьстаяння паміж імі стала невыкананне Удальрыкам абавязацельстваў па пазыхах. Ён шмат пазычаў і не заўсёды меў магчымасць свачасова вярнуць грошы. Асабліва шмат яго пазыковых лістоў трымаў у сябе брат Альбрэхт. Пасля смерці ў лютым 1770 г. Барбары Завішанкі Мікалаевай Фаустынавай Радзівілавай, ваяводзіны навагародскай, браты захапілі не толькі тую частку мацярынскай спадчыны, якая павінна была перайсці на Альбрэхта і Станіслава, але і тыя землі, якія былі прадвызначаны тэстаментам маці для яе старэйшага сына, менавіта для Удальрыка. Дзеянні братоў пасадзейнічалі абвастрэнню ў лютым 1770 г. варожасці паміж Радзівіламі. Каб прымусіць Удальрыка пайсці на пагадненне, браты арыштавалі яго жонку з дзіцем [2, s. 373]. У адказ Удальрык захапіў Бярдзічаў. У гэтым горадзе, адчуваючы набліжэнне смерці, ён склаў тэстамент. Не давяраючы сваім братам, апеку над жонкай і маленькім сынам Радзівіл даручыў сваім бліжэйшым сябрам.

Памёр князь Удальрык Крыштаф Радзівіл, вялікі пісар ВКЛ, 21 ліпеня 1770 г. [14].

Крыніцы і літаратура

1. Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551. Biblioteka Jagiellońska rkp. 259. Wyd. Antoni Gąsiorowski, Tomasz Jurek, Izabela Skierska, przy współpracy Ryszarda Grzesika. Wydawnictwo Neriton. Warszawa. 2010.

2. Mycielski Maciej. Udalryk Krysztoff Radziwill // Polski Słownik Biograficzny. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź: Zakład narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1987. T. XXX. С. 373.

3. НГАБ. КМФ 18. Воп. 1. Спр. 171.

4. НГАБ. КМФ 18. Воп. 1. Спр. 172.

5. НГАБ. КМФ 18. Воп. 1. Спр. 174.

6. НГАБ. КМФ 18. Воп. 1. Спр. 183.

7. НГАБ. КМФ 18. Воп. 1. Спр. 268.

8. НГАБ. Ф. 1727. Воп. 1. Спр. 42.

9. НГАБ. Ф. 1816. Воп. 1. Спр. 21.

10. (Без аўтара). Радзівіл Альбрыхт // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі (далей ЭГБ): у 6 т. Мінск, 2001. Т. 6. Ч. 1. С. 52.

11. (Без аўтара). Радзівіл Дамінік Мікалай // ЭГБ. Мінск, 2001. Т. 6. Ч. 1. С. 55.

12. (Без аўтара). Радзівіл Мікалай Фаустын // ЭГБ. Мінск, 2001. Т. 6. Ч. 1. С. 60.

13. (Без аўтара). Радзівіл Станіслаў // ЭГБ. Мінск, 2001. Т. 6. Ч. 1. С. 61.

14. (Без аўтара). Радзівіл Удальрык // ЭГБ. Мінск, 2001. Т. 6. Ч. 1. С. 62.

15. Радзівіл, М.К. Перэгрынацыя, або паломніцтва Ясна Асветленага Князя Ягамосці Мікалая Крыштафа Радзівіла ў Святую Зямлю // Кніга жыццй і хаджэнняў: пер. са старажытнарус., старабеларус. і польск. / уклад., прадм. і камент. А. Мельнікава. Мінск, 1994. 503 с.

Сергей Чистяков

**КРИПТА КНЯЗЕЙ РАДЗИВИЛЛОВ
В НЕСВИЖСКОМ ФАРНОМ КОСТЁЛЕ:
ИСТОРИЯ, ПРОБЛЕМАТИКА ДАТИРОВКИ
И ИДЕНТИФИКАЦИИ ЗАХОРОНЕНИЙ,
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОБЪЕКТА В СФЕРЕ
ТУРИЗМА И ОХРАНЫ ПАМЯТНИКА**

Усыпальница князей Радзивиллов в Несвижском фарном костеле Наисвятейшего Божьего Тела является уникальным мемориальным и историческим памятником.

История появления такого необычного для этих земель захоронения восходит к XVI столетию. Корни же самой традиции создания подобных мемориалов следует искать в глубокой древности.

Основателем несвижской крипты является первый ординат несвижский князь Николай Христофор Радзивилл Сиротка, который, в отличие от своего отца, знаменитого канцлера-протестанта Николая Радзивилла Черного, принял католичество. Причем, если Черный стал кальвинистом чисто из политических соображений, то Сиротка был католиком по убеждениям. Отдельной строкой его жизни проходит паломничество в Святую землю, которое он совершил в 1582–1584 гг. Посещение Сирии, Палестины, Египта и Ливии не только существенно расширило знания князя об окружающем мире, но и дало возможность познакомиться с абсолютно отличными от европейской культурами и религией [1, с. 227–249].

В своей знаменитой "Пereгринации" князь пишет, как необычно производились захоронения на Востоке, и какая значимость придавалась сохранению останков знатных особ [3, с. 234]. Всё это вызвало неподдельный интерес путешественника. Скорее всего, именно в Египте у Сиротки возникла идея создать усыпальницу в Несвиже.

Однако и тут выполнение планов князя во многом зависело от следования церковных канонам. Сиротка хорошо понимал, что для создания подобных захоронений необходимо благословение церкви. Он также осознавал, что никто из местных священников не возьмет на себя такую ответственность. Прецедентов этому просто не было.

Церковь, в лице папы-реформатора Григория XIII, взяла на себя миссию положить начало истории этого уникального объекта. В любом случае, обязательным условием было соблюдение христианского канона захоронения. Он заключается в том, что тело умершего должно быть предано земле, причем единойжды. Обряд не был нарушен. Саркофаги размещены в полуподвальном помещении храма и находятся ниже уровня земли.

В марте 1750 г., уже другой понтифик, Бенедикт XIV, подтвердил правомерность нахождения подобных захоронений в Несвижском фарном, тогда еще иезуитском, костеле. На овальной плите черного мрамора, что вмонтирована в стену крипты прямо напротив дромоса¹, выбит текст этого благословения.

Стоит отметить и тот факт, что крипта является не самостоятельным, отделенным объектом, но мемориальной частью единого комплекса храма. Сама её планировка первоначально значительно отличалась от ныне существующей. Дело в том, что центральная галерея была соединена с отдельными склепами лишь в середине XVIII столетия. Тогда же был установлен и алтарь "Непорочного зачатия".

Сейчас в пяти отдельных склепах и центральной галерее насчитывается 70 саркофагов, 2 каноны² и одна урна с прахом. Необходимо отметить, что из общего числа захоронений идентифицированы с большей долей вероятности только 38. Один из саркофагов, изготовленный в Гданьске в XVIII столетии, является ритуальным. Он использовался во время поминальной мессы. Таким образом, захоронения находятся в 69-ти саркофагах.

Что касается датировки первого захоронения, то этот вопрос остается открытым. Дело в том, что самая ранняя дата стоит на оловянном саркофаге жены Н. Х. Радзивилла Эльжбеты Евфимии из знаменитого рода

¹ Дромос – коридор, ведущий в погребальную камеру (прим. ред.)

² Канопа – сосуд с забальзамированными внутренними органами, изъятими из тела умершего (прим. ред)

Корибутов-Вишневецких. Княгиня Эльжбета умерла в 1596 г. в возрасте 27 лет, и ее саркофаг первоначально находился в подвале костела монастыря бенедиктинок, основательницей которого она была [6, с. 100–102]. Когда саркофаг Эльжбеты Евфимии был перемещен в крипту костела иезуитов, неизвестно. Вполне вероятно, что это могло произойти при захоронении самого князя в 1616 г., однако документальных свидетельств этому нет.

А вот ответ на вопрос о местонахождении саркофага Сиротки был получен совсем недавно. Согласно деревянной табличке на крышке гроба, и стукковой над гробом в стене крипты, саркофаг должен находиться первым справа в центральной галерее. Однако недавние исследования показали, что сейчас саркофаг с останками князя находится в нише, справа от алтаря "Непорочного зачатия".

Под темно-коричневой краской, которой гробы были покрыты в 1905 г., была выявлена надпись на крышке самого саркофага. Это дает основание предположить, что он, как и многие другие, подвергся перемещению во время работы комиссии 1953 г. Что же касается деревянной таблички, то и она могла быть перемещена. Крепление этих табличек к крышкам гробов, в прямом смысле слова, символическое.

Саркофаги в усыпальнице двойные. Захоронения включают в себя гроб, в который помещено тело, и сам саркофаг. Внешние гробы изготовлены в большинстве своём из дерева разных пород (береза, дуб, сосна). Однако имеются и металлические, изготовленные из олова, меди, цинка.

Внутренние гробы изготавливались как из дерева, так и из металла. В захоронениях, датированных периодом с конца XVI до конца XVIII столетий, внутренние гробы деревянные, и декор этих гробов очень разнообразен. Некоторые вообще не имеют декоративной отделки, однако встречается и обивка из декорированного бисером бархата.

Что касается самих захоронений, то они производились тремя разными способами: частичное бальзамирование, полное бальзамирование и герметизация.

Частичное бальзамирование использовалось в самом начале существования крипты, и происходило следующим образом: тело покойного подвергалась обработке специальным составом без вскрытия и изъятия внутренних органов. Это объясняется тем, что церковь категорически отвергала вскрытие трупов. Необработанной оставалась только полоска

кожи, идущая от шеи к пояснице. Ее ширина составляла 8–10 см. С течением времени, внутренние органы тела подвергались разложению, так же, как и необработанная часть кожи, а набальзамированная часть сохраняла форму и фактуру.

Когда церковь, под давлением научных кругов, вынуждена была отменить табу на вскрытие тел, стал использоваться способ полного бальзамирования. При таком способе внутренние органы покойника изымались, проводилась очистка черепной коробки, а кожный покров обрабатывался ароматическими смолами, пройдя предварительно через двухмесячный процесс обезвоживания тканей с использованием гидрокарбоната натрия.

Последние из захоронений, произведённые с использованием метода бальзамирования, датируются концом XVIII столетия. В XIX и XX вв. стали употреблять другой способ сохранения тел, а именно – герметизацию. Суть этого метода заключалась в следующем: тело умершего не подвергалось вскрытию, а лишь временному косметическому бальзамированию на период прощальных церемоний. Тело помещалось в цинковый гроб, из которого путём нагревания удаляли воздух, после чего гроб герметично запаивали. Процесс разложения тела продолжался еще некоторое время из-за присутствия в тканях атомов свободного кислорода. Это создавало внутри гроба давление, которое останавливало все процессы и гарантировало сохранность тела до тех пор, пока доступ кислорода не восстановит ход разложения. В случае разгерметизации, разложение тканей произойдет в течение 15 – 20 минут. Субстанция, которая возникает при этом стремительном процессе, напоминает по своей структуре золу, что образовывается при сжигании бумаги.

Стоит так же отметить и одну интересную особенность: в крышках некоторых гробов, захоронения в которых производились с использованием метода герметизации, вмонтированы овальные смотровые окошки из толстого стекла. Цвет тканей тел и их небольшие размеры показывают на наличие в гробах высокого давления и на приостановленные процессы разложения. Кожа покойников черная, блестящая, хрящевая ткань разрушена, из-за чего костные элементы тесно сжаты, уменьшая общий объем скелета.

Саркофаги в усыпальнице трижды подвергались вскрытию с целью научных исследований. Три комиссии, которые здесь работали, ставили перед собою абсолютно разные цели и задачи.

В 1905 году, по просьбе самих князей Радзивиллов, группа медиков и духовенства обследовала саркофаги. Те, которые за 300 с лишним лет пришли в негодность, были заменены копиями [5, с. 112]. После осмотра гробы закрыли. Деревянные саркофаги были перекрашены в тёмно-коричневый цвет. Ранее в декоре использовали бронзовую краску. После покраски гробы были оплетены стальной проволокой (2 мм в сечении), и опломбированы свинцовыми гербовыми пломбами с указанием даты. Само помещение было отремонтировано. Саркофаги, которые помещались в крипту в последующие годы, уже не опечатывались.

Почти через полстолетия, в марте 1953 г., в усыпальнице работала еще одна комиссия. Её работа, а точнее спешка с которой она проводилась, причинили значительный вред усыпальнице. С большинства гробов были сорваны пломбы. После того, как комиссия закончила работу, саркофаги остались открытыми, а их первоначальное месторасположение было нарушено. На некоторых саркофагах были утеряны таблички с именами умерших. Служки храма сами занимались расстановкой саркофагов в крипте, однако, воссоздать первоначальную ее структуру у них не получилось. Какие-либо документальные свидетельства о работе этой комиссии пока недоступны для изучения [5, с. 112].

В 1749 г. мастер Залесский создал на стукковой основе 36 таблиц для центральной галереи и двух склепов. Все плиты были сделаны одновременно [2, с. 69-80]. Только две таблицы в крипте датированы 1762 и 1753 годами и исполнены из песчаника и черного мрамора. Это плиты над захоронениями Михала Казимира Радзивилла Рыбоньки и его жены Франтишки Уршули Вишневецкой. Они целиком читабельны. Имя автора или авторов этих таблиц точно неизвестно.

По количеству идентичных плит мы можем точно установить количество захоронений в центральной галерее крипты на период середины XVIII столетия. Оно составляло 38 единиц.

Еще одна плита была изготовлена в 2000 г. и установлена 8 июня при захоронении праха князя Антония Николая Радзивилла. Таким образом, общее число плит в центральной галерее на данный момент составляет 39.

В склепе №01 (см. схему) находятся 2 таблицы, текст на которых читабелен. Количество саркофагов в подвале равно 4. Здесь же находится канопа.

На стенах и опорах колонн в центральной галерее № 04 (см. схему) размещены 39 плит, часть из которых читабельна только фрагментарно (Иеронима Радзивилла, Николая XVI Христофора Радзивилла). Плита № 10, размещенная справа в стене центральной галереи, нечитабельна. Количество плит в стенах не соответствует количеству саркофагов в ряду на данный момент. Так в правой части центральной галереи, склеп № 04, количество саркофагов и плит в общем совпадает, однако под шестью плитами в передней части размещены только 5 саркофагов. Во второй же части правого ряда находится 7 плит, под которыми размещены 8 саркофагов и канопа. В левой части галереи, количество плит 9, а количество саркофагов равно 10. На опорных колоннах крипты так же имеются 15 плит. В правой части галереи по четыре плиты, обращенные во внутреннюю часть каждого из арочных проемов, где только в двух из них размещено по одному саркофагу. В левой части галереи плиты помещены только на одной из опорных колонн, тогда как саркофаги размещены во всех трех межколонных арочных проемах.

Две плиты склепа № 02 читабельны, однако, количество саркофагов в подвале равно 14. Одна из плит соответствует захоронению Екатерины Собесской, родной сестры короля Речи Посполитой Яна III Собесского. Другая плита свидетельствует о том, что под ней размещался саркофаг ее мужа Михала Казимира Радзивилла, умершего в 1680 г. Однако деревянная табличка на саркофаге свидетельствует о том, что в 1689 г. в нем похоронен сын Катерины и Михала I Казимира Юрий Иосиф. Саркофаг, снабжённый табличкой с именем Михала I Казимира Радзивилла, сейчас находится в центральной галерее. Эта смешение может быть как итогом перемещений саркофагов во время работы комиссии 1953 г., так и следствием того, что деревянные таблички на многих саркофагах практически не закреплены и могли быть по ошибке перемещены с одного захоронения на другое.

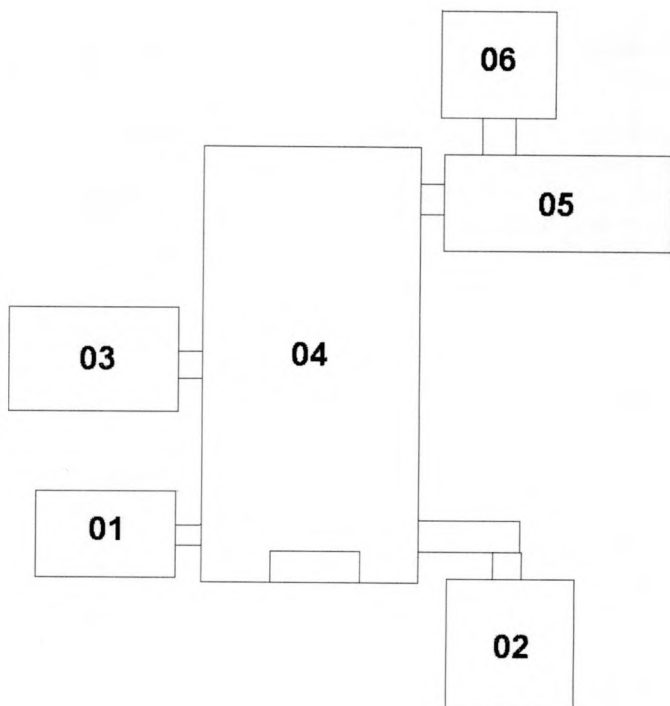
Стоит так же отметить, что сейчас крипта открыта для посещений туристическими группами. Однако пренебрежение мерами предосторожности, которые следовало принять ранее, уже привело к утрате некоторых уникальных исторических элементов. К таким относятся: латунная чеканная золочёная гербовая табличка с эпитафией, которая находилась на саркофаге полковника Михала Николая Радзивилла (1846 г.), гербовая свинцовая плomba с саркофага Сиротки (1905 г.), сургучная печать с изображением герба Ватикана с мраморной таблицы Бенедикта XIV (1750 г.) и т.д.

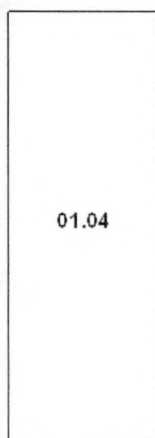
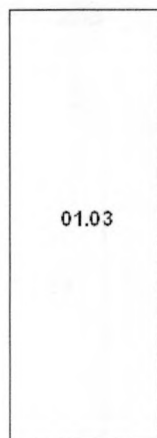
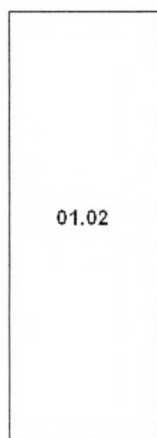
Стоит более детально проработать схему посещения крипты и ограничить доступ к самим саркофагам.

На данном этапе наиболее важным моментам является не только сохранение этого уникального мемориального объекта, но и неотложные работы по предотвращению разрушения крипты. Для проведения изыскательных работ и мероприятий по консервации и реставрации усыпальницы необходимо привлечение высококлассных специалистов.

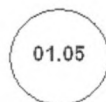
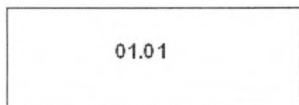
Источники и литература

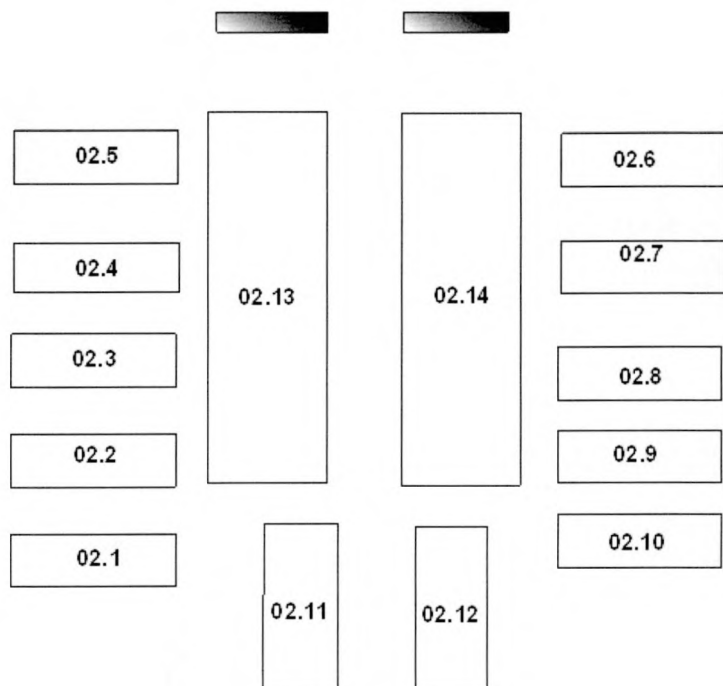
1. Bernatowicz, T. *Miles christianus et peregrines*. Warszawa, 1998.
2. Bernatowicz, T. *Nadgroby dziecięce fundacji Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła "Sierotki"* // *Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historiae Artium*. 1992. T. V.
3. Bernatowicz, T. *Peregrinus et Miles Christianus. O nagrobku Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła Sierotki* // *Biuletyn Historii Sztuki*. 1992. T. LII.
4. Tauroginski, B. *Z dziejów Nieswieża*. Warszawa, 1937. 272 с.
5. Чистяков, С. В., Шкрабина О.В. *Несвиж – живая легенда*. Несвиж, 2005.
6. Чистяков, С. В. *Египетское вдохновение князя Сиротки* // *Директор*. 2009. № 10.

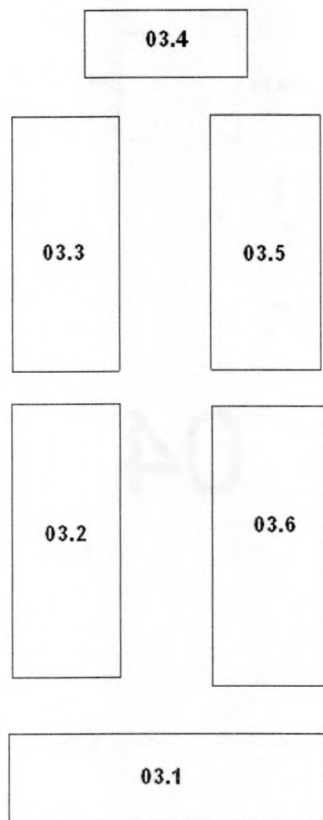

01

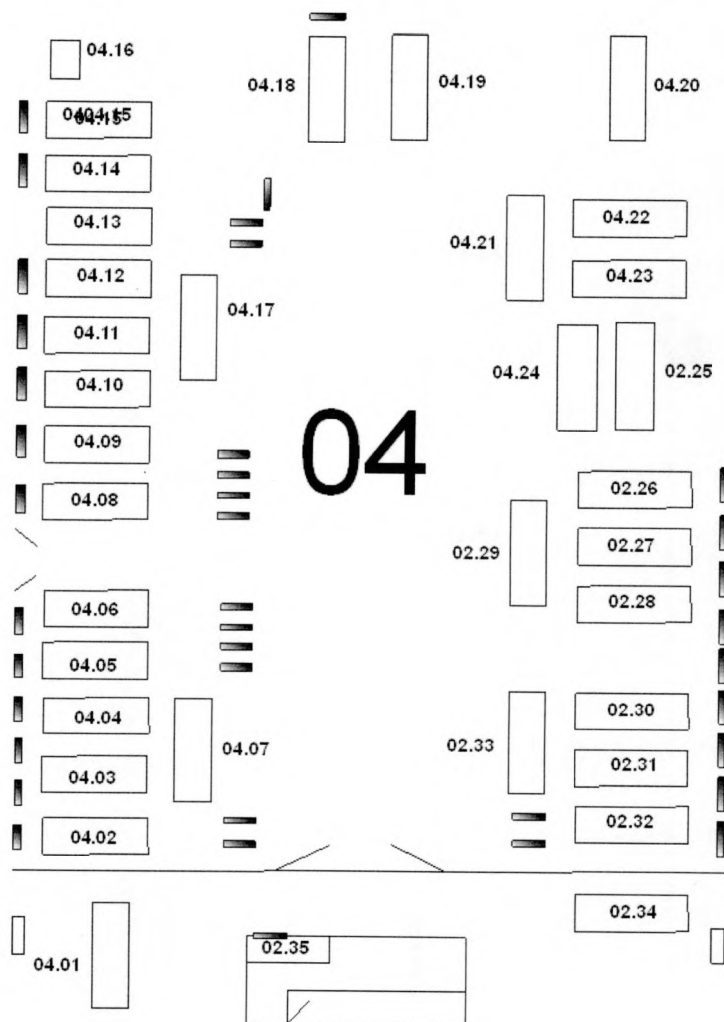

02

03

05

05.10

05.09

05.08

05.07

05.06

05.05

05.04

05.03

05.02

05.01

06.01

06.02

06.03

06

Александр Ярошевич

НАДГРОБИЕ КОНСТАНЦИИ ЧУДОВСКОЙ (АЛТАРЬ СВ. АНТОНИЯ) В НЕСВИЖСКОМ ФАРНОМ КОСТЁЛЕ

В правом нефе костёла Божьего Тела в Несвиже находится архитектурный алтарь, сразу привлекающий внимание необычным завершением. Он представляет собою портик в стиле классицизма из искусственного мрамора (стукко): на флангах выступают стройные коринфские колонны, на которых покоится антаблемент с классицистическими урнами по краям.

В вершине алтаря установлен саркофаг с фигурой сидящей молодой женщины. На постаменте саркофага надпись по-польски: «*Maż Żenie z Xiązat Radziwillow Czudowskiey Roku 1825 Mar. 31*». Сверху нишу осеняет массивная полуциркулярная арка, увенчанная крестом, стоящим на черепе со скрещенными костями (символ торжества христианской веры над смертью). Центральное поле по бокам ограничено пилястрами; вставленная в него алтарная картина «Св. Антоний Падуанский» с трудом вмещается между пилястрами по ширине, а верхний край её даже выходит за пределы ниши. Менса (алтарный стол) выполнена в форме саркофага из стукко цвета охристого мрамора. На постаментах под обеими колоннами находятся рельефные двойные овальные картуши с гербовыми знаками. В левом – радзивилловский орёл с трубами на груди; в правом – стрела над «Леливой» (полумесяцем с шестиконечной звездой) – гербом многих фамилий в Речи Посполитой, в том числе и Чудовских.

В то время, как другие алтари и надгробия Несвижского костёла неоднократно публиковались и исследовались, алтарь Антония Падуанского остался вне внимания историков искусства: неизвестно ни время его

создания, ни имя мастера; необычно и сочетание его с надгробием Чудовской. В сущности, единственное печатное известие о нём содержит замечательная книга Владислава Сырокомли «*Wędrawki po moich niegdyś okolicach*» (Вильно, 1853). Первый историограф Несвижа с сожалением отмечает, что не смог узнать из костельных визит (инвентарей) имя мастера-скульптора. Тут же он сообщает о картине Яна Дамеля «Святая Констанция» или «Святая Елена» в старинных одеждах, предназначенной для этого алтаря. «Но руководство костёла не решилось освятить алтарь, то ли найдя одежды святой Елены на картине слишком современными, то ли, как гласит предание, черты святой на ней были взяты с лица княжны.

Картину вынесли в плебанию (дом настоятеля) и прикрыли каким-то другим образом» [15, с. 225]. Позже, скорее всего, по приезде в Несвиж Марии де Кастелян, картина Дамеля попала в замок и накануне Второй мировой войны помещалась на стене замковой капеллы¹ [5, с. 6].

В 1940–1941 гг. она вместе со всеми картинами была вывезена из Несвижа в Минск, в войну 1941–1945 гг. претерпела все мытарства минских собраний и попала в Государственный художественный музей Беларуси, где хранилась в фондах некоторое время как картина французской школы «Сибилла». После реставрации работа Яна Дамеля пережила очередное появление на свет на выставке портретов из Несвижских собраний Радзивиллов в декабре 2004 г. в Национальном художественном музее.

Н.Ф. Высоцкая включила её в состав выставки, определив происхождение из Несвижа по довоенной фотографии интерьера замковой капеллы.

Святая дева Констанция, память которой отмечается 18 февраля – дочь императора Константина Великого, умерла в 354 г. и была похоронена в мавзолее Санта Констанца на Виа Номентана в Риме при базилике св. Агнессы [2, с. 338]. Алтарь в честь св. Констанции не фигурирует ни в одном из инвентарей XIX в. Несвижского фарного (по-иезуитского) костёла, в том числе при передаче костёла ксендзу Павлу Козловицкому Слуцким деканом 28 февраля 1827 г. [11, ед. хр. 404]. Но и алтарь св. Антония появляется в костёле сравнительно поздно: его ещё нет в визитах 1827 и 1856 гг. [12, ед. хр. 468]. Впервые он упоминается в 1867 г.: «по левую сторону алтаря Пресвятой Богородицы написанная на холсте картина

¹ Капелла – тип католического строения. На русский язык обычно переводится словом «часовня» (прим. ред.)

Святого Антония между четырьмя фальшмармуровыми столбами, перед ним каменный стол с двумя ступенями» [13, л. 22]. Здесь «столбами» названы как колонны, так и пилястры по бокам картины. Св. Антоний Падуанский, наряду с Франциском Ассизским, – патрональный святой ордена францисканцев и выросшего из него ордена бернардинцев. Без сомнения, образ св. Антония был перенесен в фарный костёл из Несвижского костёла бернардинцев, закрытого в 1864 г. и перестроенного под православную церковь св. Георгия.

О Констанции Чудовской почти ничего неизвестно, кроме того, что она была младшей дочерью Клецкого ордината князя Иосифа Радзивилла. Клецкие ординаты XVIII–XIX вв. вообще в историографии «оставались в тени» Несвижского двора Радзивиллов, а их резиденция в Радзивиллимонтах с деревянным дворцом в классическом стиле так и не дождалась отдельного исследования. Здесь жил минский, позже трокский (с 1784 г.), воевода Иосиф Радзивилл (1736–1813), росли его дочери от второй жены Виктории Остророг. Старшая, Анна, вышла замуж за Любаньского, Виктория – за генерала польских войск Ксаверия Неселовского, самая младшая, Констанция – за Казимира Чудовского [3, с. 238]. Его часто называют в литературе генералом, однако был он полковником кавалергардом и одним из 35 генерал-адейтантов императора Александра I.

Чудовские принадлежали к среднему слою шляхты Речи Посполитой. В XVII в. известен мстиславский подсудок Ян – посол от воеводства на сейме 1623 г. Мартин Ян, королевский секретарь, получил в Новогрудском повете имение Кустин; трое Чудовских подписались в 1668 г. за избрание королём Михала Корибут-Вишневецкого, двое – при избрании Августа II; Михал Чудовский был камергером Станислава Августа [1, с. 31–32].

О муже Констанции Радзивилл Казимире Ивановиче Чудовском в польской литературе сведений не нашлось, он числится лишь в российском «Сборнике биографий кавалергардов» (т. 3. 1801–1825). Недавно его имя мелькнуло в публикации В.Л. Носевича по демографической статистике: в 1826 г. он купил у дочери покойного генерал-майора И. Неплюева имение Корень (Красный Бор) в Борисовском повете. После смерти Казимира Чудовского 12 июня 1846 г., имение, насчитывавшее более 150 дворов, унаследовал его брат Алексей [14]. Очевидно, после Казимира и Констанции Чудовских детей не осталось.

Имена супругов Чудовских обнаружили в судебном деле о бриллиантах покойной Констанции, которое затянулось на многие годы в разных инстанциях и, как будто, было разрешено в Мозырском уездном суде. Спор о драгоценностях возник вскоре после кончины Констанции в 1824 г. Суть состояла в том, что претензии на её бриллианты предъявила старшая из сестёр Виктория, к тому времени уже состоявшая в разводе с мужем, графом Неселовским. В 1822 г., по оценке петербургского ювелира Филиппа Дюваля, стоимость их составляла более 40 тыс. рублей серебром [9, л. 5-6]. 15 ноября 1828 г. в гражданском трибунале Мазовецкого воеводства в Варшаве было достигнуто соглашение между сторонами, по которому Чудовский обязался передать часть бриллиантов Виктории. Но этого не произошло, поскольку бриллианты были отданы под залог в Петербурге, а полученные под них деньги истрачены. Сам Чудовский в это время жил в заложенном радзивилловском имении Давид-Городке. Потянулась волокита с разбирательством дела в разных инстанциях, так как ответчик упорно не являлся в суды (ни в 1829 г., ни в 1838 г.). При очередном разбирательстве в 1843 г. в Мозырском уездном суде поверенный Чудовского губернский секретарь Савелий Осипов, возвращаясь к истоку тяжбы и презрев светские приличия, заявил, что «графиня Неселовская сама вовлекла изворотами господина полковника Чудовского в сватовство к дочери своей Идалии, следствием чего явился мировой акт 1827 г.». Судя по всему, до брака дело не дошло. С. Осипов напирал на то, что ответчик вовсе не брал бриллианты у Неселовской, а достались они ему от жены Констанции. Он пытался оспаривать как самую варшавскую мировую сделку, так и оценку стоимости драгоценностей. Поверенный истицы З. Ленкевич представил претензии Виктории Неселовской на сумму 90 тыс. злотых, с учётом процентов за прошедшие годы. Суд принял решение взыскать в её пользу деньги по оценке ювелира с имений Красный Бор и Словечно, но без процентов, однако обе стороны остались недовольны. К тому же, имения полковника находились не в Мозырском уезде. Чудовский, пытаясь избежать платежей, направил апелляцию в Минскую палату гражданского суда. Однако палата постановила взыскать присуждённую сумму с имения Чудовского Красный Бор (1844 г.). Так и не дождавшись денег, Виктория Неселовская направила очередное прошение уже на высочайшее имя. Чем история закончилась, неясно [9].

Историков искусства и ныне волнует тот же вопрос, которым задавался полтора столетия назад служащий Несвижской ординации Людвик Кондратович: кто же изготовил впечатляющий алтарь-надгробие Констанции Чудовской? В этот период (около 1825 г.) даже в Вильно крайне редки и более скромные скульптурные надгробия. Единственный виленский скульптор, способный создать несвижский алтарь, это, возможно, Казимир Ельский (1782–1867), разносторонне образованный профессор Виленского университета.

Закончив при нём гимназию, он обучался живописи у Яна Рустема и Франтишка Смуглевича, архитектуре – у Михаеля Шульца, скульптуре – у А. Лебрена (в 1804–1808 гг.). В 1809 г. на стипендию от графини Людвиги Плятер Ельский три месяца стажировался в петербургской Академии Художеств у А. Мартоса, И. Прокофьева, Ф. Щедрина и В. Демут-Малиновского.

В 1810 г. он получил степень магистра изящных искусств, после смерти А. Лебрена преподавал скульптуру в Виленском университете (1811–1814 гг.), в 1822 г., защитив доклад «О связи архитектуры, скульптуры и живописи» стал адъюнктом, затем – профессором. После закрытия Виленского университета в 1833 г. Казимир Ельский переехал в Краков [4, s. 279–281]. В Вильне сохранились два надгробия его работы с бюстами: епископов Стройновского в университетском и Коссаковского в кафедральном костёле. Связать Казимира Ельского с Несвижем мог его брат Ян, архитектор, реставрировавший в 1829–1832 гг. дворец Радзивиллов в Несвиже, а чуть позже строивший дворец в Радзивиллимонтах [6, с. 452].

В 1-й пол. XIX в. мемориальная скульптура переживала расцвет в Петербурге, где творили такие выдающиеся мастера как М.И. Козловский, И.П. Мартос и другие. Примечательно иконографическое сходство женской фигуры в Несвиже с рельефом на надгробной стелле Н.А. Загряжского в Павловске работы И.П. Мартоса 1824 г. [7, с. 84]. Видеть её в 1809 г. Казимир Ельский ещё не мог, поэтому их сходство, скорее, типологическое. Но в памяти скульптора могло остаться надгробие генерала П.А. Талызина в Александро-Невской лавре (А.Н. Воронихин, 1803 г.) в виде эдикулы над саркофагом, с лежащей наверху бронзовой фигурой плакальщицы неизвестного мастера [7, с. 89]. Во всяком случае, Несвижское надгробие ближе всего к петербургским мемориалам.

Источники и литература

1. Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego. T. 4. Warszawa, 1901. S. 31-32.
2. Lexikon der christliche Ikonographie. T. 7. S. 338
3. Polski słownik biograficzny. C. 238
4. Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. T. 3. 1979. S. 279-281.
5. Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. T. II. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk, 1975. S. 6.
6. Бажэнава В. Д. Радзівілы. Альбом партрэтаў 18-19 стагоддзяў "Icones familiae ducalis Radivilianae. Мінск, 2010. С. 452.
7. Ермонская В.В., Нетунахина Г.Д., Попова Т.Ф. Русская мемориальная скульптура. М., 1978. С. 84. Ил. 98.
8. Ермонская В.В., Нетунахина Г.Д., Попова Т.Ф. 1978. С. 89. Ил. 109, 110.
9. НИАБ. Ф. 146, оп. 2, д. 203, л. 5-6.
10. НИАБ. Ф. 146, оп. 2, д. 203.
11. НИАБ. Ф. 1781, оп. 27, ед. хр. 404.
12. НИАБ. Ф. 1781, оп. 27, ед. хр. 468.
13. НИАБ. Ф. 1781, оп. 27, ед. хр. 484, л. 22.
14. Носевич В.Л. Демографические показатели белорусского крестьянства во 2-й половине 18 – первой половине 19 в. – Компьютер и историческая демография/- <http://vbn.by/node/198>
15. Сыракомля У. Добрыя весці. Мінск, 1993. С. 225.

ДАКУМЕНТАЛЬНАЯ СПАДЧИНА

Аляксандр Доўнар

ДАКУМЕНТ 1758 Г. АБ МЕРАХ СУПРАЦЬПАЖАРНАЙ БЯСПЕКІ НЯСВІЖА

14 мая 1758 г. у Нясвіжы адбыўся вялікі пажар, у выніку якога згарэла значная частка горада...¹

Улічваючы памеры страт і наступствы пажара, справа разглядалася асабіста дзевятым нясвіжскім ардынатам, віленскім ваяводам, гетманам Вялікага Княства Літоўскага, князем Міхалам Казімірам Радзівілам у Нясвіжскім ардынацыйным судзе. Было праведзена скурпулёзнае следства, у ходзе якога шукалі як непасрэдныя прычыны і вінаватых у пажары, так і разглядалі ўмовы, што прывялі да такога маштабнага бедства. Было выяўлена, што агонь заняўся з дому нясвіжскага яўрэя Шмойлы Шымшановіча, а прычынай яго распаўсюджвання стала неналежная арганізацыя і няправільнае вядзенне супрацьпажарнай справы ў горадзе з боку нясвіжскіх магістрата і кагала. Падчас следства пільна вывучаўся не толькі рэальны стан спраў у горадзе, сістэма працы гарадскіх улад, але і нарматыўна-прававая база іх дзейнасці².

¹ AGAD. AR. Dz. XV. T. 18. P. 1. S. 76. 16 мая 1758 г. быў складзены рээстр «пагарэльцаў Старога горада Нясвіж», у якім пазначаны трымальнікі 228 згарэўшых дамоў, як і адзначана, што пажарам быў пашкоджаны касцёл дамініканцаў, згарэла Віленская брама, шпіталь, мураваная сінагога, яўрэйская лазня пры сінагозе і інш. AGAD. AR. Dz. XV. T. 7. P. 1. S. 143-145.

² Былі прааналізаваны прывілеі і ўніверсалы ўладальнікаў Нясвіжа, каралей польскіх і вялікіх князей літоўскіх, канстытуцый сойма Рэчы Паспалітай, якія былі выдадзены гораду Нясвіж з 1586 па 1758 г.

Вынікам судовага пасяджэння Нясвіжскага ардынацыйнага суда стала вынясенне прыговора (дэкрэта) ад 1 ліпеня 1758 г.³

Як адзначалася вышэй, вінаватымі ў пажары былі прызнаны жыхары і ўлады горада Нясвіжа як мяшчане магдэбургскага права, у першую чаргу магістрат, а таксама нясвіжскі кагал і яго старэйшыя. Вінаватым быў прысуджаны штраф (віна): нясвіжскаму магістрату і кагалу па 100 злотых. На збор дадзенай сумы давалася тры дні ад вынясення прысуду: штраф патрэбна было ўнесці нясвіжскаму ардынацкаму суду 3 ліпеня 1758 г. Пры затрымцы выплаты штрафа яго памер павялічваўся ўдвая⁴.

Акрамя штрафа магістрат быў прысуджаны да «слухання» на першых імшах у нядзелю Божага набажэнства на працягу трох тыдняў пасля вынясення дэкрэту, трымаючы запаленыя вялікія свечы:

– Антоній Пашкоўскі, прэзідэнт; Якуб Нячай, Ігнацій Баркоўскі, Марцін Маслоўскі, бурмістры, з трохлокцевай свячой;

– Юрый Аляхновіч, Антоній Баранцэвіч, Пётр Тапалеўскі, радцы; Юры Бахановіч, Вацлаў Розычка, Стафан Баркоўскі, Ігнацій Савіцкі, лаўнікі; Сымон Лаза, пісар, з трохлокцевай без чвэрці свячой;

– цэхмістры: кравецкі Лявон Барысевіч, кавальскі Мікалай Раўтовіч, кушнерскі Ян Малевіч, ткацкі Адам Пракаповіч, шавецкі Матэвуш Ланевіч, мулярскі Пётр Галянкевіч, купецкі Феадор Кашчэй з лакцёвай на паўтрэці свячой. Прычым, прэзідэнт, бурмістры, радцы, лаўнікі, пісар павінны былі маліцца на гэтых набажэнствах аб ахове горада ад пажараў стоячы на каленях, а цэхмістры «крыжом ляжаць»⁵.

Старэйшыя кагала 1757 і 1758 гадоў прыгаварваліся да двухтыднёвага зняволення ў нясвіжскай замкавай турме з прыцягваннем да працы на валах. Прычым, калі б дадзены дэкрэт, ці які яго пункт не выконваўся, то пакаранні мусілі паўтарыцца⁶.

Неабходна адзначыць, што асноўным зместам дэкрэта 1758 г. было не пакаранне вінаватых у пажары, а прыняцце шэрагу мер па паляпшэнні парадку ў горадзе. Так, у сувязі з тым, што следства выявіла парушэнне ста-

³ Выпіс дадзенага рашэння захоўваецца ў Галоўным архіве старажытных актаў у Варшаве: AGAD. AR. Dz. XV. T. 18. P. 1. S. 66-78.

⁴ AGAD. AR. Dz. XV. T. 18. P. 1. S. 78.

⁵ AGAD. AR. Dz. XV. T. 18. P. 1. S. 77-78.

⁶ AGAD. AR. Dz. XV. T. 18. P. 1. S. 78.

ражытнага абавязку горада па ўтрыманні ў належным стане гарадскога вала; магістрат павінен быў запланаваць і ажыццявіць яго аднаўленне на ўсім працягу гарадской абарончай лініі: у разбураных месцах адрамантаваць – «узвесці і грунтоўна насыпаць». Для гэтага было неабходна замацаваць асобныя адрэзкі вала за гарадскімі кварталамі і прыцягнуць да яго аднаўлення нясвіжскі кагал, які адказваў за рамонт і належны стан вала ад кляштара бернардынаў да Езуіцкай брамы⁷.

Судовым следствам 1758 г. было выяўлена, што частае выкарыстанне арыгіналаў прывілеяў, універсалаў, канстытуцый, эдыктаў і г.д., у розныя часы выдадзеных Нясвіжу, можа прывесці да іх пашкоджання і страты. У сувязі з гэтым магістрату падпісвалася скласці рэестр арыгіналаў прывілеяў, якія захаваліся, а іх змест перапісаць у асобную кнігу праў, свабод і прывілеяў (складанне аналагічных кніг стала шырока практыкавацца ў гарадах ВКЛ у другой палове XVIII ст.). Самі арыгіналы належала захоўваць у спецыяльнай скрыні – карыстацца імі прадугледжвалася толькі ў выключных выпадках. Для штодзённага выкарыстання прадназначалася кніга прывілеяў. Яна захоўвалася ў бурмістра Якуба Нячая, да якога патрэбна было звяртацца ў выпадку неабходнасці скарыстацца тым ці іншым дакументам з дадзенай кнігі. Бурмістр у трохдзённы тэрмін павінен быў выдаваць выпіс-копію патрэбнага дакумента, адпаведнасць якога арыгіналу завяраў прэзідэнт гарадскога магістрата⁸.

Асобную ўвагу дэкрэт 1758 г. надаў пытанню ўпарадкавання працы гарадскіх органаў улады Нясвіжа:

– так, падпісвалася, што нясвіжскія войты не падлягалі магістрацкаму суду. Войт горада абавязаны быў сачыць за выкананнем магістратам сваіх паўнамоцтваў, акрамя гэтага ён абавязаны быў вяршыніставаць на ўсіх судовых пасяджэннях гарадскіх судов: як войтаўскага, так і магістрацкага. Магістрат адказваў за захаванне ўнутранага парадку ў горадзе, ажыццяўляў збор і раскладку грамадскіх складак і падаткаў, фарміраваў даходную і расходную частку гарадскога бюджэту і штогод рабіў справаздачу аб выдаткаванні гарадскіх сродкаў і выкарыстанні гарадской маёмасці. Прычым па асобным прывілеі віленскага ваяводы Міхала Радзівіла дадзеная справаздача павінна была адбываць-

⁷ AGAD. AR. Dz. XV. T. 18. P. 1. S. 70-71.

⁸ AGAD. AR. Dz. XV. T. 18. P. 1. S. 75.

ца ў прысутнасці самога ўладальніка Нясвіжа – Радзівіла ці яго нясвіжскага старосты⁹;

– згодна з дэкрэтам 1758 г. гарадскія сходы [магістрата] павінны былі адбывацца два разы на тыдзень. У выпадку адсутнасці пытанняў для абмеркаванняў на такіх сходах патрэбна было чытаць гарадскія прывілеі, універсалы, ці нормы магдэбургскага права. Прысутнасць на сходзе вызначаных асоб была абавязковай, а іх адсутнасць без аб’ектыўных прычын на працягу трох пасяджэнняў запар павінна была карацца турэмным зняволеннем у ратушы¹⁰;

– у адпаведнасці з даўнім звычаем магістрат і кагал павінны былі арганізоўваць нясенне варты каля гарадскіх брам (брамную ці цэпоўную варту), якая б мянялася кожны дзень¹¹;

– магістрат павінен быў падтрымліваць у добрым стане грэблі і масты на дарогах, якія праходзілі па гарадской зямлі, рамантаваць брук на гарадскім рынку і вуліцах¹²;

– магістрат павінен быў клапаціцца пра адукацыю дзяцей нясвіжскіх мяшчан¹³.

Асноўным жа зместам дэкрэта 1758 г. была супрацьпажарная бяспека. Дакумент прадугледжваў цэлы шэраг мер: па папярэджванні пажараў, па стварэнні матэрыяльнай базы для іх тушэння і па распрацоўцы канкрэтных правіл па барацьбе з агнём.

Так, у адпаведнасцямі з мерамі па папярэджванні і раннім выяўленні пажараў:

– забаранялася трымаць у дамах печы, якія тапіліся па-чорнаму. Прадпісвалася мець у будынках мураваныя коміны, якія павінны быць выведзены «пад дах», і якія трэба было трымаць пастаянна пачышчанымі;

– забаранялася хадзіць ноччу па вуліцах, дварах, дамах з лучынай, замест гэтага прадпісвалася ў цёмны час выкарыстоўваць запраўленыя ліхтарыкі;

⁹ AGAD. AR. Dz. XV. T. 18. P. 1. S. 70.

¹⁰ AGAD. AR. Dz. XV. T. 18. P. 1. S. 76.

¹¹ AGAD. AR. Dz. XV. T. 18. P. 1. S. 73.

¹² AGAD. AR. Dz. XV. T. 18. P. 1. S. 74.

¹³ AGAD. AR. Dz. XV. T. 18. P. 1. S. 70.

– для асвятлення ўсіх вуліц патрабавалася «на іх вутлах» размясціць металічныя прыстасаванні, якія б выконвалі ролю ліхтароў («каганцы»). Каганцы трэба было выкарыстоўваць з рознымі тыпамі мацавання: якія б мацаваліся да сценак мураваных дамоў і якія б віселі на спецыяльных круках пры драўляных дамах. Прычым магістрат адказваў за забеспячэнне каганцамі вуліц сваёй юрысдыкцыі, а кагал – за вуліцы з кампактным пражываннем яўрэяў. Акрамя гэтага ў камплект разам з каганцом уваходзіла спецыяльнае дрэўка для яго абслугоўвання: запальвання, запраўкі. За выкарыстаннем каганцоў, патрымку ў іх агня адказвалі гаспадары тых дамоў, на якіх яны былі прымацаваны¹⁴;

– магістрату з кагалам прадпісвалася арганізаваць належную начную варту, якая б ахоўвала горад, патрулюючы ноччу вуліцы, ад пажараў і злачынцаў. На жаль, дэкрэт 1758 г. не ўтрымлівае дакладных дэфініцый адносна гарадской варты, а толькі называе магістрат і кагал як інстытуты, што вызначаюць іх дакладныя склад, функцыі і ўмовы дзейнасці. Тым не менш, можна сцвярджаць, што магістрат з кагалам павінны былі на няць людзей, якія б неслі начную варту, даць ім дакладныя інструкцыі і забяспечыць спецыяльнай формай¹⁵;

– магістрату загадвалася ўстанавіць на кожнай вуліцы начальніка квартала – кватэрмайстра, які абавязаны быў на сваім участку як мага часцей (не радзей аднаго раза на тры дні) праводзіць праверку выканання норм супрацьпажарнай бяспекі, стану начыння для тушэнняў пажараў: кадзяў з вадой, вёдраў, драбін на стрэхах. Кватэрмайстры абавязаны былі дакладваць нясвіжскаму старосту аб усіх парушэннях супрацьпажарнай бяспекі, а магістрат абавязаны быў караць вінаватых адпаведна іх віны¹⁶;

– кожны гаспадар на сваім гарадскім пляцы абавязаны быў «высаджваць вырошчваць, падразаць» ліпы або іншыя дрэвы. Дрэвы, акрамя эстэтычнага ўпрыгожвання горада, спрыялі памяншэнню магчымасці распаўсюджвання агню пры пажары. Для догляду за дрэвамі і аказання дапамогі мяшчанам у іх пасадцы, магістрат павінен быў прызначыць садоўніка. За невыкананне гэтага патрабавання вінаваты павінен быў быць

¹⁴ AGAD. AR. Dz. XV. T. 18. P. 1. S. 72-73.

¹⁵ AGAD. AR. Dz. XV. T. 18. P. 1. S. 73.

¹⁶ AGAD. AR. Dz. XV. T. 18. P. 1. S. 73-74.

пакараны штрафам у гарадскі бюджэт у памеры 1 талера і зняволеннем на два тыдні ў замку з прыцягненнем да працы на замкавых валах¹⁷.

Хто набывае за ўласны кошт	Супрацьпажарны інвентар				Месца захоўвання
	Жалезныя крукі	Скураныя вёдры	Сякеры	Ручныя вадзяныя помпы	
Магістрат	12	24	12	12	у ратушы, у асобным пакоі
Кагал	12	24	12	12	у сінагозе
Кравецкі цэх		12			у цэхмістраў
Купецкі цэх		12			
Шавецкі цэх		12			
Мулярскі цэх				12	
Ткацкі цэх	6	6			
Кушнерскі цэх	6	6			
Кавальскі цэх				12	

Дэкрэт 1758 г. прадпісваў магістрату і кагалу стварыць акрэсленую матэрыяльную базу для тушэнняў пажараў і загадваў зрабіць, набыць і ўтрымліваць у належным стане пэўны супрацьпажарны інвентар. Так, патрэбна было:

- за гарадскія сродкі выкапаць на вуглах гарадскога рынку дзве студні, а за кошт кагала – адну, на яўрэйскім рынку;
- пры кожнай вышэйадзначанай студні мець па дзве падводы з цэбрамі і ваннамі, якія б былі спецыяльна прыстасаваны для падвозу вады;
- мець у працоўным стане дзве добра абсталяваныя «пажарныя машыны-вазы» з вадзянымі помпамі: за закупку і ўтрыманне адной павінен быў адказваць нясвіжскі магістрат, другой – кагал. Магістрат і кагал для нагляду за кожнай пажарнай машынай, яе аховай, утрыманнем, запаўненнем ёмкасці вадой і яе перыядычнай змены прызначалі аднаго мешчаніна і аднаго яўрэя адпаведна, хця самі пажарныя машыны павінны былі знаходзіцца ў агульнадаступным месцы¹⁸;

¹⁷ AGAD. AR. Dz. XV. T. 18. P. 1. S. 73.

¹⁸ AGAD. AR. Dz. XV. T. 18. P. 1. S. 71.

– набыць супрацьпажарны інвентар¹⁹:

Акрамя грамадскага інвентара пажаратушэння, кожны жыхар горада павінен быў мець свае асабістыя супрацьпажарныя сродкі:

– пры кожным доме напоўненую вадой бочку, ці кадзь і г.д., у якой неабходна было перыядычна мяняць ваду;

– на страсе дома кожны гаспадар павінен быў мець драбіны, пры чым размяшчаць іх так, каб яны былі бачнымі для правяраючых²⁰.

Да правіл па правядзенні тушэння пажараў са зместу дэкрэта 1758 г. можна вылучыць наступныя палажэнні:

У выпадку ўзнікнення пажара, на яго тушэнні абавязкова павінен быў прысутнічаць прэзідэнт горада, які ў першую чаргу кантраляваў неадкладную дастаўку пажарных машын на месца ўзгарання як у горадзе, так і ў замку. Для хуткасці дастаўкі азначаныя машыны, як гаварылася вышэй, павінны былі знаходзіцца ў агульнадаступным месцы: каб любы жыхар ці госьць горада (мяшчанін, яўрэй, салдат замкавага гарнізону, служачы панскага двара, падданы нясвіжскіх кляштароў, праязджаючы фурман і г.д.), які б апынуўся першым каля тых машын, мог даставіць іх на пажар. Першаму, хто б даставіў такую машыну, прэзідэнт горада павінен быў бы выплаціць «прэмію» у 100 злотых, а хто б «другі падаспеў» – 50 злотых.

Пры тушэнні агню неабходна было задзейнічаць набыты супрацьпажарны інвентар. За жалезныя крукі, скураныя вёдры, сякеры, ручныя вадзяныя помпы, якія захоўваліся ў ратушы, павінен быў адказваць прызначаны магістратам мешчанін, які жыў найбліжэй ад ратушы. Яму перадаваўся ключ ад пакоя з супрацьпажарным інвентаром і, у выпадку неабходнасці, ён раздаваў вышэйпазначаны інструмент людзям, якія б з'явіліся для тушэння агню²¹.

Пры ўзнікненні пажара кожны кватэрмайстр па першым жа гукавым сігнале, які падаваўся з дапамогай труб ці гарадскога барабана, павінен быў з'явіцца з людзьмі сваёй вуліцы на месца пажара для яго тушэння...

Як бачна, дэкрэт 1758 г. зафіксаваў цэлы комплекс мер па паляпшэнні парадку і арганізацыі эфектыўнай супрацьпажарнай абароны Нясвіжа. Дэкрэт прадпісваў, што ў выпадку невыканання хаця б аднаго яго пункта,

¹⁹ AGAD. AR. Dz. XV. T. 18. P. 1. S. 72.

²⁰ AGAD. AR. Dz. XV. T. 18. P. 1. S. 72-73.

²¹ AGAD. AR. Dz. XV. T. 18. P. 1. S. 72.

вінаваты павінен быць пакараны штрафам ў 100 злотых у гарадскі бюджэт і 12-тыднёвым зняволеннем у замку з працай у ім. Калі б з-за такога невыканання адбыўся пажар, то вінаваты павінен быць пакараны магістратам выключна смерцю («горлам»), пакаранне штрафам ці выгнанне з горада ў гэтым выпадку прымяняць забаранялася²².

Тым не менш пытанне, якім чынам палажэнні дадзенага дэкрэта рэалізаваліся ў жыццё, застаецца невырашаным. Адказ на яго патрабуе асобнага даследавання. Пакуль можна сцвярджаць, што дэкрэт быў неадкладна прыняты да выканання адміністрацыяй Нясвіжскай ардынацыі, нясвіжскім магістратам і кагалам. Так, ужо 1 ліпеня 1758 г. гродскім пісарам Нясвіжскай ардынацыі Міхалам Цвірком быў складзены рээстр прывілеяў, універсалаў, канстытуцый 1586–1758 гг., нададзеных Нясвіжу²³.

Вадзім Урублеўскі, Аляксандр Халюкоў

Дэкрэт ад 1 ліпеня 1758 г., выдадзены ваяводам віленскім і гетманам вялікім Міхалам Казімірам Радзівілам магістрату і кагалу горада Нясвіжа па пытаннях супрацьпажарнай бяспекі

Палітарнае транскрыбіраванне дакумента выканана з захаваннем тагачасных асаблівасцей польскамоўнага арыгінала. Пры публікацыі выкарыстаны наступныя правілы:

- нумар старонкі актавай кнігі пазначаецца ў дакуменце курсівам у квадратных дужках;
- літары «ą, ę, ł,ń, ś, ć, ó, ż, ź» транскрыбіраваны, як у арыгінале, таксама як і вялікія літары ў пачатку слоў;
- канец радка адзначаецца прамой рыскай (|), канец аркуша дзвюма прамымі (||);
- лацінізмы вылучаны курсівам;
- падкрэсліванні літар і слоў у тэксце захоўваюцца;
- скарачэнні раскрываюцца ў простых дужках (акрамя PP – Panowie, WW:OO – Wielebnyie Ojcy);

Паміж старонкамі 74 і 75 адзін аркуш адсутнічае.

²² AGAD. AR. Dz. XV. T. 18. P. 1. S. 76.

²³ AGAD. AR. Dz. XV. T. 7. P. 1. S. 143-145.

[66] Wypis z Xiąg Sądow Or | dynackich Xięstwa Nieswiz |
Roku Tysiąc Siedmset Piędziesiąt Osmego | Miesiąca Julij Pierwszego Dnia |
W Sprawie i Akcy między Instygatorem Sądow naszych Ordyna | ckich z
iedney, a Szlachetnym Magistratem i Całym Pospolstwem mia | sta Naszego
Nieswiża Tudziesz Starozakonnemi Żydami Kahalem y | Całą Synagogą tak *ra-*
tionē disordinis, iako y względem spalenia miasta | *intentowaney*, Ponieważ to z
Kontrawersyi patuit, iż niezrównani dawnością | Wielej sławą Niesmiertelni Za-
sługami Przodkowie moi, nietylko *Substancyi* | Dziedzicznych stratą *Continua*
w publicznych usługach *Invigilantia*, ale Krwi Xią | żęcey y Życia *hazardem* wie-
kopomną w Oyczyźnie *ac in Haeredes* nie prze | rwanie spływającą *appreciando*
pamięć, w Przywilejach, konstytucyach, na | Prozby swoje Dziedzicznym mia-
stom nadaniach uspaniałe *benemeritorum* zo | stawili ślady, a jako Mysl Ich Cała
in Commune bonum wysana *pro pri* | mo miała *obiecto* narodu zaszczyt, kraju
ozdobę Miast wspaniałość, Dzie | dzictw okazałość, we wewnętrznego porządku
utrzymanie, ze wewnętrznego bezpieczeństwa | stwo utwierdzenie, tak *eum in finem* wy-
sílali y należeli staranie swoje, gdyby | wybrane przez Siebie miasta z podleysze-
go *extrahendo* stanu z naypierwszemi Rzeczy | pospolitey miasta, w zaszczytach
y Przywilejach zrownali, między ktoremi Dzie | dzicznej Ordynackiey rezyden-
cyi swojey miasta Nieswiz *praeligendo* Nay | iasniejszych krolew || [67] Nayia-
śniejszych Krolew Polskich niemniej przez swoje Xiążęce Przywileje we Przed
| kie zarzczyto wolności y *Prerogatywy* nietylko nadali, ale z bogacili, gdyby *aple-*
nis | *statuum ordinibus approbowone* były Starali się *efica*, *citer* zasługami Swemi
| iako z ponizszych patebil, konstytucyi wyjednali, y dopelnili, aże w powszecz-
no | sci *noningratis praestantur beneficia*, więc jak byli *obifici* w nadaniu, tak |
Oztróżni w stanowieniu wyraznemi Magistrat et *Communitatem* Miasta Nie |
swiża *obnectendo* obowiązkami dopełnienia ktorych iako tez Miasto *non Segni-*
ter | ostrzegli y obwarowali tak władzę et *executivam Compulsum* sobie ordyna |
tem Dziedzicom *Succedaneis quoque Ordinatis* zachowali, Lecz iak daleko na |
stempcow Magistrata Nieswizkiego gnusne *prerogatyw* zaniedbanie we wnę |
trznego porządku opuszczenie *abinstitute* xiążęcych nadan *ab executione* |
majorum *Suorum* odstąpiło, y oddaliło się *res oculis Subiecta* nadruynowane |
Waly, zaniechana we wewnętrznego porządku ostrożność zadna na przypadkowy |
ogien pilnosi stąd szkodliwe wynikiłe skutki tristia wygorzały większey Czę | ści Mia-
sta *indicia Osute* popiolem y perzyną *rudera* nayiasniejszym są | dowodem atak
Ja Xiąże Woiewoda Wilenski Hetman Wielki W(ielkiego) X(iąstwa) Litt(ew-

skieg)o | w Widomym¹ Przywilejow nadań y edyktow przez Magistrat *Communita* | tem Miasta Nieswiżu zaniedbanu, tak mocno zdezelowane miasto *pristino* | ozdob Jego *restituendo flori nihil ominis executioni* Przywilejow y Konstytucyi | *invigilando intentata per Instigatorem* Sądow Ordynackich *actione*, po | *expediowanej Inkwizycyi post Comportatinem* Oryginalnych Przywilejow | po pilnym Onych przeczytaniu roz trzęsnienu, y *animadwersyi iako in distia* | *ctis cathgorijs et indistincta interni disordinis y konflagraty* Miasta | Neswiża *actione distinctim* wyrok moy feruie. A nayprzede: poniewaz | sławney *gestis fatis quoquoque* pamięci J(asne) Xiążę Jmę Mikołaj Radziwiłł Wo | iewoda Trocki Przywilejem Swoim w Roku Tysiąc Pięc setnym osimdzie | siętym Szostym miesiąca junij osimnastego Dnia danym *codem Anno* | Junij w || [68] Junij Dwudziestego czwartego dnia Przywilejem Krola Je(go) m(iło)sci Polskiego | Stefana rekognoscowanym *ac Consequenter Konstitucyą Ordinum* | Regni w Rok Tysiąc Pięcsetym Dziewiędziesiątym Piątym *Titulo ap* | *probacio* Przywileju miastu Nieswizowi Utwierdzonym Miastu Nieswiżo | wi Prawo Magdeburskie y Insze wolności zjednawszy poddanstwo w | Wolność y *Prerogativae* miejskę zamieniwszy Sto włok Gruntu wieczy | scie nadawszy, y dalsze Laski y dochody magistratowi opatrzywszy od | rolniczych robot Zamkowi Nieswiżkiemu powiniennych uwolniewszy pun | ktualne Wołów Sypanie y ich utrzymanie ostrzegszy grobel mostow | młynow y drog publicznych reparacyą zleciwszy godny wieczno trwałego | zachowania ustanowił porządek *Sub sequenter* tenze J(asny) Xiążę Je(go) m(iło)sci | *sub actu* w Roku Tysiąc Pięcsetym Dziewiędziesiątym Piątym M(iesią)ca | apryla Dwunastego Dnia Uniwersałem swoim Niedbalstwo, Leni | stwo, y nieposłuszeństwo Miasta Nieswiżu *ex probando* przysad Sadze | nie y rowow na poprawienie drog publicznych kopanie przykazał. Na | stempuiący Ordynacyi y Dziedzico(m) rozni różne *ex emanenti casu* | wydaiać Uniwersały y czyniać Dyspozycyją iako to w Roku Tysiąc | Sześćsetnym Piędziesiątym Czwartym J(a-sny) Xiążę Je(go) m(iło)sci Michał Ka | zimierz Radziwiłł Krayczy Littewski azeby przed *inkursiją* nieprzyia | cielską przedmeiszanie Nieswiszy do Miasta z domami się zwozili | w R(ok)u: Tysiąc Sześć Setnym szesdziesiątym tenze J(a-sne) Xiążę Je(go) m(iło)sci aby | warty *punktualnie* y przez Żydow z ich Placow odprawowane były. I tem | tenze J(asne) Xiążę Je(go) m(iło)sci w Tysiąc Sześćsetnym Szesćdziesiątym Szostym | Uniwersałem do wszystkich w powszechno-

¹ Так у гэксце.

ści possessije w miescie mający | agdyby *ex cluso statu et conditione* zarowno z mieszczanami do sypania | y reparacyi wałów obligowani byli, zalecił *Similiter* w Tysiąc Szesć | setnym Dziewiędziesiątym Piątym Uniwersał J(asny) Xiążę Je(go) m(iło)sci | Karola Stanisława || [69] Karola Stanisława Radziwiłła Podkanclerzego W(ielkiego) X(iąstwa) Litt(ewskiego)o Kadzie z | wodą przed Domami, Drabiny na Dachach przykazujący. Tegoż w Tysiąc | Sześćsetnym Dziewiędziesiątym Dziewiątym aby gruntow y Kamienic | Szlachcie nie sprzedawano *nec porpia Legata* Duchownym Zapisywa | no intymuiący *nihil ominus* z własnych moich *multo numero* | wydanych *sub variis actibus et datis* Uniwersałow w Tysiąc Siedmsetnym | Dwudziestym Czwartym *super liberum fluxum et reflexum* Ludzi do Mia | sta w Tysiąc Siedmsetnym Trzydziestym Pierwszym Prorogatywy wolnego do Tar | czy strzelania nadanie w Tysiąc siedmsetnym Trzydziestym Siodmym *in jun* | *kcja* Lustracyi gruntow na placenie z Włoki po Talaru bitym a z Placu po | Tynfow Dwa w Tysiąc siedmsetnym Trzydziestym Dziewiątym. Uniwer | sał *Lustrationis* Placow y Włok mieyskich w Tysięcznym Siedmsetnym | Piędziesiątym Trzecim. Uniwersał wysadzenia lip y przysad po Traktach | rozkazujący w Tysięcznym Siedmsetnym piędziesiątym siedmym in tym | mocya *representationis privilegiorum* z tych y Innych *Dyspozycyi Supremum* | już Dominij przy Dziedzicach y Panach Nieswizkich zatrzymane, Zaszczyta | zaś y *prerogatywy* Miasta Przywilejami Nayiasniejszych Krolow, Stefana | Zygmunta Trzeciego, Władysława Czwartego, Jana, Kazimierza, Michała y | Jana Trzeciego, Augusta Wtorego, y Szczęśliwie nam Panującego Au | gusta Trzeciego *Suis datis et actibus* wydanemi rekognoskowane | Konstytucyami w roku Tysiąc Pięcsetnym osemdziesiątym dziewiątym | w Tysiąc Pięcset Dziewiędziesiątym Piątym w Tysiąc Szescset piędzie | siątym czwartym w Tysiąc sześćset sześćdziesiątym pierwszym w | Tysiąc sześćsetnym siedmdziesiątym w Tysiąc sześćset siedmdziesiąt | Trzecim w Tysiąc Sześćsetnym siedmdziesiątym Szostym. y dal | szemi Prawami y Konstytucyami stwierdzone. Zaczyn Ja Xiążę | Woiewoda Wilenski Hetman Wielki W(ielkiego) X(iąstwa) Litt(ewskiego)o Dziedzic Ordynat *re | productis* || [70] *Reproductis allegatis, et mature ponderatis praemissis in heremudo* | *circa robur et Sonantiam* przywilejow wspomnionemi Konstytucya | mi ap- probowanych, *referendo se ad jus Culmense* do Zwyczaioy In | szych miast takową między Jurysdykcyami miejskimi czynię dy | stynkcyą ażeby Terazniejszy P(an) Wojt Nieswizki *et in futurum pro* | *tempore* będący Woytowie *non praejudicando jurisdykcyi* ma | gistratu Nieswizkiego *Ultra praescriptum* swoich Obligacyi w Dyspo | zycie stanowienia porządkow Magistratowych *in volare*

niewazył się | ale tylo do sądow tak potocznych swoich Woytowskich, jako y Pu | blicznych Magdeburgskich Ratusznych należał, *one in omni justitia* | admini-
strował, Magistrat zaś y z Swoim Prezydentem *executioni* | dawniejszych Przy-
wilejow edyktow y Uniwersałow intendat, porzą | dek we wnątrzný zachowywał
Dyspozycye miasta Składek, podatkow | czynił potrzebne expensa erogował *de*
percipiendis et expendendis | *ad mentem originalis* Privilegij J(asnie)w(ielmożne-
go) Xięzęcia Je(go) m(iło)sci Mikołaja Ra | dziwiła Woiewody Wilenskiego cal-
culum przed Panem Lub Starostą | Nieswizkim czynił, oraz tenże Magistrat aze-
by Dzieci Miejskie jak | najzupełniej edukowani *Capaciores* zaś *ad juris pra-*
edentiam appli | kowani byli *intendat serio subpaenis in ferius appositis* nakazuie,
aż | *non attenti totias praedictio Privilegio perincuriam* Magistratu, Mie- |
szczan, y Pospolstwa Nieswizkiego Waly na Około tegoż miasta, które w | ostat-
niey *sub sunt* ruinie, y przeto Miasto Nieswiż *in imminonti* | *casu debito destitu-*
itur praesidio, exindo gdyby magistrat Nieswizki | sprawiedliwy Placow a według
nich *secundum Originale institutum* | wałowych Przetów uczynił Dyspartymen-
et robore takowego Dysparty | mentu, agdyby Wał zupełnie miec apatrzoný u
miejskach Zepsutych wyreparowany | w upadłych wystawiony y gruntownie
wysypany *sub rigore panarum Decerno* || [71] *Decerno* aze *exsuo contingenti* y
Kagał Nieswizki do reparacy tyze Wa | łow *stringitur* więc azeby tenże Kagał
własnym *Sumptem* Wał poczyna | iący się od Bernardynow a kończący się przy
Bramie tytuło jezuickiey | jak naygruntowniej, y napilniey obwarowali y oprawi-
li, oraz tak miasto | wałow *pro serte sua* przypadaiących, iako Kagał *immediate*
distingwowanego | Wału *Continuam ac perpetuam* mieli *Curam in jungitur. In-*
terca post | tam *perimens periculum* widomego *polpobiliter* przypadku z *Smut-*
nym | nie powetowanej przez Ogień Szkoły doswiadczeniem przezorniey *in*
fatu | *rum cavendo in Casum* uchoway Boże podobnego nieszczęścia gdyby w
do | starczeniu Wody pewnieyszu *sufragari* mogła sposobność oprócz prywat-
nych | Studen. Trzy Studnie Publiczne *ex praesenti decisione erigi ac perpetu-*
con | *servari* nakazuie się idą dwie Studnie *Sumptem Communitatis* miasta | mia-
sta Nieswiża w Wielkim miejskim Rynku po Rogach trzecią | *Sumptem* Kagału
Nieswizkiego na mnieyszym Rynku Żydowskim *in* | *dilate post autum praesentis*
Decreti przy ktorey koczey studni po Dwoie | karow na Cebry y Wanny do
przewożenia wody potrzebne z godnych *consulo* zro | bionych zawsze stać po-
winne, *ad haec* ponieważ z dawnieyszey Dyspozycyi | *pro Commedo* tegoż mia-
sta dla Latwieyszego w potrzebie ratunku *Sumptu* | *non im medico* Sikawki Dwie
są sporządzone, *et sola incuria* magi | stratu Nieswizkiego opuszczone y zanie-

dbane lecz szkodliwe y Swywolne | tollendo abusun rigorosisseme postanawiam,
azeby ab hinc tez Sikawki w jak | naydoskonalszym zoztawaly opatrzeniu et cu-
ram onych id quoque iedney Ma | gistratowi Nieswizkiemu drugiey Kagałowi
com mitto, quo in tuitu azeby | iedną magistrat iednemu z mieszczan, Drugą
Kagał iednemu z Gospo | darzow dostrzezenia opatrywania y pilnowania zlecił
ci zaś ktorych | strzazeniu poleczone będą w Całosci konserwowali wodą raz
uraz napel | nione mieć starali się P(an) Prezydent zas strictam tego servando in
spectionem || [72] In spectionem takowego porządku postrzegał ^{zalecam} na mieysca
przypadkowi | Ognia podległe tych że Sikawek przeprowadzenie stanowie ac
pro per | petuo miec chcę, iż ktoby za wszczętym Uchoway Boże pozarem Czy to
| z mieszczan czy to z Zydow, Furmanow Ludzi Dwornych podroznnych Zol |
nierzy Lub Klasztornych pierwszy z konmi do Sikawek przypadł y Si | kawki na
mieysci Secundum exigentiam necessitatis tak w miescie | iako y w zamku za-
wiozł, takowemu Kożdemu sine Consideratione | Conditionis Magistrat Nieswiz-
ki wraz Zł(ot)y ch Polskich Sto, ktoby | drugi przypadł y drugą zawiozł Sikawkę
Z zł(ot)y ch piędziesiąt wypło | cić tenebitur. Demum azeby Magistrat Nieswizki
Zelaznych Krukow | Dwanaście, Wiader Skurzanych Dwadzieścia Cztery, Sika-
wek ręcznych | Dwanaście Toporow Dwanaście na Ratuszu w Osobnym złoże-
niu za | Kluczem jednego z mieszczan nayblizey ratuszu mieszkającego in Om |
nem Casum konserwował y w potrzebie z Pachółkami Loznemi Ludzmi | stawał,
et Similiter Kagał Krukow Dwanaście Wiader Skurzanych | Dwadzieścia Cztery,
Sikawek ręcznych Dwanaście toporow Dwanaście | przy Szkole swoiey zawsze
Chowali, Cechy zas id quoque Cech Krawiecki Wia | der skurzanych Dwanaście
Cech Kupiecki także Wiader skurzanych Dwa | naście Cech Szewski wiader
Skurzanych Dwanaście Cech Mularski | Ręcznych Sikawek Dwanaście, Cech
Tkacki krukow Sześć y Wiader | skurzanych Sześć Cech Kuszniarski krukow
Sześć y Wiader | skurzanych Sześć Cech Kowalski Toporow Dwanaście, wła-
snym Cechowym osobnym | Kosztem sprawiwszy u cechmistrzow Swoich Kon-
serwowali et immine | periculo namieyscu przypadku nieszczęściu stawali spo-
sobniejszy ratunek dawali | perpetuo ordynatur. Stągwie zaś y sporniejsze na-
czynnie aby przez | kozdym Domem wody raz naraz napelnione Stały. Sub rigore
pa | narum in jungitur. Nihil Ominus azes Kagance Zelazne sposo | bem w Zam-
ku || [73] W Zamku zwyczajnym po ragach wszystkich Ulic zawieszzone y przy-
bite były, | u Ulicach swoiey Jurisdikcyi Magistrat, distinctim w swoich Ulicach
| Kahał rozrządzi et executive dopełni DREWKA zas do Kagancow potrze | bne et
in periculo Ognia zapalenie tych że Kagancow Gospodarze Kamienic | Domow

tych na których przybite będą *invigilabunt eodem quoque movente* aże | by w nocy po Ulicach po sklepach y Domach z Łuczywą nie chodzili ale La | tarnią mieli *in jungitur pro Sufticientiori* zatym *in praemissi Secu* | *ritate* azeby we wszelkich Domach Kominy Murowane na Dach wy | prowadzone były *deumundo* Dachy słomiane y okna piekarniane wszę | dzie *Tollendo* Drabiny na kazdym Dachu wiszące *distinctim* w Kazdym | Domie Drabinę na dach sposobną *perpetuo* dysponuiąc y ordynuiąc *seriam anima* | *dversionem in spectionem quoque* P(anowie) Prezydentowi Magistraru Nieswizkiego | *precommitto*. A dla tym pewniejszego *omnis Causa ac periculi* Ostrze | zenia a gdyby Miasto y Kagał Nieswizki z spólnego ustanowienia | Wartę co nocno Chował. Warta zas *alias* Stroże takowi po kozdey | Ulicy Chodząc *wigilantissime* wszelkiego przypadku strzegli, warowali, | i piłnowali, *in vigilantiam sui* przez częste na ulicach odzywanie się | przez zalecenie ostroznosci ognia ogłaszali, Magistrat Nieswizki in | tendet. A jako protest takowej Warty nocney *nil pro iudicis* powin | nosci Miasta y Kagału, co do warty Bromney *vulgo* Cepowniey nazwa | ney tak azeby porządkiem y zwyczajem dawniej ustawionym do tąd pra | ktykowanym, Miasta y Kagał takową Wartę idąc Cepowników | codziennie do strzeżenia bram *ex suis Sertibus* dodawali determinaty | Skłaniając się zatym do Prawa w Saxonie *explicit* wyrażonego | potrzebne na Kazdey Ulicy Kwatermistrzow ustanowienie *Censeo* | Ktorzy to Kwatermistrzowie od Magistratu ustanowieni referuiąc się | *ad praesens iudicatum* każdy na swoiey Ulicy iezeli nie codziennie | przynajmniej. || [74] Przynajmniej co trzydni Stągwić Wiader Kagancow dalszej ostro | żności porządku rewizyą uczynić, o nieposłusznych magistratowi domy | y Codziennie Je(go) m(iło)sci Panu Staroście Nieswiskiemu tak się Ulice | sprawia raportować Lub Namiesnikowi Jego, a magistrat *remitentes* | Serio karać, Ciz Kwatermistrzowie *in Casum* wynikłego nieszczęścia | za pierwszym przez Trąbę lub Bęben Mieyski hasłem z Ludzmi | swoje Ulice na miejsce potrzeby dla ratunku spieszyc powinni bę | do *pro residuo Communitas* miasta Nieswiża konfirmuiąc się | do wspomnionych w Produkcie Przywilejow nadan Edyktow, y | Uniwersałow oraz z mocy niniejszego Dekretu *distinctim* z | kagałem Nieswizkim według Dyspartymentu przez nich dotąd | Zachowanego, Groble sypać y Utwierdzać, Młyny Utrzymować, | mosty na Traktach publicznych reparować, Bruki w Rynku y | na Ulicach wznawiać dawne konserwować, starali się nakazują | Przychylając się zatym tak do dawniejszego J(asnie)w(ielmożnego) Xięęcia Je(go) m(iło)sci Mi | kolaja Radziwiłła w Roku Tysiącnym Pięćsetnym Dziewię | dziątym Piątym Dattem jako *et recentius* do mego w Roku | Tysiąc Siedmsetnym

Piędziesiątym Trzecim wydanego Uniwersału | gdyby *tota Communitas* miasta Nieswiża na kazdym Placu w | mieście Lipy lub inne Drzewa a po Traktach na przeciwko roł | swoich kazdy Gospodarz one Lipy Sadzić, rościć, strzeż y | ugruntować starali się. Sadowniczych osobliwych *pro attentio* | *ne* takowym przysadom magistrat ustanowić, których magi | strat od Niektorego podatku uwolnić może. Ci Sadownicze Kon | serwacy Drzew takowych *intendere* powinni będą. Na sprzeci | wnych zas *et hoc in actu* niedbałych wina Taler bity na Ra | tusz y więzienie niedziel Dwie w Zamku z robotą około Wału | *inter ponie* | **Аркыш адсутнічае** || [75] Dziwiem nie iako y gniewa gnusna magistratu nie pilność iż | w nikczemnym Oryginalnych Przywilejow Krolewskich y xiążących *ad* | *haec* nadań Konserwowaniu przez ktore Przywileje tak obfitemi Zaszczy | ceni prerogatywami. Za miast gdyby Instrumęta *Sux aut horitatis* | naypilnieyszym dochowaniem *pro sequi* powinni, przez Ustawiczne au | tentykow używanie *vili pendere* zdaią się znosząc Więc *in famem* | *abusum* agdyby takowe wszelkie Krolewskie y Xiążęce Przywileje | nadania Uniwersały Edykta, *in Orginali* magistrat Nieswizki | zarejestrowawszy w porządnej Skrzyni opatrzenie konserwował | *In Casum* zas potrzeby *reproductionis Copiatim* z xięgi u Burmistrza | Nieczaja będącej przez ktorego Nieczaja teyże xięgi *intraduo* kom | portacyu, y P(anowie) Prezydentowi *extraditio determinatur* reproduko | wali y Zazywali *hac quoque methodo* oryginalne autentijki Skuteczniej | konserwowali *ac integerrime* strzegli nakazuie. A jako Wyrok | moy terazniejszy *provisionaliter* dobremu przyszlęmu porządkowi | y wszelkiey *in omnem Casum* ostrożności *ferowany* refenibilter | do Przywilejow, nadań Uniwersałow Edyktow zaszły iak *indilatam* | wraz *post promulgatum Decretum executionem Vigilantissimum* | *ac perpetuam* na zawsze *manutentionem* Szlachetnym PP Woyto | wi, Magistratowi Pospolstwu, Gminowi, Kahałowi, arędarzom, Zydom | całemu Miastu Nieswizowi Zalecam y przykazuie co *quoque intuitu* na | niedbałych y sprzeciwnych za Kazdę w naymniejszym Punkcie teraz | nieyszemu Dekretowi Kontrawersyą Sto Zl(o)tych Pol(skich) na Ratusz Winy | y Dwanascie niedziel Więzienia w Zamku z robotą około Fortecy | Zakładam. *Cauendo in super* iż jezeliby z takowej Dekretu nie obser | waney jakowa || [76] Jakowa dla miasta uchoway *Posoue emanaret* Klęska, ted y prze | stempia terazniejszego Wyroku *Secundum jus Saxonis* gardłem | Prezydent zaś y Magistrat *pro non attentione et in spectione* całem gardłem | *penalitate* Karany *irremissibiliter byc moją et hoc movente etiam* | na Schodzkach mieyskich Ktore co tydzien po dwa razy zachowane | być mają a jezeliby *ex emananti* nowych do rady y Schodzek nie | stawało Okazyi tedy

natychże przywileje y nadania xiążęce oraz | Prawa Saxonskie czytane być mają Dekret zaś niniejszy *ad | privatam publicationem* terazniejszego Dekretu przez Magistra | towych *ad notitiam totius Communitatis* Zalecam. *Absentes* | zaś przez trzy *consequentur* Schodzki więzieniem przez tydzień za | kratę Ratuszną Karani być mają, iednak azeby magistratowi *contem | nere* przywatnie Karać na Swoie posługi używać *sub hoc praetextu* | osob mieyskiey y tym *sposobem* Osia-
dłości pustoszyć, chcących osia | dać, zrazać niewazyli się, ale owszem porząd-
nym z onymi obcho | dzeniem się do pomnozemia Osad *allicere* starali się,
waruię y Ube | spieczam. *Descendendo* zatym *ad Causam facti* wynikłego w
Roku | Terazniejszym Tysiąc Siedmset piędziesiąt Osmym Miesiąca Ma | ja
Cztyrnastego Dnia. Z Domu Niewiernego Szmoły Szymsonowicza | Obywa-
tela Nieswizkiego *et cum abolitione* większey części Miasta | z niepowetowaną
wiekami Szkodą rozszerzonego Ognia, ponie | waż z wyprowadzonych *hoc in*
actu inkwizycyi nieostrożność mia | sta zaniedbany porządek zepsute *et exinde*
uzici niezgodne Sikawki | pozatracane wiadra kruki siekiery zgoła Uniwersalna
| niepilność tak Miasta jako y Kahału Nieswizkiego *plane patuit* || [77] *Patuit* y
poniewaz *ex mente* edyktow y Uniwersałow *ex mente juris* Sa | xonicis niezacho-
wuiących porządek *contra casum* ognia Obywate | low Gardło na łaskę oddaiąc
Sądu, iezeliby nie zyweł tedy *Civi | libus pienis rigorosissime* karac *in jungit*, y
lubo *tante de merito* | przez zrownanie znaczny Skarbu moiego Szkody, zepsutey
miasta | ozdoby z ciężka *Condignae suppoditarentur paenalitates*. Jednak | ja
xiąże *hoc a delictum* y zanim wynikaiącą karę *Clementia | moderando et pro ve-*
stigio tylo wynikaiący *pro non Servato* Or | dine winy na magistrat Nieswizki
Zl(o)tych Sto *distinctim* na | Kahał Zl(o)tych Sto przysądzam ktore to piniądze
azeby tez Miastom | y Kahał *ordilate* między Sobą Składkę uczyniwszy *intrinsic*
| to iest na dniu trzecim Julij *coram iudicio reponowali sub | vadia alterius tanti*
nakazuię. *Suptendo* zas *penum Civilem | Personali paena* aby magistrat to jest
Je(go) m(ił)oci Pan Antoni Paszkowski | Prezydent, Jakub Nieczay, Ignacy Bor-
kowski, Marcin Masto | wski, Burmistrze, z Swięcą Jarzęcą trzyłokciową, Jerzy
Olechno | wicz Antoni Barancewicz Piotr Topolewski Radce Jerzy Ba | hano-
wicz Wacław Rozyczko, Stefan Borkowski, Ignacy Sawicki | Lawnicy, Symon
Łoza Pisarz z Swięcą Jarzęcą Trzyłokciową | bez Cwierci. Leon Borysewicz Kra-
wiecki, Mikołay Rautowicz | Kowalski, Jan Malewicz Kuszniarski Adam Proko-
powicz Tkacki, | Mateusz Łaniewicz Szewski, Piotr Halenkiewicz Mularski |
Teoder Koszczey Kupiecki Cechmistrze z Swięcą Jarzęcą puł | trzecia łokciową
przez trzy msze Święte pierwsze, kozdey Nie | dzieli, zaczowszy pierwszą teraz

nastempuiącą w Koscie WW:OO: || [78] WW:OO: Jezuitow *id quoque* Prezydent, Burmistrze, Radce | Lawnicy Pisarz klęcząc a cechmistrze Krzyżem Leżąc *Ado* | *rando* Maiestat Boski że swoją opatrznoscią *amajori in* | *cendio* miasto ochrone Sluchali a po zakonczoney | mrzy Świętey Swice do Zakrystyi Plebanskiey Nieswizkiey | oddawali rozkazuię. Ze zas Szlachetny Ignacy Borkowski | *cerca datum praesentis decreti abest* więc azeby zapowrotem | swoim *praescriptam paenam ad impleat* przestrzegam. | *Distinctim* Zydzi Kahałni przeszłoroczni y tegoroczni Kahału | Nieswizkiego na Dwuniedzielne więzienie w Zamku Nie | swizkim *non obstante absentia* ktorzy za powrotem | Swoim tez Karę *ad implere tenentur* y robienie koło Wa | łu za niezachowany porządek y ostrożność *ut praemisum* | *in cras post datam praesentis Decreti* okazuię *pro residuo* | we wszystkich Dekretu moiego Punktach *indilata executio* | *iterate decernitur*. Dat(owane) w Zamku Nieswizkim *ut Supra*.

AGAD. AR. Dz. XV. T. 18. P. 1. S. 66-78.

Ігар Самкоў

ДАКУМЕНТЫ НЯСВІЖСКОЙ АРДЫНАЦЫІ

Радзівілы бясспрэчна з'яўляліся адным з самых вялікіх і ўплывовых магнацкіх родаў не толькі ў Вялікім Княстве Літоўскім, але і ва ўсёй Рэчы Паспалітай. Валодаючы шматлікімі маёнткамі і будучы высокаадукаванымі людзьмі, яны значную частку грошай выдаткоўвалі на пабудову замкаў, палацаў і касцёлаў, якія і па сёняшні час з'яўляюцца жамчужынамі дойлідства. Як шчодрыя мецэнаты, Радзівілы адкрывалі друкарні, набывалі кнігі і розныя творы мастацтва. Гарматы, адлітыя ў нясвіжскай лютвісарні, былі сапраўднымі мастацкімі помнікамі.

Але, акрамя мастацкіх каштоўнасцей, якія засталіся нам ад культурнай спадчыны Радзівілаў, неабходна адзначыць і такую гістарычную каштоўнасць, як нясвіжскі архіў. Ён складаецца не толькі з сямейных дакументаў, такіх як асабістая перапіска, дзённікі, юрыдычныя і фінансавыя дакументы, але і дакументаў, якія датычацца знешне- і ўнутрыпалітычнай дзейнасці дзяржавы, розных заканадаўчых актаў.

Пачынаючы з канца XV ст., прадстаўнікі магнацкага роду Радзівілаў адыгрывалі адметную ролю ў палітычным жыцці ВКЛ. Яны неаднаразова займалі вышэйшыя пасады ў дзяржаве: былі канцлерамі, гетманамі найвышэйшымі, маршалкамі і г.д. Маючы доступ да агульнадзяржаўных дакументаў, Радзівілы пачалі захоўваць многія з іх у сябе. Паводле фальсіфіката XVIII ст., у 1551 г. нясвіжскі архіў атрымаў статус дзяржаўнага¹.

¹ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной

Менавіта з-за багацця свайго зместу архіў Радзівілаў можна паставіць у адзін шэраг з кнігамі Метрыкі ВКЛ.

Зараз радзівілаўскія акты захоўваюцца ў двух буйнейшых архівах-сховішчах: у Галоўным архіве старажытных актаў (AGAD) у Варшаве і Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі (НГАБ) у Мінску. Фонды і калекцыі радзівілаўскіх дакументаў маюцца і ў Літоўскім дзяржаўным гістарычным архіве і Бібліятэцы Літоўскай Акадэміі Навук у Вільні. Пэўная частка матэрыялу ёсць у Цэнтральным дзяржаўным гістарычным архіве Украіны ў Кіеве і ў Расійскай нацыянальнай бібліятэцы ў Санкт-Пецярбургу. На пачатку 2000-х гг. у Нацыянальным музеі гісторыі і культуры Беларусі Г.М. Брэгерам і Л.А. Лінскай была знойдзена і апісана яшчэ частка нясвіжскага архіва².

На сённяшні дзень маецца шмат асобных артыкулаў і манаграфій з апісаннем дакументальнай спадчыны Радзівілаў³, але ж паўнавартасных выданняў саміх дакументаў няма. Выключэнне складаюць выданні К. Пяткевіча⁴ і М.М. Крома⁵. У Беларусі сярод выдадзеных матэрыялаў можна толькі адзначыць невялікую працу В.А. Вароніна⁶ і два дакументы ў кнізе № 44 Метрыкі ВКЛ⁷, падрыхтаванай А.І. Грушам.

Спадзяёмся, беларускія даследчыкі звернуць больш пільную ўвагу на гэтую вялічэзную скарбніцу інфармацыі па нашай гісторыі, і ў хуткім часе пабачыць свет які-небудзь зборнік дакументаў з нясвіжскага архіва. А пакуль прапануем чытачам пазнаёміцца з некаторымі цікавымі матэрыяламі радзівілаўскага збору.

Руси. Вильно, 1870. Т. 7. С. V.

² Брэгер Г.М. Невядомы фрагмент нясвіжскага архіва Радзівілаў у фондах НМГіКБ // Беларускі археаграфічны штогоднік. Мінск, 2003. С. 54-73.

³ Напр.: Нясвіжскія зборы Радзівілаў: іх фармаванне, гістарычны лёс, цяперашняе месцазнаходжанне і шляхі выкарыстання / Рэдкал.: А.Мальдзіс (гал. рэд.) і інш. Мінск, 2002.

⁴ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518). Užrašymų knyga 9 / Metryka Litewska. Księga Nr 9 / 9 księga wpisów / Księga-kontynuacja (1508–1518) / Wydał K. Pietkiewicz. Vilnius, 2002.

⁵ Памятники истории Восточной Европы. Источники XV–XVII вв. Т. VI. Радзивилловские акты из собрания Российской национальной библиотеки. Первая половина XVI в. / Составитель М.М. Кром. М. – Варшава, 2002.

⁶ Варонін В.А. Рэстр пунных баяр Полацкага ваяводства 1585 года. / В.А. Варонін. – Мінск, 2009.

⁷ Метрыка Вялікага княства Літоўскага: Кніга 44: Кніга запісаў 44 (1559–1566) / Падрыхт. А.І. Груша. Мінск, 2001. С. 137-141.

Прадстаўленыя дакументы захоўваюцца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў фондзе №694 «Радзівілы, князі» і ахопліваюць час ад праўлення Жыгімонта Старога да праўлення Яна II Казіміра. Напісаны на старапольскай і старабеларускай мовах. Тры з іх паходзяць з вяліка-княжацкай канцэлярыі – гэта прывілеі Яну Пузыне (дак. № 5) і Марцыяну Валовічу (дак. № 6) аб наданні маемасці і падцвярджальны ліст Жыгімонта Аўгуста князю Андрэю Вішнявецкаму (дак. № 3). Дарчы ліст таго ж Андрэя Вішнявецкага (дак. № 2) і універсал гетмана Яна Караля Хадкевіча (дак. № 4) можна аднесці да асабістых дакументаў.

Асобна вылучаецца дэкрэт камісараў Фёдара Бакі, дзяржаўцы магілёўскага, і троекага падключніка Васілія Жабы па спрэчцы быхаўскага пана Аляксандра Хадкевіча з навагрудскім ваяводам Станіславам Гашталдам (дак. № 1). Цікавы ўжо сам факт напісання дакумента ў 1541 г. на старапольскай мове. Дэкрэт яскрава паказвае прыклад ужывання Статута ВКЛ 1529 г., ці земскага статута, з прыцягненнем сведкаў і ўсталяваннем межаў⁸.

Другім прыкладам ужывання земскага статута⁹ з’яўляюцца дак. № 2 і № 3. Слуцкі баярын Юры Вярбіцкі, набыўшы ў Станіслава Кезгайла Дзераўную і Сухаверхаўшчыну¹⁰, даруе гэтую маемасць разам са сваім маенткам Хатава сваей дачцэ Яўфіміі. Апошняя, выйшаўшы замуж за князя Андрэя Вішнявецкага, будучага валынскага ваяводу, перадае іх мужу, аб чым сведчыць дак. № 3. У 1569 г. у іх нараджаецца дачка Эльжбета Яўфімія Вішнявецкая, якая ў сваю чаргу выходзіць замуж за Мікалая Крыштапа Радзівіла Сіротку, першага нясвіжскага ардыната. Атрымаўшы ў якасці пасагу вышэйадзначаныя маёнткі, нясвіжскія Радзівілы пакідаюць іх за сабой назаўжды. У гэтай сувязі нельга пагадзіцца з назіраннямі Т.М. Капрэвай¹¹, якая аднесла дакументы з архіўным шыфрам¹² "№... Fasc.... Spraw..." да кейданскага архіва біржанскай галіны Радзівілаў.

⁸ Статути Великого князівства Литовського: у 3-х томах. Т. I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ювалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса, 2002. Р. 7-9.

⁹ Там жа. Р. 1, арт. 17.

¹⁰ Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга 28 (1522–1552 гг.). Кніга запісаў 28 / Падр. тэкстаў да друку і навук. апарат: В. Мянжынскі, У. Свяжынскі. Мінск, 2000. С. 175–178.

¹¹ Гл.: Копреева Т. Н. Обзор польских рукописей Государственной Публичной библиотеки (Собрание П. П. Дубровского) // Труды Государственной Публичной библиотеки имени М. Е. Салтыкова-Щедрина. Т. V (8). Л., 1958. С. 138-139.

¹² Гл. заўвагі да дак. № 2.

Яшчэ адным дакументам з'яўляецца ўніверсал Яна Караля Хадкевіча часоў польска-турэцкай вайны 1620-1621 гг., дадзены князю Жыгімонту Каралю Радзівілу, сыну Мікалая Радзівіла Сіроткі і будучаму чацвёртаму нясвіжскаму ардынату. Пасля паразы польскага войска пад Цацорай у 1620 г., смерці кароннага гетмана Станіслава Жалкеўскага і ўзяцця ў палон польнага гетмана Станіслава Канецпольскага, для кіравання войскам быў абраны гетман Вялікага Княства Літоўскага Ян Караль Хадкевіч. Дак. № 4 якраз і з'яўляецца прыкладам арганізацыі і кіравання. Трэба адзначыць, што Жыгімонт Караль Радзівіл на чале сваёй харугвы ўдзельнічаў у знакамітай Хацінскай бітве, дзе войска Рэчы Паспалітай атрымала перамогу над шматлікай турэцкай арміяй.

Значную цікавасць выклікаюць згаданыя прывілеі. У дак. № 5 мы бачым ужыванне кадуковага ці вымарачнага права, калі пакінуты без гаспадароў маёнтак перадаецца трэцяму боку. Згодна са Статутам 1588 г., па якім «тыхъ, которые без потомъковъ, близкихъ щадковъ и наследковъ своихъ зомрутъ, ни на кого права своего прирожонного, выслужонного и набытого не вльивъшы и не записавшы, бо по тыхъ и такимъ обычаемъ именье спадкомъ на речъ посполитую и на насъ, г[о]с[по]д[а]ра, великого кн[язя] и потомъковъ нашихъ, великихъ кн[язей] литовскихъ, приходятъ и приходити будутъ»¹³. Таксама, згодна са статутам, Павел Пузіноўскі, як чалавек простага стану, не меў ніякага права трымаць маёмасць і карыстацца шляхецкімі вольнасцямі.

Прывілей караля Яна Казіміра земскаму віленскаму пісару Марцыяну Валовічу дадзены падчас вайны паміж Рэччу Паспалітай і Маскоўскай дзяржавай 1654–1667 гг. Кароль надае яму вёскі ў Смаленскім ваяводстве, якія дагэтуль належалі Адаму Самоўскаму. Па падымным рэестры 1650 г. у маёмасці Самоўскага налічвалася дымоў жылых 29, а слабадскіх 11¹⁴. У 1654 г., падчас аблогі Смаленска рускімі войскамі, мы бачым яго ў спісе абаронцаў¹⁵. Пасля здачы Смаленска, у верасні 1654 г. Адам Самоўскі прысягае на вернасць маскоўскаму цару¹⁶, і ўжо праз два тыдні ўсю ягоную

¹³ Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 года: Тэксты. Даведнік. Каментарыі. Мінск, 1989. Р. 3, арт. 17

¹⁴ Metryka Litewska. Rejestr podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo smoleńskie 1650 г. / Opr. S. Dumin, A. Rachuba. Warszawa, 2009.

¹⁵ РГАДА, ф. 145, оп. 1, д. 1.

¹⁶ РГАДА, ф. 137, оп. 1, кн. 16.

маёмасць, а таксама веску Заступава здрадніка Кульвы Маскаля, атрымлівае Марцыян Валовіч.

Дакумент пад № 7, прадстаўлены ў падборцы, з'яўляецца выпісам з гродскіх кніг Давыд-Гарадоцкага княства, якое ў свой час належала каралеве Боне Сфорца. Пасля яе смерці кароль Жыгімонт Аўгуст у 1558 г. перадаў княства канцлеру ВКЛ Мікалаю Радзівілу Чорнаму. Менавіта з гэтага часу і на працягу амаль 400 год Давыд-Гарадок з ваколіцамі належаў Радзівілам.

Пасля падзелу сынамі Мікалая Чорнага бацькоўскай спадчыны і арганізацыі ардынацый Давыд-Гарадоцкае княства трапіла да Альбрэхта і ўвайшло у 1586 г. у склад Клецкай ардынацыі. У 1690 г., пасля смерці чацвёртага клецкага ардыната бяздзетнага Станіслава Казіміра, маярат ізноў апынуўся ў валоданні нясвіжскай лініі Радзівілаў. Па дамоўленасці паміж Каралем Станіславам Радзівілам, на той час нясвіжскім ардынатам, і яго дзядзькам Дамінікам Мікалаем, канцлерам вялікім літоўскім, клецкі маярат перайшоў да апошняга, тым самым быў пакладзены пачатак так званай малодшай лініі клецкіх ардынатаў. Цікава адзначыць, што Дамінік Мікалай, які з'яўляўся малодшым сынам Аляксандра Людвіка Радзівіла, не меў права атрымаць у спадчыну Нясвіжскую ардынацыю. Але менавіта яго нашчадкі з 1814 г. пачалі валодаць Нясвіжскай ардынацыяй.

На момант напісання дакумента (1732 г.) Клецк разам з Давыд-Гарадком належаў унуку Дамініка Мікалая – Марціну Мікалаю. На прыціснутай да выпісу пячаткі з выявай гербу Радзівілаў можна ўбачыць пачатковыя літары яго імя і пасады: M(arcin) M(ikołaj) X(iążę) R(adziwiłł) K(rajczy) W(ielkiego) X(ięstwa) L(itewskiego). Менавіта так, на наш погляд, можна атрыбуціраваць гэтую пячатку. Хутчэй за ўсё гэта не асабістая пячатка, а так званая «малая канцылярская», прызначаная для ардынацыйнага справаводства.

Асабліваю цікавасць выклікае і змест дакумента. Сам выпіс датуецца 1732 годам, але ўтрымлівае копію ліста Дзяміда Гарасімавіча Машляка і яго жонкі ад 9 лістапада 1720 г., паводле якога паны Машлякі перадаюць пану

Марціну Будкевічу з жонкаю згодна са Статутам трэцюю частку ўсёй сваёй маёмасці на нейкіх умовах. На якіх менавіта вызначыць немагчыма, бо першы аркуш дакумента, на жаль, страчаны. Згаданыя асобы адносяцца да дробнай шляхты і знаходзяцца паміж сабой у роднасных адносінах – сыны Машляка, Даніла і Кандрат з'яўляюцца швагерамі сям'і Будкевічаў. Для пацверджання праўдзівасці свайго ліста Дзямід Машляк запрасіў у якас-

Фотаздымак адбітка пячаткі
Марціна Мікалая Радзівіла
з выпісу кніг гродскіх Давыд-Гара-
доцкага княства.

ці пяхатараў мясцовых шляхцічаў. Прычына запрашэння банальная – ні Дзямід Машляк, ні яго жонка, Ганна Альпінская, не ўмелі пісаць, «іако nieumiejetni piśma». Хутчэй за ўсё гэта наступства войнаў 1648–1667 гг., калі ў дзяржаве назіраўся культурны, дэмаграфічны і эканамічны спад. Цікава адзначыць, што сярод шляхцічаў, якія падпісалі ліст, можна заўважыць Аляксандра і Андрэя Алешаў, магчыма, продкаў вядомага пісьменніка Юрыя Алешы¹⁷.

Ліст быў складзены ў родавым маёнтку Машлякоў у Любры, ці Люберы. Сёння гэта вёска Рубель Столінскага ра-

ёна Брэсцкай вобласці, якая знаходзіцца ў 15 км ад Давыд-Гарадка. Варта адзначыць, што і дагэтуль паўднёвая частка вёскі сярод мясцовых жыхароў так і завецца – Машлякі. Да мясцовай шляхты можна аднесці і пісара, які зрабіў выпіс – гэта Караль Скева Апановіч. Цікава адзначыць, што яшчэ ў 1503 г. князь Фёдар Іванавіч Яраславіч, які на той момант валодаў Давыд-Гарадокскім княствам і пасля якога яно адышло да каралевы Боны, сваім прывілеем на вечнасць надзяляе двараніна Севасцяна Скеву Апановіча некалькімі дворышчамі ў сяле Альпені, якое знаходзіцца паміж вышэй згаданымі Давыд-Гарадком і Люберам¹⁸. Не выключана, што наш пісар з'яўляецца нашчадкам гэтага княжага двараніна.

Спадзяёмся, што прапанаваныя дакументы будуць цікавымі для ўсіх, хто займаецца гісторыяй Беларусі.

Падчас падрыхтоўкі тэксту дакументаў у асноўным выкарыстоўваліся «Метадычныя рэкамендацыі...»¹⁹ А.І. Грушы. Таксама ўлічваюся вопыт вы-

¹⁷ Алеша Юрый (1899–1960) – савецкі пісьменнік, паэт, драматург. Аўтар рамана “Тры таўстуны”.

¹⁸ НГАБ, ф. 147, воп. 3, спр. 12010, арк. 101.

¹⁹ Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII–XVIII стст. перыяд Вялікага княства Літоўскага) / Аўт.-склад. А.І. Груша. Мінск, 2003.

дання як асобных крыніц, так і кніг Метрыкі ВКЛ²⁰, беларускіх публікатараў і іх украінскіх калег²¹.

У аснову перадачы тэксту дакументаў пакладзены прынцып палітарнага транскрыбіравання. Тэкст дакументаў падзелены на словы, сказы і абзацы паводле прынцыпу тэматычнай і граматычнай закончанасці. Знакі пунктуацыі расставлены ў адпаведнасці з сучаснымі правіламі беларускай мовы. Знакі пунктуацыі, якія ёсць у тэксце, не перадаюцца. Вялікія (памерам у два і болей радкі) і тоўстыя літары вылучаюцца тлустым шрыфтам. Канец радка адзначаецца адной вертыкальнай рыскай «|», канец аркуша – дзвюма «||». Нумар аркуша абазначаецца ў самім тэксце ў квадратных дужках тоўстым шрыфтам. Кустоды, пры іх наяўнасці, захоўваюцца. У тэксце пакінуты ўсе апіскі пісараў ці перапісчыкаў. Больш значныя памылкі агаворваюцца ў заўвагах. Пропускі тэксту, якія выкліканы пашкоджаннямі дакументаў (абрыў, плямы атраманту, заклеікі) па магчымасці аднаўляюцца і бяруцца ў квадратныя дужкі. Пры немагчымасці аднавіць пашкоджаны тэкст, прабел абазначаецца шматкроп'ем і ў заўвагах адзначаецца характар пашкоджання. У заўвагах адзначаюцца і выпраўленні, памаркі. Асобна паказваецца, калі праўкі зроблены іншым атрамантам. Пра наяўнасць на аркушах архіўных надпісаў таксама робяцца заўвагі. Асабістыя імёны, та-

Перамалёўка з адбітка пячаткі
Марціна Мікалая Радзівіла.

²⁰ Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кн. 523. Кн. Публічных спраў 1 / Падрыхтавалі А.І. Груша, М.Ф. Спірыдонаў, М.А. Вайтовіч. Мінск, 2003; Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга 44. Кніга запісаў 44 / Падрыхтаваў А.І. Груша. Мінск, 2001; Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга № 560. Кніга перапісаў № 3 / Падрыхтаваў А. Дзярновіч. Мінск, 2010; Кніга магістрата места Полацка 1727 г. / Падрыхтавалі А.М. Латушкін, М.Д. Макараў. Беласток – Вільня, 2012.

²¹ Руська (Волинська) Метрика. Книга за 1652-1673 рр. / Підготував до друку П. Кулаковський. Острог – Варшава – Москва, 1999 (= Monumenta Historica Res Gestas Europae Orientalis Illustrantia. Fontes XV-XVII saec. Vol. V); Литовська Метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року / Підготував В. Кравченко. Київ, 2005. (= Архівні джерела, т. 7); Білоус Н. Тестаменти киян середини XVI – першої половини XVII ст. Київ, 2011.

панімічныя назвы, рознае напісанне адных і тых жа слоў – усё захавана ў адпаведнасці з арыгіналам.

Усе літары кірылічнага тэксту, якія выйшлі з ужытку – а гэта є, е, ѿ, æ, ѱ, а – захоўваюцца. Выключэнне складае загалоўная літара є, якая перадаецца праз літару Е. Дыграф кг захоўваецца. Літары ъ(ёр) і ь(ер) перадаюцца як у сярэдзіне, так і ў канцы слова; але тыя, якія маглі ставіцца пасля вынасных зычных, не ўзнаўляюцца. Вынасныя надрадковыя літары і склады ўносяцца ў радок і перадаюцца курсівам. Лігатуры і вязь расшыфроўваюцца і таксама перадаюцца ў радку. Наяўнасць незвычайных лігатур агаворваецца ў заўвагах, і, наадварот, ужыванне тыповых лігатур, такіх як, напрыклад, літарнае цітла с разам з т «высокай» надрадковай, асобна не адзначаецца. Прапушчаныя літары ў скарачаных словах аднаўляюцца па магчымасці з улікам асаблівасцей правапісу таго ці іншага дакумента і заключаюцца ў круглыя дужкі. Пры гэтым цітла, пры яго наяўнасці, захоўваецца і перадаецца знакам «~». Сустракаюцца выпадкі, калі цітлы ўжываюцца без моўнага значэння і таксама перадаюцца пры транслітарацыі. Частка вынасных літар, такіх як с, л, н, ч, напісана пад цітламі, а часам з'яўляюцца цітлападобнымі. У такіх выпадках цітлы ў тэксце не прастаўляюцца. Зычны гук «j», які ў дакументах пазначаецца надрадковымі знакамі ў выглядзе павернутага «s» ці яго паловы, перадаецца курсіўным *и*. У асобных выпадках сустракаецца замест знака надрадковае *и*, тады ў заўвагах адзначаецца «надрадковая літара *и*» і таксама перадаецца курсівам.

У польскамоўных тэкстах сустракаюцца дзве графічныя формы літар *s* і *i*: *s* – кароткая акруглая і доўгая “j”-падобная, і – таксама кароткая і доўгая. У публікацыі гэтыя літары перадаюцца адпаведна звычайнымі *s*, а доўгая і – знакам “i”. Літара “j”, якая можа пазначаць і гук “i”, і гук “j”, перадаецца, па прыкладзе некаторых украінскіх выданняў²², адпаведна арыгіналу. Таксама ўсе літары *z, ž, ž, ŋ, š, ś, ę, ą, ł, v, u* перадаюцца ў адпаведнасці з напісаннем у дакуменце. Літара “y” з двума ці адной кропкамі ўверсе перадаецца звычайнай *u*, выключэнне – калі вызначае падвойнае *ii*. Дзіграфы, ствараючыя лігатуры, агаворваюцца ў заўвагах толькі ў выпадку іх адзінкавага ўжывання.

²² Напр.: Пам’ятки: археографічний щорічник. Київ, 2001.

№ 1.

28.10.1541. Быхаў. – Камісарскі дэкрэт па спрэчцы быхаўскага пана Аляксандра Хадкевіча з навагародскім ваяводам Станіславам Гаішталядам у сувязі з нападам падданных апошняга на землі сяла Чарчэвічы і ўсталявання межаў паміж іх уладаннямі.

[1] Dekret Komissarski²³ z j.m. p(ane)m Alexā(n)drem | Chodkiewiczem, bychowskim panem, a je(g)o mc | p(ane)m Stanisławem Albrychtowiczem Gasztołdem²⁴, | woiewodą nowogrodzkim, panem Szklowa, ō | różnice w granicach, o jeźziro miedzy częczēr|wiany, sielczany a oleńczany, w którym wszystkie²⁵ | granice wyraża w 1541 a(nn)o 29 8bra. ²⁶ |

Ia, Fedorowicz Baka, dzierżawca hospodarski, | Wasiley Konstantynowicz Żaba, podkлучnik trocki | i.k.m., patrzalismy tego dzieła, co j.m. pan Alexander | Iwanowicz Chotkiewicz, starosta brzeski²⁷, marszałek | i.k.m., dzierżawca wilkijski, ostrynski y kniszynski, | vczyniwszy namowę z panem Stańslawem i(eg) o mcią Ol|brychtowiczem Gasztołdem, woiewodą nowogrodzkim²⁸, | zezwolili y na to na tym położyli, co się dotykało krzywd | y zayścia między poddanemi ich mcw z strony pana | Alexandra Chotkiewicza siōl je(g)o mści bychowskich | czerczewlan, ^Akoiewlan^{-A}, tak tez strony pana woie | wody nowogrodzkiego²⁹ y poddanych szklowskich | na imię ^Aolenczan^{-A}. Z kturey że namowy swoiey | raczyli ich mc rok pewny wczynieniu sprawied | liwości położyć na dzien S(więtę)o Symona y Iudy w jn | dykie piętnastym, pod straceniem prawa, y komisa|rżow || [1aδв.] y komisarżow z obu stron raczyli ich mc sobie namianować. |

Pan woiewoda nowogrodzki z swoiey strony wziął dwo | rzan hospodarskich: pana Bohdana Jackiewicza Jura | hę a pana Siemiona Mackiewicza; a j.m. pan

²³ Dekret K – napisana чырвоным алоўкам; Dekret Komissarski napisana гатычнымі літарамі, увесь астатні заглавак напісаны почыркам II з вялікай колькасьцю гатычных літар.

²⁴ лігатура sz у выглядзе Ѣ.

²⁵ літары s i t складаюць лігатуру.

²⁶ дата у канцы дакумента – 28 кастрычніка; пасля заглаўка пропуск прыкладна пяць радкоў і праведзена падвойная рыса чырвоным алоўкам.

²⁷ падкрэслена чырвоным алоўкам.

²⁸ падкрэслена чырвоным алоўкам.

²⁹ літара g выпраўлена з літары d, у якой мачта перакрэслена.

Alexa | nder z swoiey ręki nas, komisarżow, wziął. Y tak ich m̃c | w komisjach swoich opisali się, co by z vrzędnikow jch | m̃cŭw pierwsze listy żałobne przypominania słuŝ | ne miał, temu pierwiey powod prawą miał byc³⁰ dan. | A tak my wedle tey ich mcw namowy y opisania na ko | missyą przyiechalismy do³¹ i.m. pana Alexandra | Bychowa³² y we wsi Czerczewiczach w wiligą S(więteg) o Symona | y Iudy, we czwartek, stali. W kturey wsi vrzędnik pa | na Chotkiewiczza Kmita mianował, więts że krzywdy | ludziom pana swojego bydz od poddanych pana wo | iewody nowogrodzkiego, od olenczan: w zabieraniu | ziem y w naiadzach, gwałtach, boiach, grabieżach, | w zabronieńiu drog, y w ieziorach, y w drzewach | bartnych, w nakazeńiu granic y w poŝęciu żyta | na 70 beczek własney ich siewby, y w jnnych | mnogich rzeczach; y tusmy w tym siele Oleyny vrzę | dnikow y ludzi p. woiewody nowogrodzkiego na | lezli. Potym nazaiutrź, na rok złożony S(więteg) o Symona | y Iudy, namieśnik bychowski pana woiewody | nowogr(odzkiego) Bohdan piśał list swoy do vrzędnika pa | na Alexandrowego Kmity Radziwonowicza, oznay | muiąc, iż sędziowie pana jego przyjechali do By | chowa || [2] do Bychowa y chcieli by z nimi widzieć się dla wszelkiej na | mowy. Y vrzędnik pana Alexandrow bychowski | Kmita do niego odpisał, powiadaiąc, iż on z nami, sen | dziami pana swojego, ieszcze przed rokiem, we czwar | tek, do Czarczewicz przyiechał, y tu się zastanowili dla | tego, iż w tym siele wiency krzywdy poddanym pa | na iego od tych olenczan dzieią się. Potym nazaiutrź, w | piątek, jechalismy do Bychowa y, przyiechawszy na ten rok | y dzień S(więteg) o Symona y Iudy, sędziow vrzędnika pana wo | iewody nowogrodzkiego obsyłalismy. Y oñi do nas od | kazali, chcąc nazaiutrź, w sobotę, z nami się widzieć | y namowę uczynić, y powod praw naypierwiey dać temu, | komu by przysłuchało. My nazaiutrź, w sobotę, wespolek | z vrzędnikiem i.m. pana starosty, czyniący im podsćiwosć, | do hospod y ich przyiechali y gdysmy czołom bili. Vrzęd | nik pana Alexandrow Kmita naypierwiey dał | komissyą pana woiewody nowogrodzkiego, sędziom | ie(g)o m̃ci panu Bohdanu Iuraziu a panu Siemieniu | Mackiewiczu; a pana ŵ(oiewo)dy nowog(rodzkiego) namiesnik Bo | hdan pana Alexandrową komissyą nam dał. Y gdy | smy tych oboich komisyi wysłuchali, ^Bwtedy pana | starosty urzendenik Kmitta, za pierwszym swoim | daniem komissi pana woiewody, naypierwey | żalobe krzywd poddanych pana

³⁰ апошняя літара неразборліва, верагодна напісана dc.

³¹ пропуск прыкладна 5 літар.

³² так у тэксце. А- А падкрэслена цямнейшым атрамантам.

swego orczo | wlan³³, kturży y sami stawali od poddanych | pana wojewody
szkłowskich, od olennan, żałob | nie y przypominanie donosił, ktore nieboz
| czyk pan wojewoda wilęski y po nim syn j.mci | pan Stanisław, wojewoda
nowogrodzki, do urzen | dnikow³⁴ swoich pisywali na żałobem krzywd³⁵ | tych
|| [2адв.] tych poddanych pana Alexandrowych, | y tez odpisy urzēndnikow
j.mc pana wojewody | przed nami pokładał.

My, ż obu stron wszyscy | sondziowie, słuhawszy pierwey żaloby urzēdnika
pana Alexandra Kmity krzywd podda | nych y j.mci czerczewlan³⁶ y sielnian,
pytalismy wrzē | dnika p. wojewody Bohdana, iesliby on przeciwo ża | łoby
wrzēdnika i. m. p. starosty iaki odpor miał, albo lis | ty ukazał, albo też w
czymkolwiek krzywdy poddanym | pana iego od poddanych p. starościnnych
bychows | kich byli, aby to opowiedział. Y Bohdan, wrzēdnik pa | na wojewody,
tamże na on czas powiedział, iż: «Od pa | na swego listow ańi zadney nauki w
tym nie mam, | a to są poddańi pana moiego olenczańie nie moie(g)o | wrzēdu
bychowskiego, ale szkłowskiego. Przysądu | raczcie w i.mc pisać do wrzēdnika
pana moiego szkło | wskiego p. Michała Tyszkiewicza³⁶, tego dowiedzieć. A co
w | moim przysądzie trafi się, ieśli się co bēdz[i]e stało krzywd | poddanym
pana Alexandrowym od moiego p. poddanych, | ia w kaźdey rēczy do kogo,
komu bēdzie działo, chcę | prawo dać.» Y my, sēdziowie, tę rēcz między sobą |
obmowiwszy, iż wrzēdnika p. Alexandrowego Kmi | ty naypierwsza żaloba jest, y
pokładańie listow | upominalnych, y responsa do niego pisane od wrzēdní | kow
pana wojewodzinych w krzywdach poddanych | pana iego przed nami obiema
stronami okazał. | A Bohdan ni w czym iego nie wspierał.

Za tą pierwszą | żalobą y za niestaniem wrzēdnika szkłowskiego | Michała
dalismy społem wszyscy czterey | sēdziowie: || [3] Iodu Michniewicza, Denisa
Artimowicza, Sierhe | ia Fedkowicza. Y temi swiadkami, stanąwszy przed | nami,
w jedne słowo swiadczyli tym obyczaiem, wi | dzielismy, iż pan namiesnika
szkłowskaho³⁷ | Filip, przyszedszy mocno, gwałtem, z temi ludzmi | olenczańy y z
innemi mnogimi szkłowlany na je | ziere³⁸ pana Alexandra Chotkiewicza ludzi

³³ так у гэксце.

³⁴ літары r i з ствараюць лігатуру.

³⁵ літары r i з ствараюць лігатуру.

³⁶ лігатура sz у выглядзе ß.

³⁷ пропуск прыкладна 5 літар.

³⁸ другая літара е выпраўлена з літары о, трэцяя літара е выпраўлена з літары а. В-В
напісана почыркам II.

чэр | чzewlan pobili, postrzelali y poranili, y dwa nie | wody z wozami y końmi u nich odnieli, y jezioro | złowili. Y my, sędziowie, wrzędnika pana Alexand | rowego Kmity na żaloby y świadectwa ludzi ho | spodarskich wysłuchawszy y przysięgi cielesney | poddanych pana Alexandrowych czerczewickich | przyg-
lądawszy, za niestaniem ludzi y wrzędników | p. woiewodzinych, ten gwałt, naiazd y boy, | y pozęcię żyta na siedmdziesiąt beczek w | skazalismy ludziom pana starościny³⁹ czerczew | lanom na tym po namiesniku nieszyć³⁹ Filipie | y na wszystkich ludziach szkłowskich, z ktore | mi olenczanie nachodziły, wedle ich dowodow | y przysięgi cielesney. Y tośmy tym sędziom y wrzę | dnikom p. woiewody przeż posłanec nasze y stro | ny ludzi dobrych obiawili.

Potym nazaiutrz, w | czwartek, widząc wielkie krzywdy y trudności | poddanych i.m. pana starosty w gwałciech, boiach, | grabieżach, zabieraniu ziem y w jnszych mnogich | rzeczach, posyłalismy do panow sędziow | y wrzęd-
nik(ow) || [3адв.] y wrzędników p. w(oiewo)dy nowog(rodzkiego). Także po trzykroć a czwar | ty raz wrzędnik p. Alexandra Kmity do nich iezdził, | aby oñi na insze krzywdy drugich poddanych pana | staroscinych oleckich ludzi po drugiej stroñie | rzeki Druty do nas jechali. Ktore krzywdy ludzi p. woiewody, čiż olenczanie, przeszedszy przeż grañi | cę, poddanym pana Chotkiewiczowym podziałali, | puszy, lasy, ziemie paszne, sianozęci, drzewo | bartne z pszczołami, kturny wieczne granice, | pokazili y powyrąbywali, a insze wypalili. Ktore | dzieła ludzi p. Alexandrowych sieleckich z pod | danemi p. woiewody olenczany y p. sędziowie | y wrzędnicy p. woiewody, tam na te mieysce, na krzy|wdy sieleckich ludzi do nas nie jechali. Y my | na tym obsyłaniu czekali na tym mieyscu wszystek | dzien, z poranku do wieczora, chcąc z nimi na|mowę uczynić: na kture byśmy krzywdy y po | ktorych grañicach mieli naypierwiej poje | chać y to między sobą rozeznać, czyie by hra|ny starsze y słuszniesze, a świadki godnieysze | byli; po tym byśmy granicom naypierwiej je | chali y, wedle statutu ziem(skiego) hospodarskiego, | opisania na komissyach te dzieła sprawowa | li, ^cy koniec słuszny czynili^c.

Sędziowie y wrzędnicy pana woiewody | na te krzywdy ludzi pana starosty siele | ckich iechać z nami y ni zadney namowy czynić | nie chcieli. Dostupiwszy sami powodu ni w czym | prawa || [4] prawa wrzędnikowi p. Alexandrowemu Kmicie odstępując od | stępując od statutu praw ziemskich hospo(darskich) y opisania

³⁹ літара е выпраўлена з іншай літары, паміж N і e ўпісана «доўгае і», якое нагадвае літару j.

w | komisjach nam podanych sprawować y oswiadczywszy | to ludzmi dobremi postronnemi, iżesmy wielokroć do panow | sędziow y vrzęd(nikow) p. w(oieŵo) dy nowõg(rodzkiego), iż oñi z nami ziachac się y | sprawować wedle komisyi nie chcieli. Kazalismy vrzęd | nikowi p. Alex̃(and)r(owem)u Kmicieŵ wedle obyczaiu prawa swia | dkow stawieć y granicy obwieść. On postawiwszy przed | nami ludzi hospodarskich z włości Mohilewskiey z sio | ła Wystrubiszcz y z inszych sioł hospodarskich: Nau | ma, Hrytka Antonowiczow, Hradzmu Holeniewicza, | Jeremeia Fedkowicza, Radziwona Woszczynek, Hauryła | Sawostianowicza, Antona M[a]lewicza, Borysa Leono | wicza, Lenka Kraśnikowicza; a z Lubo- szanskiey włości | mężow hospodarskich: Iudę Miasiesowicza⁴⁰, Andrzeia Szo | rawa, Sawę Danisewicza, Daniła Artemowicza, Andrże | ia Holenicza, Na- zara Zienkowicza, Łarkę Borodiczca, Osta | pa Symonowicza. Y z nimi inszych hospodarskich ludzi było | wszystkich trzydzieście y dwa człowieka. Ci swiadki wszyst | kie, postanowiwszy się przed nami, powiedli nas po granicach, | ukazywając granice wieczyste ludzi sieleckich p. sta | rościnyh z ludzmi p. w(oieŵo)dy nowog(rodzkiego) szkłowskiemi olencza | ny.

Naypierwiy wi[e]dli nas z⁴¹ wierzch rzeki Dedny | w sosnowe błoto, a od sosnowego błota łuhom w Troście | nicę, a od Trościenicy miedzą w Kupieło, a od Kupieła | w dąb rosochowaty (w którym dębie iest stare hrany po | obu stronach), a od dębu wpoprzek rzeczki Bołonewy, | a od Bołonewy w starą drogę hostiszewską, a od tey drogi pod | szedszy mało ku klonowemu pńiu, gdzie stara była hran(ica), a od pńia | u Kuczyn ustroi, gdzie granica zesła się ludzi p. Alexandrowych | sioła Hłuskiego y ludzi hospodarskich mohilewsk(ich). Do sowi | czan dzierzac ziemię ludzi p. Gasztołtowych olen[cz](an) | po lewey || [4адв.] po lewey strońie, a p. Alex(androwych) ludzi sielczan, powiadaia, ziemia po pra | wey strońie. Y tamże, obwiodszy nas po tym granią y stawszy na | pięćie, wszyscy ci 18 swiadkow swiadczyli y przysięgę dusza | mi swemi cielesnemi uczynili, zeznawiając, iż to iest po lewey stro | nie ziemia ludzi p. Gasztołda olenczan, a po prawey strońie | ludzi⁴² pana Chotkiewicza sieleckich ziemia⁴³. A to dla tego wszyscy | ci 18 swiadkow przysięgali, iż drugiey strony

⁴⁰ першая літара з выпраўлена з «доўгага і».

⁴¹ літара з выпраўлена з іншай літары. С-С напісана над радком.

⁴² над словам напісана лічба 2.

⁴³ над словам напісана лічба 1.

сэджіов y врэ́дні | kow p. w(oiewo)dy nie było, niekomu było wedle statutu spraw ziem(skich) | 8 swiadkow obierać.

A tak my, сэджіовіе, wedle powodu pra | wa zawiedzenie swiadcetwa y przysięgi tych swiadkow wszys | tkich, wedle opisania na komisjach y tez wedle statut hospodar|skich ziem(skich), za to co iezioro złowili gwałtem y szkody p. Alex(androwi), na | tym врэ́дн(ikowi) Filipie y na tych ludziach olenczan p. Gasztołtowych w | skazalismy y boy, y rany poddanych i(eg)o mci wszyscy ż oni ma | ią oprawić. A co się dotyczyć ziem y puszczy, y sianozęci, y drzewa | bartnego, y drogi, co przez goscinięc idzie, my to wszyscy, | zaechawszy w stronę p. Alexandra, według zawiedzenia | y przysięgi tych swiadkow granicy pokazone, po starych zna | kach nowe położyszy y nawieczność dzierżeć i.m. p. Alex | androwi przysądzilismy.

A przy nas byli w ten czas ludzie | dobrzy postronni: p. Hauryło Kononowicz, ziemianin hospo | darski p(oŵia)ttu Mohilewskiego; pan Micko Repin-Stocki, | boiarzyn ciecierzynski; p. Iwan Michałowski, ziemian(in) rohaczew | ski krolowej jey m.; p. Iwan Niwielski, врэ́дник князя | Iwana Wiszniowieckiego propoyski; p. Sasim, ziem(ianin) hosp(odarski) | p(owia)ttu Brzeskie(g)o, sługa p. Pawła Popielzykie(g)o, врэ́дника ro | haczew(skiego); Michał Pawłowicz Byszewski; a boiarzyn pi[n]ski | krolowej iey m. Baran. Y na tośmy dali i.m. p. Alexand(rowi) ten | nasz list sądowy z naszymi pieczęciami.

Pisan w Bycho | wie 1541 D(nia) 28 octobra indycta 150.

(L.S.)

(L.S.)⁴⁴

НГАБ. Ф. 694. Bon. 7. Сnp. 832. Арк. 1-4 адв⁴⁵. Конія.

⁴⁴ на правым полі аркуша маецца павёрнуты архіўны надпіс почыркам XVII – XVIII стст. (?): 1541° 28° 8bra; на левым полі аркуша таксама павёрнуты надпіс тым жа почыркам: №2° Ex Fasciculo 38°.

⁴⁵ тэкст напісаны двума почыркамі, асноўным з’яўляецца почырк I, ужыванне почырка II адзначаецца дадаткова у зносках; тэкст на аркушах акрэслены рамкай.

№ 2.

16.10.1562. Вільня. – Дарчы ліст князя Андрэя Іванавіча Вішнявецкага жонцы Яўфіміі Вярбіцкай на трэцюю частку ўсёй сваёй маёмасці на суму дзве тысячы коп грошай літоўскіх.

[3]⁴⁶ А⁴⁷, Андрэй Івановіч Вішневецкіі, вызнаваю і павно чиню сим моим листомъ, | всимъ посполите, кому будеть потребъ того ведати, нынешним и на потом | будучимъ.

Иж што понал есми за себе в малженство дочку пана Юра Венцлаво | вича Вярбицкого пани Евфимию, которая первей того была в малженстве | за небожчикомъ паномъ Иномъ Андреевичомъ Завишою, и взалемъ по ней посагу | немало, яко грошъми готовыми⁴⁸, такъ в золоте, в серебре, в перлахъ, в клеинотах | и в ынших многих рұхомых речах, и тоемъ все внесенье ее обернуть и при | влащил ку пожитку моему властному. Ино я, знаючи ку себе поволность | и на всемъ доброе почестивое захованье и м(и)л(о)сть склонную статечную | а правдивую тоє малжонки мое милое, кнегини Евфимии, а хота⁴⁹ч^и тоє⁵⁰ | з м(и)л(о)сти мое наровнати и нагородити и то обваровати, яко бы она по смер | ти моеи, где бы до того з воли Божое пришло же бых первей ее | з сего света | зшолъ, от детеи, буду ль их мети, такеж от братьи и близких моих трудности | и непокою, якого не вживала и на внесении своемъ не шкодовала, даю, дарую | и симъ моимъ листомъ записую еи, малъжонце моеи милои, по животе моем | третью⁵¹ часть всихъ имении моихъ отчизныхъ, што-кольвекъ по животе | отца моего, кнѣ(а)за Ивана, и по смерти кнѣ(а)за Федора, дадыка на-

⁴⁶ на левым полі маецца адбітак пячаткі з выявай герба Расійскай імперыі і павярнуты надпіс почыткам XIX ст.: № 2082. Roku 1838, miesiąca marca, 3 dnia. Skutkiem rezolucyi sądu komisyyi na interessu Radziwiłłowskie naywyzey w mieście Wilnie ustanowionego na podaną przez w. Mikalaia Malinowskiego jeneralnego prokuratora massy po xięciu Dominiku Radziwille pozostałey prośbѣ dnia dzisieyszego nastalę takowy list reformacyiny ad acta sądu pomienioney komisyyi wpisany został. Świadczy. Michał Kotłubay, aktowy sądu kom. regent.

⁴⁷ літара на левым полі, вышыней у 10 радкоў.

⁴⁸ надрадковыя літары -ми ўпісаны пазней.

⁴⁹ -чи ўпісана пасля напісання радка.

⁵⁰ надрадковая літара і ўпісана пазней.

⁵¹ другая літара ў ўпісана пасля напісання радка.

шого, зостало | і правом приржоным на мене прішло, і што на часть мою з розделу ве | чистого *от* братъи моеѣ рожное, кнѣ(а)за Дмитра а кнѣ(а)за Костентина, до | станеться, в суме п(є)н(є)зеи в двух тисечахъ копах грошей личбы литов | скоѣ. И таковымъ обычаемъ малъжонце моеи милои третью часть | именѣи моихъ записую. Иж если пан Богъ первѣи на мене, нижли на неѣ, смертъ | допустити рачитъ, тогда она скоро по животе моемъ маѣтъ третью | часть всихъ именѣи моихъ *отчизныхъ*, што са мне з делу *от* братъи моеѣ достанеть: | з дворы, з будованьемъ дворовъ, з гѣмны, з статки домовыми, с челедью неволною, | зъ землами пашными и сеножатъи, с пущами, з боры, з лѣсы, зъ гаи, заро | слами, з реками, з водами, з ставы и з ихъ спусты⁵², з ставищи, з млыны и ихъ | вымелки, з ловы зверинными, пташими, рыбными и бобровыми гоны, з ы | менами бояръ, шлахты, з слугами путными, з людъи таглыми, ихъ землами, | службами и повинностями, со всимъ и всакими кгрунты, властностью, доходы | и пожитки, якимъ-кольвекъ назвискомъ помененыѣ, яко са третѣа часть всихъ именѣи | моихъ в собе широкости и в пожиткахъ своихъ маѣтъ, до рукъ и в моцъ свою взати и в тои | вышеи мененои сумѣ ѣѣ на себе добровольне держати и вживати до своего живо | та, маючи в тои третѣи части по моемъ животе волность всакого ўжи | ванѣ, владности, справованѣ и пожитковъ прибавленѣа собе такъ, яко быхъ | и ѣ самъ, и яко она налепеи розумѣти и собе привлащати ўмѣти и розумѣти | будеть до ѣѣ живота.

И вольно *ѣи* будеть тую третью часть именѣи моихъ | в онои сумѣ п(є)н(є)зеи по моемъ животе, такъ при животе своемъ, яко и по смерти | своемъ, кому похочеть записати и завести. А *дети*, потомки мои и нихто з братъи | и близкихъ моихъ якъ при животе ѣѣ не маються ничимъ в тую третью часть | именѣи моихъ вступовати, с того ѣѣ рушити и некоторое трудности в томъ *ѣи* | задавати, такъ и по смерти ѣѣ не *отдавши* и не заплативши тоѣ сумы п(є)н(є)зеи | двухъ тисачъ копъ грошей тому, кому бы то она *отписала*, не будуть мочи тоѣ || [3 *адв.*] третѣѣ части з рукъ и з держанѣа такового, кому то *от* неѣ записано будеть, | *выимовати*. Але похочуть ли *дети* або потомки мои, а гдѣ бы *детѣи* по мне | не зостало, ино братъѣа и близкиѣ мои, тую третью часть именѣи моихъ | к рукамъ своимъ *мети*, тогда *первѣи* будутъ повинни тую суму п(є)н(є)зеи две | тисачи копъ

⁵² першая літара с выпраўлена з іншай літары.

грошеи тому, кому то малжонка моя запишеть, заплатити и отдади, |
тож третью часть именей моих себе взати. А если ж бых з сего света
зшоль, | делу вечистого з братьею моею в ыменьах наших отчизных не
вчинивши, | тогда и по смерти моеи маеть ей выделение тое третее части
от бра|тъи моее в ыменьах наших с части на мене приходящее слышнє а
справед | ливе въделано⁵³ быти. И ей таа третьаа часть поступлена быти
маеть, | которую она будеть меть мою держати и вживати, и ею, и теж
сумою на | ней описаною, шафоватьи и оборочати, потому, яко вола ее
будеть, и яко вышєи | около того естъ поменено и доложено. И на то есми
тои малжонце моеи, | кн(є)г(и)ни Евѣфимии, дать сєсь мои листь з моею
печатью и с подписью руки | моее властное.

А при томъ были и того добре сведоми: ихъ м(и)л(о)ст княз Бо-
гуш | Федорович Корецкии, староста луцкии, браславский и веницкии;
панъ Игнъ Миколаевич Гаико, писар г(о)с(по)д(а)рьский, конюший
городенский, державца ошменский, ви | лькеиский и красносельский;
панъ Павел Каспорович Островецкии, хоружий | ошменский, судья
повету виленского; а пан Станиславъ Гамышев, намест|никъ виленский.
Где ж их м(и)л(о)ст за прозбою моею и печати свои приложити рачили |
к сему моему листу. А заховываючися водлуг ухвалы соимовое и бечу по-
спо | литого для большого утверженьа и певности сего запису моего, тую
речь | и сєсь запись мои, добровольне вчинєнии перед г(о)с(по)д(а)ремъ
королемъ его м(и)л(о)стью, | оповедилъ есми и вызналъ, просєчи корола
его м(и)л(о)сти, абы то, из ведомости | его м(и)л(о)сти г(о)с(по)д(а)рьскои
припустивши, рачиль розказати до книгъ его королевское | м(и)л(о)сти за-
писати, и на то выпись с книгъ малжонце моеи дати.

Писан | у Вилни лет(а) Божєє(о) нароженьа тисєча пльтьсотъ шесть-
дєсят второго | м(є)с(є)ца октебра шостогонадцать днѣа. |

Андрєи Вишнєвецкии
рукою властною
(уласнаручны подпіс)

печатка) (печатка) (печатка) (печатка) (печатка)

⁵³ літара ь выпраўлена з літары ы, у якой правая рыска літары сцёрта; літара а выпраўлена з літары є.

[4] (аркуш пусты)

[4 адв.] ^A List zapis xiążęcia Andrzeia Wiszniewieckiego⁵⁴, którym zapisuie małżonie swey | paniey Eufem̃y Wierzbickiey na trzeciey części wszytkich⁵⁵ imion swóich 2000 kop | groszy⁵⁶ litewskich. Data⁵⁷ w Wilnie roku 1562 octobra⁵⁸ 16[ci(m)o]⁵⁹.

wpisano w registr 1616 ^{-A}

Б-ом кн(а)за на третю⁶⁰ часть^{61 -Б62}

НГАБ. Ф. 694. Вон. 1. Спр. 164. Арк. 3-4 адв.

№ 3.

17.10.1562. Вільня. – Падыварджальны ліст караля польскага і вялікага князя літоўскага Жыгімонта Аўгуста князю Андрэю Іванавічу Вішнявецкаму аб перадачы яму жонкай Яўфіміяй Вярбіцкай маёнтка Сухаверхаўшчына.

Жикгимонт Август, Божю м(и)л(о)стю корол полскии, великии княз лит(о)вскии⁶³, | рускии, прускии, жомоитскии, мазовецкии, ифлантскии и иныхъ. |

⁵⁴ лігатура sz у выглядзе Ѣ.

⁵⁵ лігатура sz у выглядзе Ѣ.

⁵⁶ лігатура sz у выглядзе Ѣ.

⁵⁷ літара а ў выглядзе грэцкай α.

⁵⁸ літара а ў выглядзе падрадковай грэцкай α.

⁵⁹ літары неразборліва.

⁶⁰ літары -етю папраўлены цямнейшым атрантам, верагодна, паверх іншых літар.

⁶¹ літара с надрадковая, не літарнае цігла.

⁶² паміж надпісамі XVII ст. і XVI ст. маюцца два архіўныя надпісы розным почыркам (XVII – XVIIIстст.): N° 7 № 7-о fasci Spraw Derewenskich; N° 10 fasci: I. Derewięskich.

^{A-A} напісана іншым почыркам XVII ст.

^{B-B} напісана выцвілым атрантам почыркам дакумента.

⁶³ літары т і в складаюць лігатуру.

[Ч]иним⁶⁴ знаменито симъ нашим листом, всим посполите и кому будеть потреб того ведати, нинешнимъ и на потом будучим.

Пришедши перед нас, г(о)с(по)д(а)ра, и поставившиха вбличнє, кн(є)г҃(и)ни Андрееваа Ивановича Вишневецкаа кн(є)г҃(и)ни Евѣфимиа Юревна Вербицкого | доброволне вповедила и авне вызнала, иж што которое именье на Хотове на има Суховерховщину втец єе Юри Венцлавович Вербицкии купил у небожчика п(а)нѣ Станислава Кезкгаила навечность за всмѣсотъ копъ грошей. А еще вт именья п(а)нѣ Кезкгаилова | Деревное купил в пана Кезкгаила ж ку вному имению Хотовскому две службе боар путныхъ, тры службе людєи таглых и землю пустовскую вдну за двесте копъ грошей. А к тому небожчикъ же панъ Кезкгаиль⁶⁵ дароваль втцу єе ку тому ж имению Суховержовщине | вт имена Деревное сеножать на сто воз. Надто деи вжо втец єе, держачи вное именье, немало к нему прибавил и господарство в немъ розмножил и розшырыл. И будучи вного именья в спокоиномъ держанью, з ласки и милости своеє єи тоє именье Хотовское | Суховерховщину со всим, якоса в собе маеть, по животе своем дароваль и записал навечность. И ач-колвекъ собе заховаль на нем до животное мешканье и вживанье пожитковъ и доходов тамошнихъ. Ведже все право вечности вного именья на нее влил и даль єи⁶⁶ | моць а дозволил тоє именье вжо и при животе его, кому бы хотела, втдати, даровати и акимъ-колвекъ вбычаєм записати, якъ деи вколо того в листе его даровномъ, єи на то даном, широко а достаточне єсть вписано и поменено. Ино вна, знаючи ку собе | великую ласку, добродєиство и на всемъ доброе захованье и милость статечную правдивую малжонка своего, кн(а)ѣзз Андрєа Ивановича Вишневецкого, з милости своеє ку нему, без жадного прупуженьа, вдно по своєи доброи воли, тоє именье пререченоє Суховерховщинѣ, | со всим яко са в собе маеть и ако єи вт втца єе записано, ему по смерти втца своего и по своем животе дала и даровала навечность. На што ему и листъ свои записныи под печатью своєю и с подписью руки своеє властное, и теж под сведомом и печатями некоторых врадников | н(а)шїихъ г(о)с(по)д(а)рьских и земских, дала которыи листъ сама ж кн(є)г҃(и)ни Андрееваа

⁶⁴ літара Ч не напісана пісарам.

⁶⁵ надрадкавая літара и.

⁶⁶ надрадкавая літара и.

перед нами оказывала, бяючи нам чолом, абыхмо то из ведомости н(а) шіоі г(о)с(по)д(а)рської припустивши тот лист ее записныи рассказали до книгъ н(а)шихъ канцлерейскихъ вписати. И на то малжонку ее листъ | нашъ дали и утвердили то ему нашим листом. А такъ мы того добр[ово]льного оповеданья и сознанья кн(ε)г(и)ни Андреевое Вишневецкое выслухавши и листу ее записного огледавши, рассказали его слово от слова до книгъ нашихъ и в сесь наш листъ вписати, которыми так сѧ | в собе маеть

«И, Андрееваа Ивановича Вишневецкаа Евѣфими[а Юре]вна Вербиц-кого, визнаваю симъ моим листом, всим посполите и кому будеть потребъ того ведати, нинешним и на потом будучим, иж што которое именье на Хотове наима Суховерховщину со всим, тако сѧ в собе | маеть, пан отецъ мои, пан Юри Венцлавович Вербицкии, купил у вемложного⁶⁷ п(а)нѧ не[б]о[ж]чика п(а)нѧ Станислава Кезкайла навечность за осмьсот копъ грошей личбы литовское, а еще ку тому ж именью Суховерховскому купил пан отецъ мои, также навечность, у его ж милости небожчика | п(а)нѧ Кезкайла от именья его Деревное две службе боляр путных, три службы людеи таглых и землю пустовскую одну за двесте копъ грошей личбы и монеты литовское. Надто еще небожчикъ пан Кезкайль далъ и даровалъ пану отцу моему сеножати именѧ своего Де | ревное наима Игуменьские подле речки Лубены, подле границъ того именья хотовского на сто воз. И на то на все небожчикъ пан Кезкайль листы свои продажные пану отцу моему далъ, в которых достаточне и меновите границы того именья хотовског(о) | Суховерхович, боляре и люди, и вси властности, доходы и пожитки тамошние, и теж имена боляр и людеи деревеньских, и земли пустовские суть описаны и выобразоны. А к тому вжо панъ отецъ мои, держачи тоє именье, немало к нему прибавиль, тако: | кгрунтовъ, такъ людеи поосаживал, ставы починил, будованье дворное побудовал, пашню розмножил и в ыниших многих речах и пожиткох з немалым накладом своим тоє именѧ розширыль. И за таковым правом купным и даровнымъ от п(а)нѧ Кезкайла держачи, пан отецъ мои⁶⁸ | тоє именье хотовское в спокойномъ держанью и вживанью, никому ничимъ непеньное и незаведеное, з ласки и милости своеє мене тым именьем преречоным хотовс[к]имъ⁶⁹

⁶⁷ так у тэксце, трэба чытаць велможного.

⁶⁸ надрадкавая літара и.

⁶⁹ літара к прапушчана пісарам.

Суховерховщиною, со всимъ тако са в собе маеть, по животе своем даровал. Ведже дал мне | волность и дозволил панъ отецъ мои не толко по смерти своем, але и тепер при животе его кому бых хотела оное имене *отдати*, даровати и такимъ-колвек обычаемъ записати. На што мне и листъ свои даровный под печатью своею и под сведомом и печа | тми некоторых людей добрых дал, в котором около того ширеи а достаточне есть описано. Ино ач-колвекъ водле права посполитого не можетъ ниhto никому записывати того, чого в руках своихъ не маеть.

Але кгда ж пан отецъ мои меновите а до | кладне выразил то в записе своемъ мне на тое именье, даномъ же мне, его волно кому бых хотела, так по его смерти, тако и тепер, при животе его м(и)л(о)сти, *отдати*, даровати и записати, тогды я, маючи таковое право и волность *от* пана | отца моего на оное именье еще и при животе его, и будучи зуполне мощна имъ оборочати и шафовати подлугъ воли моее, а знаючи ку себе великую ласку, добродейство и на всемъ доброе захованье и милость статечную правдивую малжонка моего милог(о) | его м(и)л(о)сти кн(а)зѣ Андреѣ Ивановича Вишневецкого, и хочечи теж на[...] ⁷⁰ивку того зъ себе его м(и)л(о)сти знак поволности и милости мое показати, не будучи до того ничим ни *от* кого примушона, одно по доброй воли моеи, тое именье пререченое хотов | ское Суховерховщинѣ со всимъ, тако са в собе маеть и тако верху по[менено и] мне *от* п(а)нѣ отца моего даровано и записано, его м(и)л(о)сти кн(а)зю малжонку моему по смерти п(а)нѣ отца моего и теж по моем животе даю, дарую.

И сим моим листомъ навечность | записую таковымъ обычаемъ, *иж естли* Пан Бог *первей* на мене ниж[...] ⁷¹смерть допустити рачить, тогды его м(и)л(о)сть скоро ⁷²по смерти моеи и пана отца моего[о.....] ⁷³тъ тое именье Суховерховщину, со всимъ тако са в собе маеть, и с тыми боляры, | людьми, пустовщиною и сеножатми, што панѣ *отцу* моему не[божчикъ] пан Кезкгалъ *от* Деревное ку тому ж имению хотовскому, тако верху поме-нено, спустил, и теж с[о вс]им тым, што панъ *отецъ мои* ⁷⁴за держанья

⁷⁰ абрыў паперы, прыкладна 4 літары.

⁷¹ абрыў паперы, прыкладна 9 літар.

⁷² верагодна выпраўленне к з літары х.

⁷³ абрыў паперы, прыкладна 3 літары.

⁷⁴ вынасная надрадкавая літара и.

своего в томъ именью розширил, пожит | ку примножил и прибавиль, и
 іако са по смерти п(а)нѣ ѿтца моего и по моеи зостанеть, до рукъ и в моу
 свою взати и его со всіми доходы властностью и пожитки держати и вжи-
 вати вечными часы. Іако ж и листы вси пруслухающие | на тоє именье,
 іако п(а)нѣ Кезкашловы ѿтцу моему даные и подтверженьє на то г(о)с(по)
 д(а)рьское, которые мне пан отец мои далъ, такеж и самого п(а)нѣ ѿтца
 моего листъ даровный вжо єсми до рукъ ему, малжонку моему, подавала и
 все право мое, ко | торое на тоє именье ѿт п(а)нѣ ѿтца моего задаром его
 маю, на его м(и)л(о)сть кн(ѧ)зѧ малжонка моего взношу и вливаю. Вод-
 лугъ которыхъ листовъ маеть он по смерти п(а)нѣ ѿтца моего и по моеи
 оное именье со всім, іако перво поменено, до рукъ и в моу свою взати⁷⁵ |
 и держати а вживати его вечно непорочно. И волно ему бѹдетъ тоє именье
 вжо ѿт сих мѣст, даты сего листу моего, кому всхоцеть по смерти п(а)
 нѣ ѿтца моего и по моеи даровати и записати, и іаким-колвекъ обычаемъ
 завести, одно ж тоє | собе обваровываю и зоставю. И ж іако кн(ѧ)зѧ малжо-
 нокъ мои, такъ и тот, кому бы тоє именье ѿт него было записано, не маеть
 и не бѹдетъ мочи до животного мешканья на оном именью хотовском пану
 ѿтцу моему и мне самои боронити⁷⁶. | А по животе п(а)нѣ ѿтца моего и
 по моем, волно бѹдетъ ему або тому, кому то он запишетъ оное именье,
 ѿтдати, продати, замѣнити и где а іако хотя ку пожитку своему обернути.
 А дѣти мои, такъ тыє, которые с первымъ мужемъ | моимъ, небожчикомъ па-
 номъ Іѧномъ Завишою, маю, іако и тыє, которые естли з нимъ мети бѹдѹ,
 и ниhto с крѣвныхъ и близкихъ моихъ вжо до того именья ничого мети и
 в него са и жадную властность его ничимъ вступовати и под нимъ | его по-
 искивати никоторымъ правомъ не мають. А іа вжо не маю и не бѹдѹ мочи
 мимо него, малжонка моего, никому иному того именья верхуописанного
 Суховѣрховичъ и никоторое властности его жаднымъ правомъ, обычаемъ |
 и вымысломъ записывати, заводити и ѿт него ѿтдалати. А хотя бы са
 на потомъ по смерти моеи в кого-колвекъ иного, іакіє записы мои бѹдѹ
 правные албо неправные, слушные албо неслушные, хотя с переднею албо
 с последнею | датою по семъ моемъ листе на тоє именье показали, которыхъ
 ижемъ іако первей сего никому не давала, такъ и впередъ давати не маю
 и не бѹдѹ мочи, тогды таковыє листы в жадного права никоторое моцы

⁷⁵ літары т і і складаюць лігатуру.

⁷⁶ літары т і і складаюць лігатуру.

мети и кн(а)зю малжонку | моему и тому праву его сему теперешнему дару и запису моему ничего шкодити и на переказе быти не мають. Але тоє именье верхуречоное хотовское Суховерховщина со всимъ, потому яко вышеи доложено, водлугъ сего дару и запису моего | вечне при нем albo при том, кому то *от* него записано будеть, зостати маеть. И на то есми тому малжонку моему кн(а)зю Андрею Вишневецкому дала сесь мои листъ з моею печатью и с подписью руки моеє властное.

А при томъ были | и того добре ведоми их м(и)л(о)сть: кн(а)зь Б(о)гъшъ Федоровичъ Корецкии, староста луцкии, brasлавскии и веницкии; пан *И*н Николаевичъ Гаико, писар г(о)с(по)д(а)рьскии, конюшии городенскии, державца ошменскии, вилкеискии и красносельскии; пан Павел Каспоро | вич *О*стровицкии, хоружии ошменскии, судья повету виленского; а панъ Станиславъ Гамшеи наместникъ виленскии. Где жъ ихъ м(и)л(о)сть за прозбою моею и печати свои приложити рачили к сему моему листу.

А заховываючися водлугъ | уфалы соимовое и бечу посполитого, dla болшого утверженья и певности сего запису моего, тую речъ и сесь запис мои, доброволне вчиненыи перед г(о)с(по)д(а)ремъ королемъ его м(и)л(о) стью, оповедила есми и визнала, просачи короля его м(и)л(о)сти, абы то, | ку ведомости его м(и)л(о)сти г(о)с(по)д(а)рьскои припустивши, рачиль росказати до книгъ его королевское м(и)л(о)сти записати, и на то выпись с книгъ кн(а)зю малжонку моему дати.

Писан у Вилни лета Божего нароченья тисеча пятьсотъ шестьдесят | второго м(е)с(е)ца октебра шестнадцатого днѧ.

Подпись руки властное самое кн(е)г(и)ни Вишневецкое ладскимъ пис- момъ».

И за таковым добровольнымъ оповеданьем, сознаньемъ и чоломбитьем кн(е)г(и)ни Вишневецкое, тотъ дар и запись еѧ верху | описаныи пот- вержаемъ малжонку еѧ, кн(а)зю Андрею Вишневецкому, симъ нашимъ листомъ навечность. Маеть *он* тотъ даръ жоны своеє, именье перворечоное хотовское Суховерховщину, по животе *отца* жоны его, Юра Вербицкого, и по смер|ти еѧ самое, до рукъ своихъ взавши, держати и вживати и имъ владнути и шафовати на вечные часы во всемъ. Потому яко на листе записномъ вышеивыображеномъ малжонки его кн(е)г(и)ни Евѡфимии Вербичанки естъ достаточне поменено | и доложено. И на то есмо дали кн(а)зю Андрею Вишневецкому сесь *наш* листъ з нашою печатью.

Писан у Вилни лета Божего нароженьа тисеча пamtось шестьдесать
второго м(ε)с(ε)ца октебpa сeмoгoнaдцaть днѧ. |

Sigismundus Augustus
rex

Ии Шимкович маршалок, писар
староста⁷⁷ тыкотинскы

(уласнаручны подпіс)

(печатка)⁷⁸

(уласнаручны подпіс)

НГАБ. Ф. 694. Воп. 1. Спр. 165. Арк. 1⁷⁹.

№ 4.

21.03.1621. Кодзень. – Універсал гетмана Вялікага Княства Літоўскага
Яна Караля Хадкевіча князю Жыгімонту Каралю Радзівілу аб забеспячэнні
яго харугвы ў Лукаве і Лосіцах правіянтам.

Ian Carol Chodkiewicz, hrabia ze Szklowa y Myszy, na Bychowie, woiewo-
da wilenski, wielki | W°X°L° y na ten czas woyska ie(g)o k̃m. coronnego do
expedity tureckiey hetman, comisarz | generalny ziemie inflanskiey, derpski, lu-
boszanski, wielonski | starosta⁸⁰. |

Wiadomo czynię, komu by to wiedzieć należało, ysz w tych przeszłych cza-
siech za nieszczęsnym a prawie | niespodziewanym na Oyczyznę przypadkiem,
gdzie woysko ie(g)o k̃m. wszytkie⁸¹ od pogan zrażone, | y ich m̃c pp. hetmani
coronni tamże obay zginęli, ie(g)o k̃m. pan moy m̃cwy rozkazać mi ra|czył, a

⁷⁷ першыя літары с і т складаюць лігатуру.

⁷⁸ на самой справе печатка адсутнічае, у свой час была выразана і месца было заклеена
іншай паперай.

⁷⁹ на левым полі маецца адбітак пятаткі з выявай герба Расійскай імперыі і павернуты
надпіс почыркам XIX ст.: № 2084. Roku 1838, miesiąca marca, 3 dnia. Skutkiem rezolucyi sądu
kommissyi na interessu Radziwiłłowskie naywyżey w mieście Wilnie ustanowionego na podaną
przez w. Michała Malinowskiego jeneralnego prokuratora massy po xięciu Dominiku Radziwille
pozostałey prośbę dnia dzisiejszego nastaley takowe potwierdzenie ad acta sądu pomienioney
kommissyi wpisane zostało. Świadczy. Michał Kotłubay, aktowy sądu kom. regent.

⁸⁰ перад словам starosta двойны росчырк, верагодна, вызначае лацінскае etc etc; другая
літара t выпраўлена з «высокай» кірылічнай т.

⁸¹ літара і выпраўлена з літары о.

Rp̃pta oboyga stanow żadała, abym woysko ie(g)o k̃m. wszytkie⁸², ktore się teraz | przeciwko nawalności poganskiesy gotuie, w swoy regiment obiawszy, disponował y rządził im do tąd, poki tego czasy potrzeba requirować będzie.

Z władze tedy wrzędu swego | hetmanskiego vказаłem na sciągnięcie chorągwie iasnie oswieconego x(iażę)ćia ie(g)o m̃. Caro | la Alexandra⁸³ Radziwiła na Nieswiżu y Ołyce, ^ALukow y Losice^A ze wszytkimi wsiami, folwarkami | y przyległościami, prosząc, aby na chas krotki, iako dla towarzystwa⁸⁴, tak y dla koni ich, | żywność zwyczajna wydana była.

Pisan w Kodniu 21 marcý a(nn)o 1621. |

Jan Karol Chodkiewicz
Hetman WXL
(уласнаручны подпіс)

(печатка)

НГАБ. Ф. 694. Вон. 1. Спр. 175. Арк. 1.

№ 5.

02.04.1631. Варшава. – Привілей караля польскага і вялікага князя літоўскага Жыгімонта III аб наданні Яну Пузыне маёнтка Сваяцічы ў Нова-гародскім ваяводстве.

[1] ⁸⁵ Zygmunt III, z Bożej łaski król polski, wielki xiążę litewski, pruski, | ruski, mazowiecki, żmodzki, inflantski, a szwedzki, godski, wandolski dzie-
dziczny król. |

Oznaymuiemy tym listem naszym, komu to wiedzieć należy. Dał nam spr-
wę urodzony Ian Puzyna, iż nieiakis | Paweł Puzinowski, pewnych dobr nazwa-
nych imienicza⁸⁶ Swoiatycz, w wojewodztwie Nowogrodzkim leżących, prawu

⁸² літара і выпраўлена з літары о.

⁸³ так у тэкście.

⁸⁴ літары s і t ствараюць лігатуру.

A- A ўпісана пасля напісання ўсяго тэксту.

⁸⁵ на левым полі аркуша маецца павёрнуты надпіс, верагодна, перапісчыка: 1631 Apr. 2 d .

⁸⁶ літара а выпраўлена з літары е.

| y iuryzdykcyi⁸⁷ ziemskiej podległych, wiecznością nabywszy onych używa, wolności szlacheckich, nad zakazanie | prawa pospolitego y konstytucyi⁸⁸ seymowych, będąc prostego stanu człowiek, sobie niesłusznie usurpuie. Zaczynam | iż takowe dobra, iako post plebiu, a ruchome z innych pewnych przyczyn do dyspozyciei naszej przypadają, | prosił nas, abysmy mu one prawem wiecznym kadukowym conferowali. My tedy, mając sobie przez | niektórych P.P. Rad y urzędników naszych przy nas na ten czas będących, pomienionego Iana Puzyńę do służb | naszych y Rzp?ttey godność y sposobność zaleconą, laskawie na to pozwolewszy, wyż rzeczzone dobra, ruchome | y nieruchome gdziekolwiek będące, prawem kadukowym daiemy y tym niniejszym listem naszym confe|ruiemy. Ma tedy y będzie wolen pomieniony urodzony Puzyna w possessyą swoją⁸⁹ obiwoszy, onemi, iako | swemi własnemi, dysponować, prawnie dochodzić, a doszedłszy, prawnie na siebie samego dzierzeć y | używać. Y tym wszystkim, według woli y upodobania swego, wszelakim prawem prawem⁹⁰ wolen będzie szaffować | wiecznemi czasy. Co do wiadomości wszystkich, a mianowicie: urzędowi ziemskiemu, grodzkiemu y inszemu wszela | kim tym, pod któremi się dobra pomienionego⁹¹ Pawła Puzinowskiego w którym wo(iewo?dz)twie y powiecie okaza, przywodzić, | chcemy więc, aby zaraz przerzeczonemu urodz(onem)u Puzynie wydawane były. I na tośmy dali ten list nasz z pod | sem⁹² ręki naszej y⁹³ z pieczęcią WXL°.

Pisan w Warszawie dnia wtórego mi(e?si)ęca kwietnia roku Pan(skiego) o D⁹⁴ MDCXXXIo, | panowania naszego po?ll(skie)go XXXIV, a szwedzkiego XXXVIIIo roku.

Sigismundus Rex.

(L.S.)

Marcin⁹⁵

⁸⁷ першая літара у ўпісана пасля напісання ўсяго слова.

⁸⁸ у гэксце constylucyi.

⁸⁹ першапачаткова замест літары а напісаны літары ej, дзе j, верагодна, з'яўляецца «i доўгім»; потым даданы росчыркам «ogonek».

⁹⁰ у гэксце паўтараецца два разы.

⁹¹ другая літара п выпраўлена з іншай літары.

⁹² так у гэксце, павінна быць podpisem.

⁹³ літара у ўпісана пасля напісання суседніх слоў.

⁹⁴ так у гэксце, верагодна мелася на ўвазе Domini – Богага.

⁹⁵ пасля імя, замест прозвішча – росчырк, верагодна, маецца на ўвазе пісар Марцыян Трызна.

Kaduk Puzynie po nieiakim Puzinowskim, który iest plebiu conditionis. |
[1 адв.] ⁹⁶ Roku 1631o miesiąca kwietnia 2 dnia. | Przywiley juris caduci od
jego krolews(kiey) | мѣс?и⁹⁷ Zygmunta III na dobra Swoia | тycze Pawła Пузи-
nowskiego Ianowi Пу|zynie wydany. | Kopia. |

НГАБ. Ф. 694. Вон. 1. Спр. 196. Арк. 1 – 1 адв. Копія.

№ 6.

15.10.1654. Гродна. – Прывілей караля польскага і вялікага князя літоўскага Яна Казіміра віленскаму пісару Марцыяну Валовічу аб наданні яму двара і вёсак у Смаленскім ваяводстве, што належалі Адаму Самоўскаму і Кульве Маскалю, якія перайшлі на маскоўскі бок.

^APrzywiley vřodz(onemu) Wołłowiczowi, pisarzowi | wilenskiemu na dwor Sałantowo y | rozne derewnie w w(oiewo)dźtwie Smolenski[m] | po vřodz(onych) Samowskim y Kulwie, iako zdray|cach. |^A

Ian Kazimierz⁹⁸. |

Oznaymuiemy tym listem naszym, komu to wiedziec nalezy.

Znaczne vrodzone(g)o Marciana [Wołłowicz]a, pisarza ziemskie(g)o wilenskie(g)o, ku nam y Rpltęy merita, oso | bliwie odwazne iego przeszłego roku⁹⁹ dz[i]eło, ze de proprio peculio zaciągnąwszy niemалą ludzi, gromadę mocno się z nieprzy(iace)lem vcierał. Niemniey straty y zabranie | moderna na Oyczyznę calamitate wielu maiętnosci ie(g)o przez ręce moskiewskie, nie tylko w osobliwey mamy consideratiew, ale one w nagradę odwag y strat, krulewską naszą | chcący contentowac clementią, vmyslilismy dobra nasze lenne w woiewodztwie Smolenskim lezące po vrodzonych Adamie Samowskim y Annie Fronckiewiczownie¹⁰⁰ małzon | kach, iako po zdraycach, ktorzy nieprzyia[c]elowi nasze-

⁹⁶ пасярэдзіне маецца перавёрнуты паўсцёрты тэкст памерам 5 радкоў; у версе аркуша таксама перавёрнуты паўсцёрты радок. Радкі напісаны, як і ўвесь тэкст, перапісчыкам.

⁹⁷ так у тэксце.

⁹⁸ літара m напісана неразборліва, верагодна, памылка пісара.

⁹⁹ -go roku напісана іншым цямнейшым атрамантам.

¹⁰⁰ літары ps неразборліва.

mu moskalowi przedali się y poprzysięgli, do dispositiey naszey przypadłe, to iest dwor z derewnią nazwany | Szałantowo, także derewnie nazwane Pokłono-
wo, Płatniki, Kowałowo w stanie Maximowskim, a w stanie Małachowskim
derewnie Lisowo y Buchewo. Tudzież | po Kulwie Moskalu y zenie iego, iako po
zdraycach, derewnią Zastupowo w tymże woiewodztwie Smolenskim iemu dac
y conferowac. Iakoz ninieyszym listem na[sz]ym | daiemy y conferuiemy, mocą
ktorego ma y [w]olen będzie vrodzony Marcian Wołłowicz, pisarz ziemski wi-
leński, wy[sz] rzeczony y specificowane dobra, iako po zdraycach, | z dworem,
derewniami, folwarkami, ws[iam]i, poddanemi y ich powinnościami, z lasami,
borami, gaiami, iezioram[i], rzekami, młynami, stawami, sianozęciami, grunta-
mi | oromemi y nieoromemi, y wszelkcemi¹⁰¹ przy[na]leżnościami y przyległo-
ściami in genere et specie zdawna do tych dob[r] służącemi, in possessionem
obiąwszy spokojnie | trzymać, vzywac, y wszelkich t[am sobie] p[rz]ymnazac
pozytkow, az do żywota swego, a po smierci iego potom[kowie] one(g)o y bliscy
krewni tąż mocą dzierzec [bed]ą | zadney inney nie pełniac powinności [iак] tę,
ktorą dobra lenne według prawa pospolitego obciążone są. [N]a tosmy rękę na-
szą do tego listu podpisawszy, | pieczęć W^oX^aL^o przycisnąć rozkazali.

Dan w ^BGrodnie dnia piętnastego m(ięsią)ća octobra^B roku Panskiego
MDCLIV¹⁰², panowania krulestw naszych polskiego | VI¹⁰³ a szwedzkie(g)o VII
roku.

Ian Kazimierz krol.
(уласнаручны подпіс)

Jan Mikołai Stankiewicz
pisarz WXL^o ¹⁰⁴

(печатка)

(уласнаручны подпіс)

НГАБ. Ф. 694. Вон. 1. Спр. 182. Арк. 1.

¹⁰¹ так у тэксце, трэба чытаць wszelkimi.

¹⁰² выпраўлена з MDCLV шляхам ўпісання лічбы I цямнейшым атрамантам.

¹⁰³ лічба I выпраўлена з V шляхам сцірання і напісання лічбы I паверсе.

¹⁰⁴ падпісана цямнейшым атрамантам; літара ł у выглядзе падвоенай ll. А-А заглавак прывілея знаходзіцца пасля асноўнага тэксту, над уласнаручным подпісам Яна Станкевіча. В-В словы Grodnie, piętnastego, octobra ўпісаны карычневым атрамантам.

№ 7

29.03.1732. Давыд-Гарадок. – Выпіс з кніг гродскіх давыд-гарадоцкіх ліста аб перадачы панам Дзямідам Машыляком пану Марціну Будкевічу трэцяй часткі ўсёй сваёй маёмасці.

[1]¹⁰⁵ «... przyjaciele przy nas, wspoł z nami otaxowali, złotych | trzysta piędziesiąt wniósł y do naszego szafunku od|dał.

Po długim zas życiu naszym zapisuiemy | j.msci panu Budkiewiczowi y pani małżące one | go trzecią część gruntu naszego, w koniu¹⁰⁶ masz | lakowskim będącego, ze wszystkimi a wszelakimi prz[y] | należnościami, przytym tez y trzecią część bu | dynkow wszelkich, iako tez była rogatego y nie | rogatego y nie rogatego¹⁰⁷, koni, y wszelkiego splendo | ru, ruchomosci, co sie noruchomością nazwac | może, także z proża wszelkiego, ktore na ten czas | byc może. Którą to trzecią część gruntu nasze(g)o | ze wszelkimi uchodami, przynależnościami, z | borami, lasami, rzekami, ieziorami, sadami, | sielidzbami, sianozęciami, z drzewem bar | tnym y nie bartnym, że pszczołami y bez | pszczoł, owo zgoła ze wszystkimi a wszelakie | mi przynależnościami, mianowanemi y nie | mianowanemi, z bożem, bydłem y wszelką | ruchomością namienioną trzecią część wszyt | kiego ich mm. panowie Budkiewiczowie do | posesysi swojej wieczystei urzędownie przez ie | nerała y strone szlachte obiąc maia.

A sy | nowie || [1aδв.] a synowie nasi¹⁰⁸, Daniło y Kondrat Maszłakowie, | po smierci naszej ni w czym tego zapisu nasze(g)o | wieczystego pod zaręką niżej położoną nie na | ruszając y ni w czym nie sprzeciwiając się. Trzecią | czesci wszytkiego wydzielic y oddac maia ich m. | panom Budkiewiczom samym lub tez sukieso | rom onych, iesliby zas temu naszemu wieczę | stemu zapisowi spreczni byc mieli zarękom | podlegac maia. A j.m. pan Marcin Budkiewicz | y małżaka onego odebrawszy od synow naszych | a szwagrow swoich trzecią część gruntu nasze(g)o | z sianozęciami y wszelkimi do niej przynalez | nosciami, uchodami tudzież z trzecią częścią | była rogatego y nie rogatego, także wszelkie | ruchomo-

¹⁰⁵ першы аркуш адсутнічае, у версе кожнай старонкі ІМІт падкрэслена ці закрэслена.

¹⁰⁶ так у тэксце, сэнс не зразумелы, верагодна, трэба чытаць консу.

¹⁰⁷ падвоена ў тэксце.

¹⁰⁸ так у тэксце, павінна быць нашы.

sci, ktorzy ich m. panowie Budkiewiczowie | odebr[...] ¹⁰⁹szę wolni y mocni będą, iako swoią własno|ścią, disponowac, rządzic, szafowac, komu | chcąc przedac, dac, darowac y iako ku nailep | szemu pożytkowi swoiemu obracac. A iesliby | zas w naimnieiszym punkcie y paragrafie tego | wieczystego zapisu naszego nie mieli-smy y syno | wie nasi dotrzymac y zadosc we wszytkim nie | uczynienie, || [2] oco tedy wszytko zaręki kop dwiescie zakładamy | na kazdego niedotrzymuiącego y w naimnieiszym | punkcie naruszaiącego. Oco tedy wszytką panowie | Budkiewi-czowie małżakowie, nas samych y sy | now naszych a szwagrow swoich, do wsze-lakich | sądow zapozwac maią, iak naikrotszym termi | nem, gdzie stanowszy, nie-schodząc z sądu zarękę | namienioną kop dwiescie zapłacić. Y ten nasz wieczysty zapis u wszelakiego sądu za | potrzebowaniem panow Budkiewiczow przyznac. | Pod toż zaręką zapisuiemy się, którą to zarękę | by y nie raz zapłaciwszy, przecie ten nasz wie | czysty zapis w potomne czasy in suo [...]se ¹¹⁰zo | stawac ma.

Y na to my, Maszlakowie Luber | scy małżakowie, iako nieumieiętni piśma, | na mieiscach naszych ich mw panow pieczę | tarzow o podpis rąk uprosiwszy, ten nasz | wieczysty zapis j.m̃sci panu Marcinowi Bud | kiewiczowi y samei iey mosci małżakom | dalismy.

Pisan w Lubrze roku tysiąc siedm | setnego dwudziestego miesiāca nowem-bra | dziewiętego dnia».

U tego wieczystego | zapisu podpisy rąk ich mosciow panow | pieczętarzow || [2адв.] pieczętarzow temi słowy:

«Ustnie y ocze | wisto proszony pieczętarz od j.msci pana | Demida Harasi-mowicza Maszlaka ¹¹¹ Lu | berskiego y iey msci paniei Anny Olpin | skiei Masz-lakowej Luberskiej, małżakow, | iako nieumieiętnych pisma, przypołożo | nych krzyżykach na miejscu ich mw podług | prawa do tego wieczystego zapisu, ich m̃. | panom Budkiewiczow małżakom da | nego y służącego, podpisuię się: Ale-xander | Olesza.

Oczewisto proszony pieczętarz od | j.m̃. pana Demida Harsimowicza ¹¹² Maszlaka | Luberskiego y pani małżaki onego, do tego | wieczystego zapisu pod-pisuię się: | Andrzej Olesza.

¹⁰⁹ слова напісана паверх іншага, пачынаючы з літар br, далей дзве літары неразборліва: першая выпраўлена, другая надрадкавая.

¹¹⁰ адна ці дзве літары неразборліва.

¹¹¹ літара з выпраўлена з іншай літары.

¹¹² так у тэксце, павінна быць Harasimowicza.

Podług prawa ocze | wisto proszony pieczętarz od osob w tym | zapisię wyrażonych, j.m. panu Budkiewi | czowi y pani małżące onego danego y słu | żącego wieczystego zapisu podług prawa, | iako od nieumieiętnych pisma, podpisuję się: Alexander Hempel.»

Który to wie | czysty || [3] wieczysty zapis za podaniem do aktt przez j.m. | pana Jana Nozdryne Płotnickiego, patrona rocz | kowego, iest do xiąg grodzkich xięztwa Da | widgrodeckiego przyięty y wpisany. Z których | y ten wypis pod pieczęcią urzędową y z podpi | sem ręki pisarskiej ich msciom panom | Budkiewiczom iest wydan.

Pisan w Da | wid-Grodku ut supra...¹¹³. |

(печатка) ¹¹⁴

Ia, Karol Skiewo z Pozniak¹¹⁵ Opponowicz, |
pisarz grodzki xżtwa D(awid)grodeckiego |

(уласнаручны подпіс) ¹¹⁶

З прыватнага архіва, арк. 1–3 адв.

Памеры: 319×198 мм.

Філігрань: мальтыйскі крыж на круглым шчыце ў картушы з «каронай» (?).

¹¹³ далей прыкрыта печаткай, можа быць слова, але бачны толькі росчырк.

¹¹⁴ пад печатку прапушчана зяленая нітка, якой прашыты лісты дакумента.

¹¹⁵ z Pozniak напісана разам, рыска, што пасярэдзіне вялікай літары Z, пераходзіць у Р вялікую.

¹¹⁶ пасля асноўнага тэксту ніжэй справа тым жа почыркам: Correxillm Polchow. | Lectum Cum Actis |. На аркушы [Задв.] амаль пасярэдзіне, павёрнута перпендыкулярна асноўнаму тэксту почыркам пісапа: Extraktt zapisu wieczystego od j.[m.] | p(ana) Demida Maszlaka j.m. panu | Budki[ewiczow]i danego, | крыху ніжэй Ex actis | A(nn)o D(omi)ni 1732 marca 29 |.

МУЗЕЯЗНАЎСТВА

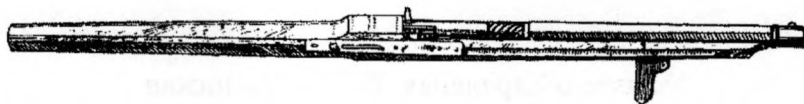
Уладзімір Караленак, Вольга Ціхінская

ВОПЫТ КАНСЕРВАЦЫІ АГНЯСТРЭЛЬНАЙ ЗБРОІ XV–XVIII СТСТ. – ГАКАЎНІЦ НЯСВІЖСКАГА ЗАМКА

Да нас тэрмін гакаўніца хутчэй за ўсё прыйшоў з нямяцкай мовы, дзе ён гучыць як *Hakenbüchse*. Гучанне гэтага слова ў нашых суседзяў таксама падобнае. У чэхаў *Hakovnice*, а ў палякаў *Hakownica*. У Расіі часта выкарыстоўваўся тэрмін «затинная пищаль», гэта значыць замкавая, прыставаная для вядзення агню «з-за тыну». У Заходняй Еўропе падобная зброя называлася аркебузамі.

Сярэдняя даўжыня лёгкай гакаўніцы канца XV–XVI стст. – 1 м, калібр 20–25 мм, запальная адтуліна знаходзілася збоку [1, с. 39].

Кулі былі свінцовымі. Спачатку порах загараўся ад распаленага прутка або кнота, потым з'яўляюцца больш зручныя кнотавыя замкі. У гэты ж час у якасці замкавай артылерыі таксама выкарыстоўваюцца цюфякі, якія маюць падобную канструкцыю, але ўсходняе паходжанне. Аднак ужо ў XVI ст. з'яўляецца грануліраваны порах і гакаўніцы пачынаюць паступова выцясняцца мушкетамі, якія мелі больш якасныя параметры дальнасці агню [2, с. 442]. Але і аркебузы, і мушкеты былі вельмі недасканалай зброяй. Каб сапраўды наносіць праціўніку страты, з'яўляецца асабліва тэхніка вядзення агню — караколь (у перакладзе з іспанскай мовы «слімак»). Даўшы залп, аркебузіры павінны былі мець час, каб зноў зарадзіць сваю зброю, таму, калі была магчымасць у полі, а часам і пры абароне замкаў войска падзялялася на некалькі мабільных груп, якія па чарзе вялі агонь па праціўніку. Адзінкавыя стрэлы мушкетамі і асабліва гакаўніцамі не мелі эансу з-за дрэннай прыцэльнасці і дрэннай кучнасці пры вядзенні агню.

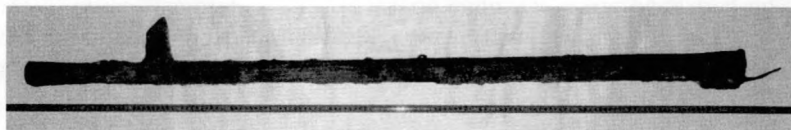

Іл. 1. Гакаўніца з драўляным прыкладам.

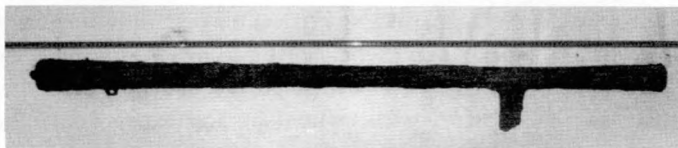
Гакаўніцы згадваюцца ў інвентары Брэсцкага цэйхгаўза яшчэ пры Мікалаі Радзівіле Чорным [3, с. 57]. У 1636 г. у арсенале Нясвіжскага замка было больш за сотню гакаўніц, у той час як навамодных мушкетаў – у два разы менш. Гэтыя гакаўніцы былі выраблены, відаць, яшчэ пры Сіротку, калі дзейнічала нясвіжская людвісарня. Нясвіжскімі гакаўніцамі былі забяспечаны і іншыя ўмацаванні Радзівілаў. Напрыклад, у 1636 г. у Мірскім замку было больш за 50 гакаўніц.

Усе гакаўніцы былі выкананы тэхнікай ліцця і маюць калібр у сярэднім каля 20 мм. Дальнасць вядзення эфектыўнага агню не перавышала 100 метраў. Вылётная частка мае т.зв. “каўнер” ці патаўшчэнне, каб пазбегнуць разрыву рулі¹ пры стрэле (Іл. 1).

У XVI ст. дроба для ручной зброі яшчэ не было. Гакаўніцы зараджаліся жалезнымі ці свінцовымі кулямі. Гакаўніцы лічыліся тыповай зброяй для абароны ўмацаванняў, дзе іх было за што чапляць. У полі, канешне, было складаней, таму там яны ўжываліся рэдка. Звычайна, каб страляць з рукі выкарыстоўвалі ручніцы [4, с. 1-3].

Іл. 2. Гакаўніца (КП 5364) да ачысткі.

Іл. 3. Гакаўніца (КП 5367) да пачатку кансервацыі.

¹ Руля – дула, канал ствала агнястрэльнай зброі.

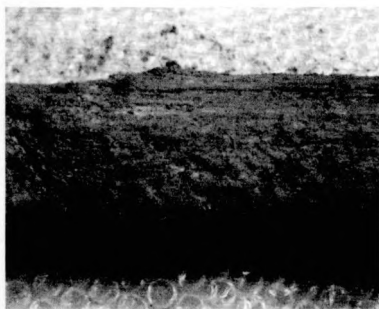
Падчас ачысткі замкавага рова напрыканцы 2010 – сярэдзіне 2011 г. знойдзены гармата, 9 гакаўніц і 2 фрагменты ствалоў апошніх, падрабязнае апісанне якіх змешчана ў публікацыях кандыдата гістарычных навук Мяцельскага А.А. у “Беларускім гістарычным часопісе” [5, с. 40-45].

Пасля паступлення прадметы былі падрабязна візуальна даследаваны. Можна сказаць, што стан іх адносна добры, так як яны, хоць і мелі значны слой забруджвання і карадзіраванага металу, захавалі масіўнае металічнае цела, абрысы не скрыўленыя, канфігурацыя частак не зменена (іл. 2, 3).

Амаль для ўсіх гакаўніц характэрны падобныя пашкоджанні, за выключэннем механічных змен формы. Напрыклад, на васьміграннай гакаўніцы пад нумарам КП 5360 захавалася невялікая частка драўлянага прыклада, асобныя валокны дрэва адыходзяць ад агульнай масы (іл. 4), а гакаўніца КП 5366 дэфармавана — сагнута ў цэнтральнай частцы пад вуглом прыкладна 23°, па прычыне чаго ўзнікла трэшчына даўжыней 32 мм і глыбіней 1,5 мм (іл. 5).

Прадукты карозіі ўяўляюць сабой напластаванні пераўтворанага металу рознага колеру, якія дасягаюць у залежнасці ад прадмета таўшчыні 10–45 мм. Прычынай утварэння іржы стала глебавая карозія – як ужо адзначалася, прадметы былі знойдзены ў замкавым рове, дзе глеба перанасычана вільгаццю.

Карадзіраваны метал размяшчаецца пластамі і прадстаўлены парашкападобнай іржой жоўта-карычневага колеру, рудога колеру з вільготнай паверхняй (актыўныя ачагі карозіі), цёмна-сіняга колеру, амаль чорнага (іл. 6). Дадзены від прадуктаў карозіі характарызуецца ста-

Іл. 4. Гакаўніца (КП 5360) з рэшткамі драўлянага прыклада.

Іл. 5. Гакаўніца (КП 5366), сагнутая ў цэнтры пад вуглом 23°.

Іл. 6. Гакаўніца (КП 5365) з неаднароднымі пластамі карозіі і глебы зверху.

Іл. 7. Гакаўніца (КП 5365) з лакальным ачагам пітыngu.

більнасцю і прадухіляе далейшае распаўсюджанне актыўных каразійных працэсаў [6]. Характэрным руйнаваннем прадметаў з'яўляюцца лакальныя ўтварэнні пітыngu² (іл. 7), каразійныя кропкі. Плошча іх распаўсюджання на розных гакаўніцах вагаецца ў межах 3–20% ад агульнай плошчы паверхні.

Рулі гакаўніц на розных адлегласцях (250–1490 мм) былі забіты прадуктамі карозіі ў сумесі з глебай. На выхадзе руляў бачны напластаванні карадзіраванага металу, а месцамі і пітынг.

Вільготнае асяроддзе месцазнаходжання прадметаў правацыравала актыўную карозію металу, і раствораныя ў вадзе вокіслы жалеза з прадметаў траплялі ў глебу, цэментуючы яе і злучаючы з паверхняй гакаўніц,

таму на некаторых з іх слой глебавага забруджання дасягае прыкладна 40 мм.

Згодна з праграмай музеіфікацыі Нясвіжскага палаца для мастацкай рэалізацыі канцэпцыі экспазіцыі залы арсенала неабходна было падрыхтаваць прадметы адпаведнай тэматыкі ў першую чаргу з уласных фондаў. Вышэйапісаныя гакаўніцы з калекцыі музея-запаведніка “Нясвіж” адпавядалі патрабаванням праграмы і на чарговым пасяджэнні рэстаўрацыйнага савета было прынята рашэнне перадаць восем з дзевяці гакаўніц у рэстаўрацыйныя майстэрні музея-запаведніка. Ачыстка і кансервацыя прадметаў праводзілася мастаком-рэстаўратарам Вольгай Ціхінскай.

Пасля вывучэння вопыта еўрапейскіх спецыялістаў па кансервацыі, рэстаўрацыі і захаванні музейных каштоўнасцей была зроблена выснова, што, улічваючы сённяшні стан развіцця рэстаўрацыйных майстэрняў

² Пітынг – мясцовая карозія металічнай паверхні, абмежаваная кропкай або малой во-бласцю, якая выглядае як акруглая або няправільнай формы поласць.

ДУ “НКГМЗ “Нясвіж”, найбольш мэтазгодным з’яўляецца ачыстка і кансервацыя прадметаў без якога-небудзь унясення змен у аўтэнтычную канструкцыю, акрамя тых выпадкаў, калі без такіх змен прадмет немагчыма ўспрымаць як цэласны мастацкі і гістарычны артэфакт. Гэта думка легла ў аснову распрацаванага плана мерапрыемстваў, пасля якіх прадметы павінны былі трапіць у экспазіцыю музея без пагрозы іх далейшага руйнавання.

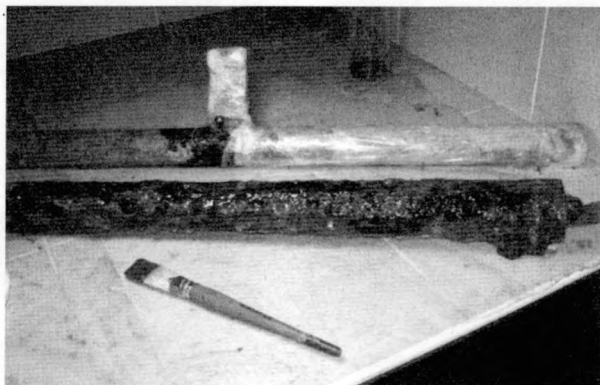

Іл. 8. Малаток і дрэль для механічнай ачысткі гакаўніц.

Такім чынам, рэстаўрацыйным саветам было вырашана ў першую чаргу механічна ачысціць гакаўніцы ад напластаванняў глебы і іржы. Затым выдаліць слой карозіі, які кантактуе непасрэдна з металам, шляхам уздзеяння хімічнымі сродкамі на аснове кіслот з адначасовай механічнай чысткай прадметаў ад пераўтвораных прадуктаў. Ачысціць агнявыя каналы ад прадуктаў карозіі і забруджвання, нейтралізаваць рэшткі кіслотных хімічных рэчываў, якія засталіся б у прадметах пасля ачысткі; прывесці ў стабільны стан магчымыя пакінутыя ачагі актыўнай карозіі, а пасля за кансервіраваць гакаўніцы інгібітарамі карозіі.

Механічная ачыстка прадмета ад напластаванняў глебы і іржы, што легка адлучаюцца ад паверхні, праводзілася металічнай губкай, малатком і адвёрткай. Пласт прыўзнімаўся ударным спосабам, які дазваляў ачысціць большую частку паверхні. Рэшткі глебы, пяску і нетрывалыя прадукты карозіі здымаліся дрэллю з жорсткашчаціннай насадкай (іл. 8). Дрэль працавала на высокіх абаротах, таму ў паветра падымаўся слуп пылу і, каб папярэдзіць празмернае запыленне, паверхня прадметаў увесь час змочвалася вадой. У адпаведнасці з патрабаваннямі тэхнікі бяспекі рэстаўратар павінен быў заўсёды працаваць у рэспіратары і ахоўных акулярах.

Шчыльна злучаныя з непашкоджаным металам слаі карозіі здымаліся хімічнай ачысткай у спалучэнні з механічнай апрацоўкай пераўтвораных прадуктаў карозіі. У якасці хімічных сродкаў выкарыстоўваліся пераўтваральнікі іржы на аснове артафосфарнай кіслаты, інгібітараў і напаўняльнікаў.

Іл. 9. Гакаўніцы (КП 5359 і КП 5360) пранітаныя
пераўтваральнікамі іржы “Крышталь-Р” і “Анкор-1”.

Так, былі апрабаваны пераўтваральнікі іржы “Крышталь-Р” (ТАА “Навукова-вытворчы цэнтр “ХІММЕДСІНТЭЗ”, ТУ ВУ 190612056.105-2007), “Раствор для ачысткі металу ад іржы ZiM ” (УП “Аграномія”, ТУ ВУ 100041424.003-05), “Анкор-1” (ААТ “Гродна Азот”, ТУ РБ 00984781.014-98). Выкарыстанне новага рэчыва праводзілася толькі пры ўмове стараннага вымывання кіпячонай вадой ужо адпрацаванага. Дадзеная стадыя ачысткі ў абавязковым парадку праводзілася ў выцяжной шафе. “Крышталь-Р” мае гелепадобную кансістэнцыю (іл. 9, на пярэднім плане), што аблягчала нанясенне яго на круглую паверхню прадметаў, але такі спосаб можа быць эфектыўным толькі тады, калі таўшчыня слоя карозіі не большая за 1 мм, пры гэтым апрацоўку

неабходна праводзіць некалькі разоў. У адваротным выпадку час ачысткі зацягваецца на некалькі месяцаў. Гэта ўласцівасць рэчыва дазваляе праводзіць больш далікатную ачыстку прадмета са складанай канфігурацыяй, вялікай мастацкай вартасцю, калі лішнія ўздзеянне на захаваны метал непажадана. Так як знойдзеныя гакаўніцы былі значна забруджаны і таўшчыня слоя карозіі пасля папярэдняй апрацоўкі дасягала месцамі некалькіх міліметраў, то вырашана ад ачысткі пераўтваральнікам “Крышталь-Р” адмовіцца.

“ ZiM ” і “Анкор-1” — вадкія, хутка дзейнічаюць і адрозніваюцца агрэсіўнасцю ў адносінах да “жывога” металу. Вадкі стан рэчываў ствараў не-

Іл. 10. Ачыстка пераўтвораных прадуктаў карозіі дрэллю ў выцяжной шафе (гакаўніца КП 5361).

каторую нязручнасць. Лігнінам³ на той момант нельга было скарыстацца і таму на круглыя або васьмігранныя ў сячэнні гакаўніцы накладвалася тканіна, прапітаная пераўтваральнікам, якая абкручвалася тонкай плёнкай, што дазваляла падоўжыць актыўнае дзеянне рэчыва (іл. 9, на заднім плане). Тканіна пакідала пасля сябе на метале варсінкі, ад якіх цяжка пазбавіцца, з-за чаго было вырашана толькі змочваць гакаўніцы пераўтваральнікамі і абкручваць іх пленкай. Як ужо адзначалася, прамысловым пераўтваральнікам на аснове артафосфарнай кіслаты ўласціва некаторая агрэсіўнасць у адносінах да некарадзіраванага металу, але тонкі слой вадкага пераўтваральніка хутка высыхае, не паспяваючы растравіць метал, і адразу здымаецца з паверхні. Такі спосаб апрацоўкі прадуктаў карозіі паспяхова выкарыстоўваўся ў працэсе ачысткі. Неабходна адзначыць, што пераўтваральнік іржы “Анкор-1” у параўнанні з “Растворам для ачысткі металу ад іржы 3iM” зарэкамендаваў сябе як больш актыўны і прадуктыўны, пры гэтым ён амаль не растраўліваў чысты метал, да таго ж яго выпарэнні, што вылучаюцца падчас пераўтварэння іржы, менш шкодныя для чалавека.

³ Лігнін – прыродны палімер, які ўтрымліваецца ў драўніне. Вылучаецца як пабочны прадукт у лесахімічнай вытворчасці. У рэстаўрацыі выкарыстоўваецца ў якасці хімічна ўстойлівага напаўняльніка падчас прыгатавання загушчаных, пастападобных саставаў.

Іл. 11. Механічная ачыстка рулі
гакаўніцы (КП 5361).

Пераўтвораныя прадукты карозіі выдаляліся з паверхні прадметаў дрэлю з насадкамі з жорсткім металічным шчаціннем (іл. 10). Неабходна было сачыць за тым, каб насадка не зняла чысты метал або не пакінула на ім глыбокія драпіны. Безумоўна, дробныя драпіны (бачны пад павелічальным шклом) ўсё ж такі застаюцца, але іх колькасць павінна быць зведзена да мінімума. Хімічна карозія здымалася паступова і з мінімальным выкарыстаннем пераўтваральніка, таму іржа ў палыбленнях рэльефу мела большую таўшчыню, тут дрэль з ачысткай не спраўлялася. У такіх месцах карозія,

папярэдне размякчаная пераўтваральнікам і вадой, выбівалася легкімі ўдарамі малатка.

Хімічная і механічная ачыстка паверхняў гакаўніц чаргавалася некалькі разоў да той пары, пакуль вынік не стаў здавальняючым. Прыкмета гэтага – амаль ачышчаны ад іржы метал, плошча якога павінна была быць каля 70% і больш, а на паверхні засталіся толькі тыя прадукты карозіі, якія будуць стабільнымі ў здавальняючых умовах захоўвання. Пасля завяршэння хімічна-механічнай чысткі паверхня прадмета праціралася некалькі разоў змочанай у праточнай вадзе тканінай.

Складанасць ачысткі руляў заключалася ў тым, што простыя механічныя спосабы тут выкарыстаць нельга. Зразумела, на такой глыбіні, а яна дасягае ў некаторых гакаўніцах прыкладна 1440 мм, можа быць карысны не кожны інструмент.

Для гэтай мэты быў падрыхтаваны доўгі металічны стрыжань, меншы па дыяметры за сярэдні дыяметр гакаўніц (іл. 11). Ім прабіваўся канал: паступальнымі рухамі стрыжнем праводзілі па сценах рулі і моцным ударам апускалі на непрабітае яшчэ дно. Пасля некалькіх падобных заходаў вытрасалі пластавую іржу і рэшткі забруджвання. Разам з пластамі іржы, часціцамі глебы з некаторых гакаўніц высыпаліся рэшткі зара-

Іл. 12. Рэшткі зараду: свінцовая шрапнель (гакаўніца КП 5360), раслінныя валокны (гакаўніца КП 5667), жалезная куля (гакаўніца КП 5363).

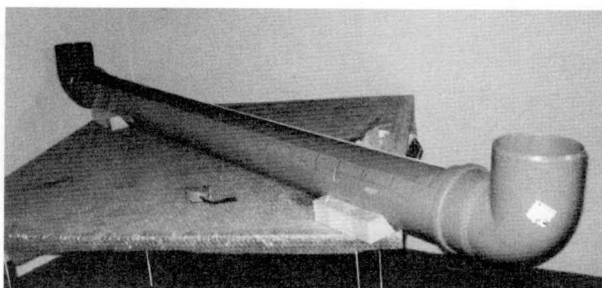
ду: порах, сухая трава, раслінныя валокны, свінцовая шрапнель або жалезныя кулі (іл. 12).

Рэстаўратары імкнуліся ачысціць рулі гакаўніц цалкам, аднак не з усімі прадметамі дасягнулі такога выніку. Не дапамагло і прыстасаванне, спецыяльна вырабленае для гэтага: свярдзёлак, прыпаяны да доўгага металічнага стрыжня. Стрыжань устаўлялі ў дрэль, якая працавала як на нізкіх, так і на высокіх абаротах. У абодвух выпадках прыстасаванне значна вібрыравала, што не дазваляла нармальна працаваць, свярдзёлак у глыбіню амаль не прасоўваўся. Мехаўнічную ачыстку спынілі пасля таго, як стала ясна, што прабіць сабранае забруджанне не атрымаецца.

Мехаўнічная ачыстка рулі не выдаліла актыўныя ачагі карозіі. Для гэтага выкарыстоўваліся вадкія пераўтваральнікі іржы “Анкор-1” і “Раствор для ачысткі метала ад іржы 3iM”, якія заліваліся ў рулі гакаўніц. Пераўтваральнік заставаўся ўнутры прадмета на 1,5 сутак і затым выліваўся. Руля некалькі разоў прамывалася кіпячонай вадой і праціралася намотанай на стрыжань металічнай губкай і тоўстай тканінай, пасля два-тры разы прамывалася дыстыляванай вадой.

Хоць у інструкцыях па выкарыстанні прамысловых пераўтваральнікаў іржы ўказана, што пасля іх нанясення ўтвараецца трывалы фасфатны слой, які ахоўвае метал ад акіслення і таму не здымаецца з паверхні, для музейных прадметаў такія парады не падыходзяць – з цягам часу, а да наступнай кансервацыі можа прайсці некалькі дзесяцігоддзяў, пакінутыя ў метале кіслотныя рэчывы спрацацуюць новую, мацым, больш агрэсіўную карозію.

Для нейтралізацыі рэшткаў хімічных рэчываў, якія засталіся ў прадметах пасля ачысткі, гакаўніцы змяшчаліся ў кіпячую вадку на некалькі

Іл. 13. “Ванна” з ПВХ труб для прамывання гакаўніц/

гадзін. Выраблена спецыяльная “ванна” з полівінілхларыдных труб (іл. 13), вада ў якой зменьвалася 2-3 разы. З кожным выманнем гакаўніцы ачышчаліся ад зноў утворанай іржы дрэллю са шчаціннай насадкай, дадаткова здымалася трывалая іржа, якая засталася пасля першых апрацовак. На завяршальным этапе прамывання металу выкарыстоўвалася дыстыляваная вада. Змочанай у ёй тканінай некалькі разоў праціралася паверхня прадмета і паласкалася руля.

Падчас прамывання прадметаў у ваду не дадаваўся стрымліваючы карозію інгібітар, і таму нават пасля хуткага працірання сухой тканінай на паверхні ўтвараўся свежы слой карозіі. Для яго пераўтварэння ў стабільныя злучэнні прадметы пакрываліся растворам таніна⁴, а менавіта прамысловым сродкам “Некіслотны Анкор-2” (ААТ “Гродна” ТУ РБ 02071814.089-99) (іл. 14). Як бачна з назвы, гэта рэчыва мае некіслотную прыроду, таму яно можа быць выкарыстана ў музейнай кансервацыі. Каб выдаліць з металу вільгаць, прадметы старанна прасушваліся і праграваліся. Рэчыва наносілася на нагрэты прадмет некалькі разоў кругадобнымі рухамі з утварэннем пены, так працэсы пераўтварэння іржы праходзяць эфектыўней і хутчэй. Праз дзень-другі лішкі таніна здымаліся добра аджатай увільготненай тканінай. Выпуклыя ачышчаныя ўчасткі святлелі, праяўляўся рэльеф.

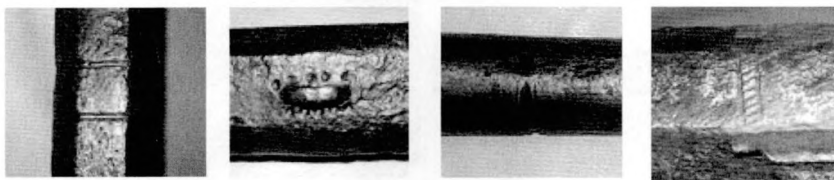
Апошнім этапам кансервацыйных мерапрыемстваў стала пакрыццё прадметаў ахоўным сродкам, у склад якога ўваходзіць скіпідар (69,5%),

⁴ Танін – прыроднае дубільнае рэчыва, якое утварае з аксідамі жалеза нерастваральныя танатныя комплексы, што прыводзіць да інгібіравання паверхні прадмета.

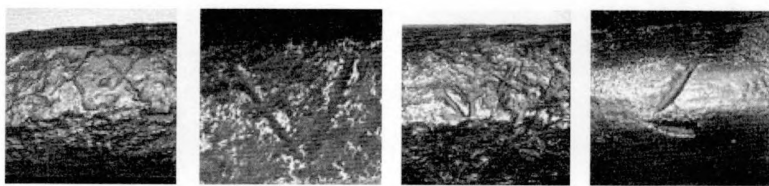

Іл. 14. Гакаўніца (КП 5365) у працэсе пераўтварэння іржы ў стабільныя злучэнні.

воск (10%), спірт (20%) і бензатрыазол (0,5%) [7, с. 154]. Сродак выраблены па заказе рэстаўратараў музея-запаведніка “Нясвіж” ТАА “Навукова-вытворчым цэнтрам “ХІММЕДСІНТЭЗ”. Ён выкарыстоўваецца для кансервацыі каляровых металаў і іх сплаваў, аднак у майстэрнях музея-запаведніка “Нясвіж” зарэкамендаваў сябе і як надзейны сродак аховы чорных металаў. Аб гэтым сведчыць адсутнасць новых ачагоў актыўнай карозіі на прадметах, якія ўжо працяглы час пасля кансервацыі знаходзяцца ў экспазіцыі музея. Перад нанясеннем кансерванта прадметы награвяцца да дастаткова высокай тэмпературы, гарачымі пакрываюцца пэндзлем і некаторы час працягваюць ляжаць на гарачым прыборы. Гэта дазваляе рэчывам глыбей трапіць у расшыраны ад высокай тэмпературы

Іл. 15. Арнаментальны дэкор на ачышчаных гакаўніцах: папярочныя палосы (КП 5365), кропкі (КП 5364), група палос з глыбокай цэнтральнай (КП 5363), нахіленыя насечкі (КП 5364).

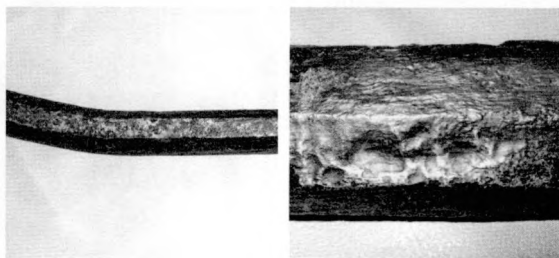

Іл. 16. Знакі і рымскія лічбы на гакаўніцах
(КП 5367, КП 5366, КП 5364, КП 5363).

метал. Воск, які ўваходзіць у склад кансервуючага саставу, застывае на паветры і праз некалькі гадзін яго неабходна зняць, бо ён вельмі прыцягвае пыл. Для гэтага лепш выкарыстоўваць малаворсавую шчыльную тканіну, а пакінутыя варсінкі змахваць пэндзлем.

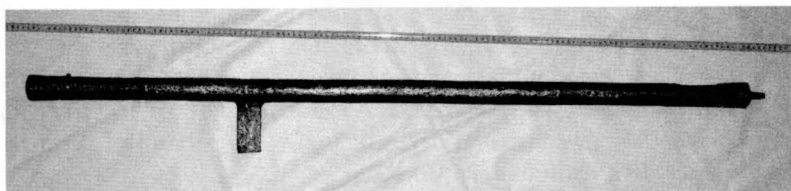
Яшчэ да пачатку ачысткі на незабруджаных глебай участках быў бачны арнаментальны дэкор, які цалкам праявіўся пасля завяршэння кансервацыі. Дэкор уяўляе сабой кропкі, насечкі (вертыкальныя, нахіленыя ў выглядзе елачкі), папярочныя адзіночныя і сабраныя ў групы палосы (іл. 15). На некаторых гакаўніцах відны рымскія лічбы.

Нягледзячы на тое, што падчас ачысткі быў зняты слой іржы і ачышчаны ачагі пітыngu, з-за чаго на паверхні з'явіліся глыбокія рытвіны, знакі і лічбы не толькі не былі страчаны, але нават сталі больш выразнымі. Магчыма, гэта парадкавыя нумары ці абазначэнні, пад якімі гакаўніцы лічыліся ў арсенале Нясвіжскага замка, аднак сцвяджаць гэта немагчыма без дадатковых даследаванняў. Сярод лічбаў і знакаў: IIIV+, V, -VX, VIII, XX (іл. 16).

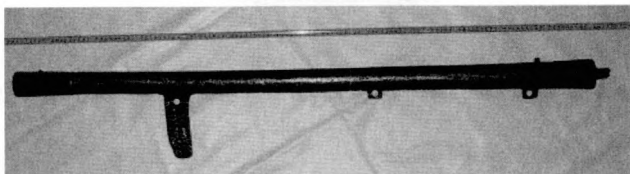

Іл. 17. Дэфармацыя ствала гакаўніцы (КП 5366).

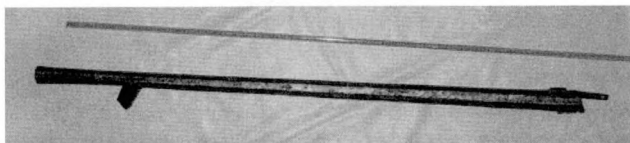
Іл. 18. Рэшткі драўлянага прыклада на гакаўніцы (КП 5360)..

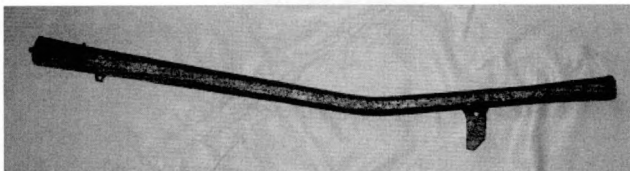
Мал. 19. Гакаўніца пад нумарам КП 5363

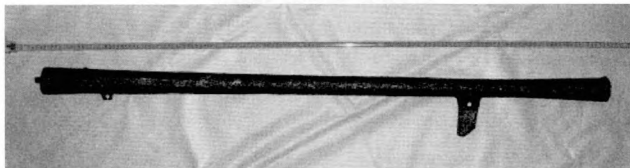
Мал. 20. Гакаўніца пад нумарам КП 5364

Мал. 21. Гакаўніца пад нумарам КП 5366

Мал. 21. Гакаўніца пад нумарам КП 5367

*Іл. 19–23. Выгляд гакаўніц пасля рэстаўрацыі
(КП 5359, КП 5363, КП 5364, КП 5366, КП 5367).*

Такія дэфармацыі прадмета, як на гакаўніцы пад нумарам КП 5366 (іл. 17) не выпраўляліся – гэта складаны працэс, які можа прывесці да яшчэ большых пашкоджанняў і павелічэння ўжо існуючай трэшчыны. Рэшткі драўлянага прыклада на гакаўніцы пад нумарам КП 5360, ачышчаны і закансервіраваны двухразовым пакрыццём 15%-га раствора акрылавага сапалімера БМК-5 у ацэtone (іл. 18).

Пасля завяршэння рэстаўрацыйных работ, ачышчання і закансервіравання гакаўніцы ў колькасці 6 штук змешчаны пад шклом вітрыны ў арсенале Нясвіжскага замка. За амаль 3 гады экспанавання новыя ачагі карозіі на гакаўніцах не ўтварыліся. Спосабы ачысткі і сродкі кансервацыі, якімі карысталіся рэстаўратары, на дадзены момант сябе цалкам апраўдваюць. Ніжэй размешчаны выгляд некаторых гакаўніц пасля кансервацыі (іл. 19–23).

Крыніцы і літаратура

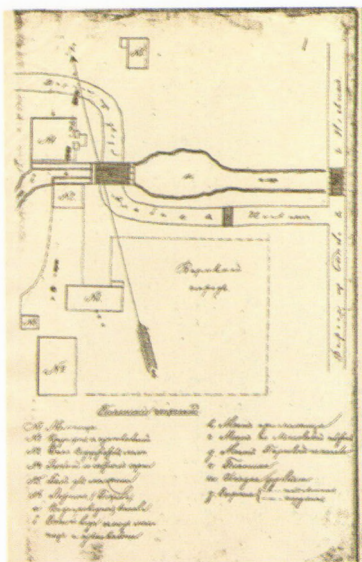
1. Kobielski, S. Polska broń palna. 1975. 201 с.
2. Шереметьев, Д.А. К вопросу о типологии прикладов: аркебуз и мушкет // Война и оружие: новые исследования и материалы: четвертая международной научно-практической конференция, Санкт-Петербург, 15–17 мая 2013 года, в 4 частях / ВИМАИВиВС. СПб., 2013. Ч.4 С. 439–446.
3. Бохан, Ю.М. Асаблівасці фарміравання Нясвіжскага арсенала князеў Радзівілаў у XVI ст. // Нясвіжскі палац Радзівілаў: гісторыя, новыя даследаванні. Выходы стварэння палацавых музейных экспазіцый: матэрыялы 1-й міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, Нясвіж, 20 кастрычніка 2009 года / рэд. кал.: В.А. Сталярчук (галоўны рэдактар) [і інш.]. Нясвіж, 2010. С. 56–62.
4. Волкаў, М.А. Нясвіжскія гакаўніцы [Электронны рэсурс]. 2012. Рэжым доступу: <http://wouk.livejournal.com/9862.html>. Дата доступу: 22.06.2014.
5. Мицельскі А.А., Ціхінская В.А. Новыя знаходкі агнястрэльнай зброі ў Нясвіжскім замку // Беларускі гістарычны часопіс. 2012. № 6 (155). С. 40–45.
6. Шемаханская, М.С. Реставрация металла: метод. рекомендации. М., 1988. 103 с.
7. Никитин, М.К. Химия в реставрации: справ. изд. Л., 1990. 304 с.

Да артыкула Ганны Барвенавай «Строй часоў “свабоды, роўнасці, братэрства”
на партрэце княгіні Тэафіліі Радзівіл»

Юзаф Пешка. Партрэт Тэафіліі Радзівіл.

Да артыкула Уладзіміра Караленка «Трансфармацыя паркавага комплекса Альба
ў XIX–XXI стст.»

План фальварка Альба, 1880-я гг.

Альбянскі спіртзавод, пач. XX ст.

Да артыкула Аляксандра Ярашэвіча «Надгробие Констанции Чудовской (алтарь Св. Антония) в Несвижском фарном костёле»

Алтарь Св. Антония.
Несвижский фарный костёл. Ок. 1828 г.

Гербы Чудовских и Радзивиллов
на алтаре Св. Антония.

Скульптура «плакальщицы» в завершении алтаря.

Да артыкула Аляксандра Ярашэвіча «Надгробие Констанции Чудовской (алтарь Св. Антония) в Несвижском фарном костёле»

Ян Дамель. Св. Констанция.

И.П. Мартос. Надгробие А.И. Загряжского, 1824 г. Павловск, дворец-музей.

А.Н. Воронихин. Надгробие генерала Талызина, 1803 г. Санкт-Петербург, Александро-Невская лавра.

Да артыкула Вікторыі Карпавай і Анатоля Сінілы «Портрет Доминика V Иеронима Радзивилла. Атрибуция и история бытования»

Неизвестный художник 1-й пол. XIX в. Портрет князя Доминика V Иеронима Радзивилла, 1812-1813 гг. (?). Холст, масло, 150х100 см. НГОМЗ, КП 8073.

Немецкая школа XIX в. Портреты Иеронима Винсента Радзивилла с сыном Домиником; Софии Доротеи Фредерики Радзивилл, урождённой Турн-и-Таксис. Частная коллекция.

Да артыкула Вікторыі Карпавай і Анатоля Сінілы «Портрет Доминика V Иеронима Радзивилла. Атрибуция и история бытования»

*Портрет князя Доминика V
Иеронима Радзивилла. Бумага, акварель.
Музей Войска Польского, Варшава.*

*Бронислав Гембаржевский.
Портрет князя Доминика
V Иеронима Радзивилла
во главе 8-го уланского
полка в 1812 г. Бумага,
акварель.*

Да артыкула Вікторыі Карпавай і Анатоля Сінілы «Портрет Доминика V Иеронима Радзивилла. Атрибуция и история бытования»

Портреты князя Доминика V Иеронима Радзивилла
из собраний: а, б – Литвы; в – Украины; г – Польши.

Да артыкула Анатоля Сінілы «Іканаграфічная атрыбуцыя партрэта невядомага са збораў Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь»

Невядомы мастак. Партрэт невядомага, XVIII ст.
Са збораў Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь.

Да артыкула Анатоля Сінілы «Іканаграфічная атрыбуцыя партрэта невядомага са збораў Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь»

Л. Тарасевіч. Графічны партрэт Караля І Станіслава Радзівіла з Віленска-Супрасльскага Літургікона, 1692–1695 гг.

Невядомы мастак. Партрэт Караля І Станіслава Радзівіла, XVIII ст. Са збораў Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь.

Майстэрня Г. Ляйбовіча. Партрэт Караля І Станіслава Радзівіла з альбома "Icones familiae ducalis Radivilianae", 1758 г.

Да артыкула Анатоля Сінілы «Іканаграфічная атрыбуцыя партрэта невядомага са збораў Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь»

Параўнанне графічных і жывапісных партрэтаў Караля І Станіслава Радзівіла і партрэта невядомага з калекцыі НММ РБ.

Да артыкула Анатоля Сінілы «Іканаграфічная атрыбуцыя партрэта невядомага са збораў Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь»

*Партрэт Караля І Станіслава Радзівіла,
са збораў Валынскага краязнаўчага музея (Украіна).*

Да артыкула Ірыны Сквацовай «Кунтушавыя поясы из Юровіч в сабраванні Нацыянальнага гісторыка-культурнага музея-запаведніка «Несвіж»: гісторыя атрымання і атрыбуцыя»

Фрагмент пояса № 1 (НВ 003937) до реставрации. Слуцкая мануфактура, до 1770-х гг. Шёлк, ткачество. Фото автора.

Фрагмент пояса № 2 (НВ 003938) до реставрации. Гродненская мануфактура, 1770-е гг. Шёлк, серебряные нити, ткачество. Фото автора.

Да артыкула Вячаслава Мазалеўскага «Работа ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж” па ахове гісторыка-культурнай спадчыны шляхам археалагічных назіранняў на тэрыторыі гістарычнай часткі Нясвіжа ў 2012–2013 гг.»

Фрагмент фаянсавай талеркі, XVIII ст.
Нясвіж, вул. Беларуская, 7, участак “А”, 2013 г.

Фрагмент жэлёнапаліванай кафлі з гербом Радзівілаў, пач. XVIII ст.
Нясвіж, вул. Беларуская, 7, участак “В”, 2013 г.

Виктория Карпова, Анатолий Синило

**ПОРТРЕТ
ДОМИНИКА V ИЕРОНИМА РАДЗИВИЛЛА.
АТРИБУЦИЯ И ИСТОРИЯ БЫТОВАНИЯ**

Портрет князя Радзивилла работы неизвестного художника начала XIX века поступил в Новгородский музей в 1947 г. из Германии. Более подробных сведений в учетной документации музея нет [9].

На портрете имеются номера, прочитать которые, на первый взгляд, представлялось затруднительным: на лицевой стороне в правом нижнем углу «№ 79». На оборотной стороне в левой верхней четверти красным карандашом «156 (перечеркнуто). На брусках подрамника «ГМ 179(?)», «112 гкг (перечеркнуто), 320 гкг».

Портрет поступил с уже имеющейся «легендой», как портрет князя Радзивилла. Однако было неясно, кто именно из Радзивиллов изображен на портрете, да и сама принадлежность портретируемого к знаменитому роду требовала подтверждения.

Изучение иконографии представителей несвижской линии Радзивиллов 1-й половины XIX века позволило установить, что на портрете изображен князь Доминик V Иероним Радзивилл (1786–1813) – последний наследник по мужской линии несвижской ветви рода Радзивиллов, князь, XI ординат Несвижа, племянник Кароля Станислава Радзивилла (Пане Коханку). Доминик родился 4 августа 1786 г. в Бяла-Подляске в семье князя Иеронима Винсента Радзивилла (1759–1786) и его супруги принцессы Софии Доротеи Фредерики фон Турн-и-Таксис (1758–1800), троюродной сестры Российской императрицы Марии Федоровны.

Доминик Иероним, потерявший отца в год своего рождения, до 4 лет воспитывался дядей Каролом Станиславом Радзивиллом, X ординатом

несвижским, одним из самых богатых и влиятельных дворян своего времени. После смерти бездетного Пана Коханку Доминик унаследовал владения несвижской линии Радзивиллов. По закону Российской империи малолетний князь не мог являться полноправным владельцем имущества до достижения совершеннолетнего возраста. Над Домиником Радзивиллом была учреждена опека. Пока опекуны, среди которых были родственники князя Матей, Михаил и Юзеф Радзивиллы, пытались справиться с экономическими трудностями, связанными с управлением имениями и огромными долгами, оставшимися после Пана Коханку, Доминик жил с матерью, а после ее смерти до совершеннолетия находился при дворе князя А.К. Чарторыйского в Пулавах.

В 1804 году по совету князя Чарторыйского Доминик приехал в Санкт-Петербург, где был представлен Александру I как один из самых богатых подданных российского императора.

Александр принял Радзивилла весьма благосклонно, лично назначил камергером двора. Этому предшествовало принятие Домиником присяги на верность российским властям.

В июле 1805 г. молодой ординат приезжает в свою родовую резиденцию Несвиж. О своей встрече с князем Домиником в Несвиже оставил воспоминания известный поэт, журналист и мемуарист Фаддей Венедиктович Булгарин (1789–1859): «Когда я приехал к нему в Несвиж, он был на двадцать втором году возраста, недавно еще вышел из опеки, и вступил в управление огромным своим имением... Это был если не *dernier des Romains*, то наверное последний пан польский, в таком смысле, как в старину разумели панов или вельмож... Князь Доминик Радзивилл был прекрасный и стройный молодой человек, хорошего роста. Он был белокур, черты лица имел правильные и приятные, и хотя был несколько рябоват, но это нисколько его не безобразило. Во взгляде его и в улыбке выражалась чистая, благородная, кроткая душа. На нем был светло-синий фрак и светлое исподнее платье. На груди князя были знак Мальтийского ордена и звезда ордена св. Губерта, которую он получил, кажется, при рождении, как принадлежащий к фамилии, по матери своей княгине Тур и Таксис» [4, с. 782]. Особое внимание Ф. Булгарин уделяет описанию роскошных конюшен князя Радзивилла, отмечает великолепие родовой резиденции, красоту и хорошее экономическое положение Несвижа.

Архивист, краевед Болеслав Таврогинский, после изучения документов по истории Несвижа отметил, что князь Доминик очень много делал для своего города. Он открыл Доминиканскую гимназию. При нем Несвиж стали называть «Маленькой Варшавой» [2, с. 420].

В 1807 г. Доминик Радзивилл заключает брак с Изабеллой Мнишек и в том же году вступает в эпатажную связь со своей замужней кузиной Теофилией Старженской (ур. Моравской).

В 1808 г. князь начинает бракоразводные процессы, обошедшиеся ему в баснословную сумму – два миллиона злотых. Первенец Доминика и Теофилии Александр-Доминик (1808–1859), родился до венчания родителей и был лишён владельческих прав Российской Империей. После получения развода Доминик в 1809 г. женился в Несвиже на Теофилии, вскоре у них родилась дочь Стефания (1809–1832), уже законная.

В декабре 1810 г. Доминик Радзивилл принимает для себя судьбоносное решение. Надеясь на возрождение Речи Посполитой, молодой князь нарушает присягу, данную в Петербурге, присягает Наполеону, становится его адъютантом, и выступает на стороне французского императора. Радзивилл поступает на службу в армию герцогства

Варшавского и становится во главе уланского полка в коронном войске, вооруженного и экипированного на собственные средства.

Во время войны 1812 года 8-й уланский полк под командованием полковника Доминика Радзивилла входил состав 15-й бригады легкой кавалерии генерала Юзефа Немоевского 1-го корпуса резервной кавалерии генерала де Нансути. В составе Великой армии 8-й полк 24 июня форсировал Неман, а через 4 дня уланы Радзивилла вслед за своим полковником первыми вошли в оставленный российскими войсками Вильно [8, с. 194].

Кавалеристы под командованием Радзивилла участвовали в ожесточенных боях под Островно, Смоленском, Можайском, где Доминик был легко ранен, отчаянно сражались на Бородинском поле и понесли огромные потери. Как боевая единица полк еще участвовал в битвах при Вороново и Тарутино, где был практически уничтожен и перестал существовать. Во всех этих битвах Доминик показал себя храбрым боевым офицером. По свидетельству современников его верховая езда и безумная отвага восхищали не только Наполеона, но даже Иохима Мюрата, самого блестящего кавалериста Великой армии.

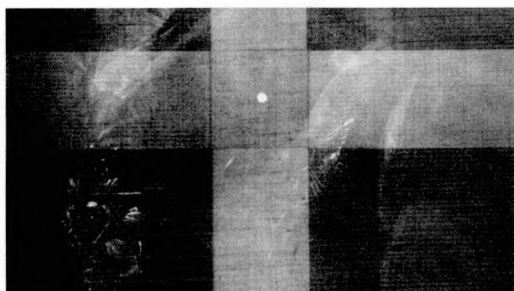
В декабре 1812 г. полковник Радзивилл вместе с остатками наполеоновской армии покинул пределы Российской империи. Было понятно, что война проиграна, и с иллюзиями о возрождении Речи Посполитой следует расстаться. Доминик Радзивилл имел возможность изменить свою судьбу и воспользоваться прощением Александра I. Но он предпочел остаться в рядах тех польских частей, которые до конца служили Наполеону, своей второй присяге он не изменил. В ходе Саксонской кампании 1813 г. он отличился в сражении при Лейпциге. 31 октября 1813 г. получил тяжёлую контузию головы в сражении при Ганау, был привезён в Лаутрекен, где и умер 11 ноября 1813 г. в возрасте 27 лет. Генерал В.К. Красинский заложил в его честь костел.

Имения Доминика Радзивилла были секвестрированы, а после его смерти оба майората – Олыкский и Несвижский указом Александра I были переданы князю Антонию-Генриху Радзивиллу, наместнику Познанскому, из линии майоратских владельцев Клецка. Несвижская ветвь Радзивиллов угасла.

Наполеон по достоинству оценил преданность и отвагу своего адъютанта. 27 октября 1812 г. Доминик Радзивилл был переведён с чином майора в 1-й полк шевалежеров Императорской гвардии. 4 августа 1812 г. он награжден орденом Почетного Легиона, 4 мая 1813 г. произведен в офицеры Почётного Легиона. Орден Почетного Легиона присутствует на портрете из собрания Новгородского государственного объединённого музея-заповедника, кроме того, на портрете есть еще польский орден Воинской доблести (*Virtuti Militari*), которым Доминик Радзивилл был награжден в 1811 г., а также упомянутые Ф. Булгариным звезда и знак Мальтийского ордена и Баварский орден Святого Губерта.

Портреты Доминика Радзивилла сохранились в музеях Украины, Литвы и Польши. Все они датируются XIX веком и в подавляющем большинстве считаются работами неизвестных художников.

Обращает на себя внимание идентичность ракурса, схожесть костюма, в том случае, если это гражданский костюм, причёски на большинстве представленных портретов. Меняются только детали изображения. Исходя из высоких художественных качеств произведения из коллекции Новгородского музея, можно предположить, что именно этот портрет послужил эталонным произведением для последующих реплик, часть из которых исполнены после смерти изображенного.

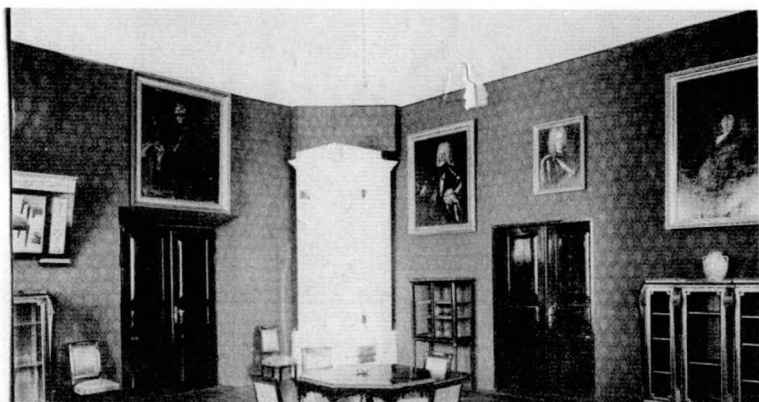
*Рентгенограмма фрагмента портрета
князя Доминика V Иеронима Радзивилла.*

В процессе работы была уточнена датировка портрета. Доминик Радзивилл изображен с орденами, последний из которых – Орден Почетного Легиона – был получен им в 1812 г. По визуальным наблюдениям, микроскопическим исследованием можно сделать вывод, что ордена написаны одновременно с портретом, этому не противоречит и рентгенограмма произведения.

Все регалии были написаны после того, как выполнен фрак, по уже просохшему красочному слою. Выполнены они одновременно, одной и той же рукой, поскольку принцип формообразования и используемые краски идентичны. Кракелюр, появившийся в процессе старения красочного слоя, охватывает все слои живописи. Таким образом, можно с достаточной долей вероятности предположить, что портрет написан в 1812 г.

В 2012 г. в Новгородский музей поступило письмо о сотрудничестве из Национального историко-культурного музея-заповедника «Несвиж». Сотрудники музея-заповедника «Несвиж» выразили уверенность, что портрет, в настоящее время, принадлежащий Новгородскому музею, ранее находился в коллекции Несвижского замка и обратились с просьбой о предоставлении им цифрового изображения портрета для последующего изготовления копии и экспонирования её в Белом бальном зале Несвижского замка.

Юридическим отделом Новгородского музея был составлен договор, согласно которому в Несвиж было предоставлено цифровое изображение портрета Доминика Радзивилла. В настоящее время копия портрета экспонируется в Несвижском замке.

*Фотографии интерьеров Несвижского замка 1-й пол. XX в.,
на которых виден портрет Доминика V Иеронима Радзивилла.*

С помощью коллег из несвижского музея и авторов статьи удалось полностью установить историю бытования произведения.

Документальные материалы, предоставленные сотрудниками Национального историко-культурного музея-заповедника «Несвиж», а также сохранившиеся архивные фотографии, кон. XIX – нач. XX в. с интерьерами Несвижского дворца, на которых портрет Доминика Радзивилла хорошо просматривается, не оставляют сомнений в происхождении произведения из Несвижа.

В основу собрания живописи Несвижского замка была положена коллекция князя Николая Христофора Радзивилла Сиротки (1549–1616). На протяжении XVI–XX вв. неоднократно проводилось её описание. Инвентари дают представление о масштабе и составе этого собрания: в 1779 г. – 989 произведений, в 1857 г. – 211 памятников, в 1928 г. – 256 экспонатов [6, с. 43].

Согласно описи 1939 г. в Несвижском дворце было 264 живописные работы. Среди них в “Белом зале” находился портрет Доминика V Иеронима Радзивилла размерами 1,5х1,0 м. В первой половине 1941 г. большая часть картинной галереи Радзивиллов была передана в открывшуюся Государственную картинную галерею БССР в Минске (теперь Национальный художественный музей Республики Беларусь) [5, с. 76].

Коллекция картинной галереи БССР во время Второй мировой войны была вывезена в Германию. В конце войны обнаруженные советской специальной комиссией в Берлине экспонаты были отправлены в Центральное хранилище музейных фондов пригородных дворцов в г. Пушкине и распределены между музейными собраниями СССР [12, с. 51–52].

В это время, а именно в 1947 г., портрет Доминика Иеронима Радзивилла оказался в Новгородском музее.

По номерам, сохранившимся на лицевой и оборотной сторонах портрета, можно более точно установить историю этого произведения. Номер «156», написанный красным карандашом, поставлен перед отправкой работы в Германию. Подобные номера присутствуют и на других экспонатах из белорусских музейных собраний. Номера «112 гкг» и «320 гкг», свидетельствуют о принадлежности портрета Государственной картинной галерее БССР [11]. Номер «79», написанный белой краской на лицевой стороне портрета, относится к инвентарю, составленному при описи имущества замка в 1857 г. Такие же номера имеются и на других портретах из Радзивилловской галереи Несвижского замка [1].

В описи портретов и картин Несвижской галереи за последнюю четверть XIX в., в покоях князя Станислава под №79 также упоминается портрет князя Доминика V Радзивилла. Размеры не указаны, но в сноске отмечено – «поколенный, недавно реставрирован» [10].

Портрет Доминика Иеронима Радзивилла большого формата, который находился в Несвижском замке, упоминает и Владислав Сыракомля. В своих знаменитых заметках «Путешествия по моим бывшим окрестно-

стям», он пишет: «Художественную ценность представляют и позднейшие картины, где нарисован во весь рост король Станислав-Август (художник Геский) и князь Доминик Радзивилл (художник Дамель)» [13, с. 231]. Сообщение В. Сырокомли интересно тем, что он называет автором портрета известного художника, виртуозного рисовальщика, выпускника Виленского университета Яна Дамеля (1780–1840). При составлении описи картин и портретов 1939 г. по утверждению княгини и художника Врублевского, указано, что автором портрета Доминика V Радзивилла является известный французский живописец Жак-Луи Давид [5, с. 80].

Учитывая, несомненно, высокие художественные качества произведения и биографию князя, вероятность написания портрета обоими художниками достаточно высока.

Однако каких либо документов, подтверждающих наличие заказов Радзивиллов Ж.Л. Давиду, нами на сегодня не обнаружено. В то же время в Национальном историческом архиве Беларуси сохранились документы о выполнении Я. Дамелем живописных работ для князей Радзивиллов. В письме, датированном 24 июня 1808 г., доверенное лицо Доминика Иеронима Радзивилла Михал Мацкевич сообщает Дамелю, что отправил в Виленское казначейство сто червонных золотых ассигнациями и просит, чтобы художник отдал подателю письма законченное произведение [7, с. 153]. В несвижском архиве сохранилась расписка Дамеля о получении им указанной суммы денег [7, с. 153]. Такая солидная сумма могла быть уплачена художнику за выполнение произведения большого формата.

Белорусский искусствовед О. Баженова пишет, что Ян Дамель еще со времени своего обучения и работы в Виленском университете (1799–1816) входил в круг людей, близких к Несвижскому замку. С Домиником Радзивиллом Дамеля связывали общие знакомые [3, с. 465].

В книге Б. Таврогинского об истории Несвижа, изданной в 1937 г., помещён портрет Доминика V Иеронима Радзивилла из коллекции замка (ил. 9) [2, с. 420]. Б. Таврогинский не указывает автора портрета, но относит его к школе Яна Рустема. Я. Рустем преподавал в Виленском университете, а Дамель был его учеником. Это косвенно может подтвердить версию об авторстве Дамеля. Для того, чтобы сделать окончательное атрибуционное заключение, необходимо провести технико-технологические исследования портрета Доминика V Радзивилла из собрания Новгород-

ского музея-заповедника и сравнить полученные данные с эталонными произведениями Дамеля.

В настоящее время картина находится на реставрации в мастерских Новгородского государственного объединённого музея-заповедника. До этого портрет трижды подвергался реставрационному вмешательству. Имеются два реставрационных паспорта, датированных 1962 г. и 2003 г. В паспорте 1962 г. реставратором Якимовым отмечено, что произведение ранее прошло реставрацию, в результате чего авторский холст дублирован и натянут

на новый подрамник. Подрамник выполнен со скосами, раздвижной, на колках. Дублировочный холст имеет плотную мелкозернистую структуру. В районе прорывов холста подведен реставрационный грунт и выполнены тонировки. В реставрационный лак при предыдущей реставрации в небольшом количестве были добавлены золотистый пигмент и бронзовый порошок для придания картине так называемого галерейного тона.

Исходя из имеющихся на подрамнике и дублировочном холсте аутентичных номеров, можно предполагать, что первая реставрация портрета была произведена в довоенное время, вероятнее всего до 1939 г., реставратором высокой квалификации. Однако со временем дублировочный клеевой состав стал хрупким, вследствие чего стала происходить локальная раздублировка холстов и наблюдаться отставание грунта и красочного слоя.

В 2003 г. художником-реставратором Бодиной Т.Н. выполнено полное описание состояния памятника. По визуальным наблюдениям авторский холст среднезернистый, плотный, коричневого цвета, льняной; грунт

Репродукция портрета Доминика V Иеронима Радзивилла из книги Б. Таврогинского „Z dziejów Nieświeża”, Варшава, 1937 г.

светлый, имеет бежевый оттенок, двухслойный, тонкий, плотный; живопись многослойная, тонкая, гладкая, с отдельными пастозными мазками.

В ходе реставрационных работ портрет князя Доминика Радзивилла был приведен в экспозиционный вид. Однако в состав действующей экспозиции «Русское искусство XVIII – нач. XX в.» его не включили. Впервые портрет экспонировался в ноябре 2012 г. на «Выставке одной картины». В июне – сентябре 2013 г. он вошел в состав выставки «Знакомство с коллекцией. Портрет в России XVIII – нач. XX в. Живопись, графика, скульптура», проходившей в выставочных залах Новгородского музея. В ноябре-декабре 2013 г. портрет экспонировался на выставке с одноименным названием в Художественной галерее Национального Полоцкого историко-культурного музея-заповедника. В процессе экспонирования произошли отставания грунта и красочного слоя, вызванные потерей эластичности основы.

В 2014 г. планируется передублировка портрета Доминика Радзивилла, есть надежда на обнаружение на оборотной стороне авторского холста какой-либо дополнительной информации, не доступной визуальному восприятию со времени первой реставрации произведения.

Источники и литература

1. НИАБ, ф. 694, оп. 1, д.108. Opisane armat, portretów i malowidel Zamku Nieświeżskiego sporządzone po objęciu Zarządu Ordynacją Nieświeżską w miesiącu sierpniu roku 1857 wraz z umieszczeniu portretów i malowidel w salach porządkiem tu idących numerów. Рукопись.

2. Taurogiński B. Z dziejów Nieświeża. Z 70 ilustracjami. Warszawa. Archiwum ordynacji Nieświejskiej. 1937. 420 s.

3. Бажэнава В., Радзівілы. Альбом партрэтаў XVIII-XIX стагоддзяў “Icones familiae ducalis Radivilianae”. Мінск, 2010. С. 465.

4. Булгарин Ф., Воспоминания. М., 2001. 782 с.

5. Высоцкая Н., Михальченко. А. О Несвижской коллекции по документам ЦК КПБ 1939-1941 гг. // Вяртанне 7. Нясвіжскія зборы Радзівілаў: іх фарміраванне, гістарычны лёс, цяперашняе месцазнаходжанне і шляхі выкарыстання. Пад. рэд. А.Мальдзіса. Мінск, 2002. С. 76.

6. Высоцкая Н. О каталоге несвижских портретов 1928 г., хранящемся в Центральном Государственном историческом архиве Украины в Киеве // Вяртанне 7. Нясвіжскія зборы Радзівілаў: іх фарміраванне, гістарычны лёс, цяперашняе мес-

цазнаходжанне і шляхі выкарыстання. Пад. рэд. А.Мальдзіса. Мінск, 2002. С. 43.

7. Карпович Т., Ян Дамель. Виленский период // Паведамленні Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь. Выпуск 7. Навукова-інфармацыйнае выданне. Мінск, 2008. С. 153.

8. Кудринский Ф., Вильня в 1812 году. Вильня, 1912. 194 с.

9. Неизвестный художник «Портрет князя Радзивилла». I-я пол. XIX века. Холст, масло. 150х100 см. НГМ КП 8073.

10. Опись портретов и картин Несвижской галереи. (на польском языке, без даты). Микрофильм.

11. Прокопьева С. О чем «рассказывают» номера и надписи на произведениях искусства? // Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь. 3 гісторыі даваенных збораў. Страты і вяртанні. Дакументы і фотаздымкі. Віртуальная выстаўка [Электронны рэсурс]. Электрон. дан. (1,21 Гб). Мінск: Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь, Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь, ТАА Дзью Поінт, [б.г.]. 1 электрон. опт. дыск (DVD).

12. Скалабан В. Адысея беларускіх каштоўнасцей // Мастацтва. № 10. 2004. С. 51-52.

13. Сыракомля У. Выбранные творы. Уклад., прадм., камент., К.Цвіркі. Мінск, 2011. 584 с.: (8) с. іл. («Беларускі кнігазбор»: Серыя I. Мастацкая літаратура). С. 231.

Анатоль Сініла

ІКАНАГРАФІЧНАЯ АТРЫБУЦЫЯ ПАРТРЭТА НЕВЯДОМАГА СА ЗБОРАЎ НАЦЫЯНАЛЬНАГА МАСТАЦКАГА МУЗЕЯ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Нацыянальны мастацкі музей валодае даволі вялікай калекцыяй шляхецкіх партрэтаў. У гэтым зборы захоўваецца і выява невядомага мужчыны¹. Партрэт паступіў у музей у 1957 г. з Дырэкцыі мастацкіх выстаў і панарам з Масквы ў парадку вяртання даваенных фондаў [1]. На адваротным баку партрэта ёсць нумары, якія сведчаць, што ён быў вывезены з тэрыторыі Беларусі ў Германію падчас другой сусветнай вайны, а таксама надпіс “Karal”. Паводле вопісу карціна называецца – “Партрэт прынца”.

На партрэце адлюстраваны пажылы мужчына, з сівымі валасамі і кароткімі вусамі. Абрануты ў рыцарскі паўдаспех заходнееўрапейскага тыпу з пазалочанымі краямі. На плячах – чырвоны плашч, падшыты чорным футрам, з зоркай ордэна Белага Арла. Праз левае плячо павязана блакітная стужка з ордэнам. Правая рука на поясе, у левай трымае маршальскае жазло.

Аналізуючы элементы прычоскі і касцюма, можна аднесці дадзены твор да часоў Аўгуста II Моцнага (1697–1733). Несумненна, што кавалер ордэна Белага Арла, адлюстраваны на партрэце, займаў высокае сацыяльнае становішча. Абапіраючыся на надпіс “Karal”, было выказана меркаванне, што на партрэце можа быць выяўлены Караль І Станіслаў Радзівіл памянушчы Справядлівы. Біяграфічныя звесткі пра яго наступныя: нара-

¹ Невядомы мастак. Партрэт невядомага XVIII ст., 87х69. Палатно, алей. КП 2688, ЗЖ–264.

дзіўся 27 лістапада 1669 г. Бацька Міхал Казімір Радзівіл, маці Кацярына з Сабескіх. Вучыўся ў Люблінскім езуіцкім калегіуме, падарожнічаў па Еўропе. Канюшы ВКЛ у 1686–1690 гг., падканцлер ВКЛ у 1690–1698 гг., канцлер з 1698 г., маршалак Трыбунала ВКЛ у 1694 і 1700 гг. У час Паўночнай вайны выступіў супраць шведаў, потым перайшоў на іх бок. Пасля Палтаўскай бітвы вярнуўся ў лагер прыхільнікаў Аўгуста II. Быў восьмым Нясвіжскім і шостым Алыцкім ардынатам. Фундаваў базыльянскі манастыр у Міры і касцёл у Налібоках. Жонка – Ганна Кацярына з Сангушак. Памёр 2 жніўня 1719 г. Пахаваны ў Нясвіжы [7, с. 489].

Для падцвярджэння нашай гіпотэзы аб тым, што на партрэце невядомага адлюстраваны менавіта Караль І Станіслаў Радзівіл, біяграфічных звестак недастаткова. Патрэбна зрабіць іканаграфічнае параўнанне з іншымі выявамі Караля І Станіслава.

Сярод іх можна назваць графічны партрэт работы Л. Тарасевіча – 1692–1695 гг. з Віленска-Супрасльскага Літургікона [6, с. 352], партрэт з серыі ў лаўровым вянку невядомага мастака XVIII ст.² [4, с. 38–39], гравюру майстэрні Г. Ляйбавіча з альбома Радзівілаўскіх партрэтаў [2, іл. 148]. Пры параўнанні асноўных устойлівых прыкмет твару мадэлі з партрэта з фондаў Нацыянальнага мастацкага музея і вышэй згаданых крыніц, бачна супадзенне авалу твара, падбародка, адлегласці паміж вачамі, формы ілба, броваў, даўжыні і шырыні носа. Гэта пераканаўча сведчыць, што невядомы на карціне – Караль І Станіслаў Радзівіл. Нарэшце, існуе амаль аналагічны партрэт князя, які раней быў у калекцыі замка ў Алыцы, а сёння захоўваецца ў зборах Валынскага краязнаўчага музея³ [5, с. 50].

У 1715 г. Караль І Станіслаў Радзівіл атрымаў ордэн Белага Арла [9, с. 245]. Першапачаткова ўзнагарода быў у выглядзе нашыйнага медальёна, у 1709 г. ордэн набыў выгляд нашыйнага крыжа. З 1713 г. крыж насіўся на блакітнай стужцы цераз левае плячо з шытай зоркай з брыльянтамі на левым баку грудзей [8, с. 377], як паказана на партрэце. Таму можна акрэсліць час стварэння палатна пасля 1715 гг. Магчыма, партрэт з беларускіх збораў узнік і пазней як копія ўжо існуючага.

² Невядомы мастак XVIII ст. Партрэт Караля Станіслава Радзівіла (1669 – 1719). Палатно, алей 109,5х75. НГМ РБ, КП 5951.

³ Партрэт Караля І Станіслава Радзівіла. Пач. XVIII ст. № Ж – 43. Палатно, алей. 50х40. Валынскі краязнаўчы музей, Украіна.

Дакладнае паходжанне твора, на жаль, невядома. Апошні вопіс карцін і партрэтаў Нясвіжскага замка, датаваны 06.10.1939 г., згадвае толькі адзін партрэт Караля І Станіслава Радзівіла, які на момант складання вопісу знаходзіўся ў “Цёмнай зале” [3, с. 76, 79]. Верагодна, гэта выява з серыі партрэтаў у лаўровым вянку. Памеры згаданага партрэта – 105х70 см. Яны блізкія да памераў партрэта Караля І Станіслава Радзівіла з калекцыі НГМ РБ.

Такім чынам, дзякуючы літаратурным звесткам і іканаграфічнаму параўнанню, удалося атрыбутаваць партрэт невядомага са збораў НММ РБ, як партрэт Караля І Станіслава Радзівіла. Дадзены партрэт дазваляе пашырыць іканаграфічны шэраг выяў Караля Станіслава, якія захаваліся ў беларускіх музейных калекцыях. Далейшыя пошукі, магчыма, дазваляць удакладніць гісторыю бытавання партрэта і яго аўтара.

Крыніцы і літаратура

1. Акт № 4607-а от 09.07.1957 г. о выдаче художественных произведений из фондов ДХВП в Министерство культуры БССР. № 52. Портрет неизвестного в доспехах (портрет принца).
2. Бажэнава В. Радзівілы. Альбом партрэтаў XVIII–XIX стагоддзяў. “Icones familiae ducalis Radivilianae”. Мінск, 2010. іл. 148.
3. Высоцкая Н., Михальченко А. О Несвижской коллекции по документам ЦК КПБ 1939–1941 гг. // Вяртанне 7. Нясвіжскія зборы Радзівілаў: іх фарміраванне, гістарычны лёс, цяперашняе месцазнаходжанне і шляхі выкарыстання. Мінск, 2002.
4. Гістарычны партрэт Вялікага Княства Літоўскага XVI–XVIII стст. Каталог выставы. Мінск, 2003.
5. Князі Радзівілы / В. Александровіч та ін. Київ, 2012.
6. Нікалаеў М. Гісторыя беларускай кнігі. Т. 1. Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага. Мінск, 2009.
7. Пазднякоў В. Радзівіл Караль Станіслаў // Вялікае Княства Літоўскае. Энцыклапедыя. т. 2. Мінск, 2007.
8. Сінчук І. Ордэны // Вялікае Княства Літоўскае. Энцыклапедыя. т. 2. Мінск, 2007.
9. Rachuba A. Radziwill Karol Stanislaw // Polski Słownik Biograficzny. T. XXX/2. Z. 125. Krakow., 1987.

Ирина Сковрцова

**КУНТУШОВЫЕ ПОЯСА ИЗ ЮРОВИЧ
В СОБРАНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО
ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО
МУЗЕЯ-ЗАПОВЕДНИКА «НЕСВИЖ»:
ИСТОРИЯ ОБРЕТЕНИЯ И АТРИБУЦИЯ**

В 2009 г. Национальный историко-культурный музей-заповедник «Несвиж» пополнил свои собрания очень редкими и ценными экспонатами – фрагментами двух кунтушовых поясов, которые были включены в коллекцию музея под инвентарными номерами НВ 003937 и НВ 003938.

Эти уникальные произведения были обнаружены в 2007 г. на территории бывшего иезуитского коллегиума XVIII столетия в деревне Юровичи Калинковичского района Гомельской области, когда во время проведения реставрационно-строительных работ у костела Рождества Девы Марии было вскрыто несколько шляхетских погребений, в двух из которых сохранились фрагменты поясов.

Первоначальное определение находок как кунтушовых поясов, предположительно, вытканых на слущкой радзивилловской мануфактуре, было сделано археологом, кандидатом исторических наук Олегом Вильгельмовичем Иовом и архитектором, историком Евгением Романовичем Маликовым, которые, по счастливой случайности, в это время работали в Юровичах в составе археологической экспедиции Института истории Национальной академии наук Беларуси. Собственно, благодаря им эти памятники получили шанс на вторую жизнь в виде музейных экспонатов.

По свидетельству Е.Р. Маликова, одна из могил с поясом располагалась непосредственно перед входом в костел так, что погребение в буквальном смысле слова «сливалось» с фундаментом храма. Это местоположение, а также его значительная глубина – около двух метров, указывали на

чрезвычайную набожность погребенного здесь человека, и на его большой личный вклад в дела костела, в том числе денежный. В Мозырском повете было несколько шляхетских родов, сыгравших важную роль в распространении католичества в Центральном Полесье: Оскерки, Горваты, Лозки и др. Не исключено, что данное погребение принадлежало кому-то из представителей этих фамилий. Фрагменты второго пояса были обнаружены историками внутри храма в перемешанных останках из нескольких захоронений, и определить месторасположение второй могилы с поясом, к сожалению, не удалось.

Экспертиза и научная атрибуция выявленных фрагментов поясов, по просьбе О.В. Иова, была проведена автором данной статьи. Изучение произведений было сопряжено со значительными трудностями, вызванными, прежде всего, особенностями их «обретения»: извлечением из случайно вскрытых погребений людьми, проводившими земляные работы, т.е. не имеющими профессиональных знаний и навыков в области истории, археологии, истории искусств. Не исключено, что какая-то часть фрагментов поясов, содержащая особо ценную для атрибуции информацию, например, сигнатуры мануфактур-изготовителей, была просто не идентифицирована среди земли и остатков корней растений и ненамеренно уничтожена. Ситуация усугублялась и крайне тяжелым состоянием сохранности тканей – на экспертизу фрагменты поясов поступили до проведения с ними каких-либо консервационных или реставрационных работ, в виде свернутых, мятых комков разных размеров, с многочисленными утратами и заломками в местах сложений и изгибов, сильно загрязненные, полностью утратившие первоначальный колорит.

Тем не менее, определить в представленных на изучение фрагментах части пояса № 1 и пояса № 2 не составило большой сложности. К поясу № 1 относились семь фрагментов разной величины и конфигурации, все они являлись частями средней части кунтушового пояса – «середника». Пояс № 2 был представлен восемью разрозненными фрагментами, самый большой из которых был частью одного из концов («головой») пояса, а остальные – «середника».

Визуальное изучение художественно-стилистических особенностей декора на фрагментах пояса №1 позволило без особых затруднений указать место его производства, подтвердив версию О.В. Иова и Е.Р. Маликова – слущкая мануфактура князей Радзивиллов, самое известное

ткацкое предприятие по производству кунтушовых поясов в Речи Посполитой.

Мануфактура шелковых поясов была основана в Слуцке в конце 1730-х – начале 1740-х гг. [1, с. 101] князем Иеронимом Флорианом Радзивиллом (1715–1760). В мае 1760 г. он умер бездетным, и его владения перешли по наследству к старшему брату – князю Михаилу Казимиру Радзивиллу (1702–1762), у которого в Несвиже также была небольшая мануфактура кунтушовых поясов, открытая в начале 1740-х гг. [2, с. 92]. Около 1762 г. [3, с. 192], уже при преемнике Михаила Казимира, его сыне князе Кароле Станиславе Радзивилле (1734–1790), слущкая и несвижская мануфактуры были объединены в одно предприятие в Слуцке, которое существовало до середины XIX в. – последние сведения о работе мануфактуры датируются 1846 г. [4, с. 302].

В течение почти столетней истории деятельность слущкой мануфактуры не была ровной – она знала периоды подъемов и переживала кризисы, но так сложилось, что самые значимые успехи и достижения предприятия пришлось на время, когда его возглавляли выдающиеся мастера-текстильщики, армяне, отец и сын Ованес и Леон Маджарянцы – 1760-е – 1807 гг.

В Беларуси эти мастера больше известны как Ян и Леон Маджарские. К сожалению, сведения о жизни этих людей, которыми мы располагаем, достаточно скупы.

Ян Маджарский родился в первой половине XVIII в. в Семиградье или Стамбуле. Его отец Нум (Нумович) происходил из Венгрии, вероятнее всего, был армянином одной из венгерских или трансильванских армянских колоний-общин, что отчасти подтверждается фамилией мастера (Маджарский – мадьярский, венгерский), а также тем, что его мать – Луция, была армянкой. Есть сведения о нахождении Маджарского в турецком плену, где, как предполагают некоторые исследователи, он мог получить либо усовершенствовать свое образование и навыки в области художественного текстиля, и о том, что какое-то время он работал в одной из стамбульских армянских ткацких мастерских, производивших кунтушовые пояса для экспорта в Речь Посполитую [5]. В 1750-х годах Маджарский переселяется в Речь Посполитую и работает на мануфактуре кунтушовых поясов армянина Доминика Мисеровича в Станиславе (сейчас – г. Ивано-Франковск, Украина), во владениях Потоцких. В 1757 г. та-

лант, профессионализм и, вероятно, готовность мастера поменять место работы на более высокооплачиваемое и престижное, были замечены посланными в Станислав на обучение несвижскими ткачами – Томашем Хаецким и Яном Годовским, от которых о Маджарском узнал князь Михаил Казимир Радзивилл [6, с. 48].

В 1758 г., по приглашению Михаила Казимира Радзивилла, Маджарский переезжает на белорусские земли, чтобы возглавить княжескую мануфактуру шёлковых поясов в Несвиже. По договору, подписанному 24 января 1758 г., Маджарский брал на себя всестороннее руководство предприятием – и художественной, и технической его сторонами [5], о чем свидетельствуют данные им обязательства выпускать разнообразные шёлковые ткани по представленным эскизам и обучать радзивилловских ткачей секретам «персидского» текстильного ремесла [7]. Примечательно, что подпись Маджарского под договором сделана на армянском языке.

В 1761 г. Маджарский вместе с двумя несвижскими мастерами тайно бежал из Несвижа, князь послал погоню, «изловил» мастера в Бродах и призвал к ответу. Побег Маджарский объяснил тоской о семье, оставленной в Стамбуле, и тогда Радзивилл приказал перевезти в свои владения жену и сына мастера, что было сделано при помощи армянских львовских купцов Никоровичей [4, с. 323].

Маджарский продолжал возглавлять мануфактуру после ее реорганизации и перевода в Слуцк, а с 1776 г. арендовал предприятие за «плату в доход княжеской казны в сумме 10 тысяч злотых польских ежегодно» [8]. Около 1778 г. Ян Маджарский передал руководство мануфактурой и право ее аренды своему сыну Леону, который, в свою очередь, продлял арендный договор вплоть до 1807 г. [9].

В конце 1790 г. род Маджарских был нобилизирован (возведен в шляхетское сословие), и получил герб «Дар», кроме того, в 1792 г. Леону был присвоен почетный титул королевского камергера – так высоко оценили вклад мастеров в развитие ремесел в государстве [10, с. 128].

Ян Маджарский умер около 1800 г. в Слуцке. Место его погребения неизвестно, хотя вероятно, это мог быть бернардинский костёл святого Антония в Слуцке [5], в котором позже, в 1811 году, был похоронен и Леон Маджарский. К сожалению, храм до наших дней не сохранился.

Пояса, созданные под руководством и при непосредственном участии армян Маджарских, являются классикой белорусского профессиональ-

ного текстильного искусства. Уже к концу 1760-х гг. продукция слущкой фабрики обладала достаточно ярко выраженным самобытным художественным стилем, в котором органично соединялись традиции и орнаментальные мотивы восточного и западноевропейского художественного текстиля, дополненные элементами белорусской художественной культуры – профессиональной и народной.

В течение 1760-х – 1800-х гг. этот стиль эволюционировал, декоративные мотивы становились все менее зависимыми от восточных образцов, увеличивалась степень сложности орнаментов, расширялась колористическая гамма. Декору слущких поясов периода расцвета мануфактуры свойственна изысканная четкость, графичность и даже некая «витражность» приемов стилизации мотивов и орнаментов. Строго симметричные изображения цветов и плодов, растительных побегов и гирлянд, все – с жесткой темной обводкой по контуру, тракуются подчеркнуто плоскостно, они словно распялены на поверхности ткани, это впечатление усиливается цветовой локальностью и контрастностью, но воспринимаемые вместе, комплексно, создают мягкий ритм плавных линий, пронизывающий всё произведение и определяющий визуальный образ пояса. Гармоничны согласования гладких пустых полей фона и многосоставных растительно-цветочных композиций, как будто сконструированных из разнообразных многоугольников и сегментов окружностей, удивительно точны соотношения мелких и крупных деталей – и в отдельных изображениях, и произведения в целом.

Декоративно-орнаментальное решение фрагментов пояса №1 – сдержанное и лаконичное. «Середник» состоит из гладких поперечных полос, разделенных узкой каймой, затканной цепочкой маленьких ромбов. Бокковые бордюры, также окаймленные узкими полосками с прямоугольниками, скошенными по девять штук то влево, то вправо, орнаментированы растительной гирляндой, «свивающейся» из ленты длинных, узких листьев, чередующихся с четырехлепестковыми цветками, и ажурной «цепочки» в виде тонких побегов с шестью маленькими прозрачными листьями, также чередующихся с четырехлепестковыми цветками. Левая и правая стороны фрагментов пояса зеркальны по тону фона и орнаментов, – совершенно очевидно, что некогда они имели разные цвета, т.е. пояс был двухсторонним двухлицевым.

Художественно-стилистические особенности произведения указывают на его принадлежность к изделиям слущкой мануфактуры, а также по-

зволяют определить примерное время его создания – не позднее 1770-х гг., когда классический стиль слущких поясов находился еще на стадии становления, и в композиционно-образном строе «середников» тканей отдавалось предпочтение использованию больших гладких плоскостей и отнюдь не простых орнаментальных форм.

К сожалению, среди опубликованных изображений слущких поясов из известных нам музейных собраний разных стран пока не удалось найти полный визуальный аналог. Очень близкое декоративно-орнаментальное решение имеют «середник» с «бюрдюрами» пояса из фондов Национального музея в Кракове (инвентарный номер XIII – 2191, 378х29 см, на одном из концов метка «SŁUCK») [11, с. 43] и пояса из коллекции Национального музея в Варшаве (инвентарный номер SZT 521 MNW 156551 MNW, 298х29,5 см, на одном из концов метка «SŁUCK») [4, с. 72].

Процесс атрибуции пояса №2, представленного фрагментами не только «середника», но и одной «головы» с бахромой, был значительно более сложным и трудоемким, несмотря на, казалось бы, большее количество визуальной информации, которую давал памятник. Достаточно ярко выраженное в произведении влияние западноевропейского – французского – искусства позволяло рассматривать в качестве возможного места изготовления пояса сразу несколько мануфактур кунтушовых поясов Речи Посполитой (гродненскую, кобылковскую, гданьскую, корецкую), и даже ряд текстильных предприятий Франции.

Как хорошо известно, в 1770-х – 1780-х гг. для работы на ткацких мануфактурах Речи Посполитой активно приглашались французские, саксонские, итальянские мастера-ткачи, некоторые из них, как, например, Винсент Дюпине, Жан Луи Инар, Франсуа Селиман, возглавляли предприятия, и, соответственно, определяли художественный облик и стиль выпускаемой фабриками продукции. Произведения, созданные руками французских текстильщиков, обычно сохраняли лишь традиционную для кунтушовых поясов композиционную структуру – четко делились на «середник» и две «головы». Их художественное, декоративно-орнаментальное и колористическое решение, как правило, строилось на принципах и приемах, которые культивировали стилевые системы западноевропейского искусства – барокко, рококо, и, отчасти, классицизм.

Кроме того, в 1780-х – начале 1790-х гг. польские купцы стали размещать крупные заказы на изготовление кунтушовых поясов на текстиль-

ных фабриках Западной Европы, прежде всего, Франции, с целью последующей реализации этих изделий в своих магазинах в Речи Посполитой. В последние десятилетия XVIII века в шляхетском сословии Речи Посполитой произошел активный подъём национального самосознания и патриотизма, которые, кроме прочего, сопровождались массовым возвратом мужчин к ношению национального кунтушова-жупанного костюма. Спрос на кунтушовые пояса, которые являлись неотъемлемой частью костюма, возрос многократно – так, что местные мануфактуры оказались просто не в состоянии его удовлетворить, что, собственно, и стало главной причиной обращения с подобными заказами на европейские ткацкие мануфактуры. Классическим примером изделий подобного рода являются пояса, вытканые на лионской мануфактуре Гийо, Жермена и Дешазеля в 1785–1793 гг. по заказу варшавского купца и фабриканта, армянина по происхождению, Пасхалиса Якубовича (Арутюна Акопяна) [12]. Некоторые из лионских поясов созданы по образцам слущких и липковских, другие – в полном соответствии с эталонами французского художественного текстиля своего времени.

Художественный образ пояса №2, как уже было сказано, несет в себе явное влияние французского искусства XVIII столетия. «Голова» пояса декорирована двумя цветущими растениями, трактованными живописно и свободно, которые зеркально расположены друг относительно друга. Они асимметричны, с большим количеством тщательно проработанных деталей: вытянутыми зубчатыми лепестками крупных цветов и соцветиями мелких, волнообразными изящными стеблями и побегами, кистями бутонов. «Середник» пояса решен как чередование поперечных полос с широкой серебряной каймой. Полосы декорированы изображениями-точками цветов с бутонами-сердцами и мелкими округлыми листьями; цветы размещаются поочередно по три и по четыре на полосе и чередуются в шахматном порядке. Такие же цветы вытканы и на «бордюрах» пояса, визуально продолжая поперечные «трехцветковые» полосы «середника». К концу пояса пришита бахрома из шелковых и серебряных нитей. Возможно именно то, что пояс был выткан не только из шелковых, но и серебряных нитей, способствовало его лучшей сохранности.

Последовательный сравнительный анализ художественных особенностей фрагментов пояса №2 с кунтушовыми поясами из музейных собраний Беларуси, Польши, Литвы и Украины, вытканными во второй по-

ловине XVIII столетия на мануфактурах Речи Посполитой и лионской текстильной фабрике, позволил склониться к версии производства памятника в Гродно. Произведение имеет ряд очень близких композиционно-стилистических и орнаментальных аналогий с гродненским поясом из коллекции Национального музея в Варшаве (инвентарный номер SZT 391 MNW 128749 MNW, 304x27,5 см) [4, с. 109]. Важно отметить, что на сегодняшний день это единственный известный нам гродненский пояс, находящийся в музейных собраниях Беларуси.

Гродненская ткацкая мануфактура кунтушовых поясов была основана около 1768 г. литовским надворным подскарбием Антонием Тизенгаузом (1733–1785) по приказу короля Речи Посполитой Станислава II Августа Понятовского (1732–1798) в составе большого фабричного комплекса, в который входило более двадцати разных предприятий, и существовала до 1780 г. [4, с. 290]. Известно, что оборудование для мануфактуры было доставлено из Крулевца (сейчас – г. Калининград, Россия) [13, с. 230], а художники-текстильщики и ткачи приглашены преимущественно из Европы. Известны имена работавших в Гродно французов Винсента Дюпине, Жана Луи Инара, Франсуа Селимана, Людовика Фолевиле, Жана Батиста Деквуаре, Стельмаха, итальянцев Джулио Бартоло, Микеле Паулетти, Франческо Корселини, Джулиетти и др. Из местных мастеров известно лишь имя Мартина Правицкого [4, с. 291].

Возглавил предприятие француз, лионец Винсент Дюпине, прибывший в Гродно около 1769 г., возможно из Берлина, где какое-то время работал [4, с. 314]. Однако уже в 1770 г. на мануфактуру, также на должность руководителя, был приглашен другой французский мастер – Жан Луи Инар, ранее, в 1766–1770 гг., работавший в Варшаве, в Компании суконных мануфактур [4, с. 318]. В течение семи лет Дюпине и Инар руководили предприятием совместно, но по-настоящему сработать так и не смогли. Сохранилось много свидетельств о крайне напряженных отношениях мастеров, например, письма Дюпине к Тизенгаузу, в которых он жалуется на Инара, сведения о нескольких поездках Инара в Варшаву к королю – с жалобами и на Дюпине, и на Тизенгауза [4, с. 290, 292]. В 1777 г. Инар, не дождавшись увольнения Дюпине, сам оставил предприятие, переехал в Тересполь на мануфактуру Чарторыйских по производству полотна, а в 1779 г. – в Ружаны, на фабрику поясов и шелковых тканей Сапег [4, с. 318].

Факт одновременного руководства предприятием двумя мастерами-текстильщиками стал причиной того, что по своим художественно-стилистическим особенностям изделия гродненской мануфактуры четко делятся на две группы – в зависимости от того, кто являлся автором картонов для них – Дюпине или Инар [14, с. 47]. Благодаря сохранившимся письмам Дюпине с подробным описанием своих эскизов, удалось установить, что он создавал своеобразные «натюрмотно-пейзажные» картоны для поясов, с живописной, объемно-пространственной трактовкой изобразительных мотивов, стилистически близкой манере французских шпалер XVIII в. [4, с. 315]. Логично предположить, что картоны для гродненских поясов другого типа, визуально более близкие к классическим кунтушовым поясам, но с асимметричными, взаимно зеркально расположенными растениями в композициях «голов», как на пояс №2, делал Жан Луи Инар.

В 2009 г., по окончании научной атрибуции, фрагменты поясов были переданы в коллекцию Национального историко-культурного музея-заповедника «Несвиж». Реставратор художественного текстиля Илона Карлионова провела с памятниками множественные консервационно-реставрационные работы [15, с. 212–214], в итоге которых разрозненные фрагменты поясов были воссоединены и начали свою «вторую жизнь» в качестве музейных экспонатов с инвентарными номерами НВ 003937 (слущкий пояс) и НВ 003938 (гродненский пояс).

Источники и литература

1. Mańkowski, T. Polskie tkaniny i hafty XVI–XVIII wieku. Wrocław, 1954. 180 s.
2. Карпачоў, А.М. Узнікненне і развіццё Слуцкай вотчынай мануфактуры шаўковых паясоў // Весці АН БССР / Серыя грамадскіх навук, 1982. №3. С. 86–93.
3. Скворцова, И.Н. К вопросу о датировке слущких поясов // Художественная культура армянских общин на землях Речи Посполитой: Материалы Международной научной конференции (Минск, 9 – 11 октября 2012 г.) / сост. И.Н. Скворцова. Минск, 2013. С. 191–205.
4. Chruszczyńska, J. Pasy kontuszowe z polskich manufaktur i pracowni w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie. Warszawa, 1995. 346 s.
5. Treiderowa, A. Madzarski (Madziarski) Jan // Polski Słownik Biograficzny. Tom XIX/1. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1974. С. 128.
6. Грицкевич А.П. Армянская мануфактура в Белоруссии в конце XVIII века //

Вестник общественных наук АН АрмССР, 1967. № 4. С. 44–53.

7. НИАБ, ф. 694, оп. 2, д. 7430; л. 1.

8. НИАБ, ф. 694, оп. 2, д. 7430; л. 15.

9. НИАБ, ф. 694, оп. 2, д. 7430; л. 95.

10. Treiderowa, A. Madżarski (Madziarski) Leon // Polski Słownik Biograficzny. Tom XIX/1. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1974. С. 128-129.

11. Хеннель-Бернасікава, М., Півовца, М. Матацкія тканіны XVIII–XIX стагоддзяў. Каталог выстаўкі. Мінск – Кракаў, 1990. 48 с.

12. Скарцова, І.М. Пасхаліс Якубовіч (Аруцян Акапян) і яго роля ў вытворчасці лійонскіх кунтушовых паясоў // Матэрыялы Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Культура і мистецтво вірменскай дыяспоры в Україні». Львів, 2012. С. 43–52.

13. Kościalkowski S. Antoni Tyzenhauz podskarbi nadworny litewski. T. 1. Londyn, 1970. 686 s.

14. Скарцова, І.М. Гродзенскія кунтушовыя паясы // Матацтва, 2002. № 2. С. 46–48.

15. Карліонова, И.Г. Из опыта реставрации кунтушовых поясов // Художественная культура армянских общин на землях Речи Посполитой: Материалы Международной научной конференции (Минск, 9-11 октября 2012 г.) / сост. И.Н. Скорцова. Минск, 2013. С. 211–216.

**100 ГАДОЎ
АД ПАЧАТКУ ПЕРШАЙ
СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ**

Андрэй Блінец

НЯСВІЖЧЫНА ПРЫФРАНТАВАЯ (1915–1918 ГГ.)

Нясвіж – заштатны горад Слуцкага павета Мінскай губерніі адчуў на сабе вайну ў першыя дні. Адначасова з абвяшчэннем мабілізацыі, 18 ліпеня 1914 г., у палац Радзівілаў прыйшла тэлеграма імператрыцы Аляксандры Фёдараўны з даручэннем князю Антонію і княгіні Марыі Браніцкай стварыць тут лазарэт. Дзякуючы інтэнсіўным работам, шпіталь неўзабаве быў абсталяваны і ўжо 2 верасня прыняў першую партыю раненых. На працягу месяца ў палацы лячыліся 83 салдаты. 21 з іх быў выпісаны, 22 накіраваны ў тыл для далейшага лячэння. З улікам новых паступленняў, на 1 кастрычніка 1914 г. у лазарэце знаходзіўся 61 чалавек [6]. Часам сцвярджаецца, што шпіталь прызначаўся толькі для ваеннаслужачых-палякаў. Але не выяўлена ніводнага дакумента, які б наўпрост указваў на такі факт.

Акрамя таго, Альбрэхт Радзівіл узначаліў Нясвіжскі камітэт грамадскай дапамогі хрысціянскім сем'ям і асобам, якія маюць патрэбу з-за наступстваў вайны. Камітэт быў утвораны з дазволу мінскага губернатара і пачаў дзейнічаць 15 жніўня 1914 г. Намеснікам А. Радзівіла стаў дырэктар Настаўніцкай семінарыі Кандрат Счансновіч. Ва ўправу камітэта ўваходзілі настаяцелі праваслаўнага і каталіцкага прыходаў – Рыгор Чыпуль і Пётр Зялінскі, дырэктар мужчынскай гімназіі Рыгор Палівода, земскія начальнікі Міхаіл Калмыкоў і Мікалай Фларэнційскі і яшчэ каля 30 чалавек [2, с. 161]. У першыя месяцы на патрэбы асоб, якія пацярпелі ад ваенных дзеянняў, было сабрана 536 рублёў 15 капеек. Князь Радзівіл унёс 50 рублёў, айцец Р. Чыпуль – 13 руб 45 кап, ксёндз П. Зялінскі –

38 руб 60 кап, настаўнікі і вучні мужчынскай гімназіі – 54 руб 11 кап. Най-большы ўнёсак зрабілі служачыя Галоўнага ўпраўлення радзівілаўскіх маёнткаў – 256 руб 39 кап. Гэтыя сродкі размяркоўваліся паміж прыхажан хрысціянскіх храмаў, а таксама сярод бежанцаў, якія неўзабаве пачалі прыбываць з Царства Польскага. У верасні – кастрычніку 1914 г. грашовую дапамогу па 3 і 2 рублі ад камітэта атрымалі 92 чалавека – у самім Нясвіжы, фальварку Альба і 14 вёсках. Акрамя таго, тром настаўнікам, якія пераехалі з польскіх губерній, было выплачана па 50 рублёў [2, с. 161–163]. Увогуле для збору ахвяраванняў выкарыстоўваліся розныя спосабы. Напрыклад, 3 мая 1915 г. тэатральнай трупай Мінскага сельскагаспадарчага таварыства ў горадзе быў паказаны спектакль “Гайдучок” па раману Г. Сенкевіча “Пан Валадыеўскі”. Касцюмы для актёраў “дакладна вытрыманыя ў стылі эпохі” зрабілі ў майстэрні “пані Вайзэ” ў Нясвіжы. Увесь даход ад продажу білетаў прызначаўся “На карысць насельніцтва Царства Польскага, якое пацярпела ад ваенных дзеянняў” [11].

А праз некалькі месяцаў дапамога спатрэбілася беларускім губерніям. Пацярпеўшы паразу на Заходнім фронце, Руская імператарская армія адступала, пакідаючы праціўніку Польшчу, Літву і частку Беларусі. Адступленне суправаджалася эвакуацыяй прадпрыемстваў, устаноў і прымусовым высяленнем мірнага насельніцтва. Расійскае камандаванне праводзіла тактыку “выпаднай зямлі”, такім чынам меркавалася выклікаць патрыятычны ўздых і замарудзіць прасоўванне непрыяцеля. Згодна з загадам, абшары, якія пакідала армія, “павінны быць ператвораны ў пустыню, гэта значыць – ачышчаны як ад насельніцтва, так і ад усяго, што можа ўяўляць вартасць для ворага” [3, с. 237]. На тэрыторыях, што заставаліся пад кантролем рускай улады на патрэбы арміі і для адпраўкі ў тыл рэквізіравалі коней, жывёлу, харчаванне і фураж. Напрыклад, з 3 верасня да 8 кастрычніка 1915 г. Гарадзейскай рэквізіцыйнай камісіяй было забрана ў насельніцтва 767 каней, 276 галоў буйной рагатай жывёлы, 810 пудоў саломы, 401 пуд ячменя, 40 пудоў аўса, 55 вазоў, 88 камплектаў вупражы і 3 пуды вяровак [8, с. 831].

У канцы жніўня пачалася эвакуацыя казёнай і царкоўнай маёмасці, сем’яў дзяржаўных служачых з Нясвіжа і яго ваколіц. Планаваўся перавод дзяржаўных устаноў у Мазыр, а ў выпадку працягу нямецкага наступлення – у г. Каўроў Уладзімірскай губерніі [2, с. 71–72]. Пагроза знішчэння навісла і над Нясвіжскім палацам. Ягоны лёс прадвызначыла хадатайства

графа Веляпольскага перад ваеннымі ўладамі, каб замак не быў спалены. Па асабістым распараджэнні Вярхоўнага галоўнакамандуючага радзівілаўскай палац быў узяты пад ахову [9, с. 78-79].

Да кастрычніка 1915 г. фронт стабілізаваўся на лініі Дзвінск – Паставы – Смаргонь – Баранавічы – Пінск, якая заставалася нязменнай больш чым два гады. Перадавая лінія рускіх акопаў праходзіла ў 40 км на захад ад Нясвіжа. Горад і наваколле былі перапоўнены войскамі. Тут размясціліся рэзервы, тылавая адроздзелы, склады, штабы, шпіталі і разнастайныя ўстановы. Акрамя таго, у сувязі са стратай Баранавіцкага чыгуначнага вузла, пачалося спешнае будаўніцтва чыгункі Замір’е – Ганцавічы. Яшчэ адна вузкакалейка працяглася каля 2 км злучала ст. Хвоева і Сноў, дзе знаходзіўся шпіталь [13, № 23]. Гэтыя работы вялі будаўнічыя і ваенна-дарожныя арганізацыі. Насельніцтва неаднаразова мабілізоўвалі на абарончыя работы. Так, толькі ў чэрвені 1916 г. прадпісвалася накіраваць у распараджэнне ваенных інжынераў 1 000 рабочых і 100 падвод у маёнткаў Наручэвічы, столькі ж – у маёнткаў Грыбаўшчына і 3 000 чалавек пры 300 падводах на станцыю Хвоева [2, с. 36-37].

Напрыканцы 1915 г. Нясвіжчыну наведаў імператар Мікалай II, які усклаў на сябе абавязкі Вярхоўнага галоўнакамандуючага. 20 снежня імператарскі цягнік прыбыў на ст. Замір’е. Адсюль Мікалай накіраваўся ў размяшчэнне войск, дзе аглядзеў салдацкія зямляні і каштаваў ежу з агульнага катла. Пасля гэтага ён наведаў лазарэты Вялікай княгіні Марыі Паўлаўны і члена Дзяржаўнай Думы У. Пурышкевіча на ст. Пагарэльцы. На ноч імператарскі цягнік адвялі ў Койданава. На наступны дзень Мікалай II на аўтамабілі выехаў на пазіцыі Грэнадзёрскага корпуса. Дарога ішла праз вёскі Студзёнка, Хвоева, Ліхасельцы і Чэрніхава, дзе цара сустракала мясцовае насельніцтва [3, с. 30].

Акрамя значнай канцэнтрацыі войск, Нясвіжчыну не абмінуў патак бежанцаў, які асабліва ўзмацніўся з чэрвеня 1915 г. З беларускіх губерній было выселена каля 1 300 000 чалавек. Некаторыя крыніцы называюць лічбу ў 1 700 000. Гэта прыблізна кожны пяты-шосты жыхар [3, с. 250; 12, с. 445]. У першую чаргу высялялі мужчын ва ўзросце ад 15 да 45 гадоў, каб пазбавіць немцаў працоўнай сілы. Афіцыйная прапаганда ўнушала, што заставаліся “пад германцам” непатрыятычна, распаўсюджваліся чуткі пра неверагодную жорсткасць праціўніка. Калі гэта не дапамагала, выкарыстоўваліся іншыя сродкі. Мястэчка або вёску акружалі казакі, на

зборы давалася адна гадзіна. Людзі паспявалі забраць толькі самае неабходнае і так-сяк зарганізаваўшыся рухаліся на ўсход. Пры гэтым ніякіх планаў эвакуацыі не існавала! Для бежанцаў не рыхтаваліся ні харчовыя, ні санітарныя пункты, не былі вызначаны напрамкі руху. У выніку, замест патрыятычнага ўздыху, улады дабіліся толькі таго, што дарогі былі перапоўнены людзьмі, якія не ведалі куды ішлі і часта нават не разумелі, за што іх выгналі з дамоў свае ж салдаты [4, с. 40]. Вось тыповае апісанне дарогі той пары: “Шаша [Брэст – Мінск] была запоўнена бежанскімі вазамі, адна каляя заставалася вольнай для войскаў. На вазах сядзелі бабы і дзеці, мужыкі ішлі побач, на ўзбочынах ляжалі хворыя і паміралі знямоглыя. Калі нейкі воз ламаўся, казакі ўмешваліся і скідалі яго на ўзбочыну. Абапал дарогі, дзе гэта дазваляла мясцовасць утвараліся табары з вазоў” [4, с. 39].

У кастрычніку 1915 г. ўздоўж тракта Сноў – Мір – Гарадзея – Стоўбцы – Койданава знаходзілася звыш 35 тысяч перасяленцаў. Некаторым пашанцавала, і яны знайшлі прытулак у вёсках, фальварках і маёнтках. Астатнія сталі лагерамі пад адкрытым небам у лясх і палях. Рухацца далей гэтыя людзі былі не ў стане з-за крайняй стомленасці і адсутнасці фуража для коней. Дзякуючы прынятым мерам бежанцы былі накіраваны ў Ігуменскі павет. Для тых, хто чакаў сваёй чаргі, арганізавалі фуражныя і харчовыя пункты, у тым ліку ў Гарадзеі [2, с. 134-135].

Да канца восені, у сувязі са стабілізацыяй лініі фронту, бежанскі рух пайшоў на спад. Калі напрыканцы 1915 г. у Мінскай губерні знаходзілася больш за 120 тысяч перасяленцаў, то ўжо ў сакавіку 1916 г. іх колькасць скарацілася недзе да 50 тысяч [2, с. 140-141; 3, с. 244-245]. У Нясвіжы, па звестках Таццянінскага камітэта¹, спынілася 724 сям’і – 2 534 чалавекі. З іх дзве траціны складалі жанчыны (1 174) і дзеці (585) [2, с. 140-141]. Пераважна гэта былі сяляне з Польшчы, Літвы, Гродзенскай губерні. Змораныя дарогай, яны не былі згодныя на далейшы пераезд. Працаздольныя капалі акопы, будавалі абарончыя ўмацаванні і дарогі, а таксама былі зацэпенчаны ў сельскай гаспадарцы.

З кастрычніка 1915 г. да лютага 1918 г. Нясвіжчына жыла прыфрантавым жыццём. У горадзе і наваколлях была чутна артылерыйская кана-

¹ Таццянінскі камітэт – грамадская арганізацыя, якая знаходзілася пад патранажам вялікай княжны Таццяны Мікалаеўны. Утворана ў 1914 г., займалася дапамогай бежанцам.

нада, да якой з часам прызвычаліся. Лінія фронту заставалася нязменнай, нягледзячы на спробы войскаў перайсці ў наступ. Руская пазіцыя, што цягнулася праз усю Беларусь, былі створаны па аднаатыпнай схеме і складаліся з трох ліній акупаў. У першай знаходзіліся толькі перадавыя роты. Вопыт вайны паказаў, што гэту лінію варожаа артылерыя разбурала перш за ўсё, таму тут не канцэнтравалі ні войскі, ні тэхніку. У другім радзе акупаў размяшчаліся батальённыя рэзервы. У трэцяй лініі, якая магла знаходзіцца за кіламетр ад другой – палкавыя рэзервы. Значная адлегласць паміж акупамі не дазваляла артылерыі праціўніка “накрываць” іх адначасова. На адзін кіламетр пазіцый у сярэднім прыходзілася 2 батальёна, 10–15 кулямётаў, 5–8 гармат. Дывізія займала па фронту каля 8 км [4, с. 249–250]. Акрамя таго, паблізу Нясвіжа рыхтавалася другая лінія абароны на выпадак нямецкага прарыву. Да сённяшняга дня ў лесе каля в. Вайнілавічы часткова захаваліся акопы і бліндажы, выкапаныя ў 1916 г. [13, № 23].

Адной з найбольш значных аперацый Заходняга фронту стала спроба наступлення пад Баранавічамі летам 1916 г. Для прарыву варожаа абароны была ўтворана 4-я армія пад камандаваннем генерала А. Рагозы, упраўленне якой знаходзілася ў Нясвіжы. У склад арміі ўваходзілі: Грэнадзёрскі, тры армейскіх (9-ты, 25-ты, 30-ты) корпусы, 11-я Сібірская стралковая дывізія, 2-я Туркестанская казацкая і Уральская казацкая дывізіі [4, с. 159]. Разам – каля 340 тысяч чалавек. Ёй супрацьстаяла армія генерала Р. Войрша ў складзе 7 нямецкіх і 2 аўстрыйскіх дывізіяў. Паласа абароны ўключала тры лініі акупаў, умацаваных бліндажамі, жалезабетоннымі казыркам і спецыяльнымі пляцоўкамі для кулямётаў. На стацыянарных пазіцыях знаходзілася звыш 400 гармат, яшчэ 80 – з дапамогай падвод можна было апэратыўна перакідаць на небяспечныя ўчасткі. Перад акупамі цягнулася ад 5 да 10 радоў калючага дроту [3, с. 35–36].

Баранавіцкая аперацыя пачалася ноччу з 19 на 20 чэрвеня. Пяхота і грэнадзёры, пад прыкрыццём густога туману, пайшлі на штурм нямецкіх пазіцый. Аднак грэнадзёры, якія панеслі вялікія страты ў папярэдніх баях², не здолелі захапіць нават першую лінію акупаў і былі вымушаны адступіць. Наступнай ноччу Грэнадзёрскі корпус паўтарыў атаку і зноў беспаспяхова. Толькі на трэці дзень баёў грэнадзёры змаглі замацавацца

² У баі пад Сталовічамі 31 мая – 1 чэрвеня 1916 г. Грэнадзёрскі корпус страціў 7 000 чалавек забітымі, раненымі і палоннымі і агульнай колькасці 26 000.

ў другой лініі варожых акупаў [4, с. 162-168]. У гэтыя ж дні пяхота вяла баі каля Высокага і Дольнага Скробава, штурмавала вышыню Балотны Холм. Пад Нясвіж быў перакінуты 7-мы кавалерыйскі корпус (6-я і 13-я дывізіі), які меркавалася ўвесці ў прарыў. Аднак зламаць варожую абарону не ўдалося. 25–27 чэрвеня яшчэ рабіліся спробы атакаваць пры падтрымцы артылерыі, аднак камандзіры адзін за адным дакладвалі пра вялікія страты войск і іх няздатнасць да актыўных дзеянняў [4, с. 168–170]. З 12 да 17 ліпеня аддзелы 4-й арміі аднавілі артпадрыхтоўку і спрабавалі перайсці ў наступ, але поспеху не дасягнулі [4, с. 171]. Агульныя страты рускай арміі ў ходзе Баранавіцкай аперацыі рознымі даследчыкамі вызначаюцца ў 80–105 тысяч забітых, раненых і палонных салдат і афіцэраў. Страты праціўніка ацэньваюцца ў 15 – 25 тысяч [3, с. 36].

Адметнасцю Першай сусветнай вайны стала выкарыстанне новых відаў зброі – танкаў, атрутных газаў, агнямётаў і шырокае, па тагачасных мерках, ужыванне авіяцыі. Нямецкія аэрапланы здзяйснялі рэгулярныя налёты на чыгуначныя станцыі і ваенныя аб'екты ў прыфрантавой паласе. Неаднаразова бамбардзіроўкам падвяргалася ст. Замір'е і Нясвіж. Бамбёжкі, хача і не наносілі істотнай шкоды, сведчылі, што традыцыйнае дзяленне на небяспечны фронт і спакойны тыл засталася ў мінулым. Асабліва ўзмацнілася інтэнсіўнасць варожых авіяналётаў падчас Баранавіцкай аперацыі. Для абароны стратэгічна важных аб'ектаў 3 ліпеня 1916 г. камандаваннем 4-й арміі быў зацверджаны ўзмоцнены супрацьпаветраны артылерыйскі нарад. Па дзве батарэі выдзяляліся для прыкрыцця Нясвіжа, станцый Пагарэльцы і Хвоева. Тры батарэі прыкрывалі Замір'е³.

Неўзабаве, на аэрадроме паблізу Нясвіжа размясціўся 2-гі авіяцыйны знішчальны атрад. Яго лётчыкі былі сапраўднымі асамі. Напрыклад, Барыс Сергіеўскі правёў 55 паветраных баёў, збіў 11 самалётаў і 3 аэрастата. Камандаваў атрадам штабс-капітан Яўграф Круцень – адзін з самых паспяховых рускіх знішчальнікаў, які распрацаваў адметную тактыку паветранага бою. 30 ліпеня і 1 жніўня 1916 г. над Свяцічамі і Нясвіжам Круцень збіў два нямецкіх самалёта, за што быў узнагароджаны Георгіеўскай зброяй. Сведкамі апошняга бою сталі і жыхары горада, якія пасля прызямлення героя кінуліся сустракаць яго авацыяй [4, с. 229].

³ Інфармацыя прадастаўлена І. Карпеевым са спасылкай на фонды Расійскага дзяржаўнага ваенна-гістарычнага архіва.

Восенню таго ж года несвіжанам давялося адчуць на сабе ўздзеянне атрутных газаў, Пад час адной з атак на ўчастку Грэнадзёрскага корпуса па рускіх пазіцыях было выпушчана тры хвалі хлора. 3-за моцнага ветру яны на працягу 10–20 хвілін праходзілі лінію акупаў і застойваліся толькі ў ярах. Аднак канцэнтрацыя газа была настолькі вялікай, што нават у Нясвіжы, за 40 км ад лініі фронту, адчуваўся востры пах, які ўскладняў дыханне [4, с. 196–197]. У кастрычніку каля в. Скробава (суч. Баранавіцкі раён), у 45 км на паўночны захад ад Нясвіжа немцы ўпершыню выкарысталі яшчэ адну зброю. Пасля ўзмоцненай артпадрыхтоўкі ў бок рускіх траншэй накіраваўся ланцуг салдат, узброеных ранцавымі агнямётамі. У гэтым месцы адлегласць паміж пазіцыямі была невялікай – ад 15 да 200 метраў. Месцамі нават адсутнічала драцяная загарода, што аблягчала дзеянні агнямётчыкаў. Яны пускалі на зямлю вогненны струмень, з-за чаго ўздываўся густы чорны дым, за якім нічога не было відаць. Пад прыкрыццём гэтай завесы агнямётчыкі рабілі некалькі крокаў і зноў выпускалі струмень. Дайшоўшы да акупаў, яны рухаліся ўздоўж бруствера, паліваючы агнём абаронцаў. У розных месцах загараліся салдаты. Спалоханыя людзі беглі ў тыл з крыкамі: “Немцы пускаюць агонь!”, “Акопы гараць!” [3, с. 181–183]. Аднак скарыстацца гэтым часовым поспехам немцы не здолелі. Як паказалі далейшыя падзеі, эфектыўнасць агнямётаў была невялікай. Яны білі толькі на 20–25 крокаў і па сіле ўздзеяння значна саступалі артылерыйскаму і кулямётнаму агню.

Як прыфрантавы горад, Нясвіж сутыкнуўся з неабходнасцю супрацьдзеяння варажым дыверсантам. Вядома, што немцамі было створана прынамсі сем разведшкол, дзе пераважна абучаліся ваеннапалонныя, што пагадзіліся на супрацоўніцтва. Іх знаёмілі з рознымі відамі стралковай зброі, спосабамі арыентавання на мясцовасці, падрыхтоўкай справы, пасля чаго перакідвалі за лінію фронту. Заданні ў агентаў былі самыя розныя. Так, двое дыверсантаў павінны былі ўзарваць масты на станцыях Замір’е і Стоўбцы, а пры магчымасці – цягнік Мікалая II. Сярод агентаў былі не толькі мужчыны, але і жанчыны. Нейкую Цыбульскую заслалі ў Нясвіж для збору разведдадзеных, але яна была выкрыта рускай контрвыведкай [4, с. 184].

Значныя змены на фронце і ў тыле адбыліся пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. На працягу 5–8 сакавіка ў Слуцкім павеце была ліквідавана царская адміністрацыя [10]. У армейскіх аддзелах пачаліся бясконцыя мітынгі і

сходы, ствараліся камітэты рознага ўзроўню. У канцы красавіка 1917 г. у Нясвіжскім палацы адбыўся І з'езд дэлегатаў 2-й арміі, на якім быў абраны армейскі камітэт на чале з А. Цітовым і М. Ціхмянёвым. У чэрвені, калі на Заходнім фронце рыхтавалася наступальная аперацыя рускай арміі, якая мела ўсе шанцы на поспех, камітэт прыняў рэзалюцыю аб адмове ад наступлення. У Нясвіж прыбывалі дэлегаты з суседняй 10-й арміі, ад маракоў-чарнаморцаў і нават тры французы-сацыялісты: афіцэр і два салдаты. Усе яны прасілі адмяніць рэзалюцыю. Аднак камітэт, будучы пад уплывам большавіка Ціхмянёва, застаўся на ранейшых пазіцыях [10]. У выніку, аддзелы 10-й арміі, не маючы падтрымкі суседзяў і самі будучы дэмаралізаванымі, не дасягнулі поспеху. Па выніках няўдалага наступлення у Стаўцы вярхоўнага камандавання зрабілі выснову – фронт развалены і не здольны ні на якія баявыя дзеянні [3, с. 43-44]. Дэмакратызацыя арміі, абвешчаная Часовым урадам, ва ўмовах стомленасці ад вайны вяла да яе краху. На перадавой і ў тыле падала дысцыпліна.

Дакументы 1917 г. стракацях прыкладамі развалу фронту. 11 кастрычніка в.а. камісара 2-й арміі паведамляў з Нясвіжа аб стане войск. “Адмоўнае стаўленне да вайны праяўляецца ў заняпадзе разведкі, ахоўнай службы, невыкананні загадаў аб перамяшчэннях...”

Вялікае незадавальненне выклікаюць недахопы ў забеспячэнні, змяншэнне хлебапаі, выдача рыбы замест мяса, адсутнасць тытуню, непамерная дарагавізна ў бліжэйшых гандлёвых пунктах армейскага тылу. На гэтай глебе мае поспех антысемеіцкая прапаганда. Заклікі да пагромаў заўважаны ў шэрагу месцаў (у Цімкавічах, Клецку, Нясвіжы).

8-я рота 27-га сібірскага стралковага палка адмовілася працаваць, матывуючы гэта недахопам хлеба. У кулямётнай камандзе 672-га палка група салдат арыштавала двух афіцэраў, там жа бомбай, кінутай у акно змялянкі, лёгка ранены афіцэр. 4-я рота 167-га палка адмовілася працаваць на пазіцыі, спасылаючыся на стомленасць і на свой намер не зімаваць у акопах. Кулямётная каманда і другі батальён 515-га палка самавольна сышлі ўвёску Люсіна, пасля адмовы заняць адведзены ім у лесе барак. Кулямётны парк 513-га палка працягвае займаць адвольна абранае ім месца стаянкі. Два салдаты 6-й роты 300-га палка адмовіліся ісці ў нарад, спаслаўшыся на кепскае абмундзіраванне. 6 салдат, што прыбылі з 26-га сібірскага стралковага палка на папаўненне 50-й карпусной хлебапаякарні, адмовіліся працаваць, адзін самавольна вярнуўся ў полк. Дзэрціраў сем.

Партыйная барацьба і перадвыбарчая агітацыя прыносяць істотную шкоду арміі. Крайнія элементы высоўваюць лозунгі, якім гарантавана падтрымка: неадкладны мір, спыненне судовага пераследу за невыкананне загадаў, тэрміновае паляпшэнне забеспячэння. Адкрытае прапагандаванне такіх лозунгаў павялічвае развал арміі, змяншае ўплыў лакальных камітэтаў, павялічвае варожасць да каманднага складу, можа прывесці да надзвычайных падзей” [7, № 183].

З’езды і пасяджэнні ў Нясвіжскім палацы ішлі адзін за адным. 18 кастрычніка тут прайшла нарада прадстаўнікаў 2-й арміі, 1–3 лістапада – II надзвычайны армейскі з’езд 2-й арміі, які падтрымаў кастрычніцкі пераварот у Петраградзе, 20 снежня – III з’езд. Акрамя таго, да кастрычніка 1917 г. у палацы размяшчаўся Украінскі камітэт 2-й арміі, які займаўся фарміраваннем нацыянальных аддзелаў на базе 5-й пяхотнай дывізіі. Напярэдадні II надзвычайнага армейскага з’езда сябры камітэта былі арыштаваны і высланы ў распараджэнне ВРК Заходняй вобласці і фронту [10]. 1–4 снежня 1917 г. у палацы прайшоў з’езд беларусаў-вайскоўцаў 2-й арміі [1, с. 15].

18 лютага 1918 г. нямецкая армія аднавіла баявыя дзеянні⁴ і перайшла ў наступленне. Да таго часу рэшткі рускіх аддзелаў, якія яшчэ заставаліся на пазіцыях, былі канчаткова дэмаралізаваны і не аказалі ніякага супраціўлення. У сераду, 20 лютага, немцы занялі Нясвіж. Паводле ўспамінаў Э. Вайніловіча адбылося гэта даволі будзёна. У базарны дзень на Рыначную плошчу, запоўненую народам, заехала група кавалерыстаў. Афіцэр і некалькі салдат увайшлі ў Ратушу і абвясцілі, што з гэтага моманту ўлада пераходзіць у рукі нямецкага камандавання [5, с. 250].

Першым начальнікам акупацыйнай адміністрацыі ў горадзе быў палкоўнік Ф. Тэтлау. Ён пасяліўся ў замку, як ва ўласным доме, разам са штабам, пакуль праз нейкі час не пераехаў у Слуцк. Дарэчы, імператар Вільгельм II не забыўся, як некалі гасцяваў у Нясвіжы і пра тое, што Радзівілы калісьці займалі віднае месца пры Берлінскім двары. У перыяд акупацыі ён некалькі разоў загадваў ваенным уладам узяць пад ахову Нясвіжскі палац і фамільныя пахаванні ў касцёле [5, с. 250].

⁴ На думку В. Бандарэнкі апошні бой Заходняга фронту адбыўся 31 кастрычніка 1917 г., калі немцы атакавалі пазіцыі Грэнадзёрскага корпуса каля Скробава, але былі адбіты. 3 лістапада 1917 г. да другой паловы лютага 1918 г. на фронце панавала зацішша.

3 сакавіка 1918 г. у Брэсце быў падпісаны мірны дагавор паміж Савецкай Расіяй і Германіяй. Большая частка тэрыторыі Беларусі апынулася пад нямецкай акупацыяй, якая доўжылася да снежня 1918 г. Прыфрантавы перыяд Нясвіжа скончыўся. Для яго, як і для іншых рэгіёнаў былой імперыі, пачынаўся новы этап гісторыі.

Крыніцы і літаратура

1. Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1. Нью-Ёрк – Вільня – Менск – Прага, 1999.
2. Беларусь в годы Первой мировой войны (1914–1918). Сборник документов. Минск, 2014.
3. Белявина В. Беларусь в годы Первой мировой войны. Минск, 2013.
4. Бондаренко В. Утерянные победы Российской империи. Минск, 2010.
5. Войничевич Э. Воспоминания. Минск, 2007.
6. Волкава В. Лазарэт Чырвонага Крыжа князёў Радзівілаў у Нясвіжскім замку ў гады Першай сусветнай вайны // Рукапіс даклада, прачытанага на Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “Прыватнаўласніцкія гарады ВКЛ: лёс праз стагоддзі”, Нясвіж 24 красавіка, 2014.
7. Гончаров В. 1917 г. Разложение армии. М., 2010. № 183. Телеграмма комиссара 2-й армии военному министру от 11 октября 1917 г.
8. Документы и материалы по истории Белоруссии. Т. 3. Мінск, 1953 // Донесение новогрудского уездного предводителя дворянства Минскому губернатору о количестве реквизированного имущества, 16 октября 1915 г. С. 830–831.
9. Князева В. У складзе Расійскай імперыі // Памяць. Нясвіжскі раён. Гісторыка-дакументальная хроніка. Мінск, 2001. С. 70–79.
10. Материалы для историко-документальной хроники “Память” // Архив ГУ “НИКМЗ “Несвиж”.
11. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. ф. 694. Воп. 1 Спр. 282. Арк. 72. Афіша аб гастролях тэатральнай трупы Мінскага сельскагаспадарчага таварыства.
12. Рудовіч С. Беларусь у гады Першай сусветнай вайны // Гісторыя Беларусі. Т. 4: Беларусь у складзе Расійскай імперыі. Мінск, 2005. С. 434–486.
13. Чадовіч Н. Памяткі даўняй вайны ў Нясвіжскім раёне // “Краязнаўчая газета”. 2014. №№ 22–24.

И. С. Карпеев

**ИЗ ДОКУМЕНТОВ
РОССИЙСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОГО АРХИВА**

**4-й гренадёрский Несвижский полк
в боях 1915 г. (из “Журнала военных действий”)**

Несвижский гренадёрский полк был образован из батальонов 1-го карабинерного и Карабинерного генерал-фельдмаршала М.Б. Барклая де Толли полков.

Предшественником 1-го карабинерного полка являлся 2-й егерский полк, сформированный в 1797 г. В 1798 – 1800 гг. полк назывался по именам шефов: с 13 октября 1798 г. – егерским генерал-майора Михельсона 2-го, с 10 августа 1800 г. – егерским генерал-майора Штедера, с 4 сентября 1800 г. – опять егерским генерал-майора Михельсона 2-го. 31 марта 1801 г. назван 1-м егерским полком. За отличие в войнах с наполеоновской Францией 1812 – 1814 гг. переименован 3 апреля 1814 г. в 1-й гренадёрский егерский полк. 30 августа 1815 г. стал называться 1-м карабинерным полком. 6 октября 1831 г. к нему был присоединен один батальон расформированного за участие в восстании Несвижского карабинерного полка (образованного в 1817 г. как Карабинерный полк Отдельного Литовского корпуса).

Предшественником карабинерного генерал-фельдмаршала М. Б. Барклая де Толли полка был 4-й егерский полк, сформированный 17 мая 1797 г. В 1801 г. полк был назван 3-м егерским. В 1814 г. за отличия в войнах 1812 – 1814 гг. с наполеоновской Францией получил название Гренадёрско-

го егерского полка. В 1815 г. назван 3-м карабинерным полком, в 1826 г. – Карабинерным генерал-фельдмаршала М.Б. Барклая де Толли полком.

28 января 1833 г. к 1-му карабинерному полку была присоединена половина Карабинерного генерал-фельдмаршала М.Б. Барклая де Толли полка, объединенный полк получил название последнего. 19 марта 1857 г. полк был назван Несвижским гренадерским генерал-фельдмаршала М.Б. Барклая де Толли, 25 марта 1864 г. – 4-м гренадерским Несвижским полком. Под этим названием полк просуществовал до своего расформирования в начале 1918 г.

С учетом предшественников полк участвовал в войнах 1805–1807, 1812–1814 гг. с наполеоновской Францией; в войне 1808–1809 гг. со Швецией; в подавлении польского восстания 1831 г., причем отличился при штурме и взятии Варшавы 25-26 августа; в русско-турецкой войне 1877–1878 гг. и взятии Карса.

Во время Первой мировой войны полк в составе 1-й гренадерской дивизии Гренадерского корпуса действовал в 4, 3 и 2 армиях на Юго-Западном, Северо-Западном и Западном фронтах, в том числе при обороне линии р. Вислы осенью 1914 г. и г. Лукова в июле 1915 г.

Интересную информацию о полке можно почерпнуть из фонда 2549 Российского государственного военно-исторического архива «4-й гренадерский Несвижский полк». Например, из дела № 34 – «Описание состояния пути, пройденного полком от р. Вислы до р. Щары у дер. Кабаки (составлено командиром полка). 1 сентября – 31 октября 1915 г.». А также из дела № 56 – «Журнал военных действий полка. 17 июля – 9 сентября 1914 г.», из дела № 57 – то же, 10 сентября – 10 октября 1914 г. Из дела № 58 – то же, 30 декабря 1914 г. – 24 января 1915 г., из дела № 59 – то же, 25 января – 15 февраля 1915 г. Из дела № 60 – то же, 15 – 24 февраля 1915 г., из дела № 61 – то же, 10 июня 1915 г. – 23 марта 1916 г., из дела № 62 – то же, 1 января – 16 марта 1917 г., из дела № 63 – то же, 5 апреля – 22 мая 1917 г., из дела № 64 – то же, 9–22 июня 1917 г., из дела № 65 – то же, 7 июля – 25 августа 1917 г.¹

* * *

¹ В публикации сохраняется правописание и орфография оригинала.

10 июня 1915 г. – В 9 час. 30 мин. вечера 9 июня, согласно приказа по 1-й гренадерской дивизии 1915 г., № 89, полк (без 3-го батальона) с 5-й батареей 1-й гренадерской артиллерийской бригады отошел и к 8 час. утра 10 июня занял позицию от восточной окраины дер. Плусы до окопа, что восточнее дороги Ржечнев – Домброва включительно, выставив сторожевое охранение от перекрестка дорог в 1,5 верстах северо-восточнее дер. Круки до Морджеева Вулька включительно...

В течение 9 июня сожжены дер. Липе, Морджеева Вулька, Круки, Петрово Поле, Завалы и не помещенные на карте... дер. Барцухи, Калинов и Дуброва. Эти деревни сожжены для увеличения обстрела в районе сторожевого охранения...

3-й батальон, находившийся в сторожевом охранении на участке Староховице, дорога Староховице – Тыхов в 10 час. 35 мин. вечера отбил наступление 1,5 рот противника, а с 3 час. ночи отошел в полном порядке и в 4 часа дня 10 июня прибыл в дер. Яворская Воля в состав дивизиона резерва 1-й гренадерской дивизии.

Наши потери: 1 раненый в 3-м батальоне... Окопы на вновь занятой позиции заняты только полевыми караулами, а в дер. Ржечнев выставлена застава для поддержки караулов. Сторожевое охранение связано со сторожевым же охранением Ростовского и Перновского полков (2-й гренадерский Ростовский и 3-й гренадерский Перновский полки – И.К.). Выслана разведка в район среднего участка...

РГВИА. Ф. 2594. Оп. 1. Д. 61. Л. 1–2 об.

4 июля 1915 г. – Около 2 час. ночи противник примерно силой около 2 батальонов повел наступление, сбив нашу разведку... Наступление велось на окопы 2-го батальона у дер. Кадлубец и в обхват правого фланга этого батальона, выдвинутого уступом вперед. Наступление на левый фланг нашего батальона сопровождалось сильным ружейным огнем противника, но было отбито ружейным огнем нашей 6-й роты. На правом фланге батальона против 8-й роты противник пошел в охват, перерезав наше проволочное заграждение, атаковал правый фланг 8-й роты. Контраатакой этой роты немцы около 3 час. 30 мин. были отбиты и, отойдя, стали окапываться около наших проволочных заграждений. С 4 час. утра легкая и тяжелая артиллерия противника стала обстреливать беглым ура-

ганным огнем наши окопы 2-го батальона, а также 10-й роты. По приказанию командира наши две свежие роты 113-й дружины, находившиеся в дер. Кадлубин (Кадлубец), должны были занять окопы у кладбища полуротой и полутора ротами окопы 2-й линии между правым флангом 2-го батальона и левым 3-го батальона. После новой артиллерийской подготовки очередями свыше 10 батарей немцы снова бросились в атаку, направляя удар во входящий угол на правый фланг 2-го батальона. 8-я рота, снова бросившись в атаку под командой прапорщика Матковского, отбила немцев..., было захвачено 28 пленных.

Под ужасным артиллерийским огнем противника сильно пострадали гарнизоны окопов и Кадлубека (Кадлубеца), а также левофланговые роты 3-го батальона. Около 4 час. утра из полкового резерва в дер. Кадлубек (Кадлубец) были спешно высланы 2 роты с приказанием по приходе на место поступить в распоряжение командира 2-го батальона. Выступившие на помощь 13-я и 15-я роты, под огнем батарей противника подойдя к Гоздову, заметили цепи немцев, надвигавшиеся на дер. Кадлубек (Кадлубец). В это самое время была произведена отчаянная атака на оба фланга 2-го батальона. Одновременно обнаружено было выдвижение цепи противника по дороге на Ржешев и Грабовец – Ржещев. Цепи подошли на 800–1000 шагов. Обойдя окопы, немцы лишили оставшихся еще в живых пробраться вокопы 2-й линии, куда пробивались взводы 13-й и 15-й рот. Не выдержав сильного артиллерийского и пулеметного огня преследовавшего их броневедомости, роты эти отошли на Гоздов, Янов.

Продолжая артиллерийский обстрел тыла и фронта, противник новым ударом слева и с фронта сбил роты 3-го батальона, также сильно пострадавшие в разваленных окопах; роты отошли, останавливаясь частью во вновь отрытых, частью в отреставрированных окопах 2-й линии между дер. Ржешов - ... (неразборчиво – И.К.). В оставленных окопах пал смертью храбрых штабс-капитан Михайлов.

РГВИА. Ф. 2594. Оп. 1. Д. 61. Л. 44–47 об.

17 сентября 1915 г. – Согласно приказа по 1-й гренадерской дивизии № 151 полку в составе 1,5 батальонов приказано начать наступление 17 сентября в 5 час. утра и овладеть дер. Загорье. Около 1 часа ночи 16 сентября полевой запиской № 244 командир полка передал приказание коман-

дирам баталионов о наступлении и распределении войск в боевой линии (справа по порядку): 3-я, 13-я и 7-я роты, резерв за правым флангом; 1-я, 5-я и полурота 9-й роты, резерв за левым флангом. Правому флангу наступать на северную окраину дер. Загорье, охватывая правым флангом окопы противника в ложине между хутором Тарницы и дер. Загорье, держа вправо тесную связь с перновцами, наступающими на хутор Тарницы. Левому флангу: 7-й роте наступать уступом за 13-й ротой, направляя свой удар на северную окраину Загорья, держа связь с Московским полком (65-й пехотный Московский полк – И.К.), но не стремясь стать плечом к плечу со 2-й дивизией. 1-я и 2-я дивизии должны начать наступление в 5 час. утра.

К 5 час. утра 17 сентября полк изготовился в окопах на левом боевом участке 1-й гренадерской дивизии от дер. Уласы исключительно до дер. Сар включительно для перехода в общее наступление на этот час для всей 4-й армии. В передовых окопах – взвод 3-й роты на высоте 94,2 и к югу от нее – 13-я рота, уступом за 13-й – 7-я рота, а во второй линии в резервных окопах – 1-я, 5-я и полурота 9-й рот.

При наступлении было приказано, держа самую тесную связь с правого фланга с Перновским полком, на левом фланге лишь ровняться с Московским полком, но не искать с ним тесной связи. Наступление вести на северную окраину дер. Загорье, атакуя правым флангом находившиеся на пути три окопа противника на дороге Загорье – Уласы. Дойдя до северной окраины Загорья, атаковать здесь находящиеся окопы, овладеть ими и выбить из них противника, отбросив его за р. Щару.

В 5 час. 35 мин. утра, поравнявшись с выдвинувшимися ротами перновцев, полк повел наступление, сосредоточив резерв за своим правым флангом. Но по выходе рот на западный скат высоты 94,2 они были обстреляны сильным огнем тяжелой артиллерии и продвижение затормозилось. Только 3-я рота продолжала его дальше, неся огромные потери. Чтобы подтолкнуть левый фланг, командиром полка в 12 час. дня была выдвинута 1-я рота и наступление продолжилось. В 4 часа дня ввиду значительных потерь начальником 1-й гренадерской дивизии были приданы полку 2 роты 1-го лейб-гренадерского Екатеринославского полка (5-я и 7-я роты), которые, выдвинувшись от дер. Уласы, в 5 час. дня повели энергичное наступление вместе с прочими ротами. К 6 час. вечера роты приблизились к проволочным заграждениям окопов противника, что на дороге Уласы – Загорье, на 100–150 шагов, а 3-я рота – вплотную к за-

граждениям, которые и начала ломать. 1-я рота в это время, загнув левый фланг к дороге Загорье – ф[ольварк] Михайлов, показала перед дер. Загорье в 700 шагах. Ввиду сильного пулеметного огня из дер. Загорье и флангового огня из пулеметов со стороны хутора Торчицы наступление временно приостановилось. Около 8 час. 30 мин. вечера от начальника дивизии по телефону было получено приказание, лично переданное командиру полка, не атаковать противника, а окапываться на тех местах, на которых застанет приказание. Обращало на себя внимание наступление 3-й роты, где за выбытием из строя контуженного и заваленного землей прапорщика Ягодкина наступление продолжалось под командой младшего офицера прапорщика Бондарчика. Причем, когда был убит взводный унтер-офицер 1-го взвода и взвод поколебался, заместитель его ефрейтор Селиванов принял начальствование, быстро водворил порядок и энергично повел наступление, доведя свой взвод первым до проволочных заграждений противника. Увлекаемая этим взводом, вела энергичное наступление и вся 3-я рота, находившаяся все время впереди других рот.

Потери за день боя: ранены прапорщики Стуколкин и Мороз, контужен, но остался в строю, прапорщик Ягодкин; нижних чинов убито – 28, ранено – 170 и осталось на поле боя – 8.

РГВИА. Ф. 2594. Оп. 1. Д. 61. Л. 82–86 об.

18 сентября 1915 г. – В 1-м часу ночи 18 сентября согласно приказа начальника дивизии на позицию прибыл 2-й гренадерский Ростовский полк, сменивший полк на его участке.

4-й гренадерский Несвижский полк, сменившись, прошел эшелонами и разместился в землянках по обе стороны большой дороги Стволовичи – Михосельц (в 2 верстах к западу от дер. Черниково) в корпусном резерве. Штаб расположился в доме лесника у той же дороги.

За бой 17 сентября выражена благодарность частям 1-й гренадерской дивизии командующим армией генералом от инфантерии Рагозой и командующим Гренадерским корпусом генерал-лейтенантом Парским.

РГВИА. Ф. 2594. Оп. 1. Д. 61. Л. 86 об. – 87.

7 марта 1916 г. – Разведка полка под начальством прапорщика Козлова у дер. Меденевичи была обнаружена, попала под сильный огонь противника и освещена прожектором. Командир полка распорядился прикрыть отход разведчиков артиллерийским огнем. 3-я батарея сделала 6 выстрелов, разведка отошла, но оказалось, что не хватает 2 нижних чинов. Послали разведку вторично, но она не смогла подойти к расположению противника из-за сильного ружейно-пулеметного огня.

К рассвету высланная вновь разведка нашла в кустах тяжело раненого гренadera 13-й роты Павла Клещева. Он доложил, что после отхода первой разведки полка со стороны противника вышло из-за проволочных заграждений около 200 чел., судя по обмундированию, австрийцы. Он, Клещев, отполз, волоча за собой раненую ногу и винтовку, и спрятался в кустах. Противник кого-то подобрал и унес к себе, но был ли это убитый или раненый – Клещев определить не мог.

РГВИА. Ф. 2594. Оп. 1. Д. 61. Л. 156 об.–158.

О боях на Барановичском направлении в июне – сентябре 1916 г. (документы фонда штаба 4-й армии)

30 июня 1916 г. – Отношение начальника штаба армий Западного фронта генерал-лейтенанта М. Ф. Квецинского² командующему 4-й армией генералу от инфантерии А. Ф. Рагозе³ о подготовке нового наступления на Барановичи.

Минск. 30.VI. 19 час. 20 мин.

Директивой № 15232 указано вести энергичную подготовку к дальнейшему наступлению, имея вместе с тем целью удержание перед фронтом армии находящихся ныне сил противника. Последнее может быть достигнуто лишь при условии, если все внешние признаки нашей подготовки будут очевидны для противника. Поэтому совершенно необходимо, что-

² Квецинский Михаил Фёдорович (1866 – ?) – генерал-лейтенант (28.02.1915), начальник штаба армий Западного фронта (21.09. 1915 – 03.04. 1917).

³ Рагоза Александр Францевич (1858–1919) – генерал от инфантерии (06.12.1914), командующий 4-й армией (30.08.1915 – 21.11.1917).

бы установившаяся за время предыдущей подготовки деятельность войск продолжалась бы и ныне. Деятельность летчиков, воздухоплавания и артиллерии не должна разниться с таковой же предшествующего периода. Главкозап придает самое серьезное значение осуществлению всех внешних признаков широкой подготовки нового сильного удара и возлагает на армию изыскание и применение всех доступных средств и способов для лучшего и полного достижения изложенного в начале настоящей телеграммы. 15244. Квецинский

Расшифровано 30.VI. 23 час. 50 мин. Капитан Флеров

РГВИА. Ф. 2118. Оп. 1. Д. 24. Л. 16. Телеграфный бланк.

2 июля 1916 г. – Донесение начальника штаба 4-й армии генерал-лейтенанта Н. Л. Юнакова⁴ начальнику штаба армий Западного фронта генерал-лейтенанту М. Ф. Квецинскому.

Вне очереди

Наштазап⁵. Оперативная. Несвиж. 2 июля. 20 час. 06 мин.

Представляя копию телеграммы, полученной командармом от генерала Драгомирова⁶, докладываю, что командарм полагал бы желательным в ночь на 4 июля сменить 9-й корпус 35-м и испрашивает разрешение главкозапа⁷.

Телеграмма генерала Драгомирова:

"Командарм 4, копия генералу Ирманову⁸. Все усилия полков 5 дивизии вернуть потерянную часть леса с[еверо]-з[ападнее] Дольнего Скробо-

⁴ Юнаков Николай Леонтьевич (1871–1931) – генерал-майор (1912), генерал-лейтенант (1916), начальник штаба 4-й армии (04.04.1915 – 28.04.1917).

⁵ Наштазап – начальник штаба армий Западного фронта.

⁶ Драгомиров Абрам Михайлович (1868–1955) – генерал-лейтенант (06.12.1914), генерал от кавалерии (14.08.1916), командир 9-го армейского корпуса (06.04.1915 – 14.08.1916), командующий 5-й армией (14.08.1916 – 27.04.1917), главнокомандующий армиями Северного фронта (29.04.1917 – 31.05.1917). Во время летнего 1916 г. наступления войск Западного фронта под Барановичами командовал группой войск, состоявшей из 9-го и 10-го армейских и Гренадерского корпусов.

⁷ Главкозап – главнокомандующий армиями Западного фронта.

⁸ Ирман (Ирманов) Владимир Александрович (1852–1931) – генерал от артиллерии (1914), командир 3-го Кавказского армейского корпуса (05.1912 – 08.06.1917).

ва пока не привели ни к каким результатам вследствие сильного огня неприятельской артиллерии, наносящего большие потери. В 18 час. генерал Никитин повторяет атаку при содействии с юга частей 42-й дивизии, о результатах донесу своевременно. Неудач главным образом отношу к тому, что части 5-й дивизии⁹ понесли большие потери, находятся непрерывно в боях и передовых линиях с 16 июня и настоятельно нуждаются в замене свежими войсками. К 14 час. 2 июля генерал Никитин¹⁰ считает состав Архангелогородского полка – 26 офицеров, 2500 штыков, 14 пулеметов, Вологодского – 23 офицера, 750 штыков, 9 пулеметов, Костромского – 13 офицеров, 480 штыков, пулеметы все разбиты вчерашним огнем германской артиллерии, [в] Галицком – 6 офицеров, 400 штыков, 4 пулемета. При таком составе дальнейшее оставление дивизии на позиции, а тем более удлинение фронта ее участка считаю невозможным без окончательной гибели дивизии, давшей пример большой доблести, но поставленной в весьма трудное положение в силу выдвинутого вперед участка занимаемой ею позиции. 2911. Драгомиров". 14026. Юнаков.

РГВИА. Ф. 2118. Оп. 1. Д. 24. Л. 55. Телеграфный бланк.

Задачи 4-й армии (выдержки из директив главнокомандующего и штаба).

1. "Высочайше указано западному фронту, имея основной задачей перейти в решительное наступление [в] Барановичском районе, согласуя таковое с наступлением из Ковельского района на Кобрин – Брест и из Пинского района на Кобрин – Пружаны, ближайшей целью впредь до развития операции в Ковельском районе поставить: на фронте 4-й армии

⁹ 5-я пехотная дивизия перед началом Первой мировой войны 1914–1918 гг. дислоцировалась в Житомире. Включала в себя полки: 17-й пехотный Архангельский Его императорского высочества великого князя Владимира Александровича, 18-й пехотный Вологодский Его величества короля Румынии (с 19.01.1917 г. – 18-й пехотный Вологодский Его величества короля Румынии Фердинанда I), 19-й пехотный Костромской и 20-й пехотный Галицкий.

¹⁰ Никитин Павел Андреевич (1863–1916) – генерал-майор (1913), генерал-квартирмейстер штаба 8-й армии (30.09.1914 – 15.04.1915), начальник штаба 25-го армейского корпуса (15.04.1915 – 21.05.1916), начальник 5-й пехотной дивизии (21.05.1916 – 18.08.1916). Погиб 18.08.1916 г. у дер. Лабузы под Барановичами, посмертно произведен в генерал-лейтенанты.

энергичную подготовку к этому наступлению и на фронтах всех армий удержание ныне находящихся перед ними сил противника, держа его под постоянной угрозой энергичной атаки". (Телеграмма главкозапа от 30.VI, 11 час. 40 мин., № 15232.).

2. "Директивой № 15232 указано вести энергичную подготовку к дальнейшему наступлению, имея вместе с тем целью удержание перед фронтом армии находящихся ныне сил противника... И возлагает на армию изыскание и применение всех доступных средств и способов для лучшего и полного достижения изложенного". (Телеграмма наштазапа от 30.VI, 19 час. 20 мин., № 15444.).

3. "[На] ближайшее же время директивой (15232) Вам указана определенная задача, сводящаяся к тому, чтобы армия энергичным развитием всех подготовительных действий для наступления в настоящем ее районе выдвижением передовых частей, постепенным захватом участков позиций противника должна держать его постоянно под угрозой немедленной общей атаки...

Следовательно, Вами не будет выполнена Ваша главная в настоящее время задача не допустить переброски каких-либо сил противника". (Телеграмма главкозапа от 1.VII, 21 час., № 15271.).

4. "Приказываю Вам немедленно приступить к выполнению моей директивы (15232); распоряжения об этом прошу мне немедленно донести". (Телеграмма главкозапа от 1.VII, 21 час., № 15271.).

РГВИА. Ф. 2118. Оп. 1. Д. 24. Л. 273 - 274.

3 июля 1916 г. – Телеграмма начальника штаба 4-й армии генерал-лейтенанта Н.Л. Юнакова об организации противоаэропланной обороны тыла армии.

Комкор¹¹ 3, 9, 10, 25, 35, Гренадерского, 3 Кавказского, 3 Сибирского, 7 конного, инспартарму¹² 4, комендантам станций и командирам батарей на станциях Койданово, Столбцы, Замирье, Хвоево, Погорельцы, Буды, на-

¹¹ Комкор – командир корпуса.

¹² Инспартам – инспектор артиллерии армии.

чальнику гарнизона г. Несвиж, коменданту штарма¹³, авиадив¹⁴ 4. Копия генкварзап¹⁵.

Оперативная. Несвиж, 3 июля, 9 час. 55 мин. К № 13857.

Ввиду не прекращающихся воздушных нападений противника на станции и населенные пункты тыла армии командарм утвердил следующий, усиленный противосамолетный наряд батарей: от 3 армейского корпуса – две батареи в районе г[осподского] двора Станьков (предположена смена этих батарей двумя батареями 61 дивизии, по прибытии в район армии). От 9 корпуса – один взвод на станцию Койданов. От 10 корпуса – одна батарея (11 Сибирской дивизии) в г. Несвиж, одна батарея на станцию Погорельцы и одна батарея на разъезд Буды. От 25 корпуса – одна батарея на станцию Замирье. От 35 корпуса – одна батарея на станцию Хвоево. От Гренадерского корпуса – одна батарея на станцию Хвоево и одна батарея на станцию Погорельцы. От 3 Кавказского корпуса одна батарея на станцию Замирье. От 3 Сибирского корпуса одна батарея на станцию Столбцы. Сверх указанных батарей на станции Столбцы и Замирье и в г. Несвиж временно назначается еще по одной конной батарее от 7 конного корпуса. В случае нахождения в одном пункте двух или трех батарей оборона объединяется в руках старшего из командиров батарей, которым держать телефонную связь с комендантами станций, а в г. Несвиже с инспартармом. Начальникам противосамолетной обороны прислать мне схемы расположения батарей.

Сообщаю по приказанию командарма для исполнения. 14039. Юнаков.

РГВИА. Ф. 2118. Оп. 1. Д. 395. Л. 43. Телеграфный бланк.

26 июля 1916 г. – Отношение начальника штаба 4-й армии генерал-лейтенанта Н.Л. Юнакова командирам корпусов армии.

Комкор 3 Сибирского, 35, 3 Кавказского и 34

Оперативная. Секретно. Мир. 26 июля. 13 час. 06 мин.

¹³ Штазм – штаб армии.

¹⁴ Авиадив – авиационная дивизия.

¹⁵ Генкварзап – генерал-квартирмейстер армий Западного фронта.

По приказанию командарма сообщая для сведения следующую полученную им телеграмму:

"Минск. 25 июля. 23 час. 215. Вы доносите, что перерыв в Ваших действиях вызван недостатком тяжелых снарядов. Недостаток снарядов мне известен, и он явился причиной того, что я принужден был прекратить широкое наступление и ограничиться теми маленькими операциями по постепенному овладению участками позиций противника, которые мною были Вам предназначены директивами от 30 июня, № 15232 и 1 июля. № 15271 и затем неоднократно были подтверждены. Если бы Вы после 30 июня не откладывали бы начала активных действий, если бы не обратили бы возобновленных Вами 12 июля действий в общее наступление тремя корпусами, которое привело снова к 10-дневному затишью, а вели бы действия в духе моих указаний, то есть в виде частных ударов через 1–2 дня в разных точках фронта противника, то Вам, несомненно, удалось бы с меньшей тратой снарядов и с меньшими потерями в людях держать противника в напряженном состоянии вплоть до настоящего времени. Исполнить Вашу просьбу об отпуске снарядов не могу, так имею всего 5000 гаубичных полевых и 2700 крепостных и должен их сохранить для 3-й армии, ведущей активный бой. Пока обходитесь своими запасами, расходуя их в мере действительной необходимости. 190. Эверт¹⁶." 271. Юнаков.

РГВИА. Ф. 2118. Оп. 1. Д. 24. Л. 411. Телеграфный бланк.

5 августа 1916 г. – Донесение командующего 4-й армией генерала от инфантерии А.Ф. Рагозы главнокомандующему армиями Западного фронта генералу от инфантерии А.Е. Эверту о готовности армии, как к возобновлению наступления, так и к переходу в оборону.

Главкозап. Оперативная. Секретно. Мир. 5 августа.

Указания директивы Вашей № 446 приняты к исполнению, войскам отдается приказание о возможно интенсивном укреплении своих позиций, проверка состояния всех существующих в армии позиций будет произве-

¹⁶ Эверт Алексей Ермолаевич (1857–1918) – генерал от инфантерии (1911), командующий 4-й армией Юго-Западного фронта (22.08.1914 – 20.08.1915), главнокомандующий армиями Западного фронта (22.08.1915 – 11.03.1917).

дена безотлагательно и о результатах Вам будет донесено. Во исполнение директивы Вашей № 394 мной отдан приказ о дополнительном выделении армейских резервов, каковых у меня будет: у Крыжelowщины полк и в районе Высадовичи – Полонечка – Савичи – Вольна две дивизии. Таким образом, армейские резервы будут сгруппированы за левым флангом армии, имея в виду развитие временно приостановленных армией наступательных действий. Согласно той же директиве № 394, существующая группировка войск армии не должна в данное время изменяться. Принимая во внимание данные директивы Вашей № 446, прошу указаний, какая из задач, наступательная или оборонительная, должна считаться для армии первейшей, так как современная группировка армии отвечает идее удара левым флангом, но не обороны всего 70-верстного фронта. Если основной задачей армии в данное время является оборона, то для прочности таковой я не могу полагаться на одну силу укреплений, а должен занять их соответственным количеством войск и артиллерии, для чего потребуются теперь же перегруппировать армию, имея в виду задачу обороны 8 дивизиями фронта в 70 верст...

РГВИА. Ф. 2118. Оп. 1. Д. 24. Л. 479. Черновик.

21 сентября 1916 г. – Рапорт начальника головного № 3 эвакуационного пункта начальнику санитарного отдела штаба 4-й армии о бомбардировке неприятельскими аэропланами разъезда № 787.

Доношу, что неприятельскими аэропланами на разъезд 787 версты 15-го сего сентября брошены были две бомбы в районе расположения Кауфманского лазарета – вблизи вновь построенной санитарной ветки и 16 сентября сего месяца в 6 1/2 час. утра – три бомбы: оба раза бросание бомб сопровождалось стрельбой из пулеметов. Свободные от обстрела аэропланы летают очень низко, им хорошо видны палатки. Прошу зависящего сношения об установке батареи в Осиповщице.

Полковник ... (неразборчиво)

Делопроизводитель, зауряд-военный чиновник ... (неразборчиво)

РГВИА. Ф. 2118. Оп. 1. Д. 395. Л. 74.

30 сентября 1916 г. – Приказание генерал-квартирмейстера штаба 4-й армии начальнику штаба 35-го армейского корпуса о выделении артиллерийских орудий для противоаэропланной обороны разъезда № 787.

Наштакор¹⁷ 35. Копия инспартарм.

Мир, 30 сентября, 21 час 05 мин.

Командарм приказал от 4-й батареи 55-й артиллерийской бригады, несущей противоаэропланную службу на станции Замирье, выделить два орудия и направить к дер. Осиповщина для обороны от самолетов противника разъезда 787 версты. 1567.

За генкварм¹⁸ 4 Аникеев.

РГВИА. Ф. 2118. Оп. 1. Д. 395. Л. 76.

[Сентябрь 1916 г.] – Перечень противоаэропланнх батарей 4-й армии Западного фронта.

Противоаэропланнх батареи, выставленные распоряжением штама: Станция Койданово – 2 орудия 4-й батареи 67-й артиллерийской бригады.

Станция Столбцы – 3-я батарея 81-й артиллерийской бригады, 4 орудия 4-й батареи 67-й артиллерийской бригады.

Станция Замирье – 4-я батарея 55-й артиллерийской бригады.

Местечко Мир – 3-я батарея 67-й артиллерийской бригады, 23-я батарея Донской казачьей бригады.

Кроме того, распоряжением штакоров и начдива 2-й Туркестанской казачьей выставлены следующие противоаэропланнх батареи:

В 3-м Сибирском корпусе

1. Дер. Смейно – 1 орудие 2-й Сибирской горной батареи.

2. Местечко Налибоки – 1 орудие 2-й Сибирской горной батареи.

3. Дер. Давидово Поле – 2 орудия 1-й Сибирской горной батареи.

4. Господский двор Раилово – 2 орудия 4-й батареи 8-й Сибирской артиллерийской бригады.

¹⁷ Наштакор – начальник штаба корпуса.

¹⁸ Генкварм – генерал-квартирмейстер.

5. Господский двор Некрашевичи – 2 орудия 5-й батареи 8-й Сибирской артиллерийской бригады.

6. Господский двор Луки – 2 орудия 6-й батареи 8-й Сибирской артиллерийской бригады.

7. Господский двор Вышково – 2 орудия 3-й батареи 8-й Сибирской артиллерийской бригады.

8. Господский двор Церибостынь – 2 орудия 2-й батареи 8-й Сибирской артиллерийской бригады.

9. Высота 96,0 (восточнее дер. Красная) – 2 орудия 6-й батареи 7-й Сибирской артиллерийской бригады.

10. Господский двор Проектовичи – 2 орудия 2-й батареи 7-й Сибирской артиллерийской бригады.

В 35-м армейском корпусе

Местечко Полонечка – 5-я батарея 55-й артиллерийской бригады.

Во 2-й Туркестанской казачьей дивизии

Местечко Иница – 3 орудия 22-й Донской казачьей батареи.

Капитан Смелов.

РГВИА. Ф. 2118. Оп. 1. Д. 395. Л. 75.

Михаил Кривицкий

ПОСЛЕДСТВИЯ НЕМЕЦКИХ АВИАНАЛЕТОВ В СЛУЦКОМ УЕЗДЕ МИНСКОЙ ГУБЕРНИИ В 1916 Г.

В белорусских архивах практически отсутствуют документы, которые могли бы рассказать исследователям непосредственно о ходе боевых действий на территории Беларуси в годы Первой мировой войны. Тем не менее, в процессе работы над первым в нашей республике сборником документов по истории этой войны, которую ее современники называли «Великой» или «Европейской», сотрудникам отдела публикаций документов Национального исторического архива Беларуси удалось выявить материалы, содержащие ценные сведения о немецких авианалетах на неоккупированную территорию Беларуси. Эти документы представляют собой специальные рапорты полицейских чиновников о последствиях немецких бомбардировок – преимущественно, по Минску и уездам Минской губернии. Большая часть из них сведена в одно дело (ф. 295 «Канцелярия минского гражданского губернатора», оп. 1, д. 9174а). Хронологически выявленные документы охватывают период с октября 1915 г. по сентябрь 1916 г. включительно.

В чем их ценность, как для профессиональных исследователей, так и вообще для всех, кто интересуется событиями Первой мировой войны на территории Беларуси? Они помогают пролить свет на новую, ранее практически неизвестную ее страницу. В этой связи отметим, что в уже имеющихся публикациях сведения о немецких авианалетах представлены фрагментарно [1, с. 47, 215-216; 2, с. 89; 3, с. 295-296, 300, 307]. Анализ последствий нападений с воздуха для мирного населения позволит отобра-

зять один из существенных фрагментов истории военной повседневности. В № 11 ежегодника «Архивариус» нами уже был опубликован один из документов данного дела, иллюстрирующий последствия бомбардировки Минска 21 июня 1916 г. – одной из наиболее серьезных за все время войны. Кроме того, в предстоящем номере «Беларускага археаграфічнага штогодніка» выйдет статья, в которой сведены данные о последствиях всех известных авианалетов на Минск за указанный период. Цель данной публикации – отобразить последствия известных нам авианалетов на Слуцкий уезд Минской губернии.

В октябре 1915 г. в результате боевых действий на территории Беларуси фронт установился по линии Двинск – Сморгонь – Поставы – Барановичи – Пинск. Начиная с этого времени, немецкая авиация достаточно активно действовала в прифронтовой полосе российской армии. Это неудивительно: как отмечают авторы научно-популярного издания «Дирижабли на войне» В.А. Обухович и С.П. Кульбака, «в России, с ее необъятными просторами и крайней удаленностью промышленных центров от линии фронта, в качестве главной цели нападения... выдвигались железные дороги и военные объекты вблизи линии фронта» [4, с. 182]. Слуцкий уезд Минской губернии в это время находился в прифронтовой полосе 2-й армии Западного фронта. Логично предположить, что населенные пункты уезда время от времени подвергались нападениям с воздуха. Ниже приводятся сведения о тех из них, что удалось обнаружить в сохранившихся документах.

1 февраля 1916 г. слущкий уездный исправник А.А. Савич¹ докладывал о бомбардировке 20 января Несвижа немецким аэропланом, который

¹ Савич Александр Антонович (*~1866) – из податного сословия, православного вероисповедания, с 04.03.1887 г. канцелярский служитель 3-го разряда Канцелярии прокурора Минского окружного суда, 07.03.1887 г. определен в штат Минского губернского правления, с 23.03.1888 г. и.д. помощника начальника Минской тюрьмы 1-го разряда, с 10.05.1889 г. и.д. начальника Новогрудской тюрьмы, в ноябре 1900 г. в Педагогическом совете Новогрудского городского 4-классного училища выдержал испытание на производство в классный чин, с 04.11.1900 г. коллежский регистратор (16.04.1901), с 13.12.1901 г. – начальник Новогрудской тюрьмы, с 08.07.1904 г. – пристав 1-го стана Бобруйского уезда, с 04.11.1903 г. – губернский секретарь (30.07.1904), с 25.10.1906 г. – помощник бобруйского уездного исправника, с 04.11.1906 г. – коллежский секретарь (14.01.1908), титулярный советник (1910), коллежский асессор (1913), с 1913 г. по 1917 г. слущкий уездный исправник. Дальнейшая судьба неизвестна. Кавалер орденов Св. Анны 3-й ст. (03.02.1903), Св. Станислава 2-й ст. (06.12.1909), Св. Владимира 4-й ст. (08.11.1916).

подошел к городу со стороны м. Ляховичи. На город было сброшено три бомбы. Осколком одной из них был ранен в грудь и ноги старший унтер-офицер 176-й этапной полуроты Василий Марусин. Взрывом второй бомбы ранило казацкую лошадь, третья не причинила вреда. Аэроплан двигался в сторону Минска [5, л.19].

21 января над Несвижем также пролетал немецкий аэроплан, но бомбардировки не было [5, л.19-19 об.].

9 марта на город с аэроплана было сброшено две бомбы. Первая тяжело ранила троих местных жителей (Михаила Синявского, Элю Харлаба и Вацлава Озгольского). Вторая же упала за городом, на полевой дороге, ведущей в деревню Славково и, взорвавшись, не причинила вреда [5, л.113-113 об.].

9 апреля над Несвижем пролетели два немецких аэроплана. Сброшенных бомб не было [5, л. 177].

15 мая в 8 ч. утра немецкий аэроплан сбросил на Несвиж три бомбы: две зажигательные и одну разрывную. Легкие ранения получили мужчина и женщина. Взрывы бомб привели к незначительным повреждениям [5, л. 315].

28 июня немецкий аэроплан сбросил в районе Несвижа две бомбы. Были ранены три беженца и лошадь. Сгорел сарай [5, л. 489].

2 июля с немецкого самолета на Несвиж была сброшена бомба. В нескольких домах взрывом выбило стекла [5, л. 502].

1 августа 1916 г. жители Несвижа стали свидетелями довольно редкого по тем временам события: воздушного боя. Вот как описан этот эпизод в приказе командующего 2-й армией Западного фронта генерала от инфантерии В.В. Смирнова от 2 августа 1916 г.: «Августа сего года, около 19 часов, над Несвижем появился неприятельский самолёт. Командир 2-го авиационного отряда истребителей штабс-капитан Е. Н. Крутень, всего лишь 30 Июля сбивший немецкий самолёт в районе Своятичи, тотчас же поднялся на своём «Ньюпоре», нагнал немца и вступил с ним в бой. Я, многие чины моего штаба и весь город любовались смелым поединком двух самолётов. Штабс-капитан Крутень коршуном налетал на немца и после короткого, но чрезвычайно эффектного боя сбил немецкий «Альбатрос», вынудив раненого лётчика спланировать недалеко от города. Население, с захватывающим интересом следившее за смелыми и искусными действиями нашего героя-лётчика, радостно кинулось за город,

где и устроило ему овации. Штабс-капитану Крутеню за проявленную им исключительную выдающуюся удачу, бесповоротную решимость и доблесть в борьбе с врагом объявляю мою сердечную благодарность. Приказываю представить его к награде». Следует отметить, что Евграф Николаевич Крутень был одним из наиболее видных воздушных асов Первой мировой. По разным сведениям, всего он сбил от 7 до 17 самолетов противника. Капитан Крутень погиб 6 июня 1917 г. в бою у д. Плотычи возле г. Тернополь (ныне – г. Тернополь, Украина) [6].

16 февраля 1916 г. немецкий аэроплан сбросил семь бомб на м. Ганцевичи. Три из них упали недалеко от станционной водокачки и взорвались, убив солдата 26-го мотоциклетного отделения Григория Григорьева, прикомандированного к штабу 5-й Донской казачьей дивизии. Были выбиты несколько оконных стекол на станции и в частных домах [5, л. 31].

13 апреля над Ганцевичами появились два немецких аэроплана, сбросившие пять бомб. Взрывами легко ранило двух женщин и убило казачью лошадь [5, л. 199].

20 июля немецкий аэроплан сбросил в Ганцевичах четыре бомбы. Были ранены два солдата военного госпиталя. Убиты восемь и ранены четыре лошади, принадлежавшие тому же госпиталю [5, л. 572].

31 июля массированный авианалет пережило м. Синявка Слуцкого уезда. В этот день местечко бомбили десять немецких аэропланов. На Синявку упало сорок пять бомб. Были убиты девять человек [5, л. 601].

23 августа неприятельский аэроплан сбросил над Синявкой две бомбы. Один солдат был убит, трое ранено [5, л. 612].

Таким образом, сохранившиеся документы свидетельствуют о том, что немецкие авианалеты, в большинстве случаев, не несли серьезного ущерба как частям российской армии, находившимся в Слуцком уезде, так и мирному населению. Это объяснялось тем, что в них участвовало, как правило, по 1-2 аэроплана. Лишь отдельные массированные авианалеты представляли серьезную опасность. Тем не менее, можно смело утверждать, что для жителей Слуцкого уезда и находившихся там военнослужащих российской армии возможная угроза с воздуха со временем стала неотъемлемой частью суровой военной повседневности.

Источники и литература

1. Бондаренко, В.В. Утерянные победы Российской империи / В.В. Бондаренко. Минск, 2010. 448 с.
2. Карпеев, И.В. Семь дней в июне... К вопросу о роли 2-й армии Западного фронта в летнем 1916 г. наступлении российских войск // Беларусь у гады Першай сусветнай вайны: трагедыя, гераізм, памяць : матэр. міжнар. навук.-практ. канф. (Смаргонь, 18-19 мая 2007 г.) / навук. рэд. А.М. Літвін, У.В. Ляхоўскі; рэдкал.: М.У. Мясніковіч [і інш.]. Мінск, 2009. С. 85–102.
3. Черепица, В.Н. Город-крепость Гродно в годы Первой мировой войны: мероприятия гражданских и военных властей по обеспечению обороноспособности и жизнедеятельности: монография. Минск, 2009. 536 с.
4. Дирижабли на войне / Сост. В. А. Обухович, С. П. Кульбака. Минск – М., 2000. 496 с.
5. Национальный исторический архив Беларуси. Ф. 295. Оп. 1. Д. 9174а. Рапорты уездных исправников о повреждениях, причиненных бомбардировками. 10 января 1916 г. – 24 мая 1917 г.
6. Макавич, С. В небе над Несвижем // Несвиж – тайна истории [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://nesvizh1223.ucoz.ru/publ/v_nebe_nad_nesvizhem/5-1-0-298. Дата доступа: 20.09.2014.

Юрый Снапкоўскі

ДАБРАЧЫННАСЦЬ У НЯСВІЖСКАЙ
АРДЫНАЦЫІ КНЯЗЁЎ РАДЗІВІЛАЎ
У ГАДЫ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

“Чалавек мілажальны дабрачыніць душы сваёй...”

Выслоўі Саламонавы XI, 17

Першую сусветную, ці “Вялікую Еўрапейскую вайну”, як яе называлі сучаснікі, прынята лічыць адной з самых крываваых трагедый у гісторыі чалавецтва. Менавіта ў гэты час людзі ўпершыню зведалі ў неймаверных маштабах спусташальную моц агнястрэльнай зброі і газавых атак, калі жажлівы твар вайны прадстаў ва ўсёй сваёй непрыгляднасці і бесчалавечнасці. Але, разам з тым, нельга забываць пра тое, што ў гэты ж час з небывалай выразнасцю абудзіліся і самыя светлыя міласэрныя памкненні чалавечага сэрца, якое не магло заставацца раўнадушным да пакут ахвяр сусветнай катастрофы. У гады вайны назіралася беспрэцэдэнтная актывізацыя дабрачыннай дзейнасці разнастайных арганізацый і канфесійных устаноў.

У шматмільённай Расійскай імперыі ў час вайны, як з дзяржаўных, так і з грамадскіх колаў вылучыўся шэраг асоб, для якіх маральны абавязак грамадзяніна быў звязаны, перш за ўсё, з дзейнай любоўю да блізкага, якая павінна была праявіцца ў дапамозе людзям, што ў часы ваеннага ліхалецця гублялі здароўе, працаздольнасць, маёмасць, сваякоў, духоўныя арыенціры і надзею на заўтра.

Беларускія губерніі, як прыфрантавыя, далі прытулак першым ахвярам вайны – параненым, ваеннапалонным і бежанцам. Тут дзейнічалі

шматлікія бальніцы і лазарэты, стаялі санітарныя цягнікі, рассяляліся партыі бежанцаў, для апошніх нават адкрываліся школы. Прычым яскрава праяўляла сябе грамадская ініцыятыва. Так, напраклад, памешчыкі Барысаўскага павета В.С. Каладзева, Ф.В. Свіда і І.Л. Слатвінскі ўжо ў першы месяц вайны аддалі свой будынак у пасадзе Нова-Барысаў пад шпіталь на 150 ложкаў для параненых воінаў [1, с. 149], сяляне Маркавіцкай воласці Гомельскага павета ў пачатку жніўня 1914 г. сабралі ў якасці ахвяравання 3000 руб., а яшчэ праз два месяцы акрылі на свае ўласныя сродкі валасны лазарэт на 10 параненых на ўвесь час баявых дзеянняў [5, арк. 43]. Уладальніца маёнтка Азерцы Аршанскага павета С.М. Газдзіцкая 1 кастрычніка 1914 г. прапанавала ўласнае памяшканне на 30 чалавек для бежанцаў з Варшавы [1, с. 121], памешчык К.І. Свяцкі ў сваім маёнтку Крупка Сенненскага павета разам з Польскім таварыствам дапамогі ахвярам вайны адкрыў і ўтрымліваў 2-класную школу і прытулак для сірот [8].

Адным з цэнтраў грамадскай дабрачыннасці на беларускіх землях стала Нясвіжская ардынацыя князёў Радзівілаў – буйных і ўплывовых землеўладальнікаў, якія ніколі не стаялі ўбаку ад лёсавызначальных для нашай Айчыны падзей. У хуткім часе пасля таго, як пачалася вайна, камер-юнкер двара Яго Імператарскай Вялікасці князь Альбрэхт Георгіевіч Радзівіл (1885–1935), перадапошні ардынат нясвіжскі і клецкі, звярнуўся да мінскага губернатара А.Ф. Гірса за дазволам адкрыць у Нясвіжы спецыяльны камітэт для дапамогі пацярпелым ад вайны. 10 жніўня 1914 г. губернатар у лісце на імя князя даў станоўчы адказ, на падставе чаго ўжо праз пяць дзён, 15 жніўня, адбылося першае пасяджэнне новай дабрачыннай ўстановы пад назвай “Нясвіжскі камітэт грамадскай дапамогі хрысціянскім сем’ям і асобам, якія маюць патрэбу з-за наступстваў вайны” (“Несвижский комитет общественной помощи христианским семействам и лицам, нуждающимся вследствие войны”) [1, с. 161].

Для вядзення спраў і аказання практычнай дапамогі быў арганізаваны кіруючы орган Нясвіжскага камітэта – упраўленне на чале з князем А.Г. Радзівілам. Намеснікам старшыні ўпраўлення абралі дырэктара Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі К.Ф. Счансавіча, справаводам – А.К. Клейншнека, скарбнікам – К.А. Рамановіча. У склад упраўлення таксама ўвайшлі святар Нясвіжскай Георгіеўскай царквы Р.В. Чыпуль, дэкан і настояцель Нясвіжскага касцёла ксёндз П.П. Зялінскі, земскія начальнікі М.У. Калмыкаў і М.У. Фларэнтынскі, дырэктар Нясвіжскай мужчынскай гімназіі

Р.І. Палівода і С.П. Багдановіч. Акрамя таго, сябрамі Камітэта сталі гарадскі натарыус Д.Р. Андрэеў, лекар Ф.Л. Бароўскі, М.Ф. Галяс, аканом С.Ф. Галонскі, настаўнік-інспектар Нясвіжскага вышэйшага пачатковага мужчынскага 4-класнага вучылішча І.Ф. Груша, А. Давідоўскі, памочнік нясвіжскага гарадскога старасты В.К. Драчынскі, Драздоўскі, правізар С. Жалендоўскі, Здравевіч, Г.К. Мазаракі, А.А. Іваноўскі, В.В. Кабіцкі, Н.М. Марцынкевіч, І.А. Мацюк, Л.К. Мікуць, М. Невяроўскі, А.А. Аскерка, І.Ф. Петрусевіч, Б.І. Плюцінскі, А.М. Раскошны, М.С. Свіда, В.Н. Сіраценка, А.С. Слюз, А.С. Суша, Ф. Харжэўскі, Б.І. Цвірка, В.Ф. Чарапавіцкі і намеснік галоўнаўпаўнаважанага Апекі над маёмасцю нябожчыка князя Георгія Антонавіча Радзівіла К.Д. Чайкоўскі [1, с. 161-162].

14 верасня і 26 кастрычніка 1914 г. адбыліся пасяджэнні ўпраўлення Нясвіжскага камітэта, на якіх абмяркоўваліся пытанні аб матэрыяльнай дапамозе сем'ям і асобам, якія адчуваюць нястачу ў выніку вайны. Камітэт акрэсліў мэту – аказваць матэрыяльную дапамогу тым сем'ям і асобам, якія жывуць у межах нясвіжскіх парафій – праваслаўнай і рыма-каталіцкай. Акрамя таго, Камітэт вырашыў аказваць дапамогу бежанцам, што прыбылі з Каралеўства Польскага. Сродкі Камітэта павінны складацца з працэнтных адлічэнняў служачых Галоўнага ўпраўлення князя А.Г. Радзівіла, урадавых устаноў, з ахвяраванняў сябраў Камітэта і прыватных асобаў і са збораў праз асобныя квітанцыйныя кніжкі, выдадзеныя ва ўпраўленні Камітэта [1, с. 162]. Аб дзейных спагадлівых намаганнях князя А.Г. Радзівіла сведчаць заключныя словы лістападаўскай справаздачы Нясвіжскага камітэта: “Запатрабаванасць у дапамозе вялікая, таму Камітэт заклапочаны павялічэннем сродкаў. Камітэт спадзяецца, што мясцовае грамадства па-ранейшаму прыхільна будзе ставіцца да задач, аб якіх дбае Камітэт, і будзе рабіць пасільныя ахвяраванні” [1, с. 163].

Князь А.Г. Радзівіл таксама адзначыўся сваёй актыўнасцю па лініі Чырвонага Крыжа. Калі пачалася вайна, у заштатным Нясвіжы не было самастойнага мясцовага камітэта Расійскага таварыства Чырвонага Крыжа (далей – РТЧК). Дзейнічаў тут толькі пададзел Слуцкага мясцовага камітэта РТЧК пад старшынствам А.Г. Радзівіла. Таму апошні пачаў дабівацца пераўтварэння пададзела Слуцкага камітэта РТЧК менавіта ў Нясвіжскі мясцовы камітэт РТЧК “для больш шырокай дзейнасці яго адносна задавальнення мясцовых патрэб па забяспячэнні параненых воінаў неабходнай бялізнай, адзеннем і абуткам” [3, арк. 9]. З боку старшыні губерн-

скага ўпраўлення РТЧК, якім “па пасадзе” з’яўляўся мінскі губернатар А.Ф. Гірс, князь сустрэў поўную згоду, і ўжо 5 кастрычніка 1914 г. пачаў сваю дзейнасць Нясвіжскі мясцовы камітэт РТЧК, аб чым праз месяц, 7 лістапада, старшыня Галоўнага ўпраўлення РТЧК гафмейсцера А.А. Ільін “меў шчасце” паведаміць імператрыцы Марыі Фёдарэўне – “найсвятлейшай апякунцы” РТЧК [3, арк. 12; 4, арк. 1].

На працягу кастрычніка 1914 г. у склад Нясвіжскага мясцовага камітэта РТЧК увайшло сем сапраўдных сяброў (Е.В. Груша, Я.В. Бароўская, К.Д. Чайкоўскі, А.К. Клейншнек, А.Г. Плюцінская, М.Р. Палівода, С.А. Гурыновіч), сем сапраўдных сяброў, якія абавязаліся рабіць штомесячныя адлічэнні на карысць Чырвонага Крыжа (Л.К. Мікуць, Л.К. Лычкоўскі, І.І. Іванча, С.А. Кулагін, П.С. Костка, І.І. Інякін, В. Ганчарэнка-Ганчар), шэсць членаў-спяборнікаў (В. Чарвінскі, Б. Голян, В.С. Якубёнак, В. Ласоўскі, У. Манкоўскі, І. Цэкавы) і чатыры сябра-супрацоўніка (С. Плюцінская, А. Рачыц, А. Бялецкая, Цэкавая) [4, арк. 1-1 адв.]. На сродкі Камітэта былі набыты чатыры пары ботаў, 23 паўкажушкі і 25 халатаў. У якасці ахвараванняў з боку грамадскасці паступілі розныя матэрыялы і рэчы: палатно, рубэхі, кальсоны, панчохі, валёнкі, рукавіцы, ручнікі, прасцірадлы, коўдры, напульснікі, фуфайкі [4, арк. 2-2 адв.].

У радзівілаўскім Нясвіжы таксама пачала дзейнічаць установа пад уражальнай назвай – “Лазарэт Чырвонага Крыжа Марыі Уладзіславаўны, Даратэі Эдуардаўны і Альбрэхта Георгіевіча князеў Радзівілаў у Нясвіжскім Замку” (“Лазарет Красного Креста Марии Владиславовны, Доротеи Эдуардовны и Альбрехта Георгиевича князей Радзивиллов в Несвижском замке”), якім загадваў лекар, калезскі саветнік Фелікс Любаміравіч Бароўскі. Прычым гэты лазарэт не быў падначалены Нясвіжскаму мясцоваму камітэту РТЧК, але падпарадкоўваўся непасрэдна Галоўнаму ўпраўленню РТЧК у Санкт-Пецярбургу [3, арк. 13]. Дзейнасць лазарэта мела шырокі грамадскі рэзананс, аб чым сведчыць, напрыклад, той выпадак, калі ў жніўні 1914 г. на патрэбы лазарэта было ахвяравана 154 аршына (каля 110 метраў) палатна, з якога 67 аршынаў (каля 48 метраў) ахвяравана сялянамі вёскі Агароднікі і 87 аршынаў (каля 62 метраў) – прыхаджанамі Нясвіжскай Георгіеўскай царквы [3, арк. 1]. Трэба заўважыць, князь А.Г. Радзівіл утрымліваў у сваім замку лазарэт Чырвонага Крыжа не “дзеля галачкі”. Ён шчыра дбаў аб дапамозе хворым і параненым ахвярам вайны і імкнуўся прыцягнуць у свой замак лепшых

медыцынскіх спецыялістаў. Нават калі з Нясвіжа ў Пермскую губерню ўладамі быў дэпартаваны як аўстрыйскі падданы доктар медыцыны Генрых Дасталь, які на працягу 14 гадоў у Вене назіраў за псіхічна хворым і паралізаваным князем Георгіем Антонавічам Радзівілам (1860–1914) і на момант пачатку вайны гасцяваў у Нясвіжскім замку, князь А.Г. Радзівіл асабіста звярнуўся да мінскага губернатара А.Ф. Гірса за дазволам доктару вярнуцца ў Нясвіж “для аказання медыцынскай дапамогі хворым і параненым воінам” [2, арк. 183-183 адв.]. Дарэчы, губернатар пайшоў насустрач нясвіжскаму магнату.

Падчас Першай сусветнай вайны таксама дзейнічалі “Нясвіжскі камітэт па аказанні дапамогі сем’ям запасных, прызваных на вайну” (“Несвижский комитет по оказанию помощи семьям запасных, призванных на войну”) пад кіраўніцтвам князя А.Г. Радзівіла і “Хрысціянскае таварыства дапамогі бедным у г. Нясвіжы” (“Христианское общество пособия бедным в гор. Несвиже”) пад старшынствам княгіні Марыі Уладзіславаўны Радзівіл. “Памятныя кніжкі” згадваюць яшчэ некалькі дабрачынных арганізацый, што функцыянавалі ў цэнтры ардынацыі, відаць, ужо незалежна ад Радзівілаў, – такія як “Нясвіжскае хрысціянскае таварыства ўзаемнай дапамогі рамеснікаў пад назвай «Апека»” (“Несвижское христианское общество взаимной помощи ремесленников под названием «Попечение»”), “Таварыства ўзаемнай дапамогі рамеснікаў г. Нясвіжа” (“Общество взаимной помощи ремесленников г. Несвижа”) і “Таварыства дапамогі бедным яўрэям г. Нясвіжа” (“Общество пособия бедным евреям гор. Несвижа”) [6, с. 232].

Такім чынам, за непрацяглы час радзівілаўскі Нясвіж, цэнтр ардынацыі і заштатны горад Слуцкага павета, ператварыўся ў значны асяродак дапамогі хворым, параненым і бедным. Дарэчы, адным з тых, хто знайшоў тут часовы прытулак, быў класік рускай літаратуры Канстанцін Георгіевіч Паўстоўскі (1892–1968), які ў Першую сусветную вайну працаваў санітарам на тылавым ваенна-санітарным цягніку Усерасійскага саюза гарадоў, а восенню 1915 г. перайшоў у палявы санітарны атрад, каб “быць бліжэй да вайны” [7, с. 307, 368]. У сваёй аўтабіяграфічнай аповесці “Неспокойнае юнацтва” Паўстоўскі апісвае выпадак, калі ў снежні 1915 г., вяртаючыся вярхом у свой атрад у сяло Замір’е пад Нясвіжам, ён патрапіў на дарогу паблізу ад перадавых пазіцый і нечакана быў паранены ў левую нагу асколкам варожай шрапнелі, ад чаго страціў прытомнасць, але

паспеў перад гэтым запаліць свой электрычны ліхтарык. Па яго святле Паўстоўскага ў хуткім часе знайшлі салдаты-тэлефаністы, якія адправілі яго ў паліклініку у Нясвіжы [7, с. 426-427]. Вось якое ўражанне аказала прыфрантавая Нясвіжчына на маладога рускага санітара:

“Тады Беларусь выглядала так, як выглядаў бы стары пейзаж, павешаны ў завядзганым буфеце прыфрантавой станцыі. Сляды мінулага былі яшчэ бачны паўсюль, але гэта была толькі абалонка, з якой выветрылася змесціва.

Я бачыў замкі польскіх магнатаў – асабліва багаты быў замак князя Радзівіла ў Нясвіжы, – фальваркі, яўрэйскія мястэчкі з іх маляўнічай цеснастой і запушчанасцю, старыя сінагогі, гатычныя касцёлы, падобныя тут, сярод чахлых балот, на заездных іншаземцаў. Бачыў паласатыя верставыя слупы, што засталіся ад мікалаеўскіх часоў.

<...>

А зараз, падчас вайны, сталы быт, так жа як і гэтыя цёмныя ўспаміны, сцерла дашчэнту вайна. Яна затаптала яго, загнала ў апошнія ціхія норы, заглушыла хрыплай лаянкай і лянiвым громам гармат, якія стралялі і зімой, толькі каб прачысціць горла.

Але ў бесталкоўшчыне і ваеннай сумятні яўна выступалі рысы новага пераломнага часу, і ў людзей на сэрцы было трывожна, як перад павольна надыходзячай навалінай.

Зіма стаяла гнілая. Снег падаў і раскісаў. І так стаяў, раскіслы, тыднямі. Земля была пакрыта гразкай снежнай кашай. Сырыя вятры ўпарта дзьмулі з Польшчы, гойдаючы перапрэлюю салому на беларускіх халупах” [7, с. 424-425].

Канешне, дабрачыннасць у Нясвіжскай ардынацыі Радзівілаў – гэта толькі кропля ў моры сусветнай дабрачыннасці часоў “Вялікай Еўрапейскай вайны”. Але, як вядома, кропля камень точыць, і сёння кожны такі асобны выпадак дзейнай спагады можа стаць натхняльным прыкладам для ўсякага, хто верыць, што сапраўднае шчасце не дасягаецца ў межах толькі ўласнай “зоны камфорту”.

Крыніцы і літаратура

1. Беларусь в годы Первой мировой войны (1914–1918): Сборник документов / сост. В.В. Врублевский [и др.]; редкол.: В.И. Адамушко (председатель) [и др.]. Минск, 2014. 356 с.

2. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). Ф. 295 (Канцылярыя мінскага цывільнага губернатара). Воп. 1. Спр. 8627. Справа аб высылке аўстрыйскіх і нямецкіх падданных са Слуцкага павета (08.06.1914–15.10.1914). 632 арк.

3. НГАБ. Ф. 694 (Радзівілы, князі). Воп. 3. Спр. 1190. Перапіска князя А.Г. Радзівіла з рознымі асобамі па пытаннях дзейнасці Нясвіжскага мясцовага камітэта Расійскага таварыства Чырвонага Крыжа (21.08.1914 – 16.02.1915). 13 арк.

4. НГАБ. Ф. 694. Воп. 3. Спр. 3072. Справаздачы аб дзейнасці Нясвіжскага мясцовага камітэта Расійскага таварыства Чырвонага Крыжа за кастрычнік і лістапад 1914 г. 4 арк.

5. НГАБ. Ф. 2014 (Магілёўская губернская прысутнасць). Воп. 1. Спр. 3472. Справа аб расходах на патрэбы вайны (12.08.1914 – 20.02.1916). 92 арк.

6. Памятная книжка Минской губернии и календарь на 1915 год / Издание Минского губернского статистического комитета. Минск, 1914. 443 с.

7. Паустовский, К.Г. Беспокойная юность // Далекие годы. Беспокойная юность. Повести. Киев, 1987. С. 269–509.

8. Фотоавыстава «Невядомая Крупшчына 1890–1917 гг.» [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: http://www.krupki.net/news/fotovystava_nevjadomaja_krupshchy-na_1890_1917_gg_foto_video/2014-06-19-457. Дата доступу: 01.10.2014.

Станіслаў Рудовіч

**ВАЙНА І РЭВАЛЮЦЫЯ БЕЗ ГЕРАІЗАЦЫІ
(П'ЯНЫ ПАГРОМ МІРСКАГА ПАЛАЦА
Ў 1917 Г. ЯК ТЫПОВЫ ЭПІЗОД ВАЕННА-
РЭВАЛЮЦЫЙНАЙ РЭЧАІСНАСЦІ)**

Войны, якія вяла Расія, а затым СССР, у расійскай і савецкай гістарыяграфіі традыцыйна трактаваліся як гераічныя дзеянні ў імя абароны Айчыны, як праявы патрыятызму і доблесці дзеля захавання свабоды і незалежнасці Радзімы. Пры такім падыходзе войны як масавыя ўзброеныя канфлікты паміж дзяржавамі атрымлівалі найвышэйшае палітыка-ідэалагічнае і маральнае апраўданне. Яшчэ больш пазітыўнымі ідэалагічнымі і маральнымі характарыстыкамі надзяляліся ў савецкія часы рэвалюцыі – маштабныя і таксама, як правіла, узброеныя сутыкненні сацыяльна-палітычных сіл у рамках аднаго грамадства. Такі, у значнай ступені апалагетычны, погляд пераважае і ў беларускай постсавецкай гістарыяграфіі.

Безумоўна, войны і рэвалюцыі дэманструюць нямала ўзораў адвагі, гераізму, самаахвярнасці ў імя абароны Айчыны ці трыумфу пэўнай ідэі. Заканамерна, што гэтыя ўзоры служаць адной з асноў патрыятычнага выхавання. Але стаўленне да войн і рэвалюцый толькі як да праяў масавага гераізму адсоўвае ў цень тое, што яны заўсёды суправаджаюцца чалавечымі ахвярамі, разбурэннем матэрыяльных набыткаў, культурнай дэградацыяй грамадства. Нельга не пагадзіцца з думкай акадэміка РАН Ю. С. Піваварава, што Першая сусветная вайна, па-сутнасці, была калектыўным самазабойствам, суіцыдам усяго Старога Свету [17, с. 59–63]. Войны, асабліва сусветныя, якія шэрагам даследчыкаў вызначаюцца як татальныя, дэфармавалі практычна ўсе бакі жыцця тых соцыумаў, што

ў іх удзельнічалі. Вайна ўкідае грамадства ў анамальны стан, калі перастаюць дзейнічаць культурныя і маральныя рэгулятары паводзін людзей, і ўвачавідкі выяўляецца прыродная недасканаласць чалавека. Падзеі перыяду Першай сусветнай даюць безліч прыкладаў у пацвярджэнне гэтай думкі.

Ужо ў першыя дні вайны, падчас мабілізацыі ваеннаабавязаных, царскія ўлады сутыкнуліся ў Беларусі з сур'ёзнымі эксцэсамі. Мабілізацыя вырывала са звыклага ўкладу жыцця сотні тысяч насельнікаў краю – пераважна сялян, што складалі 3/4 прызыўнікоў. Мабілізаваны селянін пераходзіў як бы ў іншую рэальнасць, становіўся воінам, які цаной свайго жыцця быў абавязаны адстойваць інтарэсы дзяржавы і ў адказ чакаў ад удзячнай Айчыны спісання ўсіх мінулых і цяперашніх грахоў. Адсюль – небывалае пачуццё вольніцы, усёдазволенасці, гатоўнасць да безразважных, зухватых учынкаў. Такія настроі падаграваліся, як здаўна павялося, нямераным спажываннем спіртнога, якім шчодро залівалі горкую скруху праводзін на вайну новапрызванага “гарматнага мяса”. У выніку па большасці паветаў Беларусі пракацілася хваля пагромаў мабілізаванымі салдатамі і апалчэнцамі памешчыцкіх маёнткаў, харчовых і вінных крам, у многіх месцах адбыліся сутычкі з паліцыяй [6, с. 435-436].

Улады, улічваючы сумны вопыт мабілізацыі на руска-японскую вайну, калі таксама назіраўся масавы алкагольны псіхоз, выдалі ў ліпені 1914 г. распараджэнне аб спыненні продажу спіртных напояў на час мабілізацыі, а ў жніўні прадоўжылі забарону на перыяд да заканчэння вайны [21, с. 167-168]. Аднак гэтая мера толькі падліла алею ў агонь. Выгляд зачынёных на замок “манаполек” яшчэ больш падштурхоўваў прызыўнікоў да анархічнага разгулу. Для ўціхамірвання бясчынстваў уладам давялося прымяняць рэпрэсіі, у тым ліку агнястрэльную зброю. На месцы былі накіраваны карныя атрады, пачалі працаваць ваенна-палявыя суды. Многія ўдзельнікі эксцэсаў былі пакараны бізунамі, самыя апантаняны асуджаны да смяротнага пакарання. Дзясяткі мабілізаваных з беларускіх губерняў трапілі на катаргу і ў арыштанцкія роты.

Хоць забарона продажу спіртнога не была поўнай (усімі без выключэння алкагольнымі напоямі маглі гандляваць рэстараны 1-га разрада; у гарадах са згоды губернатара дазваляўся таксама вынасны гандаль рускімі вінамі мацункам да 160), яна мела прыкметныя, але неадназначныя наступствы. Паводле звестак з Магілёўскай губерні (май 1915 г.), частка жыхароў паставілася да гэтай меры спачувальна. У той жа час насельніцтва не

ўяўляла правядзення без спіртнога вяселляў, хрэсьбін, іншых урачыстасцяў. Не маглі абыходзіцца без алкаголю хранічныя п'яніцы. Недаступнасць паўнацэнных напояў кампенсавалася рознымі сурагатамі: дэнатурыраваным спіртамі, палітурай, лакам, адэкалонам – што прывяло ў некаторых выпадках да смяротных вынікаў; шырокае распаўсюджанне ў гады Першай сусветнай вайны атрымала т. зв. “ханжа” – самаробная нізкаякасная алкагольная сумесь на аснове дэнатурату з рознымі дамешкамі (карэннямі траў, ягадамі, палітурай і г. д.) [19, с. 21–25].

Чым далей, тым большы размах атрымлівала самаганаварэнне. Да вайны падпольная вытворчасць самаробнай гарэлкі адзначалася рэдка: у 1913 г. было зафіксавана толькі 600 такіх выпадкаў ва ўсёй Расійскай імперыі. Але ўжо ў 1915 г. улады выявілі ў імперыі амаль 6 тыс. выпадкаў незаконнай вытворчасці алкагольных напояў, у перыяд жа з верасня 1916 па май 1917 г. – 9 351 выпадак [12, с. 156]. Паводле назіранняў даследчыкаў, Беларусь разам з Уралам і Сібірю адносілася да рэгіёнаў найбольш актыўнага самаганаварэння. Цікава, што пашырэнню тут гэтага промыслу спрыялі тэхнічна адукаваныя бежанцы з Польшчы і Прыбалтыкі. Яны хадзілі па сёлах і варылі для насельніцтва самагон, а за дадатковую плату навучалі гаспадароў карыстацца самагоннымі апаратамі [12, с. 156].

Нягледзячы на ўсе забароны, віно рознымі шляхамі прасочвалася на фронт. Тут калектыўная патрэбнасць у наркатызацыі была звязана з імкненнем пераадолець няўпэўненасць і страх. Асабліва выразна гэта выяўлялася ў асяроддзі пехацінцаў, якіх набіралі, як правіла, з сялянскага асяроддзя. Гаворачы аб паводзінах на вайне расійскага селяніна, маскоўскі гісторык У. П. Булдакоў заўважае, што былыя сяляне не любілі пазіцыйнай вайны, але маглі някепска ваяваць, калі армія наступала, і ім тое-сёе перападала з трафеяў. Салдаты ахвотней ішлі ў атаку, даведаўшыся, што ў праціўніка поўныя фляжкі спіртнога. Каб узяць воінскі дух, дастаткова было намякнуць, што наперадзе – вінны склад альбо завод. Шырока вядомымі становіліся выпадкі, калі пасля захопу спіртных заводаў дзясяткі салдат напіваліся да смерці [1, с. 23].

Пагромы вінных заводаў і складаў сталі своеасаблівым сімвалам таго часу. Яны ўчыняліся як да рэвалюцыі, так і падчас рэвалюцыйных узрушэнняў 1917–1918 гг, калі набылі асаблівы размах.

Лічыцца, што каталізатарам Лютаўскіх падзей 1917 г. стаў дэфіцыт хлеба і мукі ў Петраградзе, у выніку чаго адбыліся напады на харчовыя скла-

ды і крамы, а затым – і сутычкі з паліцыяй і войскамі. Менш вядомы “алкагольны” кампанент Лютаўскай рэвалюцыі. Такімі ж прывабнымі аб’ектамі нападаў, як і булачныя, для “рэвалюцыйных мас” у лютым-сакавіку 1917 г. з’яўляліся вінныя крамы, а таксама аптэкі. Спінт, здабыты ў ходзе іх пагромаў, тут жа на месцы выпіваўся, з-за чаго, як сведчылі відавочцы, у “рэвалюцыйным натоўпе” была значная колькасць “п’яных і ашалелых элементаў” [2, с. 156]. Штурму Петрапаўлаўскай крэпасці 27 лютага папярэднічаў разгром спіртаачышчальнага завода на Аляксандраўскім праспекце. Жудасныя падзеі 1 сакавіка ў Кранштадце, дзе матросы перабілі некалькі дзясяткаў афіцэраў на чале з двума адміраламі, таксама адбываліся на фоне пагромаў магазінаў і вінных складоў.

Падчас ліпеньскага палітычнага крызісу 1917 г., калі балышавікі і анархісты інспіравалі ў Петраградзе шматтысячныя дэманстрацыі супраць Часовага ўрада, натоўп салдат 3 ліпеня захапіў на Неўскім праспекце памяшканне Сельскагаспадарчага клуба, у падвалах якога знайшлі некалькі соцень бутэлек віна і тут жа прыняліся распіваць яго. Не адставала ад сталіцы і правінцыя. 6-7 ліпеня ў Ліпецку Тамбоўскай губерні салдаты разграмілі лікёрны завод, пры гэтым трое абпіліся спіртам і памерлі. У тыя ж дні суседні горад Ялец Арлоўскай губерні на некаторы час апынуўся ва ўладзе бясчынствуючых салдат. 9 ліпеня 1917 г. у Новачаркаску натоўп разграміў вінны склад і найбліжэйшы каўбасны завод, учыніў павальнае п’янства, у якое ўключыліся і салдаты, пасланыя для спынення оргіі [11, с. 63].

Новая хваля п’яных пагромаў узнялася ў верасні – кастрычніку 1917 г. П’яныя беспарадкі адбыліся тады ў Ржэве, Курску, Таржку, Екацярынбургу, Глазаве, Астрогу, Белгарадзе, Белазерску, Кутаісі, Навазыбкаве, Клімаве, Старадубе, Ціраспалі і іншых мясцовасцях неабсяжнай Расійскай дзяржавы. У Астрагожску Варонежскай губерні падчас разгрому віннага склада, учыненага пры гэтым пажара і ўзброенай сутычкі 22 чалавекі памерлі ад разрыву сэрца, 26 згарэлі, 60 салдат былі паранены і 9 забіты [11, с. 63-64].

У гэтым шэрагу знаходзяцца і рэзанансныя падзеі мая 1917 г. ля сцен Мірскага замка, які ў той час належаў князю Міхаілу Мікалаевічу Святаполк-Мірскаму і з восені 1915 г. знаходзіўся ў прыфрантавой паласе. У яго ваколіцах дыслакаваліся вайсковыя часці 2-й расійскай арміі.

Зачэпкай для пагрому паслужыла тое, што ў суседнім маёнтку князя Красная горка (каля 10 вёрст ад мяст. Мір) знайшлі 3 тыс. пудоў збожжа

і іншых прадуктаў, закапаных у зямлю. Такой колькасці прадуктаў было дастаткова для харчавання цэлага палка на працягу двух тыдняў. Паводле тлумачэння ўпраўляючага маёнткам, прыпасы былі закапаныя яшчэ ў 1915 г., падчас адступлення расійскай арміі, каб схваць іх ад немцаў.

Вестка пра знойдзеныя запасы хутка разнеслася сярод размешчаных у наваколлі расійскіх вайскоўцаў. Папаўзлі чуткі, што выяўлены не толькі прадукты, але і вялікая колькасць зброі, нібыта прыхаванай князем для немцаў. Сталі выказваць здагадкі, што яшчэ большыя запасы ружжаў і кулямётаў закапаныя ў палацы ў Міры (відавочна, маецца на ўвазе двухпавярховы палац, узведзены ў канцы XIX ст. непадалёку ад замка князямі Святаполк-Мірскімі пасля набыцця імі Мірскага маёнтка). Як звычайна, нарадзіліся інтрыгуючыя расповеды пра тайны падземны ход, што быццам вядзе з Міра ў занятыя немцамі Баранавічы; па гэтым ходзе, маўляў, князь кантактуе з германцамі і дастаўляе ім усё неабходнае.

Салдаты расквартараваных у мястэчку запасных батальёнаў загаварылі аб неабходнасці абшукаць палац, іх адносіны да адміністрацыі маёнтка становіліся ўсё больш пагрозлівымі. Камендант гарнізона мяст. Мір і Наваградскі павятовы камісар (у сувязі з нямецкай акупацыяй Навагрудка ён размяшчаўся ў Міры) паведамілі пра настроі салдат начальніку штаба 2-й арміі генерал-маёру А. У. Геруа, просячы прыняць меры. Аднак генерал на гэта ніяк не прарэагаваў.

Адначасова камендант і павятовы камісар звярнуліся да князя Святаполк-Мірскага з просьбай перадаць ім размешчаныя ў яго склепах запасы віна, каб вывезці іх з Міра. Князь адказаў, што ніякіх він у яго няма, а ёсць толькі дзве бочкі дэнатурату, якія і можна забраць. У той жа дзень бочкі з дэнатуратам вывезлі ў поле і вылілі.

Чуткі, што з палаца вывозяць спірт, яшчэ больш узбударажылі салдат. 9 мая (ст. ст.) 1917 г. маса вайскоўцаў уварвалася за агароджу палаца і пачала росшукі, выстукваючы сцены, падлогі і г. д. Старанні прынеслі плён: у флігелі палаца быў выяўлены замураваны тайны падвал. Узламалі падлогу, і перад вачыма ашаломленых салдат адкрылася казачная карціна – тысячы бутэлек дарагіх він.

Ля сцен старадаўняга Мірскага замка разгарнулася сапраўдная вакханалія. Палац перапоўніўся узбуджанымі салдатамі. Яны адкупорвалі бутэлькі або адбівалі іх рыльцы і прагна паглыналі змесціва. Не дзіўна, што неўзабаве пачаліся буйствы і разгром палаца. Некаторыя афіцэры і чле-

ны вайсковых камітэтаў спрабавалі ўтаймаваць разбушаваны натоўп, але іх ушчуванні на п'яных не дзейнічалі. Цвярозых хапалі і гвалтоўна ўлівалі ім у рот віно.

На наступны дзень разгром узмацніўся. Гэтаму паспрыяла новае адкрыццё – апрача віна, у падвалах знайшлося шмат бочак старкі¹. Бочкі выкочвалі на двор і разбівалі. Да палаца падцягваліся ўсё новыя парты салдат з кацялкамі, вёдрамі і іншым посудам. Разгром працягваўся тры дні. Знішчалася ўсё – багатая бібліятэка, унікальная карцінная галерэя; мэбля і раялі выляталі з вокнаў другога паверха. Палац быў спалены². На буйную суму быў абрабаваны Наваградскі прадвадзіцель дваранства, што пражываў у маёнтку Святаполк-Мірскага.

Калі ў палацы ўсё ўжо было знішчана, п'яны натоўп у пошуках новых порцый алкаголю кінуўся ў мястэчка, якое ў значнай ступені было населена яўрэямі. Ад яўрэйскага пагрому ўратавала прыбыццё ў Мір у баявым парадку аднаго з палкоў, члены камітэта якога заявілі п'яным буянам, што калі на працягу гадзіны яны не пакінуць мястэчка – усе будуць пераколацця. Гэта падзейнічала, і падгулялы натоўп пачаў разыходзіцца [3; 13; 14].

Трагікамічныя падзеі ў Міры атрымалі значны розгалас. Інфармацыю пра іх распаўсюдзіла Петраградскае тэлеграфнае агенства (ПТА) [8; 14]. Расследаваннем акалічнасцей, што прывялі да разгрому палаца Святаполк-Мірскага, заняўся Выканаўчы камітэт Заходняга фронту ў Мінску [14]. Выканаўчы камітэт 2-й арміі ўтварыў спецыяльную камісію для росшукаў і знішчэння спіртных напояў у прыватнаўласніцкіх маёнтках прыфрантавой паласы [16].

Усерасійская пагромная вакханалія вымусіла да прыняцця пэўных захадаў на ўрадавым узроўні. Кааліцыйны Часовы ўрад на чале з князем Г. Я. Львовым пастановай ад 13 мая 1917 г. уводзіў супраць п'янства заканадаўчыя нормы, якія знешне выглядалі амаль што драконаўскімі.

¹ Старка (польск. *starka*) — моцны алкагольны напой з утрыманнем спірту 40 – 43% аб'ёму і больш, які атрымлівалі шляхам старэння моцнай жытняй гарэлкі ў дубовых бочках з-пад віна з дадаткам яблыневага і грушавага лісця, кветак ліпы.

² Паводле В. В. Калініна, пажар у палацы Святаполк-Мірскіх здарыўся ў 1914 г. (Калнін, В. В. Мірскі замак = The Mir Castle. 2-е выд. Мінск, 2005. С. 114). На інтэрнэт-сайце замкавага комплексу "Мір" сцвярджаецца, што палац згарэў у 1915 г. (Электронны рэсурс: <http://www.mirzamak.by/ru/mirskie.html>. Дата доступу: 28. 08. 2014). У святле пададзеных намі фактаў гэтыя даты, верагодна, патрабуюць карэкціроўкі.

За з'яўленне ў публічным месцы ў стане яўнага ап'янення і за ўжыванне спіртных напояў у публічных месцах, якое магло паслужыць спакусай для іншых, прадугледжвалася турэмнае зняволенне да 1,5 гадоў. У выпадку, калі такога кшталту дзеянні суправаджаліся гвалтам над асобай, крадзяжом і псаваннем чужой маёмасці, уварваннем у чужое жыллё, вінаватых належала пазбаўляць усіх правоў стану і ссылаць на катаржныя работы на 6–8 гадоў (пры наяўнасці такога правапарушэння) або на 4 – 6 гадоў (пры замаху на такія дзеянні) [9; 5].

Праблема, аднак, палягала ў тым, што Часовы ўрад не меў ні сіл, ні часу, каб праводзіць у жыццё свае рашэнні. Таму, нягледзячы на фармальнае дзеянне “сухога закону”, п'янства з яго неад'емнымі атрыбутамі – дэбошамі і пагромамі – працягвалася як сярод цывільных жыхароў, так і сярод вайскоўцаў.

Ужо ў чэрвені 1917 г. інцыдэнт, аналагічны мірскаму, здарыўся ў маёнтку памешчыка Хялкоўскага, за 16 вёрст ад Маладзечна (раён дыслакацыі 10-й арміі). Падраздзяленне казакоў выявіла тут замураваны цэглай вінны склеп, у якім захоўваліся запасы спіртнога – да 200 вёдзер старкі і да 100 вёдзер мёду. Казакі перапіліся і ўчынілі разгром сядзібы, знішчылі каштоўную бібліятэку і папсавалі мэблю [4; 18]. Аб пакаранні пагромшчыкаў не паведамлялася.

Адсутнасць у краіне ўстойлівай, кансалідаванай улады пры нізкай палітычнай і агульнай культуры насельніцтва вяло да паглыблення розных сацыяльных дэфармацый, падзення маралі, нарастання анархічных праяў. За рэвалюцыйныя месяцы 1917 г. яшчэ больш шырокія маштабы набыло самаганаварэнне. Тагачасныя газеты стракацелі паведамленнямі аб затрыманні міліцыяй розных асоб за продаж спіртнога, аб выкрытых хатніх “вінакурных заводах”, аб п'яных бясчынствах у грамадскіх месцах, аб атручваннях спіртнымі сурагатамі і г. д. У Мінску сумнеўную славу буйнога асяродка самаганаварэння набыў Камароўскі лес, які ператварыўся ў сапраўдную крымінагенную зону.

Злоўжыванне самагоншчыкаў падвяргалі штрафам і арыштам, аднак гэтыя меры давалі слабы эффект. Масавое п'янства набывала маштабы народнага бедства. Прычым слабасць да “зялёнага змея” зведвалі не толькі простыя абывацелі, але і палітычныя актывісты: калі верыць тагачаснаму мінскаму публіцысту Д. Д. Бохану, «эсдеки и эсеры – все пьющий был народ» [10].

З перамогай Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. і ўсталяваннем дыктатуры бальшавікоў алкагольна-пагромная эпапея спынілася не адразу. Наадварот, як адзначаюць даследчыкі, бунтарскія элементы гарадскога і сельскага плебсу, уявіўшы сябе гаспадарамі краіны, паспяхаліся адсвяткаваць доўгачаканую перамогу над “буржуямі” [11, с. 64]. У Петраградзе, дзе налічвалася, паводле розных звестак, ад 570 да 700 вінных складоў з запасамі спіртнога на суму ў некалькі дзясяткаў мільёнаў рублёў, гэта “святкаванне” адбывалася пад лозунгам “Дап’ём раманаўскія рэшткі!” [20, с. 186]. З 26 кастрычніка ў сталіцы распачалася чарада бесперапынных вінных пагромаў, якія набылі шырокі размах і працягваліся не менш за два месяцы (да пачатку 1918 г.).

Апафеозам паслякастрычніцкай пагромнай эпапеі можна лічыць паўторны “штурм” Зімяга палаца 23–25 лістапада 1917 г. (у адрозненне ад першага, ён сціпла замоўчваўся савецкай гістарыяграфіяй). Склеп Зімяга палаца быў галоўным сховішчам краіны, у якім захоўваліся элітныя напоі агульным коштам больш за 5 млн. долараў [20, с. 186]. Палац ахоўваўся чырвонагвардзейцамі, але іх сіл было недастаткова для стрымлівання натоўпу ўзброеных салдат і гарадскіх плебеяў, якія ўварваліся ў палац і ўзламалі дзверы склепа. Уся падлога ў склепе аказалася залітая віном вышынёй на паўаршына³, і некаторыя ўшчэнт п’яныя пагромшчыкі, упаўшы ў гэту вінную лужыну, захлынуліся ў ёй. На плошчу Зімяга палаца прыбывалі ўсё новыя натоўпы, пачалася стрэльба. Для ўціхамірвання граміл былі выкліканы браневікі, але нават пагроза пагалоўнага расстрэлу не спыніла рабаванне. Пагром царскага склепа скончыўся толькі тады, калі ўсе бутэлькі былі пабітыя, а віно, што заліло склеп, выпампавана насосамі ў Няву [2, с. 183–187].

У лістападзе – снежні 1917 г. буйныя п’яныя пагромы адбыліся таксама ў Яраслаўлі, Маршанску, Сарапуле, Вышнім Валачку, Гжацку, Галічы [11, с. 65].

Масавыя эксцэсы на глебе п’янства мелі месца ў паслякастрычніцкія месяцы і ў Беларусі. У лістападзе 1917 г. у Мінск перыядычна прыбывалі цыстэрны са спіртам, што выклікала ажыятаж і бясчынствы сярод салдат і мясцовага насельніцтва. З мэтай недапушчэння новых інцыдэнтаў

³ Аршын = 0,71 м

Ваенна-рэвалюцыйны камітэт Заходняга фронту распарадзіўся выліць некалькі цыстэрн на платформе Козырава⁴, у выніку там утварыліся сапраўдныя спіртныя азёры. Натуральна, гэта яшчэ больш узбудзіла тых, хто прагнуў хмяльнага зелля. У Козырава пацягнуліся салдаты, сяляне, жанчыны, дзеці. Многія, напіўшыся, падалі, як мерцвякі. Натоўпы п'яных дэбашырылі, усчалася стральба, у ходзе якой адзін хлопчык быў забіты [19]. Выпадак у Козыраве стаў адной з падстаў для ўвядзення ў Мінску ваеннага становішча.

Аналагічныя п'яныя інцыдэнты, рабаванні спіртнога адбываліся ў канцы 1917 – пачатку 1918 гг. у Віцебску, Оршы, Жлобіне і іншых мясцовасцях.

Паводле ацэнак даследчыкаў, пры падаўленні вінных пагромаў загінула людзей у шмат разоў болей, чым пры ўзяцці Зімняга. М. Горкі занатаваў у тыя дні: “У час вінных пагромаў людзей прыстрэльваюць, як шалёных ваўкоў, паступова прывучаючы да спакойнага вынішчэння бліжняга” [7, с. 98]. Толькі такімі дыктатарскімі мерамі бальшавікам удалося да пачатку 1918 г. некалькі ўтаймаваць хвалю п'янай пагромнай анархіі.

Крыніцы і літаратура

1. Булдаков, В. П. Имперство и российская революционность (Критические заметки) // Отечественная история. 1997. № 2. С. 23.
2. Веселие Руси. XX век. Градус новейшей российской истории: от «пьяного бюджета» до «сухого закона». 2-е изд. М., 2012. С. 183–187.
3. Вестник Минского губернского комиссариата. 1917. 13 и 20 мая.
4. Вестник Минского губернского комиссариата. 1917. 19 мая.
5. Вестник Минского губернского комиссариата. 1917. 24 июня;
6. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 4: Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец ХVIII – пачатак XX ст.) / М. Біч, В. Яноўская, С. Рудовіч і інш. Мінск, 2005. С. 435–436.
7. Горький, М. Несвоевременные мысли: Заметки о революции и культуре. М., 1990. С. 98.
8. День. 1917. 12 и 19 мая.
9. День. 1917. 18 мая;

⁴ Козырава – пасёлак на паўднёвым ускрайку губернскага Мінска, праз які праходзіла Лібава-Роменская чыгунка. Зараз частка горада (заўв. рэд.)

10. Додо [Бохан Д. Д.]. Минские силуэты // Минская газета. 1917. 28 июля.
11. Канищев, В. Допьем романовские остатки! Пьяные погромы в 1917 году // Родина. 1997. № 8. С. 63.
12. Мак-Ки, А. Сухой закон в годы Первой мировой войны: причины, концепция и последствия введения сухого закона в России. 1914–1917 гг. // Россия и Первая мировая война (Материалы международного colloquium). СПб., 1999. С. 156.
13. Минская газета. 1917 13 и 18 мая;
14. Минский голос. 1917. 13, 18 и 19 мая;
15. Минский голос. 1917. 27 мая.
16. Мусаев, В. И. Пьяные погромы в Петрограде в конце 1917 – начале 1918 г. // Клио. 2011. № 8 (59). С. 111, 112, 114.
17. Никто не хотел убивать [Интервью с директором ИНИОН РАН академиком Ю.С. Пивоваровым] // Русский мир.ru. 2014. № 4. С. 59–63.
18. Новое время. 1917. 25 июня (8 июля).
19. Олюнина, Е. Влияние запрета продажи спиртных напитков на жизнь населения Могилевской губернии // Вестник Могилевского земства. 1915. № 10. С. 21–25.
20. Социалист-революционер. 1917. 23 ноября.
21. Такала, И. Р. «Веселие Руси»: История алкогольной проблемы в России. СПб., 2002. С. 186.

Сергей Рындин

ДЕПОРТАЦИЯ ГЕРМАНСКИХ И АВСТРО- ВЕНГЕРСКИХ ПОДДАННЫХ ИЗ НЕСВИЖА В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Иностранные подданные составляли незначительную долю населения белорусских губерний. Результаты всероссийской переписи 1897г. показали, что в пределах Минской, Витебской, Виленской, Гродненской и Могилевской губерний постоянно проживали 12973 иностранца (0,15% от общего количества постоянных жителей данных губерний). Примечательно, что большинство состояло в подданстве сопредельных с Россией государств – Германии (9.704 чел.) и Австро-Венгрии (2896 чел.) [5, с. 13]. Аналогичная ситуация была характерна в частности и для Слуцкого уезда. В 1903 г. в его пределах проживало 110 иностранцев. 87 из них являлись подданными Германии, 14 – Австро-Венгрии, 5 – Франции и 4 – Швейцарии. По роду занятий они были чернорабочими, овчарами, стекольщиками, прислугой и т.д. [2, л. 119-127]. 7 человек из этого списка постоянно жили в г. Несвиже: Франц Венцель, архитектор в замке князя Радзивилла, Юлиус Венцель, управляющий замком, Андрей Пастаремчак, садовник князя Радзивилла, Генрих Риграф и Генрих Вигандт, булочники, Амалия-Паулина Корт, прислуга, Эмилия Дебакер, гувернантка. Все, за исключением француженки Эмилии Дебакер, имели германское подданство [2, л. 123 об.-124 об.].

Еще до начала Первой мировой войны местная гражданская администрация собирала сведения о пребывавших в уездах иммигрантах. В первую очередь губернское руководство интересовалось лицами, проходившими ранее военную службу в армиях иностранных государств. Ин-

формация затем передавалась военным властям. В военное время собранные сведения использовались для осуществления репрессивных мер. Подданные и выходцы из воюющих с Россией государств стали рассматриваться властями и обществом как неблагонадежный элемент. Их считали потенциальными шпионами и резервом для армий противника. 25 июля 1914 г. (по старому стилю) и.о. начальника Генерального штаба М.А. Беляев приказал выселить из местностей, объявленных на военном положении, всех подданных неприятельских государств мужского пола призывного возраста и интернировать их в специальные лагеря в Вятке, Оренбурге и Вологде. 27 июля 1914 г. этот приказ был дополнен верховным главнокомандующим Николаем Николаевичем. Он распорядился выселять всех сколько-нибудь подозрительных иностранцев независимо от пола и возраста. В последующие месяцы власти заявили о своем намерении систематически удалять из ближайших к фронту районов «враждебных» подданных без исключения. Такой указ был издан в октябре 1914 г. начальником штаба Верховного главнокомандующего Н.Н. Янушкевичем. Общественности он преподносился как одна из мер в ответ на «зверства врага» по другую сторону фронта [1, с. 145-147]. Это означало, что подданные Германии, Австро-Венгрии и Турции могли быть лишены всех прав и изгнаны с места своего жительства за те или иные действия их правительств.

Депортация иностранцев из Слуцкого уезда в Вологодскую, Вятскую, Оренбургскую, Саратовскую и Самарскую губернии началась 25-26 июля 1914 г. [3, л. 127] Многие из подданных Германии и Австро-Венгрии стали писать губернаторам ходатайства о невыселении, ссылаясь на различные обстоятельства: болезнь, возраст, славянское происхождение, долгое проживание в России. В редких случаях эти ходатайства удовлетворялись. 27-31 июля 1914 г. губернатор Гирс позволил оставить в Несвиже германских подданных Юлию Вышемирскую, Анну Шульц вместе с 3-летним сыном и Ядвигу Почель [3, л. 17, 27, 28]. Но решения о невыселении могли приниматься и на более высоком государственном уровне. Так, в августе 1914 г. от депортации из Несвижа был освобожден подданный Германии князь Фердинанд Радзивилл, председатель польской группы в рейхстаге. Для этого потребовались распоряжения военного министра, министра внутренних дел и начальника штаба Минского военного округа на театре военных действий [3, л. 64, 65, 71]. Однако над всеми подданными воюю-

щих с Россией государств, не подлежащими выселению, устанавливалось постоянное наблюдение со стороны местной полиции.

В то же время принимались жесткие меры военного времени. Пытались освободиться от действия репрессивных мер, подданные Германии и Австро-Венгрии пробовали перейти в российское подданство. В фондах Национального исторического архива Беларуси сохранились соответствующие ходатайства частных лиц, заполненные ими анкеты, переписка властей и их резолюции. Некоторые из просителей апеллировали к отсутствию связей с границей. Уже будучи в ссылке, многие иностранцы пытались получить разрешение на её отмену.

В ноябре 1914 г. 67-летний германский подданный Герман Лянге, немец по национальности, депортированный летом этого года в г. Орел, в своем прошении на имя минского губернатора писал, что по происхождению являлся германским подданным, но со дня рождения жил в России. Он возбуждал ходатайство о принятии в российское подданство, но начавшаяся война так и не позволила ему нигде приписаться. Лянге сообщал и о своей семье – об оставленной в Несвиже 60-летней жене Марии, которая, по его словам, оказалась без средств к существованию, о двух сыновьях, которых как военнопленных также выслали. Лянге описал и свою жизнь в ссылке. Он израсходовал все наличные деньги, задолжал 15 рублей и, будучи по болезни неспособным к труду, стал беспомощным. Минский губернатор оставил ходатайство Лянге о возвращении в г. Несвиж, где тот занимался скупкой и перепродажей кабанов, без последствий [3, л. 323-324].

В тяжелом положении оказывались семьи, оставшиеся без кормильцев. 22 ноября 1914 г. жительница г. Несвижа германская подданная Екатерина Степановна Вигандт написала минскому губернатору: «Муж мой Герман Вигандт 58 лет, как принадлежащий к подданным Германии, выслан из г. Несвижа в г. Самару по распоряжению властей. Хотя он и числится официально подданным Германии, но у него ничего общего с Германией, кроме паспорта, нет, так как он с малых лет проживал в России. Вся семья наша воспитывалась в чисто русском духе. Так как личный труд мужа служил единственным источником существования нашей семьи, то высылка его из г. Несвижа, где он работал в качестве кондитера, повлекла за собой окончательное наше материальное разорение и вся наша семья, состоящая из меня, женщины весьма преклонных лет, и трех дочерей, осталась без всяких средств к существованию.

Повергая участь нашей ни в чем не повинной семьи на усмотрение Вашего Превосходительства, имею честь покорнейше просить принять во внимание старческий возраст мужа моего и возбужденное им до начала войны ходатайство о принятии его с семьей в число русских подданных, разрешить ему возвратиться в г. Несвиж». Ходатайство Вигандт также было оставлено без последствий [3, л. 336-337].

В редких случаях высланные получали возможность вернуться. 20 сентября 1914 г. с прошением к минскому губернатору обратился князь Альберт Георгиевич Радзивилл. Он ходатайствовал о возвращении из ссылки в Несвиж доктора медицины Генриха Достала. Как австрийский подданный, он был выслан в Пермскую губернию. Князь Радзивилл обосновал свою просьбу тем, что в его замке действует лазарет, остро нуждающийся в медицинском персонале. Возможно, это ходатайство и было удовлетворено, поскольку в январе 1915 г. губернатор позволил Генриху Досталу переехать из несвижского имения Радзивиллов в Киевскую губернию [3, л. 183-183 об., 382].

Российские власти также подозрительно относились к пребыванию в западных губерниях жителей Галиции, в начале войны занятой российскими войсками. Официальная пропаганда представляла данную территорию как исконно русскую землю, освобожденную от австрийского ига. Однако в январе 1915 г. поступить на службу в имение Радзивиллов в Несвиже попытались двое галичан, австрийских подданных – Станислав Марыняк и Ян Ярембский. В своем прошении они писали главному начальнику Киевского военного округа: «В виду ощущения крайней необходимости в материальных средствах, покорнейше просим о разрешении вашего высокопревосходительства на проживание в пределах Российской империи, где нам представляется возможность занять должности в имении князя Радзивилла, находящегося в местечке Несвиже Слуцкого уезда Минской губернии и таким образом этим самым Вы дадите нам возможность зарабатывать на пропитание для себя и наших семей». Даже несмотря на отсутствие в Киевском жандармском управлении каких-либо компрометирующих сведений на этих лиц, военные власти сочли их пребывание в Слуцком уезде, как австрийских подданных, нежелательным [3, л. 398 – 400]. Аналогичное решение было принято и по прошению еще одного галичанина Франца Жарского. Накануне войны он прибыл в имение князя Радзивилла в Несвиже, где и его и застигла война. Как военноплен-

ный, он был выслан в Вятскую губернию. Ссылаясь на личное знакомство с князем Домиником Радзивиллом и собственное славянское происхождение, он безуспешно пытался получить у российских властей разрешение на возвращение в Несвиж [3, л. 409-410].

24 августа 1914 г. слутский уездный исправник в своем секретном рапорте минскому губернатору сообщал, что почти все мужчины, начиная с 18-летнего возраста, выселены из пределов Слуцкого уезда. При этом он указывал, что политическая благонадежность оставшихся на жительстве в Слуцком уезде женщин с детьми и мужчин старше 45 лет, удостоверена дознаниями и благонадежными лицами [3, л. 127]. В целом, операция по очищению западных губерний от «вражеских» иностранцев продолжалась до октября-декабря 1915 г. [4, с. 158]. В первую очередь было заявлено о депортации военнообязанных мужчин. Но на практике имели место случаи выселения независимо от возраста и физического состояния. Как показали архивные документы, дискриминации подвергались и те иностранцы, которые десятилетиями жили в России, вступали в брак с российскими подданными, не имели связей с границей.

Источники и литература

1. Лор, Э. Русский национализм и Российская империя: Кампания против «вражеских подданных» в годы Первой мировой войны; перевод с английского В. Макарова. М., 2012. 304 с.
2. Национальный исторический архив Беларуси (далее – НИАБ). Ф. 295. Оп. 1. Д. 7282. Списки иностранных подданных проживающих по Минской губернии (1902–1903 гг.).
3. НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 8627. Высылка иностранных подданных из Слуцкого уезда Минской губернии.
4. Рындин, С.Н. Мероприятия гражданских властей белорусских губерний по выселению иностранных подданных в 1914–1915 гг. // Архіварыус: Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў. Вып. 11 / рэд.: Ю.М. Бохан [і інш.]. Мінск, 2013. С. 150–159.
5. Рындин, С.Н. Политика российского правительства в отношении иностранных подданных на территории Беларуси накануне и в годы Первой мировой войны // Веснік Бел. дзярж. ун-та. Сер. 3. Гісторыя. 2013. № 1. С. 13–16.

ХРОНІКА І ІНФАРМАЦЫЯ

Міжнародны валанцёрскі экалагічны летнік “Спадчына Радзівілаў”

У 2013 і 2014 гг. Нацыянальным гісторыка-культурным музеем-запаведнікам “Нясвіж”, сумесна з “Беларускай асацыяцыяй клубаў ЮНЕСКА” былі праведзены два Міжнародныя валанцёрскія экалагічныя летнікі. Мэтай гэтых праектаў стала добраўпарадкаванне нясвіжскіх паркаў і выхаванне моладзі ў духу адказнасці за навакольнае асяроддзе.

Штогод у рабоце летнікаў прымалі ўдзел 16 добраахвотнікаў – людзі розных нацыянальнасцей, прадстаўнікі розных, часам непадобных паміж сабой, культур. Для пашырэння міжкультурных кантактаў з адной краіны запрашаліся максімум два чалавекі. За два гады ў рабоце летніка прыняла ўдзел моладзь з Беларусі, Расіі, Украіны, Малдовы, Фінляндыі, Нідэрландаў, Сербіі, Арменіі, Узбекістана і Кітая. Пяць дзён на тыдзень, па 4-5 гадзін, разам са спецыялістамі “Нясвіжскага зеленбуда” і “Клецкага лягаса” маладыя людзі былі занятыя працай у нясвіжскіх парках. Яны збіралі смецце, высакавалі хмызняк, займаліся стварэннем архітэктурных і скульптурных кампазіцый, пракладваннем паркавых сцежак, пасадкай маладых дрэў. Валанцёрамі таксама былі падрыхтаваны і развешаны ў парках шылды з дасціпнымі вершамі, якія нагадваюць турыстам аб неабходнасці прыбіраць за сабой смецце: “Парку нравіцца быць чыстым – будь парадочным турыстам”, “Мусор собрала волонтеров семья – всем уваженье от муравья”.

Другая палова дня была цалкам аддадзена культурным і адукацыйным праграмам, трэнінгам і камандным гульням. Арганізатары прадугледзелі правядзенне адмысловых Дзён культуры краін-удзельніц, калі кожны валанцёр мог прадставіць сваю краіну, яе адметнасці і традыцыі. Супрацоўнікі музея-запаведніка правялі для ўдзельнікаў летніка экскурсіі па радзівілаўскім палацы, гарадской ратушы, фарным касцёле. Аддзел ідэалагічнай работы, культуры і па справах моладзі Нясвіжскага райвыканкама прапанаваў маладым людзям наведаць майстар-клас па

камп'ютарным дызайне і пэйп-арце, прыняць удзел у рабоце вакальнага і танцавальнага гурткоў.

Вынікам двух Міжнародных валанцёрскіх экалагічных летнікаў стала знаёмства айчынных валанцёраў і іх замежных калег з Нясвіжам і радзівілаўскай спадчынай. Для іншаземцаў Беларусь адкрылася як самабытная краіна з багатай гісторыяй і культурай. Спадзяёмся, што ў далейшым геаграфія ўдзельнікаў валанцёрскіх летнікаў будзе пашырацца, а прэстыж нашай краіны сярод іх – расці.

В.І. Мазалеўскі

Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя “Прыватнаўласніцкія гарады ВКЛ: лёс праз стагоддзі”

ДУ “НГКМЗ “Нясвіж” становіцца не толькі папулярным турыстычным комплексам, але і адным з навуковых цэнтраў. Сама арганізацыя і развіццё музея-запаведніка патрабуе актывізацыі даследаванняў у самых розных абласцях: ад традыцыйнай гісторыі да тэорыі горадабудаўніцтва. Менавіта таму Нясвіж становіцца месцам правядзення навукова-практычных канферэнцый.

Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя “Прыватнаўласніцкія гарады Вялікага Княства Літоўскага: лёс праз стагоддзі” адбылася 23-24 красавіка 2014 г. Яе правядзенне выклікалі актуальныя пытанні, што паўсталі перад беларускай навукай і музейнай супольнасцю. Заклапочанасць выклікае супярэчлівае і незбалансаванае стаўленне да аховы гарадскога асяроддзя старадаўняга Нясвіжа: у той час, як асноўным гістарычным помнікам горада нададзена з боку дзяржавы неабходная ўвага, сам гарадскі ландшафт яшчэ патрабуе асаблівага вывучэння і клопату. З гэтай праблемай пераклікаецца і адна з надзённых задач музея-запаведніка: абнаўленне экспазіцыі Нясвіжскай ратушы, прывядзенне яе ў адпаведнасць з сучаснымі музейнымі падыходамі і адлюстраванне важных старонак з мінулага горада. Вырашэнне гэтых задач немагчыма без сур'ёзных даследаванняў і апоры на навуковыя напрацоўкі.

Канферэнцыя сабрала разам спецыялістаў з Беларусі, Польшчы, Літвы, Украіны. Тут былі прадстаўлены гісторыкі, даследчыкі спецыаль-

ных гістарычных дысцыплін, музейзнаўцы, адмыслоўцы ў галіне аховы гістарычнай спадчыны. Большасць дакладаў былі непасрэдна звязаныя з Нясвіжам, але выклікаў цікавасць і досвед вывучэння гісторыі іншых прыватнаўласніцкіх гарадоў і мястэчак Рэчы Паспалітай, што прагучала ў выступак Гжэгажа Курпэты (Польшча), Ігара Сёмачка (Украіна), Тацяны Недварэнэ (Літва), Германа Брэгера (Беларусь). Нясвіжская тэматыка была прадстаўлена вельмі шырока. Цэлая секцыя “Прыватнаўласніцкі Нясвіж: права, улада, людзі” была прысвечана розным аспектам гарадскога жыцця: самакіраванне, судовая дзейнасць, пытанні абароны горада. Не апынуўся па-за ўвагай і Нясвіжскі палац з яго гаспадарамі. Хоць неўзабаве пасля падзеяў Рэчы Паспалітай Нясвіж перастае фармальна належаць Радзівілам, аднак князі яшчэ доўга ўплывалі на яго жыццё і развіццё. Таму асобную секцыю склалі даклады, што разглядалі Нясвіж у падзеях XX стагоддзя.

Паколькі арганізатары ставілі перад сабою і практычныя задачы: абмен досведам у сферы аховы і музейфікацыі гарадской прасторы, то вялікую цікавасць выклікалі паведамленні практыкаў: Ганны Чухманавай з ДУ “Гісторыка-культурны музей-запаведнік “Заслаўе” і старшыні Рэспубліканскага савета Беларускага добраахвотнага таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры Антона Астаповіча.

Удзельнікам канферэнцыі была прадстаўлена канцэпцыя абнаўлення экспазіцыі Нясвіжскай ратушы, адбылося плённае і рознабаковае абмеркаванне, парады спецыялістаў былі прыняты да ведама супрацоўнікамі НГКМЗ “Нясвіж”.

Матэрыялы канферэнцыі выдадзены асобным зборнікам.

В.А. Быль

Круглы стол “Архіў Радзівілаў”

24 красавіка 2014 г. Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж” прымаў гасцей-навукоўцаў з вядучых архіўных устаноў краіны. У гэты дзень у канферэнц-зале палацавага комплексу адбыўся круглы стол “Архіў Нясвіжскай ардынацыі князёў Радзівілаў: праблемы апрацоўкі і выкарыстання”. Няма сэнсу казаць, наколькі гэта тэма актуальная для Нясвіжа. Вывучэнне спадчыны Радзівілаў, навуковая

дзеясць супрацоўнікаў музея-запаведніка, распрацоўка новых цікавых турыстычных маршрутаў і музейных экспазіцый наўрад ці магчымы без карпатлівай працы з дакументамі.

У свой час архіўныя зборы Радзівілаў былі багацейшымі ў Вялікім Княстве Літоўскім. Ужо з сяр. XVI ст., з часоў Мікалая Радзівіла Чорнага у Нясвіж накіроўваліся копіі ўсіх дакументаў Метрыкі ВКЛ. Пазней у Нясвіжскім архіве захоўваліся прыватныя дакументы князеў, ліставанне першых асобаў Еўропы, шматлікія інвентары і вопісы маёнткаў і безліч іншых крыніц па нашай гісторыі. На жаль, радзівілаўскія зборы напаткаў незайдросны лёс. У выніку шматлікіх войнаў і бурлівых падзей мінулага стагоддзя яны былі раскіданы па розных дзяржаўных і прыватных калекцыях. Значная частка дакументаў трапіла за мяжу і іх вяртанне ў Беларусь наўрад ці магчыма. Але гэта ніяк не азначае, што згаданыя крыніцы нельга ўвесці ў навуковы абарот.

Пра асноўныя накірункі працы па выяўленні, апрацоўцы і выкарыстанні радзівілаўскіх дакументаў ішла зацікаўленая размова падчас круглага стала. З прывітальным словам да яго ўдзельнікаў звярнуўся дырэктар музея-запаведніка С.М. Клімаў. Ён падкрэсліў запатрабаванасць архіва ў навуковым асяроддзі, як базы для далейшых даследванняў. Загадчык аддзела крыніцазнаўства і археаграфіі Інстытута гісторыі Нацыянальнай Акадэміі навук А.Б. Доўнар прапанаваў зірнуць на радзівілаўскія зборы не толькі як на крыніцу ведаў па гісторыі магнацкай фаміліі, але і як на месца захоўвання ўнікальных дакументаў XVI – XVIII стст. аб становішчы людзей простага стану. Навуковец прывёў шэраг цікавых фактаў, якія дазваляюць лепш зразумець паўсядзённае жыццё шараговага чалавека той пары. Дацэнт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта В.В. Гарбачова распавяла пра штатны склад “Радзівілаўскай масы” – людзей, адказных за захаванне і апрацоўку архіва ў 20-я гг. XIX ст., правёўшыя некаторыя паралелі з сучаснасцю. У дыскусіі накіравана на метады навукова-тэхнічнай апрацоўкі архіва прынялі ўдзел вядучы палеограф Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі Г.М. Брэгер, намеснік дырэктара па навуковай рабоце Беларускага навукова-даследчага інстытута дакументазнаўства, архіўнай справы і справаводства С.У. Жумар, старшыня Рэспубліканскага савета Беларускага добраахвотнага таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры А.У. Астаповіч, супрацоўнікі музея-запаведніка. Доктар мастацтвазнаўства, вядомая даследчыца гісторыі і

культуры радзівілаўскага Нясвіжа В.Д. Бажэнава звярнула ўвагу прысутных на тое, што архіў павінен аднаўляцца як цэльны інфарматыўны комплекс, што немагчыма без удзелу усіх зацікаўленых гісторыкаў не толькі Беларусі, але і замежных краін. Вельмі важным, на думку ўдзельнікаў, з'яўляецца стварэнне навукова-даведачнага апарата, які дазволіць лепш арыентавацца сярод першакрыніц.

Намеснік дырэктара па навуковай дзейнасці ДУ НГКМЗ “Нясвіж” З.Л. Яцкевіч паведаміў, што ў музеі-запаведніку ўжо створаны электронны архіў дакументаў па гісторыі роду Радзівілаў і Нясвіжа, які рэгулярна папаўняецца. Падсумоўваючы вынікі работы, мэдэратар круглага стала З.Л. Яцкевіч выказаў падзяку яго ўдзельнікам, адзначыўшы, што агучаныя прапановы трэба імкнуцца як мага хутчэй увасобіць у жыццё.

А.У. Блінец

Міжнародны навукова-практычны семінар “Адраджэнне садова-паркавых традыцый”

17–18 чэрвеня 2014 г. у ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж” прайшоў міжнародны навукова-практычны семінар “Адраджэнне садова-паркавых традыцый”. Неабходнасць у правядзенні такога мерапрыемства відавочная, асабліва калі ўлічыць, што галоўныя турыстычныя аб’екты нашай краіны – Нясвіжскі і Мірскі палацава-замкавыя комплексы – размешчаны ў атачэнні старадаўніх паркаў. Пра адраджэнне гэтых ландшафтаў, пра тое, як з максімальнай эфектыўнасцю ўключыць іх у турыстычныя маршруты, пра традыцыі садова-паркавага мастацтва айчынных сядзібаў ішла гаворка падчас семінара.

У гэтым мерапрыемстве прынялі ўдзел як супрацоўнікі музея-запаведніка, так і спецыялісты з Беларусі і замежжа: гісторыкі, дызайнеры, музеязнаўцы, даследчыкі беларускай сядзібы. У якасці ганаровых гасцей семінар наведалі прадстаўнікі роду Радзівілаў, якія цяпер пражываюць у Італіі: унучка апошняга ўладальніка Нясвіжа Леона Радзівіла Марыя Дзіяна Радзівіл з мужам і сынам. Госці былі ўражаны атмасферай фамільнага палаца, з цікавасцю знаёміліся з экспазіцыяй замкавага комплекса і ратушы. Іх прыемна здзівіла веданне англійскай мовы экскурсаводамі і супрацоўнікамі музея-запаведніка.

За два дні работы было заслухана і абмеркавана дзесяць паведамленняў. Асабліваю цікавасць прысутных выклікалі выступленні Міры Дасталавай (Чэшская Рэспубліка) – інструктара па кветкаводстве і дэкаратыўным садаводстве, суддзі міжнароднага класа па ацэнцы гатункаў руж, якая падзялілася вопытам стварэння кветнікаў і садова-паркавых кампазіцый. Прафесар, доктар біялагічных навук БДПУ імя Максіма Танка Анатоль Тарасавіч Федарук распавёў пра кампазіцыйныя і стылёвыя асаблівасці нясвіжскіх паркаў. Айчынныя дызайнеры Елізавета Кручкоўская і Алена Лапіцкая прааналізавалі еўрапейскія тэндэнцыі ў галіне захавання і выкарыстання гістарычных садоў і паркаў. Ландшафтны архітэктар Наталля Манаенкава расказала, як на працягу стагоддзяў мянялася традыцыйнае ўладкаванне беларускіх сядзібаў. Старшыня Рэспубліканскага савета Беларускага добраахвотнага таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры Антон Астаповіч звярнуў увагу на тое, як сродкамі ландшафтнага дызайну можна абазначыць помнікі мінуўшчыны. Малодшы навуковы супрацоўнік ДУ “НГКМЗ “Нясвіж” Уладзімір Караленак падрыхтаваў грунтоўны даклад аб гісторыі радзівілаўскай рэзідэнцыі Альба ў XIX–XX стст. Акрамя таго адбыліся экскурсіі па нясвіжскіх парках і паездка ў Альбу.

А. У. Блінец

Семінар Via Regia

7-8 верасня 2014 г. у Нясвіжскім замку адбыўся міжнародны семінар Via Regia. Значную ролю ў арганізацыі семінара адыгралі калегі з Музея “Замкавы комплекс “Мір”. Польскі бок рэпрэзентавалі Гжэгаж Заянчкоўскі, Наталля Кертчак і Кінга Блашке. Галоўным мэсіджам семінара стала неабходнасць працягу культурнага шляху каралеўскай дарогі на тэрыторыі Беларусі. Гэты шлях можа стаць турыстычным маршрутам па беларускіх барочных храмах. На семінары была прадстаўлена брашура “Беларускі шлях барока: паўночна-ўсходняя Беларусь на Via Regia”.

Падчас яго беларускія і польскія гісторыкі і мастацтвазнаўцы абмеркавалі брашуру, пагадзіліся, што выданні такой навукова-папулярнай серыі будуць цікавы шырокаму колу чытачоў. Барочная спадчына Беларусі – гэта скарб, які нам дастаўся ад продкаў. Яго шлях пачаўся ў Нясвіжы

з пабудовы тут у 1593 г. першага барочнага касцёла на Беларусі і зга-сае на памежжы Беларусі і Смаленскай вобласці, дзе храмы ў стылі барока будавалі яшчэ ў першай палове XIX ст. Каля трох стагоддзяў гэты архітэктурны стыль быў распаўсюджаным на тэрыторыі Беларусі. У стылі барока былі пабудаваны перліны беларускай архітэктуры: касцёл у Глыбокім, Будславе, адбудаваны Сафійскі сабор у Полацку.

Новы імпульс барока атрымала на ўсходнебеларускіх землях. З дакладам “Помнікі барока на Беларусі: ад касцёла Богага Цела ў Нясвіжы да Магілёўскай школы дойлідства” выступіў намеснік дырэктара па навуковай рабоце Нацыянальнага гісторыка-культурнага музея-запаведніка “Нясвіж” З.Л. Яцкевіч.

XVII стагоддзе зрабіла Магілёў барочным горадам. На жаль, не ўсе з пабудаваных касцёлаў і цэркваў дайшлі да нашых часоў, але гасцей Магілёва дагэтуль уражваюць фрэскі касцёла святога Станіслава і фрэскавыя роспісы царквы Мікалаеўскага кляштара.

Пытанне захавання шэдэўраў Віленскага барока стаіць асабліва востра для ўсходнебеларускіх земляў, і праект Via Regia прыцягвае супрацоўнікаў рэгіянальных музеяў і навуковых устаноў Беларусі да яго вырашэння. Дзеля захавання беларускай барочнай спадчыны неабходна распрацоўка лакальных і агульнаеўрапейскіх турыстычных маршрутаў.

Турыстычная дзейнасць можа даць сродкі на адбудову і захаванне ў належаўшым стане помнікаў архітэктуры. Яскравым прыкладам з’яўляецца першы барочны касцёл у Беларусі – касцёл Богага Цела ў Нясвіжы. Дзякуючы статусу помніка Юнэска, ён прыцягальны для турыстаў і кожны год яго роспісамі любяць некалькі сотняў тысяч чалавек. Выключэннем не сталі і нашы польскія калегі, уражаныя захаванасцю ў касцёле 52 фрэсак XVIII стагоддзя. Аб неабходнасці выкарыстоўвання новых тэхналогій для папулярызацыі турыстычных маршрутаў распавядаў Гжэгаж Заянчкоўскі. Прыклады выкарыстання 3D мадэлявання ў музейнай дзейнасці зацікавілі ўдзельнікаў семінара. Такім чынам, дзякуючы новым тэхналогіям, можна вырашыць праблему папулярызацыі малой радзімы ў глабальным сусвеце і прыцягнуць увагу турыстаў. З напрацоўкамі фарміравання турыстычнага маршрута “Перліны сакральнай архітэктуры” падзяліўся Андрэй Янушкевіч.

Агульнай мэтай праекта з’яўляецца супрацоўніцтва польскіх і беларускіх музейных і навуковых устаноў для прасоўвання і захавання культур-

най спадчыны шляхам выкарыстання аб'ядноўваючай ролі Еўрапейскага культурнага маршрута Via Regia.

У.У. Караленак

Круглы стол “Першая сусветная вайна. Нясвіжчына. Радзівілы”

3 кастрычніка 2014 г. у ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж” прайшоў круглы стол “Першая сусветная вайна. Нясвіжчына. Радзівілы”, у рабоце якога прынялі ўдзел даследчыкі-архівісты Беларусі і Расіі, супрацоўнікі музея-запаведніка. У якасці гасцей прысутнічалі сябры ваенна-гістарычнага клуба “Рубеж”, якія займаюцца вывучэннем і рэканструкцыяй падзей Першай сусветнай.

Круглы стол распачаў цыкл мерапрыемстваў, прысвечаных 100-годдзю ад пачатку Вялікай еўрапейскай вайны. У гэты ж дзень у нясвіжскім палацы адкрылася выстава “Вялікая і забытая”, на якой прадстаўлены элементы рыштунку, узбраенне, фотаздымкі, дакументы часоў Першай сусветнай. На чарзе правядзенне навукова-практычнай канферэнцыі школьнікаў і студэнтаў, музейныя заняткі і лекцыі і, канешне ж, экскурсіі.

Намеснік па навуковай рабоце дырэктара ДУ “НГКМЗ “Нясвіж” З.Л. Яцкевіч, выступаючы з прывітальным словам да ўдзельнікаў круглага стала, падкрэсліў важнасць вывучэння падзей стогадовай даўніны, якія непасрэдна закранулі Беларусь.

Галоўны архівіст Расійскага дзяржаўнага ваенна-гістарычнага архіва І.С. Карпееў, сумесна з З.Л. Яцкевічам, падрыхтаваў агляд “Архіўныя крыніцы па гісторыі Нясвіжчыны ў гады Першай сусветнай вайны ў фондах РДВГА і НГАБ”. Быў агучаны шэраг дакументаў, якія датычацца малавядомых старонак гісторыі: паслужны фармуляр афіцэра кавалерыі князя Станіслава Радзівіла; вытрымкі з “Журнала баявых дзеянняў” 4-га грэнадзёрскага Нясвіжскага палка, які ваяваў недалёка ад аднайменнага горада; загады аб арганізацыі супрацьпаветранай абароны Нясвіжа і чыгуначных станцый у 1916 г.

Малодшы навуковы супрацоўнік музея-запаведніка А.У. Блінец у сваім выступленні распавёў аб жыцці Нясвіжчыны ў 1915–1918 гг. Астатнія паведамленні таксама былі прысвечаны гораду і яго ваколіцам. Трэба адзначыць, што яны ґрунтаваліся на раней невядомых архіўных крыніцах

і выклікалі вялікую цікавасць у прысутных. Так, галоўны архівіст НГАБ Ю.М. Снапоўскі распавёў пра дабрачыннасць у Нясвіжскай ардынацыі у гады вайны. Вядучы навуковы супрацоўнік НГАБ М.А. Крывіцкі падрабязна расказаў пра наступствы нямецкіх авіяналётаў у Слуцкім павеце. Сур'ёзную і малавывучаную тэму закрануў вядучы навуковы супрацоўнік НГАБ С.М. Рындын. Дзякуючы прыведзеным у яго дакладзе статыстычным звесткам і разбору канкрэтных спраў германскіх і аўстра-венгерскіх падданных, дэпартаваных з Нясвіжа, паўстала карціна няпростых лёсаў людзей, якія ўсё жыццё пражылі ў Беларусі, але не пазбеглі высылкі, як нядобрадзейныя элементы. Напрыканцы быў зачытаны даклад старшага навуковага супрацоўніка БелНДІДАС С.С. Рудовіча, у якім распавядалася пра пагром, учынены ў Міры салдатамі рускай арміі ў 1917 г. і яго наступствы.

Кожнае паведамленне суправаджалася абменам меркаваннямі, пытаннямі да дакладчыкаў. Па выніках работы была зроблена выснова, што мерапрыемства дазволіла часткова ліквідаваць некаторыя “белыя плямы” ў вывучэнні падзей стогадовай даўніны, аднак, каб Першая сусветная вайна для нас перастала быць “забытай”, даследчыкам – архівістам, гісторыкам, краязнаўцам – яшчэ трэба нямала працаваць.

А.У. Блінец

Міжнародны навукова-практычны семінар краін СНД і Балты “Інтэграцыйны падыход да кіравання аб’ектамі Сусветнай спадчыны”

Міжнародны навукова-практычны семінар краін СНД і Балты “Інтэграцыйны падыход да кіравання аб’ектамі Сусветнай спадчыны” быў праведзены 29–31 кастрычніка 2014 г. фондам “Культурная спадчына і сучаснасць” (Беларусь) сумесна з Міністэрствам культуры Рэспублікі Беларусь, Нацыянальнай камісіяй Рэспублікі Беларусь па справах ЮНЕСКА пры падтрымцы бюро ЮНЕСКА ў Маскве, ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж”. У семінары ўдзельнічалі эксперты з Азербайджана, Арменіі, Беларусі, Малдовы, Расійскай Федэрацыі, Украіны і краін Балты.

Мерапрыемства адбылося пры актыўным удзеле беларускага аб’екта Сусветнай спадчыны: архітэктурна-культурнага комплексу «Рэзідэнцыя

Радзівілаў у Нясвіжы», дзе ў Тэатральнай зале палаца адбыліся пасяджэнні двух сесій: “Планы па кіраванні аб’ектамі спадчыны і іх эфектыўнасць. Канцэпцыі, падыходы, праблемы” і “Лепшыя практыкі па кіраванні аб’ектамі сусветнай спадчыны”.

Міжнародны навукова-практычны семінар быў праведзены ў адпаведнасці са стратэгічнымі мэтамі ЮНЕСКА па ахове і захаванні прыроднай і культурнай спадчыны праз імплементацыю канвенцый 1972 і 2003 гг., згодна з асноўнымі палажэннямі рэзалюцыі Генеральнай асамблеі ААН ад 20.12.2013 г. “Культура і ўстойлівае развіццё”, іншымі асноватворнымі дакументамі ЮНЕСКА і ААН. Праект заснаваны на разуменні спадчыны як галоўнага вектара пастаяннага развіцця, які прыцягвае ў сваю сферу розныя пласты грамадства праз устойлівы турызм, адукацыйны дыялог і сумесную дзейнасць.

Семінар быў накіраваны на вырашэнне практычных пытанняў развіцця патэнцыялу эфектыўнага кіравання аб’ектамі Сусветнай спадчыны на аснове сучасных тэндэнцый і лепшых практык шляхам укаранення інтэграцыйнага падыходу і пашырэння ўзаемадзеяння з мясцовымі супольнасцямі, спрыяння развіццю ўстойлівага турызму і пашырэнню адукацыйных і маладзёжных ініцыятыў з улікам эфектыўнай імплементацыі канвенцый ЮНЕСКА ў сферы культуры.

Задача семінара была ў тым, каб стварыць перспектыўную платформу для рэгулярнага супрацоўніцтва ўнутры экспертнай супольнасці краін СНД, якое мела б агульныя сацыяльна-эканамічныя і палітычныя ўмовы, дзе няма моўнага бар’ера, што вельмі важна, і дзе ўжо існуюць наладжаныя сувязі на глабальным узроўні. Не менш важнай з’яўляецца дзейнасць па пашырэнні дадзенага супрацоўніцтва не толькі ўнутры СНД, але і ў еўрапейскім і больш шырокім міжнародным кантэксце. Дзейнасць семінара была прысвечана сучаснаму інтэграцыйнаму падыходу ў кіраванні аб’ектамі Сусветнай спадчыны, які паспяхова праявіў сябе ва многіх краінах свету, але не атрымаў належнага асэнсавання і ўкаранення ў краінах СНД.

У працэсе правядзення семінара разглядаліся наступныя аспекты:

- захаванне спадчыны як вызначальны фактар устойлівага развіцця;
- новая парадыгма інтэрпрэтацыі зон аховы аб’ектаў спадчыны ў кантэксце інтэграцыйнага падыходу;

• эфектыўнасць кіравання аб'ектамі Сусветнай спадчыны. Вынікі і вывады другога цыкла Перыядычнай справаздачы аб імплементацыі Канвенцыі 1972 г. для краін Еўропы і Паўночнай Амерыкі;

• вызначэнне, ацэнка і ўдасканаленне сістэмы кіравання спадчынай з улікам інтэграцыйнага падыходу;

• ключавыя аспекты маніторынгу аб'ектаў спадчыны;

• кіраванне спадчынай: як зрабіць усіх удзельнікаў бачнымі і актыўнымі;

• роля моладзі і мясцовых супольнасцей у захаванні і выкарыстанні аб'ектаў спадчыны;

• устойлівы турызм: новыя ролі аб'ектаў спадчыны.

Найбольш важным і цікавым вынікам для ўдзельнікаў і гасцей семінара было азнаямленне з метадыкай складання планаў кіравання аб'ектамі сусветнай спадчыны, практыкі і лепшыя прыклады ў гэтым накірунку.

Л.У. Івахніна

II Навуковыя чытанні памяці прафесара В. Рабцэвіча

Імя Валянціна Навумавіча Рабцэвіча (1934–2008) добра вядома не толькі айчынным нумізматам, але і далёка за межамі нашай краіны. Менавіта ён у свой час унёс найбольшы ўклад у вывучэнне грашовага абарачэння на тэрыторыі Беларусі. На аснове ягонаў уласнай калекцыі ў Беларускім дзяржаўным універсітэце быў створаны нумізматычны кабінет, які дзейнічае і сёння. Навукова-папулярная кніга В. Рабцэвіча «О чём рассказывают монеты» доўгі час была найбольш даступнай і надзейнай крыніцай звестак для ўсіх, хто далучаўся да збірання манет. У памяць аб таленавітым выкладчыку, навукоўцу, скарбашукальніку, у добрым сэнсе гэтага слова, на гістарычным факультэце БДУ сёлета былі арганізаваны II Навуковыя чытанні, на якія прыехала звыш 50 даследчыкаў з Беларусі, Расіі, Украіны, Латвіі і Літвы. Сярод іх не толькі выкладчыкі ВНУ, навукоўцы і супрацоўнікі музеяў, але і калекцыянеры-нумізматы.

26–27 лістапада чытанні праходзілі непасрэдна ў Беларускім дзяржаўным універсітэце ў Мінску, а 28 лістапада іх удзельнікаў прынялі ў ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж”. Даследчыкі музейнай справы ведаюць, што менавіта ў Нясвіжскім палацы князёў

Радзівілаў у XVI ст. пачала фарміравацца адна з першых у Беларусі калекцый манет і медалёў. З цягам часу яна стала яшчэ і найбуйнейшай. Сёння супрацоўнікі музея-запаведніка працягваюць традыцыі збіральніцтва і вывучэння помнікаў нумізматыкі і фалерыстыкі. Натуральна, нясвіжскія музейшчыкі зацікаўлены ў тым, каб больш ведаць пра гісторыю грашовага абарачэння, абменьвацца карыснай інфармацыяй і новымі звесткамі. Таму сёлета дырэктар музея-запаведніка Сяргей Міхайлавіч Клімаў, яго намеснік па навуковай частцы Зміцер Лявонцэвіч Яцкевіч і галоўны захавальнік фондаў Марына Анатолеўна Вайтовіч увайшлі ў склад арганізацыйнага камітэта па падрыхтоўцы і правядзенні чытанняў, а пасяджэнне адной з секцый адбылося ў Тэатральнай зале радзівілаўскага палаца.

Для візіта ў Нясвіж была і яшчэ адна нагода. Якраз напярэдадні II Навуковых чытанняў убачыў свет “Каталог радзівілаўскіх медалёў са збораў Нацыянальнага гісторыка-культурнага музея-запаведніка “Нясвіж”, падрыхтаваны малодшым навуковым супрацоўнікам фондавага аддзела Ганнай Быль. Прэзентацыя выдання адбылася перад пачаткам работы секцыі, а ўсе ўдзельнікі чытанняў атрымалі яго ў падарунак. Ганна Быль распавяла пра працу над каталогам, лёс радзівілаўскіх збораў, адказала на пытанні прысутных. Тут жа прагучалі і першыя ацэнкі выдання. Спецыялісты адзначылі яго ўзровень, актуальнасць і выказалі спадзяванне, што каталог стане першай прыступкай у вывучэнні калекцыйнай спадчыны радзівілаўскага дому. У прыватнасці, прагучалі пажаданні зрабіць нешта падобнае датычна манет.

У сваю чаргу падарунак ад прысутных атрымаў і музей-запаведнік. Сябра праўлення Беларускага нумізматычнага таварыства Ілля Шталенкоў уручыў дырэктару зборнік “Radziwiłłowie” – машынапіс невядомага аўтара сярэдзіны XX ст., у якім сабраны звесткі пра прадстаўнікоў роду ад легендарных часоў да канца XVIII ст. С.М. Клімаў падзякаваў дарыцелю і запэўніў яго, што “кніга” будзе старанна вывучана навуковымі супрацоўнікамі.

На самім жа пасяджэнні быў агучаны шэраг дакладаў прысвечаных нумізматычным і фалерыстычным помнікам у зборах Дзяржаўнага гістарычнага музея ў Маскве і Віцебскага абласнога краязнаўчага музея. На заканчэнне ўдзельнікі падзякавалі гаспадарам за высокі ўзровень арганізацыйнага мерапрыемства і за цікавую экскурсію па экспазіцыі палацавага ансамбля.

Можна спадзявацца, што ў далейшым у Нясвіжы яшчэ неаднойчы збяруцца калекцыянеры, і кожная такая сустрэча будзе праходзіць з узаемнай карысцю.

А. У. Блінец

Культурна-адукацыйная работа з мэтавай аўдыторыяй ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж”

Адной з асноўных задач музея з’яўляецца папулярызацыя гісторыі і культуры, садзейнічанне актыўнаму вывучэнню і фарміраванню ў падрастаючага пакалення паважлівага стаўлення да спадчыны. З гэтай мэтай старшым навуковым супрацоўнікам В.І. Мазалеўскім быў распрацаваны і праведзены шэраг праектаў па розных гісторыка-культурных тэмах, якія накіраваны на развіццё даследчай і творчай актыўнасці наведвальнікаў музея – у першую чаргу школьнікаў і студэнтаў.

Падчас рэалізацыі культурна-адукацыйных праектаў вызначыліся наступныя напрамкі дзейнасці: музейныя лекцыі і заняткі, тэатральныя, клубныя і гуртковыя праекты, работа з адоранай моладдзю і творчыя конкурсы. Аднак на гэтым нельга спыняцца. У далейшым магчыма як трансфармацыя ўжо існуючых напрамкаў работы, так і фарміраванне новых.

На цяперашні момант выпрацаваны наступныя асноўныя прынцыпы дзейнасці:

1. Узаемасувязь паміж гісторыяй тэрыторыі, на якой ажыццяўляюцца праекты, з іх тэматыкай. Уся тэрыторыя музея-запаведніка ўключае не толькі музейную прастору з традыцыйнымі фондавымі калекцыямі, экспазіцыямі і выставамі, але і прыродныя ландшафты, на якіх размешчаны аб’екты гісторыка-культурнай спадчыны. На сваіх мерапрыемствах я імкнуся найбольш глыбока раскрыць для наведвальнікаў гэты кантэкст.

2. Баланс паміж інфарматыўным і творчым складнікамі праекта, які рэалізуецца.

3. Падыход да наведвальнікаў як да раўнапраўных удзельнікаў дыялога (творчага працэсу).

4. Пабудова партнёрскіх адносін з наведвальнікамі. Многія навучальныя ўстановы, творчыя калектывы і сямейныя групы сталі пастаяннымі ўдзельнікамі праектаў.

Праекты, якія ажыццяўляюцца ў музеі-запаведніку, наведваюць розныя катэгорыі насельніцтва, таму кожны напрамак дзейнасці разлічаны на пэўныя мэтавыя аўдыторыі: музейныя лекцыі арыентаваны на школьнікаў, студэнтаў і сямейныя групы; тэатральныя – у першую чаргу на дашкольнікаў і малодшых школьнікаў; у рабоце з адоранай моладзю, клубных і гуртковых праектах задзейнічаны вучні старэйшых класаў і студэнты; у творчых конкурсах у большасці выпадкаў прымаюць удзел наведвальнікі рознага ўзросту.

Музейныя лекцыі і заняткі

Музейная лекцыя гэта вуснае сістэматычнае і паслядоўнае выкладанне матэрыялу па якой-небудзь гістарычнай ці культурнай праблеме або тэме. Лекцыя павінна быць цэласнай, сістэматычнай і мець план, які можна паведаміць у пачатку мерапрыемства слухачам. Лекцыя з’яўляецца формай навучання, якой недастаткова для таго, каб засвоіць пэўны аб’ём матэрыялу, таму пажадана рабіць яе разнастайнай пры дапамозе іншых форм навучання, такіх, як: пастаноўка рытарычных пытанняў (якія не патрабуюць адказу); уключэнне элементаў гутаркі; разбіўка аўдыторыі на мікрагрупы для абмеркавання; выкарыстанне раздатчнага матэрыялу (апорных канспектаў або канспектаў лекцый), мультымідыйная прэзентацыя і іншая нагляднасць.

Цыкл лекцый “Радзівілы – некаранаваныя каралі Вялікага Княства Літоўскага”

Цыкл лекцый “Радзівілы – некаранаваныя каралі Вялікага Княства Літоўскага” разлічаны на сямейныя групы, дзяцей сярэдняга і старэйшага школьнага ўзросту, студэнтаў сярэдніх спецыяльных і вышэйшых навучальных устаноў. Цыкл лекцый дае цэласнае ўяўленне і знаёміць як з вядомымі, так і малавядомымі старонкамі жыцця прадстаўнікоў магнацкага роду Радзівілаў.

Цыкл складаецца з дзевяці лекцый:

- “Юры Радзівіл Літоўскі Геркулес. Пераможца татар і крыжакоў”;
- “Ян Радзівіл Барадаты. Сябар караля Аляксандра”;
- “Мікалай Радзівіл Чорны. Атлант кальвінізму”;
- “Барбара Радзівіл. Каханне стагоддзя”;
- “Мікалай Крыштап Радзівіл Сіротка. Падарожнік і пілігрым”;

- “Жыгімонт Караль Радзівіл. Камандор Мальтыйскага ордэна”;
- “Альбрэхт Уладзіслаў Радзівіл. Рыцар без страху і папроку”;
- “Караль Станіслаў Радзівіл. Беларускі Барон Мюхгаўзен”;
- “Дамінік Геранім Радзівіл. Адважны рамантык”.

Пры правядзенні лекцый выкарыстоўваюцца фота- і відэаматэрыялы з калекцыі ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж”.

Цыкл музейных заняткаў “І ажываюць рэчы”

Для дзяцей вельмі важна, што падчас занятку можна дакрануцца да музейнага прадмета сваімі рукамі. А тым больш, калі яны змогуць сваімі ж рукамі стварыць аналагічны таму, які знаходзіцца ў вітрыне і... забраць яго з сабой. ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж” прапануе цікавыя, займальныя музейныя заняткі, распрацаваныя з улікам пастаяннай экспазіцыі. Усе заняткі ўключаюць у сябе элементы гульні і суправаджаюцца мультымедычнымі прэзентацыямі.

Цыкл складаецца з трох музейных заняткаў:

- “Захавальнікі часу” (з гісторыі гадзіннікаў);
- “Застылае імгненне” (з гісторыі фатаграфіі);
- “Падарожжа манеткі” (з гісторыі грошай).

Пры правядзенні музейных заняткаў выкарыстоўваюцца экспанаты, фота- і відэаматэрыялы з калекцыі ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж”.

Клубныя і гуртковыя праекты

Клубныя і гуртковыя праекты па некаторых крытэрыях нагадваюць курсы: іх аб’ядноўваюць узаемасувязь і значная працягласць заняткаў, наведванне іх адной і той жа групай удзельнікаў. Аднак існуюць і прыწყыповыя адрозненні. Па-першае, заняткі ў рамках клубных і гуртковых праектаў праходзяць у прасторы музея і прадугледжваюць агляд архітэктурных помнікаў на гістарычных тэрыторыях, наведванне экспазіцый і выстаў. Па-другое, мэты дадзеных праектаў больш канкрэтныя: не проста пазнаёміць удзельнікаў з той ці іншай дысцыплінай, а спрыяць набыццю даследчых навыкаў, вопыту публічнага выступу і фармаванню беражлівых адносін да гісторыка-культурнай спадчыны.

У цяперашні час мною рэалізуюцца два праекты ў гэтым напрамку: клуб аматараў гісторыі і культуры “Клію” і гурток “Юны экскурсавод”. Асноўным аб’ектам для правядзення заняткаў па ўсіх праектах з’яўляецца сектар па навукавай і экскурсійнай рабоце “Палацавы ансамбаль”, аднак асобныя заняткі могуць праходзіць і на іншых тэрыторыях музея-запаведніка.

Клуб аматараў гісторыі і культуры “Клію”

Праект паспяхова рэалізуецца на працягу некалькі год, спрыяе фарміраванню ў школьнікаў і студэнтаў навыкаў прафесійных гісторыкаў – уменню весці даследчую работу і аналізаваць інфармацыю. Падчас рэгулярных заняткаў члены клуба займаюцца:

- распрацоўкай метадычных матэрыялаў і рэкамендацый па выкладанні гісторыі Беларусі ў школах;
- правядзеннем віктарын, інтэлектуальных гульняў, алімпіяд, конкурсаў, маладзёжных экспедыцый;
- пошукавай і даследчай работай;
- публікацыяй матэрыялаў па гісторыі і культуры Беларусі ў сродках масавай інфармацыі;
- знаёмствам з гістарычным матэрыялам, помнікамі архітэктуры і прадстаўленымі ў экспазіцыях прадметамі з музейных фондаў, затым увесць атрыманы матэрыял абмяркоўваецца, пасля чаго ўдзельнікі праекта выконваюць творчыя заданні.

Менавіта апошняе дазваляе членам клуба адчуць сябе даследчыкамі і дапамагае самастойна распрацаваць навуковы праект.

Разлічаны праект на адзін навучальны год і складаецца з 36 заняткаў сярэдняй працягласцю 1,5 гадзіны.

Сябра клуба Ганна Аўдзей, пасля заканчэння ДУА “Сярэдняя школа № 3 г. Нясвіжа” паступіла ў Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт на спецыяльнасць “гісторыя”.

Гурток “Юны экскурсавод”

Праект праводзіцца штогод вясной. Яго мэта – актывізацыя краязнаўчай і даследчай дзейнасці гурткоўцаў, набыццё імі навыку публічных выступаў. Разлічаны праект на навучэнцаў сярэдніх і старэйшых класаў агульнаадукацыйных устаноў. У аснову заняткаў гуртка пакладзены кан-

На занятках гуртка “Юны экскурсавод”.

трольныя тэксты экскурсій па экспазіцыі сектараў “Ратуша” і “Палацавы ансамбль”.

Школьнікі знаёмяцца з гістарычнай інфармацыяй і атрымліваюць метадычныя рэкамендацыі, неабходныя для самастойнага вядзення экскурсій.

На завяршэнне праекта, 18 мая ў Міжнародны дзень музеяў, яго ўдзельнікі праводзяць экскурсіі па Ратушы і Палацавым ансамблі для арганізаваных і зборных груп наведвальнікаў.

Разлічаны праект на 6 месяцаў і складаецца з 18 заняткаў сярэдняй працягласцю 1,5 гадзіны і індывідуальных кансультацый.

Сустрэчы з цікавымі людзьмі

Падчас пасяджэнняў клуба аматараў гісторыі і культуры “Клію” і работы гуртка “Юны экскурсавод” праводзяцца рэгулярна сустрэчы з вядомымі навукоўцамі, даследчыкамі і грамадскімі дзеячамі. Госці раскажваюць пра сябе, дзяляцца прафесійным вопытам і знаёмяцца са сваёй творчасцю. У атмасферы музея падобныя сустрэчы набываюць асаблівую эстэтычную значнасць і эмацыянальную насычанасць.

Асноўнай пляцоўкай для гэтых мерапрыемстваў з’яўляецца сектар па навукова-экскурсійнай рабоце “Палацавы ансамбль”, аднак перыядычна падобныя сустрэчы праходзяць і на іншых аб’ектах музея-запаведніка.

У нас у гасцях ужо пабывалі доктар гістарычных навук, прафесар Міхаіл Фёдаравіч Гурын, загадчык аддзела захавання і выкарыстання археалагічнай

спадчыны ДНУ “Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі” Андрэй Вячаслававіч Вайцэховіч, начальнік Нясвіжскай раённай інспекцыі прыродных рэсурсаў і аховы навакольнага асяроддзя Юрый Іванавіч Грынкевіч, начальнік аддзела па справах моладзі Нясвіжскага райвыканкама Вольга Аляксандраўна Сільвановіч, першы сакратар раённага камітэта ГА “Беларускі рэспубліканскі саюз моладзі” Ксенія Генадзьеўна Харашылава, намеснік дырэктара па вучэбна-выхаваўчай рабоце УА “Нясвіжскі дзяржаўны каледж імя Якуба Коласа” Таццяна Анатолеўна Цвірка, загадчык рэстаўрацыйнага адзела ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж” Вольга Аляксандраўна Ціхінская, настаўнік гісторыі ДУА “Сярэдняя школа № 1 г. Нясвіжа” Валянціна Станіславаўна Хілько, спецыяліст па арганізацыйным развіцці і анлайн-сэрвісам РГА “Беларуская Асацыяцыя клубаў ЮНЕСКА” Юлія Генадзьеўна Сяргеева, памочнік ляснічага “Клецкі лясгас” Браніслаў Тадэвушавіч Карчэўскі.

Тэатральныя праекты

Важная роля ў духоўным станаўленні асобы належыць тэатральнаму мастацтву, якое, задавальняючы эстэтычныя патрэбы, валодае здольнасцю фарміраваць свядомасць чалавека, пашыраць яго жыццёвы вопыт і ўзбагачаць пачуццёва-эмацыянальную сферу. Тэатральная дзейнасць, арганізаваная на базе сектара “Палацавы ансамбль”, дазваляе вырашаць многія педагагічныя задачы, якія датычацца інтэлектуальнага развіцця і мастацка-эстэтычнага выхавання. Прышоўшы на тэатральную пастаноўку ў музей-запаведнік, дзеці становяцца сведкамі розных падзей, у якіх удзельнічаюць людзі, жывёлы, расліны, што дае ім магчымасць глыбей спазнаць навакольны свет. Адначасова тэатралізаваныя пастаноўкі прывіваюць дзецям устойлівую цікавасць да гісторыі, культуры і літаратуры роднага краю.

Арт-праект “Тэатр ценяў у замку Радзівілаў”

Пачынаючы з 2012 г., кожны панядзелак і аўторак, на працягу лютага – сакавіка – месяцаў, калі назіраецца найменшая інтэнсіўнасць наведвання турыстамі музея-запаведніка, ажыццяўляецца арт-праект “Тэатр ценяў у замку Радзівілаў”. Асабліваць тэатра ценяў у тым, што яго сюжэт раскрываецца пры дапамозе дынамічных кадраў-карцін, спрацацыраваных на экране плоскімі фігуркамі (з кардону, скуру або каляровых плёнак), якімі

артысты кіруюць з дапамогай палачак ці нітак. Лялькі асвятляюцца з адваротнага боку, і на экране з'яўляецца чорна-белая ці каляровая выява.

Першы сезон тэатра ценяў прайшоў на базе сектара па навукова-экскурсійнай рабоце “Ратуша”. Дзецям была паказана аўтарская п’еса Генадзя Аўласенкі “Снегавік і вясна”. Тэатральная пастаноўка прыйшлася даспадобы юным глядачам, якія час ад часу суправаджалі рэплікі герояў дружным смехам. У 2013-2014 гг. арт-праект пачаў работу на базе сектара па навукова-экскурсійнай рабоце “Палацавы ансамбль” з паказам некалькіх пастановак, непадобных паміж сабой структурна і кампазіцыйна. Дзецям былі паказаны аўтарская п’еса Грыгорыя Осцера “Шматкі па закавулачкам” і п’еса-урок, напісаная па матывах казкі Алесі Емельянавай “Лёгкі хлеб”. У пачатку красавіка 2013 г. тэатральны праект упершыню здзейсніў “гастролі”. Па запрашэнні ДУА “Яслі-сад № 4 г. Нясвіжа”, супрацоўнікі музея-запаведніка ажыццявілі чатыры тэатральныя паказы для дзяцей. 10 мая 2013 г. падчас акцыі “Ноч музеяў” у рамках прадстаўлення “Таямніцы Нясвіжскага замка” была паказана гасцям аўтарская п’еса Алеся Дударова “Чорная панна Нясвіжа”. П’еса вельмі спадабалася глядачам, таму яе вырашана было адаптаваць і паказаць маленькім тэатралам у 2014 г.

За першыя тры сезоны ажыццяўлення арт-праекта “Тэатр ценяў у замку Радзівілаў” адбылося 96 паказаў, якія наведала больш чым 3000 чалавек. У будучыні плануецца значна пашырыць рэпертуар тэатра ценяў, што павінна прыцягнуць новых глядачоў.

Работа з адоранай моладзю

Адораныя дзеці валодаюць выдатнымі здольнасцямі, могуць дабівацца высокіх вынікаў у вучобе і навуковай рабоце. Яны маюць шырокае кола інтарэсаў і захапленняў, шмат чытаюць, маюць цікавыя хобі (напрыклад, калекцыянаванне). Па меры сталення дзіцяці яго адоранасць выяўляецца ўсё ярчэй, становіцца ўсё больш відавочнай для бацькоў і педагогаў. Згодна з культурна-адукацыйнай праграмай “Свет музея” ў рабоце з адоранымі дзецьмі выкарыстоўваюцца такія формы работы, як інтэлектуальная гульня, навукова-практычная канферэнцыя і алімпіяда.

Інтэлектуальная гульня “Кубак Старога замка”

З мэтай прадстаўлення найбольш здольным і адораным дзецям аптымальных магчымасцей для рознабаковага развіцця і фарміравання

Каманда "Ветразь" ДУА "Сярэдняя школа № 4 г. Нясвіжа" – пераможца інтэлектуальнай гульні, 19 лютага 2014 г.

інтэлектуальнага патэнцыялу на базе сектара "Палацавы ансамбль" праводзяцца інтэлектуальныя спаборніцтвы "Кубак Старога замка".

Дыяпазон такіх гульняў незвычайна шырокі, але сутнасць іх адна: пры вырашэнні пастаўленых задач адбываецца акт развіцця і творчасці, патрабуюцца асаблівыя якасці розуму, такія, як назіральнасць, уменне супастаўляць і аналізаваць, камбінаваць, знаходзіць сувязі і заканамернасці. Інтэлектуальная гульня вучыць прымаць складаныя, часта нестандартныя рашэнні, дапамагае разабрацца ў задачах калектыву, фарміруе прафесійныя навыкі, хуткасць асабістай і калектывнай рэакцыі.

Традыцыйна, у сярэдзіне лютага, нясвіжскі замак расчыняе свае дзверы перад таленавітай моладдзю рэспублікі. Дарэчы, правілы спаборніцтваў ні разу не мяняліся. Гульня складаецца з трох тураў: інтэлект-буквара, 5х5 і крыжаванкі, па выніках якіх у суме вызначаецца пераможца.

Упершыню эрудыты спаборнічалі на "Кубку Старога замка" у 2012 г. у рамках акцыі "Нясвіж – культурная сталіца Беларусі". Гульня была прымеркавана да выставы "Каралеўскія скарбы: еўрапейскія шэдэўры 1600–1800 гг.", якая праходзіла ў сценах музея-запаведніка. Экспанаты для выставы былі прадастаўлены лонданскім музеем Вікторыі і Альберта, таму тэмай гульні стала Англія.

“Кубак Старога замка 2013” уваходзіў у лік мерапрыемстваў, якія музей-запаведнік праводзіў сумесна з адрэсам адукацыі, спорту і турызму Нясвіжскага райвыканкама. На гэты раз тэмай інтэлектуальных баталій стала Вялікае Княства Літоўскае, а сама гульня прайшла на беларускай мове.

У 2014 г. “Кубак Старога замка” быў праведзены выхаванцамі клуба аматараў гісторыі і культуры “Кліо” з ліку навучэнцаў УА “Нясвіжскі дзяржаўны каледж імя Якуба Коласа”. Тэм гульні, упершыню, было дзве – “Беларусь” і “Першая сусветная вайна”.

Значэнне інтэлектуальнай гульні “Кубак Старога замка” цяжка пераацаніць, таму што яна дапамагае дзецям паслядоўна вырашаць задачу паліпшэння сваіх здольнасцей, павышэння веры ва ўласную кампетэнтнасць і надае аптымізму ў дачыненні да сваіх інтэлектуальных магчымасцей. І сёння ўжо не падлягае сумненню, што такая гульня як сацыяльна-культурны феномен па сіле ўздзеяння з’яўляецца адным з самых магутных сродкаў, якія фарміруюць і ўдасканалююць не толькі разумовае развіццё, але і камунікатыўныя ўменні і навыкі, сацыяльныя, сацыяльна-псіхалагічныя, асабістыя якасці чалавека.

Рэспубліканская навукова-практычная канферэнцыя школьнікаў і студэнтаў “Нясвіж – гістарычная і культурная скарбніца Беларусі”

Адным са спосабаў выхавання моладзі з’яўляецца адукацыя, якая адбываецца ў тым ліку і ў музеі. З мэтай навучыць і “падарыць” веды музей-запаведнікам праводзіцца навукова-практычная канферэнцыя “Нясвіж – гістарычная і культурная скарбніца Беларусі”, у якой прымаюць удзел школьнікі, студэнты і магістранты з усёй рэспублікі.

Навукова-практычная канферэнцыя з’яўляецца не толькі адным з напрамкаў работы з адоранай моладдзю са штогадовым аглядам яе дасягненняў, але і асабліва каштоўным метадам самастойнай навуковай дзейнасці, у якой падрастаючае пакаленне мае магчымасць сябе рэалізаваць.

Мэтай канферэнцыі з’яўляецца стварэнне ўмоў для развіцця ў моладзі крэатыўнасці, самастойнасці мыслення, навыкаў валодання прадметам даследавання, пашырэння кругагляду. Яе ўдзельнікі маюць магчымасць не толькі праявіць сябе, але і даведацца аб нечым новым.

Колькасць удзельнікаў навукова-практычнай канферэнцыі “Нясвіж – гістарычная і культурная скарбніца Беларусі” з году ў год складае не менш дваццаці чалавек, а колькасць секцый – не менш трох.

Пасяджэнне навукова-практычнай канферэнцыі.

На канферэнцыі за тры гады яе існавання са сваімі работамі выступіла вялікая колькасць “малых даследчыкаў”. Сярод іх – Кацярына Будчан “Сучаснае прачытанне літаратурнай класікі Заслужаным аматарскім калектывам Рэспублікі Беларусь тэатрам імя Уршулі Радзівіл”, Яўгенія Гірко “Вытокі педагагічнай адукацыі ў Нясвіжы: з гісторыі Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі”, Кацярына Гладкая “Нясвіжскі кляштар бенедыктынак як унікальны помнік беларускай архітэктуры”, Наталля Гурынчук “Мастацкая прастора палацава-замкавага комплексу горада Нясвіжа як аб’ект для пастаноўкі сцэнічнага дзеяння”, Марыя Данчанка “Праваслаўная царква г. Нясвіжа”, Вольга Дылеўская “Мастакі Нясвіжскай зямлі – нашы сучаснікі”, Ма Жуй і Сю Хуэй “Знаёмства студэнтаў з КНР з беларускай культурай (на прыкладзе г. Нясвіжа)”, Ксенія Жураўская “Тэатральнае мастацтва Беларусі XVIII ст.”, Крысціна Козел “Нясвіжская зямля ў творчасці паэта-земляка Міхася Сазончыка”, Уладзіслава Лазінская “Маладзёжныя ўрбанонімы горада Нясвіжа: вопыт сінхроніі і дыяхраніі”, Надзея Мядвецкая “Нясвіжскі езуіцкі калегіум”, Марыя Оруп “Паланез” М. Радзівіла: асаблівасці ўспрымання сучаснымі школьнікамі і студэнтамі”, Павел Парэйка “Паштоўка – сведка гісторыі г. Нясвіжа”, Кацярына Роксак “Маркетынг тэрыторыі як тэхналогія развіцця гарадской інфраструктуры: на прыкладзе фарміравання сучаснага вобраза г. Нясвіжа”, Валерыя Русак і Ксенія Парэйка “Уладзіслаў Сыракомля і Нясвіж”, Лян Сяавэнь і Лю Хуэй “Роля міжпрадметных сувязей у выхаванні культуры слухання ў малодшых школьнікаў (на прыкладзе цыклаў “Музыка для горада Нясвіжа”

Д. Лыбіна)”, Настасся Бягун “Нясвіжскі архіў Радзівілаў: што раскажаць школьнікам”, Вікторыя Камасіна “Архіў Радзівілаў у Нацыянальным гістарычным архіве Рэспублікі Беларусь”, Кацярына Казлова “Паланэчка як цэнтр грамадскага і палітычнага жыцця краю”, Дар’я Мароз “Магдалена Радзівіл – “беларуская шляхцянка”.

Усе ўдзельнікі навукова-практычнай канферэнцыі школьнікаў і студэнтаў “Нясвіж – гістарычная і культурная скарбніца Беларусі” ўзнагароджваюцца дыпламамі і памятнымі падарункамі.

Алімпіяда па гісторыі і культуры Нясвіжа “Мой горад – мая любоў”

Алімпіядны рух – гэта частка вялікай і сур’ёзнай работы па развіцці інтэлекту, адоранасці і талентаў. Алімпіяда “Мой горад – мая любоў” дапамагае выявіць адораных вучняў і падтрымаць іх.

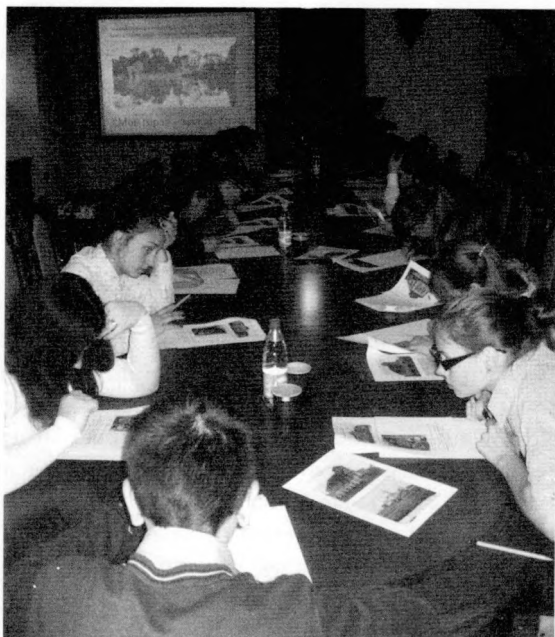
З 2014 г. ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж” сумесна з адзёлам адукацыі, спорта і турызма Нясвіжскага райвыканкама праводзіць сярод школьнікаў Нясвіжскага раёна алімпіяду па гісторыі і культуры Нясвіжа “Мой горад – мая любоў”.

Алімпіяда праходзіла ў два этапы. Заданні першага этапа (студзень 2014 г.) удзельнікі алімпіяды атрымалі па электроннай пошце, а затым яны павінны былі адаслаць адказы на электронны адрас музея-запаведніка. Падчас іх рашэння неабходна было праявіць веды па гісторыі і культуры Нясвіжа. Для ўдзелу ў другім этапе алімпіяды (красавік 2014 г.) былі адбраны 18 юнакоў і дзяўчат, якія набралі найбольшую колькасць балаў падчас правядзення папярэдняга этапа інтэлектуальных спаборніцтваў.

Прызёрамі першай алімпіяды па гісторыі і культуры Нясвіжа сталі Аляксандра Навоша з ДУА “Сярэдняя школа № 1 г. Нясвіжа” (дыплом I ступені); Ксенія Парэйка з ДУА “Сярэдняя школа № 1 г. Нясвіжа”, Марта Ляцко з ДУА “Ланская сярэдняя школа”, Алесь Валявач з ДУА “Навасёлкаўская сярэдняя школа” (дыпламы II ступені); Мікіта Камлач з ДУА “Сярэдняя школа № 1 г. Нясвіжа”, Дар’я Цыуля з ДУА “Грыцкевіцкая сярэдняя школа”, Вольга Бабко з ДУА “Сярэдняя школа № 4 г. Нясвіжа”;

Вячаслаў Лявіцкі з ДУА “Карцэвіцкая сярэдняя школа” (дыпламы III ступені).

Усе ўдзельнікі алімпіяды па гісторыі і культуры Нясвіжа “Мой горад – мая любоў” былі ўзнагароджаны дыпламамі і памятнымі падарункамі.

Алімпіяда па гісторыі і культуры Нясвіжа "Мой горад – мая любоў".

Творчыя конкурсы

Музей-запаведнік рэгулярна праводзіць мерапрыемствы, у якіх наведвальнікам прапануецца праявіць творчыя здольнасці, прыняўшы ўдзел у розных тэматычных конкурсах: малюнкаў, фотаздымкаў, літаратурных твораў. Як правіла, конкурсы, што праводзяцца на базе сектара "Палацавы ансамбль", прымеркаваны да значных падзеяў у жыцці музея і важных юбілеяў.

Галоўная мэта такой дзейнасці – даць удзельнікам магчымасць для творчага самавыяўлення.

Конкурс дзіцячага малюнка "Свет вачыма дзіцяці"

Конкурс быў праведзены з мэтай папулярызацыі выставы "Таварыства перасоўных мастацкіх выстаў XXI ст." якая праходзіла ў музеі-запаведніку ў сакавіку – красавіку 2014 г.

На конкурсе былі прадстаўлены работы, у якіх выкарыстоўваліся самыя разнастайныя тэхнікі і матэрыялы: малюнак, калажы са шкла, нітак, пацерак і кардону і інш.

Падвядзенне вынікаў конкурсу ператварылася ў сапраўднае свята: была праведзена ўрачыстая цырымонія ўзнагароджання пераможцаў, на якую ў якасці гасцей былі запрошаны прадстаўнікі творчай інтэлігенцыі.

Конкурс фотаздымкаў “Паркі Нясвіжа”

Галоўнай умовай конкурсу была наяўнасць выявы аднаго з нясвіжскіх паркаў: Замкавага, Старога, Новага, Англійскага і Японскага. За мэту арганізатары конкурсу ўзялі актывізацыю краязнаўчай дзейнасці і выхаванне ў падрастаючага пакалення любові да прыроды роднага краю.

Конкурс праводзіўся ў трох намінацыях:

Панарама – ландшафтныя панарамныя здымкі з некалькіх кадраў;

Пейзаж – здымкі ландшафтаў прыроды адным кадрам;

Эцюд – здымкі невялікіх участкаў парку – паляны, дрэва, каменя, скульптуры, возера, жывёлы, расліны, насякомых і г.д.

Ацэньваліся арыгінальнасць задумы, складанасць выканання і выразнасць здымка. Цырымонія ўзнагароджання суправаджалася відэафільмам, цалкам заснаваным на работах удзельнікаў конкурсу.

Навуковыя супрацоўнікі музея-запаведніка фарміруюць архіў творчых работ і фотаздымкаў. Са згоды удзельнікаў лепшыя работы публікуюцца ў буклетах, змяшчаюцца на сайце музея, а таксама ўключаюцца ў праграмы святаў і выкарыстоўваюцца для афармлення памяшканняў.

І ўсё гэта – толькі частка вялікай, культурна-адукацыйнай, навуковай і выхаваўчай работы. Работы дзякуючы якой у музей-запаведнік прыходзіць усё больш людзей, аматараў гісторыі і культуры.

В. І. Мазалеўскі

Робота

ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж” па ахове гісторыка-культурнай спадчыны шляхам археалагічных назіранняў на тэрыторыі гістарычнай часткі Нясвіжа ў 2012–2013 гг.

Археалагічныя даследаванні ў гістарычнай частцы г. Нясвіжа ажыццяўляліся старшым навуковым супрацоўнікам Вячаславам Іванавічам Мазалеўскім у палявых сезонах 2012–2013 гг. згодна з афіцыйным дазволам (Адкрыты ліст) па форме № 3, выдадзеным ДНУ “Інстытут гісторыі Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі” па просьбе адміністрацыі ДУ “Нацыянальны-гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж”.

Неабходнасць правядзення археалагічных даследаванняў музеям-запаведнікам тлумачылася наступнымі прычынамі:

- своечасовае выяўленне новых археалагічных аб’ектаў на тэрыторыі г. Нясвіжа Мінскай вобл.;
- ажыццяўленне кантролю за будаўнічымі і землянымі работамі, якія праводзіліся ў цэнтральнай гістарычнай частцы г. Нясвіжа.

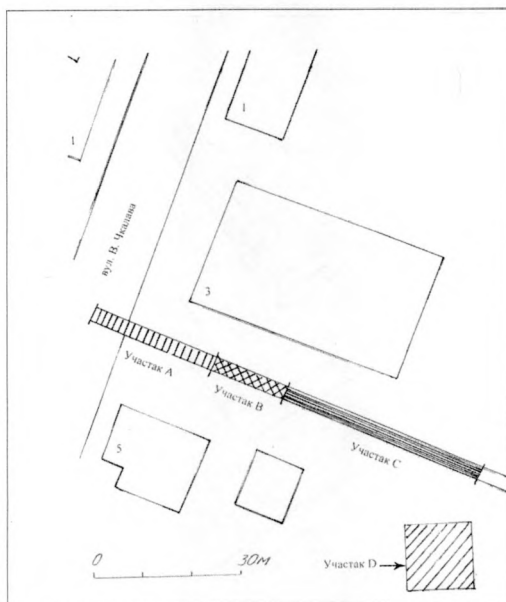
Асноўнай мэтай археалагічных назіранняў стала выяўленне яшчэ невядомых навуцы археалагічных помнікаў, а таксама праверка звестак аб ужо адкрытых [1, с. 53].

ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж” узяў на сябе адказнасць за захаванасць даследуемых археалагічных аб’ектаў, здабытых археалагічных матэрыялаў, а таксама якасць выканання і своечасовасць прадстаўлення справаздачы аб выкананых палявых работах.

Юрыдычным абгрунтаваннем атрымання дазволу на археалагічныя абследванні і разведкі стаў “Закон Рэспублікі Беларусь ад 9 студзеня 2006 г. “Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны Рэспублікі Беларусь” (Нацыянальны рэестр прававых актаў Рэспублікі Беларусь, 2006 г., № 9, 2/1195); “Палажэнне аб ахове археалагічных аб’ектаў пры правядзенні земляных і будаўнічых работ” (Пастанова СМ РБ ад 22 мая 2002 г. № 651).

Земляныя і будаўнічыя работы, якія праводзіліся ў Нясвіжы ў 2012–2013 гг. у асноўным ажыццяўляліся на тэрыторыі старога горада.

Пры вывучэнні траншэй і катлаванаў, пракапаных будаўнікамі на аб’ектах, якія даследваліся, была прасочана наступная стратыграфія:

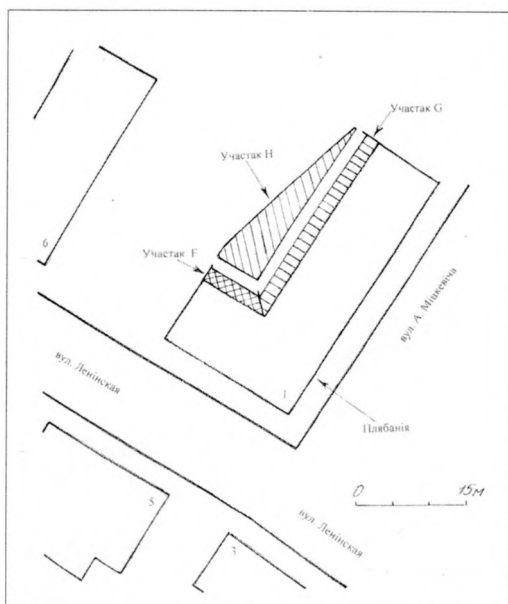

Схематычны план месца і аб'екта археалагічнага назірання –
дваровая тэрыторыя дамоў №№ 3–5 на вул. імя В. Чкалава.

1) дзірван/асфальт (магутнасць да 0,10 – 0,20 м); 2) будаўнічае смецце (рэшткі цэглы, каменні, гравій, вапна) (магутнасцю да 0,20 – 0,30 м); 3) светла-шэры культурны слой з дабаўленнем карычневага пяску і будаўнічага смецця (магутнасцю 0,20 – 0,40 м.); 4) цёмна-шэры культурны слой з дабаўленнем будаўнічага смецця (магутнасцю 0,20 – 0,40 м); 5) чорны культурны слой у шэрагу месц з дабаўленнем будаўнічага смецця (магутнасцю 0,10 – 0,20 м).

З 11 па 14 красавіка 2012 г. былі праведзены археалагічныя назіранні падчас будаўнічых работ па пракладцы інжынерных камунікацый па вул. імя В. Чкалава, 3. Месца збору артэфактаў размяшчалася ў 100 м на захад ад воз. Дзявочага.

Калекцыя індывідуальных знаходак складала 30 адзінак. Сярод іх былі прадстаўлены вырабы з гліны: посуд (фрагменты венчыкаў і донцаў гаршкоў, талерак, місак), кафля (манахромная), пляскатая дахоўка; вырабы

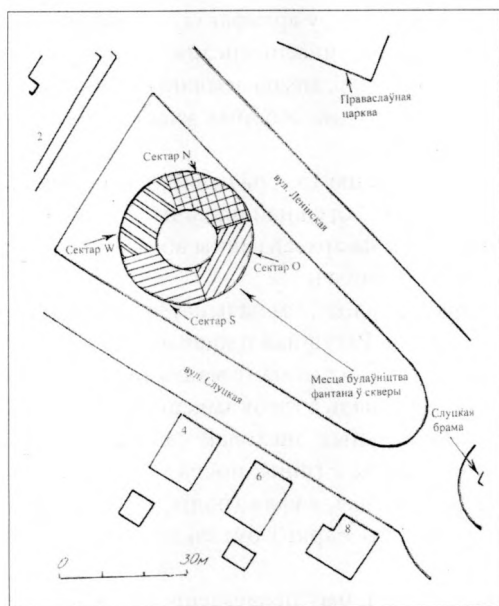
Схематычны план месца і аб'екта археалагічнага назірання – дом № 1 па вул. імя А. Міцкевіча (будынак плябаніі).

са шкла (фрагменты чаркі, чарнільніцы, горла і донца бутэлькі); жалеза (цвікі, клямка, сапёрная рыдлёўка).

З 10 ліпеня па 3 кастрычніка 2012 г. быў праведзены збор пад'ёмнага матэрыялу падчас будаўніцтва фантана ў скверы па вул. Ленінскай. Месца збору артэфектаў размяшчалася ў 100 м на паўднёвы захад ад воз. Замкавага.

Калекцыя індывідуальных знаходак складала 96 адзінак. Сярод іх былі прадстаўлены вырабы з гліны: посуд (фрагменты венчыкаў і донцаў гаршкоў, талерак, місак), кафля (паліваная ў якой спалучаецца раслінны і геаметрычны арнамент), хвалістая дахоўка; выраб са шкла (фрагмент бутэлькі).

З 15 верасня па 23 лістапада 2012 г. былі праведзены археалагічныя назіранні за будаўнічымі работамі па ўмацаванні падмурка будынка плябаніі XVIII ст. па вул. імя А. Міцкевіча, 1. Месца збору артэфектаў размяшчалася ў 100 м на паўднёвы захад ад воз. Бернардзінскага.

Схематычны план месца і аб'екта археалагічнага назірання – сквер па вул. Ленінскай.

Калекцыя індывідуальных знаходак складала 64 адзінкі. Сярод іх былі прадстаўлены вырабы з гліны: посуд (фрагменты венчыкаў і донцаў гаршкоў, талерак), кафля (распадаецца на тры храналагічныя групы: XVII–XVIII стст.; XIX ст.; канец XIX – пачатак XX ст.), люлька для палення; вырабы са шкла (фрагменты аконнага шкла, горла штофа і бутэлькі, аптэчная бутэлька); металу (манета).

З 29 кастрычніка па 3 лістапада 2012 г. праводзіўся археалагічны нагляд падчас будаўнічых работ у памяшканні дома культуры “Камунальнік” па вул. Ленінскай, 16а. Падчас палявых работ былі заўважаны чалавечыя касцяныя рэшткі: фрагменты чэрапа, костак шкілета. Але культурны слой на аб'екце адсутнічаў, а чалавечыя астанкі сюды трапілі ў 70-х гг. XX ст. разам з глебай, узятай для падсыпкі, са склепа касцёла Святой Кацярыны.

З 20 па 26 чэрвеня 2013 г. быў праведзены збор пад'ёмнага матэрыялу падчас будаўнічых работ па пракладцы інжынерных камунікацый па

вул. Беларускай, 7. Месца збору артэфактаў размяшчалася ў 150 м на захад ад воз. Дзявочага. Для зручнасці апісання культурнага слоя і знаходак, зробленых у адвале і траншэі, месца земляных работ па пракладцы труб вадаправода было “разбіта” на асобныя участкі, згодна з асаблівасцямі культурнага слоя і знаходак.

Участак “А” – працягласцю 15 м пачынаўся ад будынка гасцініцы (вул. Беларуская, 7) і ішоў у бок Ратушнай плошчы. Траншэю на ўчастку “А” на момант майго прыбыцця на археалагічны аб’ект рабочыя ўжо пракапалі, а глебу змясцілі ў адвалы побач.

Участак “В” – працягласцю 13 м пачынаўся ад будынка гасцініцы (вул. Беларуская, 7) і ішоў у бок Ратушнай плошчы, у 2 – 4 м на ўсход, паралельна ўчастку “А”. Участак “В” на момант майго прыбыцця на археалагічны аб’ект рабочыя ўжо пракапалі, а глебу змясцілі ў адвал побач.

Калекцыя індывідуальных знаходак склала 250 адзінак. Сярод іх былі прадстаўлены вырабы з гліны: посуд (фрагменты венчыкаў і донцаў гаршкоў, талерак, місак), кафля (паліхромная і манахромная); вырабы са шкла (фрагменты чаркі і бутэлькі); жалеза (цвік, ложка, набойка).

З 15 па 19 ліпеня 2013 г. быў праведзены археалагічны нагляд за землянымі работамі падчас пракладкі траншэі для каналізацыі і вадаправода па вул. Ленінскай, 7. Месца збору артэфактаў размяшчалася прыблізна на адлегласці 30 – 40 м ад фарнага касцёла Найсвяцейшага Богага цела (1593 г.) і 100 м на паўднёвы захад ад воз. Замкавага.

Калекцыя індывідуальных знаходак склала 76 адзінак. Сярод іх былі прадстаўлены вырабы з гліны: посуд (фрагменты венчыкаў і донцаў гаршкоў, талерак), кафля (распадаецца на тры храналагічныя групы: XVII – XVIII стст.; XIX ст.; канец XIX – пачатак XX ст.); вырабы са шкла.

З 23 па 27 верасня 2013 г. былі праведзены археалагічныя назіранні за будаўнічымі работамі падчас пракладкі інжынерных камунікацый па вул. Беларускай, 7. Месца збору артэфактаў размяшчалася ў 150 м на захад ад воз. Дзявочага. Для зручнасці апісання культурнага слоя і знаходак, зробленых у адвале і траншэі, месца земляных работ па пракладцы труб вадаправода было “разбіта” на асобныя участкі, згодна з асаблівасцямі культурнага слоя і знаходак.

Участак “С” – працягласцю 8 м праходзіў з поўначы на поўдзень, ад будынка гасцініцы (вул. Беларуская, 7) у бок Ратушнай плошчы. Траншэю на

ўчастку “С” на момант майго прыбыцця на археалагічны аб’ект рабочыя ўжо пракапалі, а глебу змясцілі ў адвалы побач.

Участак “D” – працягласцю 25 м праходзіў з поўначы на поўдзень, паралельна ўчастку “С” (2,5 м на захад), і знаходзіўся паміж будынкамі гасцініцы (вул. Беларуская, 7) і кінатэатра “Салют” (вул. Беларуская, 5). Траншэю на ўчастку “D” на момант майго прыбыцця на археалагічны аб’ект рабочыя ўжо пракапалі, а глебу змясцілі ў адвалы побач.

Участак “G” уяўляў сабою катлан працягласцю 12 – 8 м. Участак размяшчаўся ў 3 м на захад ад участка “D” і знаходзіўся паміж будынкамі гасцініцы (вул. Беларуская, 7) і кінатэатра “Салют” (вул. Беларуская, 5). Катлан на ўчастку “G” на момант майго прыбыцця на археалагічны аб’ект рабочыя ўжо пракапалі, глебу змясцілі ў адвалы побач, а ў самім катлане складзіравалі будаўнічы матэрыял.

Участак “K” працягласцю 24 м праходзіў з усходу на захад і знаходзіўся паміж будынкамі гасцініцы (вул. Беларуская, 7) і кінатэатра “Салют” (вул. Беларуская, 5). Траншэю на ўчастку “K” на момант майго прыбыцця на археалагічны аб’ект рабочыя ўжо пракапалі, а глебу змясцілі ў адвалы побач.

Калекцыя індывідуальных знаходак склала 36 адзінак. Сярод іх былі прадстаўлены вырабы з гліны: посуд (фрагменты венчыкаў і донцаў гаршкоў, талерак), кафля (непаліваная, паліваная з раслінным і геаметрычным арнамантам); вырабы са шкла.

Кожны прадмет знойдзены падчас археалагічнага нагляду немагчыма разглядаць па-за кантэкстам, у адрыве ад месца, абстаноўкі, глыбіні залягання і прадметаў, знойдзеных па суседстве [2, с. 117]. Для вызначэння часу стварэння знойдзенных прадметаў прымяняліся стратыграфічны і параўнальна-тыпалагічны метады [3, с. 36].

У адпаведнасці з устаноўленымі правіламі, матэрыялы, выяўленыя падчас археалагічных даследаванняў 2012–2013 гг. (552 адзінкі), былі перададзены ў фонды ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж” для далейшай апрацоўкі і інтэрпрэтацыі, якая дазволіць больш поўна і ярка ахарактарызаваць асаблівасці матэрыяльнай і духоўнай культуры жыхароў Нясвіжа гэтага перыяду. Самыя цікавыя знаходкі пасля рэстаўрацыі будуць прадстаўлены ў новых экспазіцыях музея-запаведніка.

Па выніках археалагічных даследванняў можна зрабіць вывад, што на тэрыторыі, якая даследвалася, засяленне адбывалася ў XVI ст. Самыя раннія са знаходак па вул. Ленінскай, Беларускай, імя А. Міцкевіча і В. Чкалава суадносіцца з перабудовай горада – канцом XVI ст., але асноўная частка матэрыяла прыпадае на XVII–XVIII стст. – на час росквіту Нясвіжа.

Крыніцы і літаратура

1. Авдусин Д. А. Археологические разведки и раскопки. М., 1959.
2. Мартынов А. И. Археология. М., 2005.
3. Мартынов А. И., Шер Я. А. Методы археологических исследований. М., 2002.

В. І. Мазалеўскі

«Віват маладым!»

Театрализованная церемония поздравления молодоженов

Вопросы сохранения и использования объектов историко-культурного наследия не теряют актуальности в наши дни, т.к. на примере сохранившихся памятников материальной и духовной культуры развивается национальное самосознание, гражданственность нации, поддерживается положительный имидж государства в мире.

В 2005 г. архитектурный, жилой и культурный комплекс бывшей резиденции князей Радзивиллов в Несвиже был включен в список Всемирного наследия ЮНЕСКО. 20 июля 2012 г. состоялась торжественная церемония открытия Дворцового ансамбля XVI – XIX вв. в г. Несвиже после реставрации. В том же 2012 г. проводилась республиканская акция «Несвиж – культурная столица Беларуси».

Именно тогда ГУ «Национальный историко-культурный музей-заповедник «Несвиж» и стал самым посещаемым музеем Республики Беларусь. В 2013 г. интерес к нему не угас – объекты музея-заповедника посетило почти 400 тысяч человек.

Постоянное расширение перечня предоставляемых учреждением услуг позволит считать заповедник не просто музеем, а настоящим мультикультурным центром Республики Беларусь. В последние годы в учреждении

были введены так услуги, как «Фото в костюме», «Сопровождение групп для проведения фотосессий», театрализованные церемонии поздравления молодоженов «Віват маладым», значительно расширился ассортимент сувенирной и полиграфической продукции для посетителей с разными финансовыми возможностями. В период с 2012 по 2014 год был реализован ряд культурных проектов, среди которых можно упомянуть «Вечера Большого театра в замке Радзивиллов», «Арт-фест Уршули Радзивилл», концерты в рамках международных фестивалей и многие другие. Наиболее значимые выставки последних лет: «Королевские сокровища: европейские шедевры 1600–1800 гг.» из Музея Виктории и Альберта (Великобритания), «Вера, надежда, воскресение» из Музея Рокишского края (Литва), «Путешествие во времени» из Музея часов (Литва) и Гомельского дворцово-паркового ансамбля (Республика Беларусь), «L'ensemble» (радзивилловский спальный гарнитур) из собственных фондов музея-заповедника.

Хотелось подробнее остановиться на такой популярной у посетителей музея услуге, как театрализованная церемония поздравления молодоженов «Віват маладым!».

Цели:

- повышение уровня услуг, предоставляемых учреждением;
- расширение перечня услуг, предоставляемых учреждением;
- возрождение национальных традиций;
- пропаганда национального историко-культурного наследия;
- привлечение новой целевой аудитории в учреждение.

Проект был введен в реализацию в июле 2012 г. и сразу стал пользоваться спросом. Первоначальный сценарий церемонии был разработан сотрудниками музея-заповедника. При составлении сценария акцент был сделан не на полную историческую достоверность, что в наши дни уже невозможно, но на сочетание исторических фактов, белорусских традиций и современной реальности. Таким образом, сценарный план содержит в себе экспозицию, два эпизода и заключительную часть. Театральные церемонии поздравления молодоженов проводятся в секторе по научно-экскурсионной работе «Ратуша» и в секторе по научно-экскурсионной работе «Дворцовый ансамбль». В проведении церемоний участвуют как сотрудники музея-заповедника, так и профессиональные артисты и музыканты. Специально для проведения театрализованных церемоний были сшиты костюмы в сарматском стиле, что соответствует специфике сценария.

Важно отметить, что для повышения уровня предоставляемых услуг сценарный план был создан в нескольких вариантах в зависимости от музыкального сопровождения. Так, в секторе по научно-экскурсионной работе «Дворцовый ансамбль» услуга театрализованного поздравления молодоженов имеет три разновидности: музыкальный центр (музыка XVIII–XIX вв. в записи), а также соло на рояле и квартет (рояль, скрипка, виолончель, флейта). Исполнителями «живой» музыки является ансамбль старинной музыки «Кантабиле» под руководством Евгения Виданова.

Спрос на услугу достаточно высок. В 2013 г. было проведено 143 церемонии. За период с января по август 2014 г. проведено 105 церемоний. Сотрудники музея постоянно работают над совершенствованием сценария. Так, был создан адаптированный вариант, не включающий в себя официальную часть бракосочетания, проводимую сотрудником отдела ЗАГС. Этот вариант пользуется спросом у зарубежных молодоженов, у женатых пар, которые хотят особенно отпраздновать свой юбилей. Например, 30 августа т.г. в секторе по научно-экскурсионной работе «Дворцовый ансамбль» была организована торжественная церемония празднования бриллиантовой свадьбы (60-летия совместной жизни).

Сочетаются браком в Несвиже не только местные жители, но и жители других городов Беларуси. Также скрепили себя узами брака в Несвиже граждане США, Великобритании, Австралии, Турции и других стран.

В 2013 г. был проведен конкурс лучшего свадебного фото на фоне Несвижского дворцового ансамбля. Победители получили возможность в течение года бесплатно посещать все культурные мероприятия музея-заповедника.

Таким образом, можно говорить о целенаправленной работе сотрудников музея-заповедника над расширением целевой аудитории учреждения, повышением уровня и разнообразием предоставляемых услуг, пропагандой и популяризацией национального историко-культурного наследия.

Е. В. Рудлевская

Агляд выдання: *Maciej Mikolaj Siekierski. Landed Wealth in the Grand Duchy of Lithuania: The Economic Affairs of Prince Nickolas Christopher Radziwill (1549-1616), 1984.*

Работа М. Секерского¹ «Земельные владения в Великом Княжестве Литовском: экономика князя Николая Христофора Радзивилла (1549–1616)», написана в 1984 г. и представляет собой машинописный текст диссертации, состоящей из 404 страниц.

Весь текст делится на три раздела, каждый раздел – на подразделы, подразделы – на части. В работе автор дает полное описание имений князя Николая Христофора Радзивилла Сиротки в 1565–1616 гг., рассматривает административную организацию и характеризует экономическую деятельность, анализирует статьи доходов и расходов князя в обозначенный период. В подразделах диссертации автор более подробно описывает конкретные имения, указывает размеры земельных наделов в определенном хронологическом порядке. После каждого раздела следуют ссылки с указанием различных источников информации, которые использовались в основном тексте. Такие же ссылки имеются после введения и заключения.

В первом разделе «Имения князя Николая Христофора Радзивилла» автор осуществляет общий обзор поместий, которыми владел или управлял Радзивилл в 1565–1616 гг. Некоторые из них достались князю по наследству после отца, великого канцлера литовского Николая Радзивилла Черного. Ряд земельных владений перешёл к Сиротке от Юрия Ильинича. Последний являлся опекуном юного князя и, будучи бездетным, принял решение усыновить Николая Христофора. Таким образом, после смерти Ильинича Радзивилл получил Мир, Зельву, Белую и другие земли. Автор обращает внимание, что Николай Христофор, решив объединить все свои владения вокруг Несвижа и постепенно сделать его центром собственных имений, продавал некоторые земли и фольварки, а другие, наоборот, при-

¹ Секерский Матей – исследователь истории Польши и Восточной Европы. Доктор философии (1984 г.) в университете Калифорнии, Беркли. С 1984 г. – сотрудник института Гувера Стэнфордского университета. В 1991–1993 гг. – управлял варшавским офисом института, руководил поставкой публикаций и документов в Стэнфорд. Лауреат премии премьер-министра Ежи Бузека (2001 г.) за работу над сохранением польских исторических источников.

обретал. Сравнивая список имений 1577 г. с владениями 1616 г., автор приходит к выводу, что князь постепенно сгруппировал свои землевладения в Центральной Беларуси и Подляшье.

Подробнее автор рассматривает хронологию приобретения земель на примере имений Лахва и Чучевичи на Полесье, Белая и Докудово в Подляшье, Шидловец в Сандомирском воеводстве и в Несвижской ординации. Николай Христофор постепенно расширял несвижские владения, скупая земли и деревни в округе. Автор перечисляет купленные земли в хронологическом порядке, а также упоминает их бывших владельцев, отмечая, что князь разрешал знати арендовать его имения и имел обыкновение некоторые владения передавать католической церкви, поскольку религия играла в его жизни важную роль. Подробно описывается очерёдность приобретений в имениях Белая, Докудово и Шидловец с указанием населённых пунктов, входящих в их состав.

Во второй части первого раздела характеризуются пути приобретения имений князем. М. Секерский выделяет следующие способы: пожалования вместе с королевским назначением (маршалок надворный и воевода виленский) – Шавли; приобретения с наследственными правами за поддержку Люблинской унии (Городок, Высокое); земли, перешедшие по наследству (Шидловец); оставшиеся после смерти жены Эльжбеты Евфимии Вишневецкой (Кореличи, Деревная, Потейки); покупка и обмен владений для консолидации их вокруг Несвижа (Куноса, Затурья, Новоселки, Плешевичи); скупка земель у владельцев в счёт погашения ими долгов. На ряде конкретных примеров подробно рассматриваются конфликтные вопросы, связанные с границами княжеских приобретений. Права на некоторые из них князю приходилось отстаивать годами. Например, имение Свержень было разделено между четырьмя владельцами, причём чёткие границы участков отсутствовали. Когда Н. Х. Радзивилл обменял город Морды на Подляшье на одну из этих частей, ему несколько лет пришлось судиться с остальными владельцами Свержня, доказывая своё право на приобретённые земли, пока в конце концов спор не разрешился в пользу Радзивилла. Также были вопросы по поводу Николаевщины – неманского порта, важного торгового центра, через который осуществлялась связь с Королевцем (Кёнигсбергом). Князь Болеслав Свирский обвинил Николая Христофора в том, что тот незаконно занял три деревни и леса в округе. Однако все эти трудности и конфлик-

ты с соседями не создавали впечатления вражды и напряжённости между участниками процессов. Князь, будучи моральным и религиозным человеком, не нажил себе чрезмерного количества врагов, несмотря на частые судебные тяжбы.

В третьей части раздела перечисляются земельные владения Несвижской ординации, деревни и количество обрабатываемых при них волок. К этой части прилагается карта, на которую нанесены поселения принадлежавшие князю в Центральной Беларуси, Полесье, Подляшье, Литве и Польше.

Второй раздел называется «Классификация, административная организация и экономическая деятельность в имениях Радзивилла». В первом подразделе М. Секерский перечисляет категории населения, которые проживали во владениях князя (служилая знать, мещане и крестьяне), и дает им характеристику. Автор прилагает список служилой шляхты несвижского имения. Она, вместе со своими слугами, составляла конную свиту князя, выполняла судебные и административные функции. В категорию служилой знати входили также татары и панцирные бояре. Татары несли военную повинность и составляли отдельный отряд в княжеской свите, за что и получали земельные наделы. По своему имущественно-правовому положению они были близки к шляхте.

Мещане радзивилловских городов пользовались различными льготами и привелегиями, бывало, что в поисках лучшей жизни в города убежали крестьяне окрестных поместий. Среди мещан были не только христиане, но и евреи. Уже после смерти Сиротки, в 1627 г., в Несвиже проживали 32 иудейские семьи. В своём привилее от 1 марта 1589 г. князь объяснял, что наслаждаться свободой могут не только христиане, но и люди другого вероисповедания, имея в виду именно евреев. Однако последние не участвовали в выборах войта из мещан.

Самой многочисленной категорией населения были крестьяне. Автор подчёркивает, что они были вполне довольны своим положением. По крайней мере, нет очевидных доказательств того, что радзивилловские подданные активно поддерживали восстание Наливайко.

Во второй части раздела М. Секерский рассматривает административную организацию в имениях Радзивилла. Отмечается, что каждое главное поместье управлялось старостой, который получал за добросовестную и верную службу надел для себя и своих детей. Все их действия регулирова-

лись специальными правилами. Информации о чиновниках более низкого ранга – подстаростах, писарях – сохранилось недостаточно.

Третья часть посвящена экономической деятельности в имениях: крестьянским хозяйствам, ремеслам, товарному производству. Важной экономической единицей были фольварки: Лахва, Свержень, Чернавчицы, Белая. На фольварковых землях производили большое количество зерна, которое продавали на экспорт, а также выращивали крупный рогатый скот. Кроме того, в фольварках занимались разведением лошадей, для чего князь приглашал селекционеров из Италии и Голландии. Как свидетельствуют различные документы, у князя Николая Христофора были свои торговые агенты, которые занимались поставкой товаров на экспорт. В балтийских портах к 1628 г. было 13 складов, принадлежащих Радзивиллу, которые, в свою очередь, арендовались купцами для хранения товаров. Автор работы отмечает, что Несвиж конца XVI – начала XVII века играл немаловажную роль в транзите товаров.

Третий раздел «Доходы и расходы князя Николая Христофора» посвящён анализу денежных поступлений и трат несвижского ордinata. В первой его части автор приводит сравнительную характеристику доходов князя за 1587 и за 1616 гг. Из неё следует, что большая часть доходов шла на поддержание княжеских хозяйств и выплату жалованья чиновникам. Также нужно было покрывать расходы на покупку земель, затраты на культурную и религиозную сферу. Из-за нехватки средств приходилось даже закладывать имения. Общий долг к марту 1616 г. составлял 89 090 злотых. Самые большие траты пришлось на свадьбу дочери, путешествия за границу и обучение детей, а также на оплату долгов и финансовых обязательств перед Бенедиктинским монастырем в Несвиже (около 20 000 злотых). Сюда же входят еще расходы на личные нужды и затраты на содержание имений, жалованье чиновникам и обслуживающему персоналу.

Работа Матея Секерского почти полностью основана на рукописных материалах Радзивилловского архива, которые хранятся в Главном архиве древних актов (AGAD) в Варшаве. Из всех фамильных фондов представителей знати Великого Княжества Литовского, Радзивилловский сохранился наилучшим образом. Его материалы имеют большое значение для изучения социально-экономической и политической истории белорусских земель, и закономерно вызывают интерес исследователей. Кроме фамильных документов, в этом фонде хранятся и важные общегосударственные акты.

Значение работы для белорусских историков трудно переоценить, так как обстоятельных исследований экономической деятельности Николая Христофора Радзивилла Сиротки в нашей стране не было. И, следовательно, диссертация Матея Секерского является одной из наиболее информативных работ по данному вопросу.

Е. Г. Михедова

Агляд выдання: *“Dzieje rodziny Ciechanowieckich herbu Dąbrowa (XIV–XXI wiek)” / pod red. Andrzeja Rachuby. – Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2013. – 612 s.*

У 2013 г. у выдавецтве DiG, добра вядомым у Польшы і за яе межамі, дзякуючы найперш асобе галоўнага рэдактара і гісторыка Славаміра Гужынскага, пабачыла свет ґрунтоўнае генеалагічнае даследванне польскіх беларускіх і рускіх гісторыкаў “Гісторыя роду Цеханавецкіх герба Дамброва (XIV–XXI стст.)”. Першая праца, пад тытулам “Ciechanowieccy herbu Dąbrowa” (“Цеханавецкія герба Дамброва”), выйшла яшчэ ў 1997 г. і налічвала 224 старонкі. Але калектыў аўтараў першага даследавання ў складзе Станіслава Думіна, Анджэя Рахубы і Іаланты Сікорскай-Кулешы не прыпыняў працы, у выніку чаго праз шаснаццаць год з’явілася значна больш ёмістая кніга памерам больш за 600 старонак. Да аўтараў першага выдання далучыліся таксама Генрык Люлевіч, Анджэй Гаратым, Андрей Мацук і Агнешка Паспішыл. Аўтары пад навуковай рэдакцыяй Анджэя Рахубы напісалі не проста даследванне па генеалогіі рода Цеханавецкіх, а сапраўдны энцыклапедычны даведнік з разгорнутым навуковым апаратам. Дадзеная кніга прысвечана навуковаму рэдактару першага выдання Стэфану К.Кучынскаму.

Бузуючы, галоўным рухавіком і натхняльнікам, пэўна, аўтарам і фундатарам з’яўляецца апошні прадстаўнік роду князей Мсціслаўскіх і Заслаўскіх Анджэй Станіслаў Цеханавецкі. Асоба, добра вядомая ў Польшчы, Беларусі, ды і ўвогуле ў Еўропе. Варта прыгадаць яшчэ некалькі тытулаў гэтага неардынарнага чалавека, якому сёлета споўнілася 90 год: ганаровы старшыня беларуска-польскай камісіі па супольнай культурнай спадчыне, ганаровы сябра ГА “Міжнародная асацыяцыя беларусістаў”, ганаровы прафесар Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. А яшчэ – ён аўтар кніг пра культурнае жыццё Нясвіжа і Слоніма.

Знакаміты род Цеханавецкіх, які да пач. XX ст. валодаў шматлікімі маёнткамі на Беларусі, самым вядомым з якіх з'яўляецца Бачэйкава на Віцебшчыне, зрабіў шмат карыснага для эканамічнага і культурнага развіцця Віцебшчыны і Магілёўшчыны. Варта адзначыць, што прафесар Анджэй падараваў беларускім музеям і бібліятэкам шэраг кніг і каштоўных экспанатаў, у тым ліку слупкі пояса, прыклаў шмат намаганняў па аднаўленні Нясвіжскага палаца. З гэтым помнікам продкаў Цеханавецкага звязвае род уладальнікаў Нясвіжа ў XV–XVI стст. – Кішкаў. Сястра Пятра Кішкі, які стаў адным з заснавальнікаў рода Цеханавецкіх, выйшла замуж за Яна Радзівіла Барадатага і прынесла апошняму ў якасці пасагу Нясвіж.

Гісторыя роду Цеханавецкіх цікавая тым, што дае магчымасць зазірнуць у вытокі літоўска-рускай арыстакратыі ды ўвогуле з'яўляецца ўзорным даследваннем па генеалогіі асобнага роду. У кнізе апісаны 231 прадстаўнік 16 пакаленняў роду, а таксама так званая мсціслаўская лінія Цеханавецкіх з 19 асоб у васьмі пакаленнях.

Як і першае выданне, другое арыентавана не толькі на вузкага спецыяліста, але будзе цікава ўсім, хто цікавіцца гісторыяй Беларусі. Змешчаныя ў кнізе дадзеныя могуць быць выкарыстаны для вывучэння генеалогіі славурых фамілій Вялікага Княства Літоўскага. Выданне складаецца з прадмовы, уступу, апісання герба Цеханавецкіх і яго гісторыі, пакаленняга распісу і генеалагічных табліц. Акрамя гэтага, у кнізе змешчана энцыклапедычная інфармацыя пра вялікую колькасць асоб, а таксама асабовы і геаграфічны паказальнікі.

Праца грунтуецца на вялікай колькасці дакументаў, якія захоўваюцца ў архівах і бібліятэках Польшчы, Англіі, Аўстрыі, Беларусі, Францыі, Літвы, Латвіі, Расіі, Украіны, Італіі і з'яўляецца адной з лепшых прац па генеалогіі, выдадзеных у апошнія гады. На жаль, адсутнічае агульны спіс літаратуры і крыніц, які дазволіў бы чытачу не перачытваючы цалкам тэкст ацаніць маштабнасць даследвання. Шкада, што на Беларусі ёсць толькі некалькі асобнікаў і яны не патрапляць да больш шырокага кола зацікаўленых чытачоў.

З. Л. Яцкевіч

Агляд выдання: *Каталог Радзівілаўскіх медалёў: са збораў Нацыянальнага гісторыка-культурнага музея-запаведніка “Нясвіж”* / уклад. Г.Д. Быль. – Мінск, 2014. – 63 с.

У лістападзе 2014 г. Нацыянальным гісторыка-культурным музеем-запаведнікам “Нясвіж” выдадзены каталог Радзівілаўскіх медалёў, які быў прадстаўлены на Другіх Навуковых Чытаннях памяці прафесара Валянціна Навумавіча Рабцэвіча 28 лістапада 2014 г. Каталог Радзівілаўскіх медалёў пад рэдакцыяй С.М. Клімава, І.Н. Колабавай і З.Л. Яцкевіча распачынае серыю музея-запаведніка пад назвай “*Studia Nesvisiensia*”. Рэцэнзентамі выступілі кандыдат гістарычных навук, дацэнт А.І. Шаланда, якому належыць грунтоўны геральдычны аналіз, і доктар філалагічных навук Ж.В. Некрашэвіч-Кароткая, якая зрабіла ўнёсак у дакладны пераклад лацінскіх легенд.

Невялікае па аб’ёме выданне складаецца з некалькіх частак: кароткага нарыса гісторыі нясвіжскіх медальна-манетных калекцый, уласна каталога і навукова-даведачнага апарата. Укладальнік Г.Д. Быль апісала гісторыю Радзівілаўскага нумізматычна-фалерыстычнага збору, дзякуючы чаму быў прасочаны лёс медальна-манетных калекцый, якія захоўваліся ў Нясвіжскім замку, пачынаючы з канца XVI ст. і да пачатку XX ст.

На 63 старонках размешчаныя выявы і вопіс 22 медалёў, звязаных з гісторыяй роду Радзівілаў. Большасць прадстаўленых медалёў з’яўляюцца копіямі, якія зрабіў польскі медальер Ю. Панасюк па замове Мацея Радзівіла. У апісанні знаходзяцца звесткі пра матэрыял, з якога зроблены кожны медаль. У квадратных дужках у легендах на лацінскай мове прыведзены скарачаныя часткі слоў. Аўтарам каталога быў зроблены пераклад легенд на беларускую мову і іх тлумачэнне. Апісанне гербаў пададзена ў геральдычнай традыцыі. Усе медалі падзелены па тэматычных і храналагічных адзнаках. Выкарыстоўваецца храналагічны прынцып размяшчэння медалёў, характарыстыка якіх утрымлівае нумар з кнігі паступленняў музейных прадметаў асноўнага фонду, аўтарскую назву медала і назву манетнага двара. Дадзеныя помнікі фалерыстыкі па тэматычнай адзнацы падзяляюцца на: медалі-персаналіі; медалі, звязаныя з жыццёвымі падзеямі прадстаўнікоў сям’і (шлюб, смерць, дзень народзін); медалі, прысвечаныя значным або юбілейным датам, якія датычыліся княжацкага роду. Змешчаны тэрміналагічны слоўнік і паказальнік асабовы.

Пры стварэнні каталога быў выкарыстаны шэраг крыніц з Галоўнага архіва старажытных актаў (Варшава), Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі і Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь і прааналізаваны вялікі аб'ём як беларускіх, так і замежных даследаванняў. Праца характарызуецца абдуманасцю, паслядоўнасцю выкладання матэрыялу. Даследаванне грунтуецца на добрым факталагічным падмурку, пры гэтым тэма раскрыта рознабакова. Каталог Радзівілаўскіх медалёў са збораў Нацыянальнага гісторыка-культурнага музея-запаведніка "Нясвіж" стаў адной з першых з навуковых і метадалагічна-грунтоўных работ Нясвіжскага музея-запаведніка.

У. У. Караленак

**РЭЗЮМЕ.
РЕЗЮМЕ.
SUMMARY**

Р Э З Ю М Е

Антановіч Зінаіда Васільеўна, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры крыніцазнаўства гістарычнага факультэта БДУ.

“Асабісты склад Нясвіжскага мужчынскага дамініканскага кляштара паводле фармулярных спісаў рымска-каталіцкага духавенства Мінскай дыяцэзіі за 1867 г.”

На падставе дакументаў Мінскай рымска-каталіцкай дыяцэзіі ўпершыню прыведзены біяграфічныя звесткі манахаў розных каталіцкіх законаў, якія пражывалі ў Нясвіжскім дамініканскім кляштары. Значная іх частка была пераведзена сюды з манастыроў, зачыненых пасля паўстання 1863-1864 гг. Прааналізаваны шляхі фарміравання асабістага складу насельнікаў кляштара, іх сацыяльнае паходжанне, род заняткаў.

Барвенава Ганна Аляксандраўна, кандыдат мастацтвазнаўства, дацэнт, старшы навуковы супрацоўнік ДНУ “Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі”.

“Строй часоў “свабоды, роўнасці, братэрства” на партрэце княгіні Тэафіліі Радзівіл”.

Артыкул прысвечаны аналізу касцюма княгіні Тэафіліі Радзівіл на партрэце мастака Юзафа Пешкі. Асновай паэтызацыі Тэафіліі з’яўляецца міф пра старажытнагрэчаскую Гебу – багіню маладосці і прыгажосці. Касцюм і фрызура княгіні Радзівіл дэманструюць адданасць ідэям Вялікай французскай рэвалюцыі, праслаўленне розуму, вытрымкі, прыгажосці чалавека, роўнага багам. Паралельна з аналізам касцюма падаюцца некаторыя моманты жыцця Тэафіліі, яе кахання да Дамініка Радзівіла.

Блінец Андрэй Уладзіміравіч, малодшы навуковы супрацоўнік экспазіцыйна-выставачнага аддзела ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж”.

“Клецкая бітва і яе месца ў кампаніі 1706 г. на беларускіх землях”.

Разглядаецца малавядомы эпизод Паўночнай вайны – бой паміж шведскім і руска-ўкраінскім атрадам пад Клецкам 19 красавіка 1706 г. Гэта падзея доўгі час заставалася незаўважанай гісторыкамі і дагэтуль не была аб’ектам асобнага даследавання. Шляхам аналізу і супастаўлення дакументаў варагуючых бакоў зроблена спроба рэканструіраваць ход бітвы, вызначыць колькасны склад яе удзельнікаў і страты праціўнікаў. Паказаны ўплыў бітвы на ход летняй кампаніі 1706 г.

Яго ж

“Прыфрантавая Нясвіжчына (1915–1918 гг.)”.

На падставе разнастайных крыніц – успамінаў, дакументаў, даследаванняў, краязнаўчых матэрыялаў – зроблены агляд жыцця Нясвіжа і ваколіц ў гады Першай сусветнай вайны. Разгледжаны ход баявых дзеянняў, бежанскі рух, жыццё тылу, стварэнне нясвіжскага шпітала князеў Радзівілаў. Асобна паказаны перамены, якія адбыліся ў прыфрантавых раёнах пасля Лютаўскай рэвалюцыі.

Быль Віталь Анатольевіч, маладышы навуковы супрацоўнік сектара “Палацавы ансамбль” ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж”.

„Mała warszawka”: польскі нацыянальны рух у Нясвіжы”.

Артыкул прысвечаны дзейнасці польскіх культурна-асветніцкіх арганізацый і палітычных партый у Нясвіжы ў перыяд з 1906 да 1921 гг. Падкрэсліваецца, што хаця этнічныя палякі і рыма-каталікі не складалі большасці сярод мясцовага насельніцтва, іх актыўнасць забяспечыла паспяховы рост польскай свядомасці нясвіжан, а сам горад у перадавенныя часы называлі нават “малой Варшаўкай”.

Гарбачова Вольга Васільеўна, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры этналогіі, музейалогіі і гісторыі мастацтва гістарычнага факультэта БДУ.

“Сістэма кіравання Радзівілаўскай масай у 20-30-я гг. XIX ст.”.

Прааналізаваны склад і змены ў органах, якія ажыццяўлялі кіраванне ўладаннямі, што засталіся пасля Дамініка Гераніма Радзівіла ў 1814–1839 гг. – Радзівілаўскай камісіі і Пракураторыі Радзівілаўскай масы. Вызначаны склад і функцыі аддзелаў, эфектыўнасць іх дзейнасці. У якасці дадатку друкуецца “Штатны расклад

служачых Пракураторыі і адміністрацыі Радзівілаўскай масы” на 1828 г., з фондаў Літоўскага дзяржаўнага гістарычнага архіва.

Доўнар Аляксандр Барысавіч, кандыдат гістарычных навук, загадчык аддзела крыніцазнаўства і археаграфіі Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

“Дакумент 1758 г. аб мерах супрацьпажарнай бяспекі Нясвіжа”.

Разгледжаны перадумовы з’яўлення дэкрэта віленскага ваяводы, гетмана ВКЛ, нясвіжскага ардыната Міхала Казіміра Радзівіла Рыбанькі ад 1 ліпеня 1758 г., якім зацвярджаўся цэлы комплекс мер па паляпшэнні парадку і арганізацыі супрацьпажарнай бяспекі. Прааналізаваны змест дакумента, вызначаны меры па папярэджанні і раннім выяўленні ўзгаранняў; набыцці і захаванні супрацьпажарнага інвентару; правілы тушэння пажараў. Разам з тым, аўтар канстатуе, што пытанне “якім чынам рэалізаваліся палажэнні дадзенага дэкрэта” застаецца нявырашаным і патрабуе асобнага даследавання.

Караленак Уладзімір Уладзіміравіч, малодшы навуковы супрацоўнік сектара “Палацавы ансамбль” ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж”.

“Трансфармацыя паркавага комплекса Альба ў XIX–XXI стст.”.

У артыкуле, з прыцягненнем значнай колькасці архіўных і друкаваных крыніц, разгледжана паступовая трансфармацыя радзівілаўскай Альбы ад магнацкай рэзідэнцыі – аднаго з найпрыгажэйшых куткоў Нясвіжчыны – да фальварка з млын-ном і спіртзаводам і яе канчатковы заняпад у сярэдзіне – другой палове XX ст.

Сумесна з Ціхінскай В. А.

“Вопыт кансервацыі агнястрэльнай зброі XV–XVIII стст. – гакаўніц Нясвіжскага замка”.

На падставе вопыту работы разгледжаны працэс кансервацыі зброі, у якім спалучыліся спосабы механічнай і хімічнай ачысткі. Прааналізавана эфектыўнасць выкарыстання разнастайных сродкаў і спосабаў. Утрымліваюцца практычныя па-рады для рэстаўратараў і спецыялістаў па кансервацыі музейных прадметаў.

Карнава Вікторыя Юр'еўна, старшы навуковы спрацоўнік Наўгародскага дзяржаўнага аб'яднанага музея-запаведніка.

Сумесна з Сініла А. М. –

“Партрэт Дамініка V Гераніма Радзівіла. Атрыбутацыя і гісторыя бытавання”.

Праведзена атрыбутацыя партрэта адзінаццатага нясвіжскага ардыната, які доўгі час захоўваўся ў зборах Наўгародскага музея-запаведніка, як партрэт нявызначанага князя Радзівіла. Аўтары робяць выснову аб паходжанні карціны з партрэтнай галерэі Нясвіжскага палаца і выказваюць меркаванне аб тым, што аўтарам работы мог быць вядомы мастак Ян Дамель. Таксама прыводзяцца біяграфічныя звесткі Дамініка Гераніма Радзівіла – афіцэра гвардыі Напалеона.

Карпееў Ігар Святаслававіч, старшы навуковы супрацоўнік Расійскага дзяржаўнага ваенна-гістарычнага архіва.

“З дакументаў Расійскага дзяржаўнага ваенна-гістарычнага архіва”.

Упершыню друкуюцца вытрымкі з “Журнала баявых дзеянняў” палка аб сутыкненнях з праціўнікам у чэрвені, ліпені, верасні 1915 г. і сакавіку 1916 г., якія адбываліся на тэрыторыі Беларусі. Прадстаўлена падборка з дзевяці дакументаў з фонду 2118 Расійскага дзяржаўнага ваенна-гістарычнага архіва аб падзеях на ўчастку 4-й арміі. Сярод матэрыялаў – вытрымкі з дырэктыў камандавання, рапарты аб ходзе баявых дзеянняў і выніках авіяналётаў, загады аб арганізацыі супрацьпаветранай абароны. Дакументы публікуюцца ўпершыню.

Клімаў Сяргей Міхайлавіч, кандыдат гістарычных навук, дырэктар ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж”, Ph.D.

“Маёнтка Завушша. Да пытання аб паслярадзівілаўскіх адміністрацыйна-гаспадарчых комплексах”.

Разглядаецца структура і эканамічнае становішча маёнтка Завушша – адміністрацыйна-гаспадарчага комплексу Радзівілаў, якім пасля валодалі Мараўскія, Вітгенштэйны, Гартынгі. Прасочваюцца змены, якія адбыліся ў знешнім выглядзе маёнтка – помніка сядзібна-паркавай культуры Беларусі XIX ст.

Крывіцкі Міхаіл Аляксандравіч, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела публікацый дакументаў НГАБ.

“Наступствы нямецкіх авіяналётаў у Слуцкім павеце Мінскай губерні ў 1916 г.”.

На падставе рапартаў паліцэйскіх чыноўнікаў аб наступствах нямецкіх бамбардзіровак, якія захоўваюцца ў фондзе 295 НГАБ (“Канцылярыя мінскага цывільнага губернатара”) прыводзяцца звесткі аб авіяналётах на прыфрантавую частку Слуцкага павета за перыяд з кастрычніка 1915 г. да верасня 1916 г. Распавядаецца пра вынікі 13 авіяналётаў на Нясвіж, Ганцавічы і Сіняўку. Аўтар робіць выснову, што хаця бамбардзіроўкі не наносілі значных страт, яны стваралі пастаянную паветраную пагрозу, якая стала неад’емнай часткай ваеннай штодзённасці.

Мазалеўскі Вячаслаў Іванавіч, старшы навуковы супрацоўнік сектара “Палацавы ансамбль” ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж”.

“Культурна-адукацыйная работа з мэтавай аўдыторыяй ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж”.

На падставе ўласнага вопыту работы расказваецца аб рэалізацыі на базе сектара “Палацавы ансамбль” ДУ “НГКМЗ “Нясвіж” шэрагу культурна-адукацыйных праектаў: “Тэатра ценяў у замку Радзівілаў”, інтэлектуальнай гульні “Кубак старога замка”, правядзенні творчых конкурсаў, алімпіяд, навукова-практычных канферэнцый школьнікаў і студэнтаў.

Яго ж

“Работа ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж” па ахове гісторыка-культурнай спадчыны шляхам археалагічных назіранняў на тэрыторыі гістарычнай часткі Нясвіжа ў 2012-2013 гг.”.

Артыкул падсумоўвае вынікі археалагічных назіранняў, праведзеных аўтарам падчас земляных работ у гістарычнай частцы Нясвіжа: на вул. імя В. Чкалава, А. Міцкевіча, Ленінскай, Беларускай. Прыводзіцца характарыстыка даследаваных участкаў, інфармацыя аб знаходках, агульная колькасць якіх складае 552 адзінкі.

Міхедава Кацярына Генадзьеўна, мастыш навуковы супрацоўнік сектара “Ратуша” ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж”.

Агляд выдання: Maciej Mikolaj Siekierski. Landed Wealth in the Grand Duchy of Lithuania: The Economic Affairs of Prince Nickolas Christopher Radziwill (1549–1616).

Разглядаецца дысэртацыя польскага даследчыка Мацея Сякерскага, абароненая ў 1984 г., прысвечаная аналізу гаспадарчай дзейнасці першага нясвіжскага ардынаты Мікалая Крыштапа Радзівіла Сіроткі. Падрабязна раскрываецца структура дысэртацыі, акцэнтуюцца ўвага на яе становічыя бакаў. З улікам таго, што ў нашай краіне дагэтуль не было падобных даследаванняў, работа М. Сякерскага застаецца адной з найбольш інфарматыўных прац адносна эканамічнай дзейнасці М. К. Радзівіла Сіроткі.

Рудзеўская Кацярына Уладзіміраўна, загадчык сектара па культурнай дзейнасці і маркетынгу ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж”.

“Віват маладым!” Тэатралізаваная цырымонія віншавання маладых”.

3 ліпеня 2012 г. у ДУ “НГКМЗ “Нясвіж” рэалізуецца праект “Віват маладым!” – тэатралізаванае ўрачыстае заключэнне шлюб у палацы князёў Радзівілаў або гарадской ратушы. Артыкул распавядае аб зараджэнні і мэтах дадзенага праекта. Падкрэсліваецца, што такая паслуга робіцца ўсё больш папулярнай і запатрабаванай. У Нясвіж для ўступлення ў шлюб прыязджаюць не толькі жыхары Беларусі, але і грамадзяне ЗША, Вялікабрытаніі, Аўстраліі і іншых краін.

Рудовіч Станіслаў Станіслававіч, кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік аддзела археаграфіі БелНДІДАС.

“Вайна і рэвалюцыя без гераізацыі (п’яны пагром Мірскага палаца ў 1917 г. як тыповы эпізод ваенна-рэвалюцыйнай рэчаіснасці).

На падставе публікацый мінскага перыядычнага друку 1917 г. падрабязна апісваецца тыповы эпізод тагачаснай франтавой анархіі – пагром салдатамі запасных батальёнаў Мірскага палаца ў пошуках спіртнога і п’яная вакханалія, якая некалькі дзён доўжылася ў мястэчку. Адзначаецца, што падобнага кшталту выпадкі сталі своеасаблівым сімвалам рэвалюцыйнага часу, у доказ чаго прыведзена

інфармацыя аб шэрагу п'яных паграмаў у Беларусі і за яе межамі ў рэвалюцыйныя дні 1917 г.

Рындзін Сяргей Мікалаевіч, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела публікацый дакументаў НГАБ.

“Дэпартацыя германскіх і аўстра-венгерскіх падданных з Нясвіжа ў гады Першай сусветнай вайны”.

Аўтар працягвае тэму, якую пачаў у шэрагу сваіх папярэдніх публікацый – аб становішчы падданных дзяржаў, варожых Расійскай імперыі ў гады Першай сусветнай вайны. На падставе дакументаў Нацыянальнага гістарычнага архіва апісаны працэс высялення германскіх і аўстра-венгерскіх падданных з Нясвіжа, які пачаўся ў ліпені 1914 г. Прасочаны лёс некаторых дэпартаваных асоб. Падкрэсліваецца, што дыскрымінацыі падвергліся ўсе падданыя Германіі і Аўстра-Венгрыі, нават тыя, якія гадамі жылі ў Расіі і не мелі ніякіх сувязяў з замежжам.

Самкоў Ігар Анатольевіч, інжынер, цікавіцца гісторыяй Беларусі перыяду сярэднявечча і ранняга новага часу.

“Дакументы Нясвіжскай ардынацыі”.

Друкуецца сем дакументаў 1541–1732 гг. з фондаў НГАБ і прыватнай калекцыі, якія тычацца радзівілаўскіх уладанняў, гісторыі роду. Дакументы (разбор зямельнай спрэчкі, дарчы і падцвярджальны лісты, каралеўскі прывілей, гетманскі ўніверсал) адлюстроўваюць розныя бакі сацыяльна-эканамічнай і ваеннай гісторыі ВКЛ.

Сініла Анатоль Мікалаевіч, настаўнік Багушэвіцкай сярэдняй школы Бярэзінскага раёна Мінскай вобласці.

“Іканаграфічная атрыбутацыя партрэта невядомага са збораў Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь”.

Аўтар праводзіць аналіз партрэта невядомага са збораў НММ. Супаставіўшы дэталі партрэта з фактамі біяграфіі васьмага нясвіжскага ардыната Караля Станіслава Радзівіла і правёўшы яго іканаграфічнае параўнанне з партрэтамі работы Л. Тарасевіча, Г. Ляйбовіча і невядомага мастака XVIII ст., даследчык прыходзіць да высновы, што партрэт можна атрыбутаваць як выяву Караля І Станіслава Радзівіла (1669–1719).

Сумесна з Карпавай В. Ю.

“Партрэт Дамініка V Гераніма Радзівіла. Атрыбутацыя і гісторыя бытавання”.

Гл. вышэй.

Скварцова Ірына Мікалаеўна, кандыдат мастацтвазнаўства, старшы навуковы супрацоўнік аддзела выяўленчага і дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва ДНУ “Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі”.

“Кунтушовыя паясы з Юравічаў у зборах Нацыянальнага гісторыка-культурнага музея-запаведніка “Нясвіж”: гісторыя набыцця і атрыбутацыя”.

Выкладаецца кароткая гісторыя знаходкі і асноўныя этапы навуковай атрыбутацыі двух фрагментаў кунтушовых паясоў са збораў ДУ “НГКМЗ “Нясвіж”. Фрагменты былі выяўлены ў 2007 г. у шляхецкіх пахаваннях каля касцёла Нараджэння Дзевы Марыі ў в. Юравічы Гомельскай вобласці. У ходзе вывучэння і атрыбутацыі помнікаў, праведзеных аўтарам у 2008 г., было ўстаноўлена, што паясы выткалі на Слуцкай і Гродзенскай мануфактурах у 1770-х гадах. З 2009 г., пасля рэстаўрацыі, фрагменты паясоў знаходзяцца ў фондах музея-запаведніка “Нясвіж”.

Снапкоўскі Юрый Мікалаевіч, галоўны архівіст аддзела публікацый дакументаў НГАБ.

“Дабрачыннасць у Нясвіжскай ардынацыі князёў Радзівілаў у гады Першай сусветнай вайны”.

Артыкул распавядае аб узнікненні і дзейнасці ў Нясвіжы ў 1914 г. шэрагу арганізацый, якія займаліся дапамогай хворым, параненым, бедным: лазарэта князёў Радзівілаў, “Нясвіжскага камітэта грамадскай дапамогі хрысціянскім сем’ям і асобам, якія маюць патрэбу з-за наступстваў вайны”, мясцовага камітэта Расійскага таварыства Чырвонага Крыжа. У рабоце гэтых і некаторых іншых арганізацый прымалі актыўны ўдзел прадстаўнікі радзівілаўскай фаміліі, да таго ж яны карысталіся шырокай падтрымкай з боку мясцовага насельніцтва. Аўтар робіць выснову, што Нясвіж – заштатны горад Слуцкага павета – за непрацяглы час ператварыўся ў значны асяродак дабрачыннасці.

Урублеўскі Вадзім Валер’евіч, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела публікацыі дакументаў НГАБ, Халюкоў Аляксандр Вячаслававіч, філолаг.

“Дэкрэт ад 1 ліпеня 1758 г., выдадзены ваяводам віленскім і гетманам вялікім Міхалам Казімірам Радзівілам магістрату і кагалу горада Нясвіж па пытаннях супрацьпажарнай бяспекі”.

Упершыню друкуецца дакумент з Галоўнага архіва старажытных актаў у Варшаве, якім зацвярджаўся комплекс мер па паляпшэнні парадка і арганізацыі супрацьпажарнай бяспекі. Дакумент вызначае захады па папярэджанні і раннім выяўленні пажараў, рэгулюе правілы набыцця і захоўвання супрацьпажарнага інвентару, вызначае правілы пажаратушэння. Асобныя палажэнні датычаць упарадкавання працы гарадскіх органаў улады, захавання і выкарыстання дакументаў, рамонт гарадскога вала і пакарання вінаватых у парушэнні правіл бяспекі.

Ціхінская Вольга Аляксандраўна, мастак-рэстаўратар 2-й катэгорыі, загадчык рэстаўрацыйнага аддзела ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж”.

Сумесна з Караленкам У. У.

“Вопыт кансервацыі агнястрэльнай зброі XV–XVIII стст. – гакаўніц Нясвіжскага замка”.

Гл. вышэй.

Чарняўскі Фёдар Віктаравіч, гісторык.

“Удальрык Крыштап Радзівіл – стараста судовы менскі (27.09.1738 – 09.02.1746)”.

Разгледжана грамадска-палітычная дзейнасць Удальрыка Крыштапа Радзівіла, які ў розныя часы займаў шэраг адміністрацыйных пасадаў у Вялікім Княстве Літоўскім і неаднаразова абіраўся паслом вальных соймаў Рэчы Паспалітай. Асобна распавядаецца пра яго дзейнасць у галіне культуры і мастацтва і адносіны са сваякамі, якія былі дастаткова напружанымі.

Чысцякоў Сяргей Уладзіміравіч, вядучы спецыяліст па экскурсійнай рабоце сектара “Палацавы ансамбль” ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж”.

“Крыпта князеў Радзівілаў у Нясвіжскім фарным касцёле: гісторыя, праблематыка даціроўкі і ідэнтэфікацыі пахаванняў, выкарыстанне аб’екта ў сферы турызму і аховы помніка”.

Распавядаецца гісторыя ўзнікнення Нясвіжскай фамільнай усыпальніцы князеў Радзівілаў, заснаванай па ініцыятыве М. К. Радзівіла Сіроткі. Гэты ўнікальны помнік не мае аналагаў на беларускіх землях. Апісаны пахаванні і гісторыя іх вывучэння. Падкрэслена, што ігнараванне элементарных мераў засцярогі прывяло да незваротнай страты некаторых унікальных элементаў. На сённяшні момант, для захавання крыпты неабходна прыцягненне высокакласных спецыялістаў.

Ярашэвіч Аляксандр Адамавіч, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела старажытнабеларускага мастацтва Нацыянальнага мастацкага музея.

“Надмагілле Канстанцыі Чудоўскай (алтар св. Антонія) у Нясвіжскім фарным касцёле”.

Прааналізаваны архітэктурна-мастацкія асаблівасці надмагілля Канстанцыі Чудоўскай, малодшай дачкі клецкага ардыната Мікалая Юзафа Радзівіла, у Нясвіжскім касцёле Богага цела. Алтар у стылі класіцызму, які ўражвае сваёй веліччу і прыгажосцю, быў створаны ў час, калі нават у Вільні рэдка сустракаліся сціплыя скульптурныя надмагіллі. Выказана меркаванне, што аўтарам гэтай работы мог быць прафесар Віленскага ўніверсітэта, скульптар Казімір Ельскі.

Яцкевіч Зміцер Лявонцэвіч, намеснік па навуковай рабоце дырэктара ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж”.

Агляд выдання: “Dzieje rodziny Ciechanowieckich herbu Dąbrowa (XIV–XXI wiek)”.

Разглядаецца грунтоўнае генеалагічнае даследаванне працы аўтарскага калектыву пад кіраўніцтвам А. Рахубы, прысвечанае генеалогіі княжацкага роду Цеханавецкіх. Адзначаецца высокі ўзровень выдання і яго значэнне для айчынных гісторыкаў.

РЕЗЮМЕ

Антонович Зинаида Васильевна, кандидат исторических наук, доцент кафедры источниковедения исторического факультета БГУ.

«Персональный состав Несвижского мужского доминиканского монастыря согласно формулярным спискам римско-католического духовенства Минской диоцезии за 1867 г.».

На основании документов Минской римско-католической диоцезии впервые приведены биографические данные монахов различных католических орденов, которые проживали в Несвижском доминиканском монастыре. Значительная их часть была переведена сюда из монастырей, закрытых после восстания 1863-1864 гг. Проанализированы пути формирования персонального состава обитателей монастыря, их социальное происхождение, род занятий.

Барвенкова Анна Александровна, кандидат искусствоведения, доцент, старший научный сотрудник ГНУ «Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси».

«Костюм времен «свободы, равенства и братства» на портрете княгини Теофилии Радзивилл».

Статья посвящена анализу наряда княгини Теофилии Радзивилл на портрете работы Юзефа Пешки. Основой поэтизации Теофилии является миф про древнегреческую Гебу – богиню молодости и красоты. Костюм и прическа княгини Радзивилл демонстрируют приверженность идеям Великой французской революции, прославление ума, выдержки, красоты человека, равного богам. Параллельно с анализом костюма приводятся некоторые моменты жизни Теофилии, ее любви к Доминику Радзивиллу.

Блинец Андрей Владимирович, младший научный сотрудник экспозиционно-выставочного отдела ГУ «Национальный историко-культурный музей-заповедник “Несвиж”».

«Клецкая битва и ее место в кампании 1706 г. на белорусских землях».

Рассматривается малоизвестный эпизод Северной войны – бой между шведским и русско-украинским отрядом под Клецком 19 апреля 1706 г. Это событие долгое время оставалось незамеченным историками и до сих пор не было объек-

том отдельного исследования. Путем анализа и сопоставления документов враждующих сторон сделана попытка реконструировать ход сражения, определить количественный состав ее участников и потери противников. Показано влияние битвы на ход летней кампании 1706 г.

Его же

«Прифронтовая Несвижчина (1915–1918 гг.)».

На основании разнообразных источников – воспоминаний, документов, исследований, краеведческих материалов – сделан обзор жизни Несвижа и окрестностей в годы Первой мировой войны. Рассматривается ход боевых действий, проблема беженцев, жизнь тыла, создание несвижского госпиталя князей Радзивиллов. Отдельно показаны перемены, которые произошли в прифронтовых районах после Февральской революции.

Быль Виталий Анатольевич, младший научный сотрудник сектора «Дворцовый ансамбль» ГУ «Национальный историко-культурный музей-заповедник “Несвиж”».

«Mała warszawka»: польское национальное движение в Несвиже».

Статья посвящена деятельности польских культурно-просветительских организаций и политических партий в Несвиже в период с 1906 по 1921 гг. Подчеркивается, что хотя этнические поляки и римо-католики не являлись большинством среди местного населения, их активность обеспечила успешный рост польского сознания несвижан, а сам город в предвоенные времена называли даже «маленькой Варшавой».

Врублевский Вадим Валерьевич, ведущий научный сотрудник отдела публикации документов НИАБ, Халюков Александр Вячеславович, филолог.

«Декрет от 1 июля 1758 г., данный воеводой виленским и гетманом великим Михаилом Казимиром Радзивиллом магистрату и кагалу города Несвиж по вопросам противопожарной безопасности».

Впервые печатается документ из Главного архива древних актов в Варшаве, которым утверждался комплекс мер по улучшению порядка и организации противопожарной безопасности. Документ определяет меры по предупреждению и раннему выявлению пожаров, регулирует правила приобретения и хранения противопожарного инвентаря и правила пожаротушения. Отдельные положения

касаются упорядочения работы городских органов власти, хранения и использования документов, ремонта городского вала и наказания виновных в нарушении правил безопасности.

Горбачева Ольга Васильевна, кандидат исторических наук, доцент кафедры этнологии, музеологии и истории искусства исторического факультета БГУ.

«Система управления Радзивилловской массой в 20–30-е гг. XIX в.».

Проанализированы состав и изменения в органах, которые осуществляли управление владениями, оставшимися после Доминика Иеронима Радзивилла в 1814–1839 гг. – Радзивилловской комиссии и Прокуратурии Радзивилловской массы. Определен состав и функции отделов, эффективность их деятельности. В качестве приложения печатается «Штатное расписание служащих Прокуратурии и администрации Радзивилловской массы» на 1828 г., из фондов Литовского государственного исторического архива.

Довнар Александр Борисович, кандидат исторических наук, заведующий отделом источниковедения и археографии Института истории Национальной академии наук Беларуси.

«Документ 1758 г. о мерах противопожарной безопасности Несвижа».

Рассмотрены предпосылки появления декрета виленского воеводы, гетмана ВКЛ, несвижского ордината Михаила Казимира Радзивилла Рыбоньки от 1 июля 1758 г., которым утверждался целый комплекс мер по улучшению порядка и организации противопожарной безопасности. Проанализировано содержание документа, определены меры по предупреждению и раннему выявлению возгораний; приобретению и хранению противопожарного инвентаря; правила тушения пожаров. Вместе с тем, автор констатирует, что вопрос «каким образом реализовывались положения данного декрета» остается нерешенным и требует отдельного исследования.

Карпеев Игорь Святославович, старший научный сотрудник Российского государственного военно-исторического архива.

«Из документов Российского государственного военно-исторического архива»

Впервые публикуются выдержки из «Журнала военных действий» полка о столкновениях с противником в июне, июле, сентябре 1915 г. и марте 1916 г., которые происходили на территории Беларуси. Представлена подборка девяти документов из фонда 2118 Российского государственного военно-исторического архива о событиях на участке 4-й армии. Среди материалов – выдержки из директив командования, рапорты о ходе боевых действий и результатах авианалетов, приказы об организации противовоздушной обороны. Документы публикуются впервые.

Карпова Виктория Юрьевна, старший научный сотрудник Новгородского государственного объединённого музея-заповедника.

В соавторстве с Синило А. Н.

«Портрет Доминика V Иеронима Радзивилла. Атрибутация и история бытования».

Проведена атрибутация портрета одиннадцатого несвижского ордinата, который долгое время хранился в собрании Новгородского музея-заповедника, как портрет неизвестного князя Радзивилла. Авторы делают вывод о происхождении картины из портретной галереи Несвижского дворца и высказывают предположение о том, что автором работы мог быть известный художник Ян Дамель. Также приводятся биографические данные Доминика Иеронима Радзивилла – офицера гвардии Наполеона.

Климов Сергей Михайлович, кандидат исторических наук, директор ГУ «Национальный историко-культурный музей-заповедник “Несвиж”, Ph.D.

«Имение Заушье. К вопросу о порадзивилловских административно-хозяйственных комплексах».

Рассматривается структура и экономическое положение имения Заушье – административно-хозяйственного комплекса Радзивиллов, которым после владели Моравские, Витгенштейны, Гартинги. Прослеживаются перемены, которые произошли в облике имения – памятника усадебно-парковой культуры Беларуси XIX века.

Короленок Владимир Владимирович, младший научный сотрудник сектора «Дворцовый ансамбль» ГУ «Национальный историко-культурный музей-заповедник “Несвиж”».

«Трансформация паркового комплекса Альба в XIX–XXI вв.».

В статье, с привлечением значительного количества архивных и печатных источников, рассматривается постепенная трансформация радзивилловской Альбы от магнатской резиденции – одного из красивейших уголков Несвижчины – к фольварку с мельницей и спиртзаводом и ее окончательный упадок в середине – второй половине XX в.

В соавторстве с Тихинской О. А.

«Опыт консервации огнестрельного оружия XV–XVIII вв. – гаковниц Несвижского замка».

На основании опыта работы рассматривается процесс консервации оружия, в котором сочетались способы механической и химической очистки. Проанализирована эффективность использования разнообразных средств и способов. Содержатся практические советы для реставраторов и специалистов по консервации музейных предметов.

Кривицкий Михаил Александрович, ведущий научный сотрудник отдела публикаций документов НИАБ.

«Последствия немецких авианалетов в Слуцком уезде Минской губернии в 1916 г.».

На основании рапортов полицейских чиновников о последствиях немецких бомбардировок, хранящихся в фонде 295 НИАБ («Канцелярия минского гражданского губернатора») приводятся сведения о авианалетах на прифронтовую часть Слуцкого уезда за период с октября 1915 г. по сентябрь 1916 г. Рассказывается о результатах 13 авианалетов на Несвиж, Ганцевичи и Синявку. Автор делает вывод, что хотя бомбардировки не причиняли значительного ущерба, они создавали постоянную воздушную угрозу, которая стала неотъемлемой частью военной повседневности.

Михедова Екатерина Геннадьевна, младший научный сотрудник сектора «Ратуша» ГУ «Национальный историко-культурный музей-заповедник «Несвиж».

Обзор издания: Maciej Mikolaj Siekierski. Landed Wealth in the Grand Duchy of Lithuania: The Economic Affairs of Prince Nickolas Christopher Radziwill (1549–1616).

Рассматривается диссертация польского исследователя Матея Секерского, защита состоялась в 1984 г., в которой анализируется хозяйственная деятельность первого несвижского ордината Николая Христофора Радзивилла Сиротки. Подробно раскрывается структура диссертации, акцентируется внимание на ее положительных сторонах. С учетом того, что в нашей стране до сих пор не было подобных исследований, работа М. Секерского остается одной из наиболее информативных работ относительно экономической деятельности М. К. Радзивилла Сиротки.

Мозолевский Вячеслав Иванович, старший научный сотрудник сектора «Дворцовый ансамбль» ГУ «Национальный историко-культурный музей-заповедник “Несвиж”».

«Культурно-образовательная работа с целевой аудиторией ГУ «Национальный историко-культурный музей-заповедник “Несвиж”».

На основании собственного опыта работы рассказывается о реализации на базе сектора «Дворцовый ансамбль» ГУ «НИКМЗ «Несвиж» ряда культурно-образовательных проектов: «Театра теней в замке Радзивиллов», интеллектуальной игры «Кубок старого замка», проведении творческих конкурсов, олимпиад, научно-практических конференций школьников и студентов.

Его же

«Работа ГУ «Национальный историко-культурный музей-заповедник “Несвиж” по охране историко-культурного наследия путем археологических наблюдений на территории исторической части Несвижа в 2012–2013 гг.».

Статья подводит итоги археологических наблюдений, проведенных автором во время земляных работ в исторической части Несвижа: на ул. имени В. Чкалова, А. Мицкевича, Ленинской, Белорусской. Приводится характеристика исследованных участков, информация о находках, общее количество которых составляет 552 единицы.

Рудлевская Екатерина Владимировна, заведующая сектором по культурной деятельности и маркетинга ГУ «Национальный историко-культурный музей-заповедник “Несвиж”».

«Віват маладым!» Театрализованная церемония поздравления молодоженов”.

С июля 2012 г. в ГУ «НИКМЗ “Несвиж” реализуется проект «Виват молодым!» – театрализованное торжественное бракосочетание во дворце князей Радзивиллов или городской ратуше. Статья рассказывает о зарождении и целях данного проекта. Подчеркивается, что такая услуга становится все более популярной и востребованной. В Несвиж для вступления в брак приезжают не только жители Беларуси, но и граждане США, Великобритании, Австралии и других стран.

Рудович Станислав Станиславович, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник отдела археографии БелНИИДАД.

«Война и революция без героизации (пьяный погром Мирского дворца в 1917 г. как типичный эпизод военно-революционной действительности)».

На основании публикаций минской периодической печати 1917 г. подробно описывается типичный эпизод тогдашней фронтовой анархии – погром солдатами запасных батальонов Мирского дворца в поисках спиртного и пьяная вакханалия, которая несколько дней длилась в местечке. Отмечается, что подобного рода случаи стали своеобразным символом революционного времени, в доказательство чего приведена информация о ряде пьяных погромов в Беларуси и за ее пределами в революционные дни 1917.

Рындин Сергей Николаевич, ведущий научный сотрудник отдела публикаций документов НИАБ.

«Депортация германских и австро-венгерских подданных из Несвижа в годы Первой мировой войны».

Автор продолжает тему, которую начал в ряде своих предыдущих публикаций – о положении подданных вражеских государств в Российской империи в годы Первой мировой войны. На основании документов Национального исторического архива описан процесс выселения германских и австро-венгерских подданных из Несвижа, который начался в июле 1914 г. Прослежена судьба некоторых депортированных лиц. Подчеркивается, что дискриминации подвергались все подданные Германии и Австро-Венгрии, даже те, которые годами жили в России и не имели никаких связей с границей.

Самков Игорь Анатольевич, инженер, интересуется историей Беларуси периода средневековья и раннего нового времени.

«Документы Несвижской ординации».

Печатается семь документов 1541–1732 гг. из фондов НИАБ и частной коллекции, касающихся радзивилловских владений, истории рода. Документы (разбор земельного спора, дарственные и подтверждающие грамоты, королевский привилей, гетманский универсал) отражают различные стороны социально-экономической и военной истории ВКЛ.

Синило Анатолий Николаевич, учитель Богусевичской средней школы Березинского района Минской области.

«Иконографическая атрибуция портрета неизвестного из собраний Национального художественного музея Республики Беларусь».

Автор проводит анализ портрета неизвестного из собраний НХМ. Сопоставив детали портрета с фактами биографии восьмого несвижского ордината Кароля Станислава Радзивилла и проведя иконографическое сравнение с портретами работы Л. Тарасевича, Г. Лейбовича и неизвестного художника XVIII в., исследователь приходит к выводу, что портрет можно атрибутировать, как изображение Кароля I Станислава Радзивилла (1669– 1719).

Совместно с Карповой В. Ю.

«Портрет Доминика V Иеронима Радзивилла. Атрибуция и история бытования».

См. выше.

Скворцова Ирина Николаевна, кандидат искусствоведения, старший научный сотрудник отдела изобразительного и декоративно-прикладного искусства ГНУ «Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси».

«Кунтушовые пояса из Юрович в собрании Национального историко-культурного музея-заповедника «Несвиж»: история обретения и атрибуция».

В статье излагается краткая история обретения и основные этапы научной атрибуции двух фрагментов кунтушовых поясов из собраний ГУ «НИКМЗ «Несвиж». Фрагменты были обнаружены в 2007 г. в шляхетских захоронениях возле костела Рождества Девы Марии в д. Юровичи Гомельской области. В ходе изучения и атрибуции памятников, проведенных автором в 2008 г., было установле-

но, что пояса выткали на Слуцкой и Гродненской мануфактурах в 1770-х годах. С 2009 г., после окончания реставрации, фрагменты поясов находятся в фондах музея-заповедника «Несвиж».

Снопковский Юрий Николаевич, главный архивист отдела публикаций документов НИАБ.

«Благотворительность в Несвижской ординации князей Радзивиллов в годы Первой мировой войны».

Статья рассказывает о возникновении и деятельности в Несвиже в 1914 г. ряда организаций, которые занимались помощью больным, раненым, бедным: лазарета князей Радзивиллов, «Несвижского комитета общественной помощи христианским семействам и лицам, нуждающимся вследствие войны», местного комитета Российского общества Красного Креста. В работе этих и некоторых других организаций принимали активное участие представители радзивилловской фамилии, к тому же они пользовались широкой поддержкой со стороны местного населения. Автор делает вывод, что Несвиж – заштатный город Слуцкого уезда – за непродолжительное время превратился в значимый центр благотворительности.

Тихинская Ольга Александровна, художник-реставратор 2-й категории, заведующая реставрационным отделом ГУ «Национальный историко-культурный музей-заповедник “Несвиж”».

Совместно с Короленком В. В.

«Опыт консервации огнестрельного оружия XV–XVIII вв. – гаковниц Несвижского замка».

См. выше.

Чернявский Федор Викторович, историк.

«Удальрик Христофор Радзивилл – староста судебный минский (27.09.1738 – 09.02.1746)».

Рассмотрена общественно-политическая деятельность Удальрика Христофора Радзивилла, который в разное время занимал ряд административных должностей в Великом Княжестве Литовском и неоднократно избирался послом вальных сеймов Речи Посполитой. Отдельно рассказывается о его деятельности в области

культуры и искусства и отношениях с родственниками, которые были достаточно напряженными.

Чистяков Сергей Владимирович, ведущий специалист по экскурсионной работе сектора «Дворцовый ансамбль» ГУ «Национальный историко-культурный музей-заповедник “Несвиж”.

«Крипта князей Радзивиллов в Несвижском фарном костёле: история, проблематика датировки и идентификации захоронений, использования объекта в сфере туризма и охраны памятника».

Рассказывается история возникновения Несвижской фамильной усыпальницы князей Радзивиллов, основанной по инициативе Н.Х. Радзивилла Сиротки. Этот уникальный памятник не имеет аналогов на белорусских землях. Описаны захоронения и история их изучения. Подчёркивается, что игнорирование элементарных мер предосторожности привело к необратимой потере некоторых уникальных элементов. На сегодняшний момент, для сохранения крипты необходимо привлечение высококлассных специалистов.

Ярошевич Александр Адамович, ведущий научный сотрудник отдела древнебелорусского искусства Национального художественного музея.

«Надгробие Констанции Чудовской (алтарь св. Антония) в Несвижском фарном костеле».

Проанализированы архитектурно-художественные особенности надгробия Констанции Чудовской, младшей дочери клецкого ордината Николая Иосифа Радзивилла, в Несвижском костеле Божьего тела. Алтарь в стиле классицизма, который поражает своим величием и красотой, был создан в то время, когда даже в Вильно редко встречались скромные скульптурные надгробия. Высказано предположение, что автором этой работы мог быть профессор Виленского университета, скульптор Казимир Ельский.

Яцкевич Дмитрий Леонтьевич, заместитель по научной работе директора ГУ «Национальный историко-культурный музей-заповедник “Несвиж”.

Обзор издания: «Dzieje rodziny Ciechanowieckich herbu Dąbrowa (XIV—XXI wiek)».

Рассматривается фундаментальное исследование авторского коллектива под руководством А. Рахубы, посвященное генеалогии княжеского рода Цехановецких. Отмечается высокий уровень издания и его значение для отечественных историков.

SUMMARY

Antanovich Zinaida, candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of Source criticism Historical faculty.

"Members of the Nyasvizh male Dominican monastery according to official lists of the Roman Catholic clergy of the diocese of Minsk in 1867"

According to Members of the Nyasvizh male Dominican Monastery, an official list of the Roman Catholic clergy of the diocese of Minsk in 1867, stated for the first time a curricula vitae of monks. This curricula vitae was presented by various Catholic orders who resided in the Nesvizh Dominican Monastery. After the uprising of 1863-1864 many monasteries were closed and most of the monks from these various monasteries were transferred here. In order for this transferal to be successful, the monastery had to look at various methods when forming personal staff of its inhabitants, their social origin and previous occupation.

Barvenova Anna, candidate of History of Art, Associate Professor, Senior Researcher at the SI the Center for the Belarusian Culture, Language and Literature Researches of the National Academy of Sciences.

"The costume of "liberty, equality and fraternity" times in the portrait of Princess Teofilja Radziwill"

This article analyzes the clothing of Princess Radziwill Teofilja in the portrait by Jozef Peszka. The basis of Teofilias poetics is a myth about the ancient Greek goddess Hebe, the goddess of youth and beauty. Princess Radziwill's costume and hairstyle demonstrate the commitment to the French Revolution, the glorification of mind, the endurance and beauty of man who is equal to the gods. Besides the analysis of the costume some moments of Teofilias life, her love for Dominic Radziwill are mentioned in the article.

Blinec Andrey, Junior Researcher at the Exhibition Exposition Department SI National Historical and Cultural Museum-Reserve "Niasvizh".

"The Battle of Kletsk and its value in the company in 1706 on the territory of Belarus"

We consider the little-known episode of the Northern War – the battle between Swedish and Russian-Ukrainian detachment under Kletsk April 19, 1706. This event had been long overlooked by historians and still have not been the subject of a separate study. By analyzing and comparing documents of the warring parties, there was done an attempt to reconstruct the course of the battle, determine the number of its members and the loss of the opponents. In addition it describes the effect of the battle on the course of the summer campaign of 1706.

"Niasvzh front zone (1915–1918)"

An overview of life and surroundings during the First World War was done Basing on a variety of sources – memoirs, documents, studies, local history materials – we consider the course of hostilities, the refugee problem, the life of the rear and creating of Radivill's Niasvzh hospital. It also shows the changes that occurred in the border areas after the February Revolution.

Byl Vital, Junior Researcher at the Scientific Excursion Department "Palace Ensemble" SI National Historical and Cultural Museum-Reserve "Niasvzh".

"Mała warszawka": Polish National Movement in Niasvzh"

The article reads about the Polish cultural and educational organizations and political parties functioning in Niasvzh between 1906 and 1921. It is emphasized that although ethnic Poles and Roman Catholics were not the majority of the local population, their activity led to a significant rise of the Polish consciousness of Niasvzh people, and before the WWII the city was even called "Small Warsaw".

Garbachova Volga, candidate of Historical Sciences, associate Professor at the Department of Ethnology, Museology and History of Arts Historical faculty.

"Management system of Radziwill complex possessions in 20–30th of XIX century"

The article represents the analysis of structure and changes in the entities that controlled the possessions left after Dominic Jerome Radziwill in 1814 - 1839 years by Radziwill Commission and Procurator Radziwill Management system. The structure and functions of the departments, as well as the efficiency of their operations are determined. The data of the annex for "The staffing table of employees Prosecutor's Office and administration of Radziwill Management system" in 1828 is collected in the funds of the Lithuanian State Historical Archives.

Dounar Aliaksandr, candidate of Historical Sciences, head of the department of source studies and archeography of the National Academy of Sciences.

"Document (Year 1758) about the organization fire safety of Nyasvizh"

Prerequisites reviewed for the decree voivode of Vilnius and Grand Hetman of Lithuania, Njasvish fee tail holder Michael Casimir Radziwill Rybonka from July 1, 1758, which approves a package of measures to improve the order and organization of fire safety. A content analysis of the document, identify measures for prevention and early detection of fires; acquisition and possession of fire-fighting equipment; terms of fighting fires. However, the author notes that the question of "how to implement the provisions of the decree" remains unresolved and requires a separate study.

Karalenak Uladzimir, Junior Researcher at the Scientific Excursion Department "Palace Ensemble" SI National Historical and Cultural Museum-Reserve "Niasvizh".

"The transformation of the park complex Alba in XIX–XXI centuries"

This paper, involving a considerable amount of archival and printed sources, regards the gradual transformation of the Radziwill Alba in one of the most beautiful parts of Nesvizh region from magnate residences - to a farm with a mill and distillery, and its final demise in the middle - the second half of the 20th century.

Karpeev Igor, Senior Researcher at the SI Russian State Military History Archive.

"From the documents from Russian State Military History Archive"

This is the first publication of the extracts from the "Journal of military operations" about Regiments clashes with the enemy in June, July and September 1915 and March 1916 that occurred on the territory of Belarus. This article presents a selection of nine documents from the Russian State Military Historical Archive (fund 2118) of the events in the area of the 4th Army. Among the materials there are extracts from the command directives, reports on the progress of military operations and results of enemy air raids, the orders on the organization of defense. Documents are published for the first time.

Karpova Victoria, Senior Researcher at the SI Novgorod State United Museum-Reserve.

in co-authorship with A. Sinilo

"Portrait of Dominic V Jerome Radziwill. The authentication and history of existence"

The authentication of the eleventh Nyasvzh fee tail holders portrait was implemented. The portrait has been kept in the collection of the Novgorod Museum Reserve for a long time as a portrait of the unknown Prince Radziwill. The authors conclude the origin of the painting Portrait Gallery Nesvizh Palace and suggest that the author of the work could be the famous artist named Jan Damel. Also there is an curriculum vitae by Dominic Jerome Radziwill, a Napoleon's guard officer.

Klimov Sergei, Ph.D, director of the SI National Historical and Cultural Museum-Reserve "Niasvzh".

"Estate Zaushi. Issues of the former Radziwill's administrative and economic systems"

The article takes up the structure and economic situation of the estate Zaushi – administrative and economic complex of the Radziwill family, which owned by the Marawskies, Wittgensteins and Hartings. The article provides an overview of changes in the estate – monument manor the Belarusian culture of the nineteenth century.

Kryvitski Mihail, Leading Researcher at the department of documents publication SI National Historical Archives of Belarus.

"The consequences of German air raids in Slutsk district, Minsk province in 1916"

On the basis of reports of police officials about the consequences of the German bombing stored in the NHAB (fund 295: "The Office of the Minsk civil governor") the author provides information about the air strikes on the frontline of the Slutsk district for the period from October 1915 to September 1916. The results of 13 air raids on Niasvzh, Gantsevichi and Sinyavka are described. The author concludes that although the bombing did not cause significant losses, it created a permanent threat to the air, which became an integral part of the military everyday life.

Mazaleuski Vyachaslau, Senior Researcher at the Scientific Excursion Department "Palace Ensemble" SI National Historical and Cultural Museum-Reserve "Niasvizh".

"The work of the SI "National Historical and Cultural Museum-Reserve "Njasvizh" for the protection of historical and cultural heritage by archaeological observations on the territory of the historic part of Njasvizh in 2012–2013"

The article summarizes the author's archeological observations of the excavation in the historical part of Niasvizh, particularly in the Chkalova, Mickiewiczza, Leninskaya, Belorusskaya streets. Characteristics of the explored sectors, information about the findings (in amount of 552 items) are outlined.

"Cultural and educational work with the target group SI National Historical and Cultural Museum-Reserve "Niasvizh"

Realization of the following culture and education projects based in the "Palace Ensemble" sector of "Niasvizh" is described with reference to personal work experience: "Shadow Show in the Radziwill Castle", mind game "Old Castle Cup", creative competitions, contests, scientific pupil and student conferences.

Rudleuskaya Katsyaryna, head of the Department of Cultural Activities and Marketing of the SI National Historical and Cultural Museum-Reserve "Niasvizh".

"Віват маладым!" ("Viva the newlyweds!") Theatrical ceremony congratulations to the newlyweds"

Since July 2012 a project called "Vivat molodym!" ("Viva the newlyweds!") has been realized by the state institution "National Historic and Cultural Reserve Museum "Niasvizh". It is a solemn marriage ceremony held either at the Radziwill Palace or in the city hall. The article presents the conception and goals of this project. It is emphasized that the service becomes more and more popular. People not only from Belarus, but also from the USA, Great Britain, Australia, and other countries come to Niasvizh in order to get married.

Rudovich Stanislau, candidate of Historical Sciences, Senior Researcher archaeography department BelSRIDAA (Belarusian Scientific Research Institute of Documentology and Archival Affairs).

"War and revolution without glorification (drunken mayhem in Mir Palace in 1917 as a typical episode of the military-revolutionary reality)"

Based on the information in Minsk periodicals of 1917 a typical frontline anarchy incident of that time is extensively described – the soldiers of the reserve squadrons started to demolish the Mir Castle while looking for some alcohol, so it came to a bacchanalia that has been running on in the town for a few days. It is remarkable that incidents of this kind became a sort of a revolutionary time symbol. The presented information about drunken riots in Belarus and outside it during the revolutionary days of 1917 serves as a proof of that.

Ryndzin Siarhei, Leading Researcher at the Department of Documents Publication SI National Historical Archives of Belarus.

"Deportation of German and Austro-Hungarian subjects from Nyasvizh during the First World War"

The author continues with the theme that he started to consider in a number of his previous publications – the situation of enemy state nationals in the Russian Empire during the First World War. The process of eviction of the German and Austro-Hungarian subjects of Niasvizh, which started in July 1914, is described on the basis of the documents of the National Historical Archive of Belarus. In addition to that, the destiny of some of the deportees was traced. It is emphasized that all the subjects of the central countries were exposed to discrimination, even those who had lived in Russia for years and had no connection with foreign countries.

Samkou Igar, engineer, Sphere of interests – the medieval and early modern history of Belarus.

"Documents from Nyasvizh Fee tail"

The first publication of an amateur historian includes seven documents from the Belarusian National Historical Archive funds and private collections dated as 1541–1732 years and related to the Radziwills' possessions or the history of the magnate dynasty. The documents (dispute settlements, grants, confirmations, Royal Privilege, Hetman Universal) reflect different aspects of the economic, social and military history of the Grand Duchy of Lithuania.

Sinila Anatol, teacher at the Bogushevichi Secondary School in Byerazino district, Minsk region.

"Iconography identification of portrait of an unknown man from the collections of the National Art Museum of Belarus"

The author analyzes the Portrait of an unknown man from the National Art Museum collections. Having compared the details of the portrait with the facts of the biography of the 7th Niasvizh ordinate Karol Stanislaw Radziwill and having completed an iconographic comparison with portraits by L. Tarasevich, G. Leibowitz and an unknown artist of the 18th century, the researcher concludes that the portrait can be attributed as the image of Karol I Stanislaw Radziwill (1669–1719).

Skvortsova Irina, candidate of History of Art, Senior Researcher at the Department of Visual and Decorative and Applied Art SSI "The Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences"

"Kontusz sashes from Yurovichi in the collection of National Historical and Cultural Museum Reserve "Niasvizh": discovery and main stages of a scientific attribution"

The article gives a brief history of discovery and the main stages of scientific attribution two fragments of kontusz sashes from the collections of the SI National Historical and Cultural Museum–Reserve «Niasvizh». The fragments were found in 2007 in the gentry graves near the church of the Nativity of Mary in the village Yurovichi of Gomel region. During the research efforts and scientific attribution of sashes, conducted by the author in 2008, was decided that the sashes were manufactured at Radziwill manufactory in Slutsk and at Royal manufactory of kontusz sashes in Grodno in the 1770s. Since 2009, after the restoration, fragments of sashes are in the collections of the Museum-Reserve "Niasvizh".

Snapkouski Yury, chief-archivist at the department of documents publication SI National Historical Archives of Belarus.

"Charity in Niasvizh princes Radziwill Fee tail during the First World War"

The article reads about the formation and activities of several organizations committed to help and assist the sick, wounded, and poor in Niasvizh in 1914: the princes Radziwill's infirmary, the Niasvizh Committee of Public Assistance to Christian Families and Persons in Need Affected by War, the local committee of the Russian Red Cross Society. Representatives of the Radziwill family were actively engaged in the work of these and similar organizations; what is more, the charity institutions enjoyed widespread support of the local population. The author concludes that Niasvizh – an unimportant town of the Slutsk district - in a very short time turned into a significant charity center.

Urubleuski Vadzim, leading Researcher at the department of documents publication SI National Historical Archives of Belarus.

Halyukou Aliaksandr, philologist

"01.07.1758. Decree for fire safety granted by voivode of Vilnius and Grand Hetman of Lithuania to Njasvish magistrate and Qahal"

This is the first publication of the document from the General Archive of Ancient Acts in Warsaw, which claimed a set of measures to improve the order and organization of fire safety. The document defines the measures for the prevention and early detection of fires, regulates the acquisition and storage of fire-fighting equipment and fire-fighting regulations. Certain provisions relate to streamline the work of the city authorities, the storage and use of documents, repair the city wall and punishment of breakers of safety rules.

*Tsihinskaya Volga, art restorer 2nd category, Head of the restoration department of the SI National Historical and Cultural Museum-Reserve "Niasvizh".
in co-authorship with U. Karalenak*

"The experience of preservation of firearms XV–XVIII centuries – harquebuses in Niasvizh Castle"

This article covers on the basis of experience the process of preservation of weapons with methods of mechanical and chemical cleaning combined. It analyzes the effectiveness of the use of various tools and techniques and provides practical tips for restorers and conservators of museum objects.

Charnyauski Fedar, historian.

"Udalrik Christopher Radziwill - Minsk elder (27.09.1738 – 09.02.1746)"

The main subject considered is the social and political activity of Udalrik Christopher Radziwill, who at different times held several administrative positions in the Grand Duchy of Lithuania and was repeatedly elected Sejm ambassador of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Separately, it touches upon his involvement in culture and art, as well as his rather strained relationships with his relatives.

Chystsyyakou Siarhei, leading specialist at the Scientific Excursion Department "Palace Ensemble" SI National Historical and Cultural Museum-Reserve "Niasvizh".

"Crypt of Radziwill princes Family at Niasvizh parish catholic church: history, problems of dating and identification of graves, usability in the tourism industry and the protection of the monument"

The publication tells the story of the Radziwills family tomb in Niasvizh, created on the initiative of Radziwill Sirotka. This historical monument is unique for Belarus. The burial places and the history of their study are also described. It is emphasized that ignoring basic precautions led to irreversible loss of some unique elements. At the moment, to save the crypt it is necessary to recruit some well-experienced professionals.

Yarashevich Aliaksandr, Leading Researcher at The Department of the Ancient Belarusian art of the State Art Museum.

"Headstone of Constance Chudovskaya (altar of St. Anthony) in Niasvizh Parish church"

In the paper there is an architectural and art analysis of a tombstone of Constance Chudovskaya, the youngest daughter of a Kletsk ordinate Nicholas Joseph Radziwill, which is located in the Corpus Christi Church in Niasvizh. The altar in the classical style that impresses with its grandeur and beauty was created at the times when any modest sculpted tombstones could be rarely seen even in Vilnius. Kazimir Yelski, a sculptor and professor of Vilnius University, is thought to be the author of this work.

Jackiewicz Zmitser, Deputy Director for scientific work SI "National Historical and Cultural Museum-Reserve "Niasvizh".

Review: "Dzieje rodziny Ciechanowieckich herbu Dąbrowa (XIV-XXI wiek)".

The collection of articles assesses the work of the team of authors under the direction of A. Rakhuba dedicated to Tsechanovetski family genealogy, and also the role of the last member of the genus Prince Andrzej Tsechanovetski in investigations. The high quality of publication and its importance for local historians are pointed out.

Правілы для аўтараў штогодніка “Acta Anniversaria”

Для публікацыі ў штогодніку “Acta Anniversaria” прымаюцца артыкулы аб’ёмам да 40 тыс. знакаў, публікацыі дакументальных крыніц – да 60 тыс. знакаў.

Раздрукоўка выконваецца шрыфтам Times New Roman, кегль 14 пунктаў, праз 1,5 інтэрвалы, палі верхняе і ніжняе па 2 см, левае 3 см, правае 1,5 см.

Артыкул забяспечваецца анатацыямі на беларускай (рэзюме), рускай (резюме) і англійскай (summary) мовах аб’ёмам 100–150 слоў.

Бібліяграфічныя спасылкі ў тэксце афармляюцца згодна з главай 5 Інструкцыі па афармленні дысертацыі і аўтарэферата (Пастанова ВАК Рэспублікі Беларусь № 3 ад 28 лютага 2014 г.).

Аўтары нясуць персанальную адказнасць за дакладнасць прадстаўленых матэрыялаў і спасылак, а таксама за прадастаўленне ў рэдакцыю ўжо раней апублікаваных артыкулаў або артыкулаў, прынятых да друку іншымі выданнямі.

Тэрмін падачы дакументаў – да 30 чэрвеня 2015 г. Пасля сканчэння гэтага тэрміна матэрыялы прымаюцца для публікацыі ў штогодніку за наступны год.

ЗМЕСТ

АРТЫКУЛЫ І ДАСЛЕДАВАННІ

Зінаіда Антановіч

Асабісты склад Нясвіжскага мужчынскага дамініканскага
кляштара паводле фармулярных спісаў рымска-каталіцкага
духавенства Мінскай дыяцэзіі за 1867 г. 7

Ганна Барвенава

Строй часоў “свабоды, роўнасці, братэрства” на партрэце
княгіні Тэафіліі Радзівіл 19

Андрэй Блінец

Клецкая бітва і яе месца ў кампаніі 1706 г. на беларускіх землях 28

Віталь Быль

„Mała Warszawka”: польскі нацыянальны рух у Нясвіжы 45

Вольга Гарбачова

Сістэма кіравання Радзівілаўскай масай у 20–30-я гг. XIX ст. 53

Уладзімір Караленак

Трансфармацыя паркавага комплекса Альба ў XIX–XXI стст. 66

Сергей Климов

Имение Заушье. К вопросу о порадзивилловских
административно-хозяйственных комплексах 72

Фёдар Чарняўскі

Удальчык Крыштаф Радзівіл – стараста судовы менскі
(27.09.1738 – 09.02.1746) 78

Сергей Чистяков

Крипта князей Радзивиллов в Несвижском фарном костёле:
история, проблематика датировки и идентификации захоронений,
использования объекта в сфере туризма и охраны памяти 87

Александр Ярошевич

Надгробие Констанции Чудовской (алтарь св. Антония)
в Несвижском фарном костёле 101

ДАКУМЕНТАЛЬНАЯ СПАДЧЫНА

Аляксандр Доўнар

Дакумент 1758 г. аб мерах супрацьпажарнай бяспекі Нясвіжа 108

Вадзім Урублеўскі, Аляксандр Халюкоў

Дэкрэт ад 1 ліпеня 1758 г., выдадзены ваяводам віленскім і
гетманам вялікім Міхалам Казімірам Радзівілам магістрату і
кагалу горада Нясвіжа па пытаннях супрацьпажарнай бяспекі 115

Ігар Самкоў

Дакументы Нясвіжскай ардынацыі 125

МУЗЕЯЗНАЎСТВА

Уладзімір Караленак, Вольга Ціхінская

Вопыт кансервацыі агнястрэльнай зброі XV–XVIII стст. –
гакаўніц Нясвіжскага замка 157

Виктория Карпова, Анатолий Синило

Портрет Доминика V Иеронима Радзивилла. Атрибутация и
история бытования 171

Анатоль Сініла

Іканаграфічная атрыбутацыя партрэта невядомага са збораў
Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь 182

Ирина Скворцова

Кунтушовые пояса из Юрович в собрании Национального
историко-культурного музея-заповедника «Несвиж»:
история обретения и атрибутация 185

100 ГАДОЎ АД ПАЧАТКУ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

Андрэй Блінец

Прыфрантавая Нясвіжчына (1915–1918 гг.) 196

Ігорь Карпеев

Из документов Российского государственного
военно-исторического архива 206

Михаил Кривицкий

Последствия немецких авианалётов в Слуцком уезде Минской
губернии в 1916 г. 221

Юрый Снапкоўскі

Дабрачыннасць у Нясвіжскай ардынацыі князеў Радзівілаў
у гады Першай сусветнай вайны 226

Станіслаў Рудовіч

Вайна і рэвалюцыя без гераізацыі (п'яны пагром Мірскага палаца
ў 1917 г. як тыповы эпізод ваенна-рэвалюцыйнай рэчаіснасці) 233

Сергей Рындин

Депортация германских и австро-венгерских подданных
из Несвижа в годы Первой мировой войны 243

ХРОНІКА І ІНФАРМАЦЫЯ

Міжнародны валанцёрскі экалагічны летнік “Спадчына Радзівілаў” (В.І. Мазалеўскі)	249
Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя “Прыватна- ўласніцкія гарады ВКЛ: лёс праз стагоддзі” (В.А. Быль)	250
Круглы стол “Архіў Радзівілаў” (А.У. Блінец)	251
Міжнародны навукова-практычны семінар “Адраджэнне садова-паркавых традыцый” (А.У. Блінец)	253
Семінар Via Regia (У.У. Караленак)	254
Круглы стол “Першая сусветная вайна. Нясвіжчына. Радзівілы” (А.У. Блінец)	256
Міжнародны навукова-практычны семінар краін СНД і Балты “Інтэграцыйны падыход да кіравання аб'ектамі Сусветнай спадчыны” (Л.У. Івахніна)	257

II Навуковыя чытанні памяці прафесара В. Рабцэвіча (А.У. Блінец)	259
Культурна-адукацыйная работа з мэтавай аўдыторыяй ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж” (В.І. Мазалеўскі)	261
Работа ДУ “Нацыянальны гісторыка-культурны музей- запаведнік “Нясвіж” па ахове гісторыка-культурнай спадчыны шляхам археалагічных назіранняў на тэрыторыі гістарычнай часткі Нясвіжа ў 2012–2013 гг. (В.І. Мазалеўскі)	274
“Віват маладым!” Театрализованная церемонія поздравлення малодожёнаў (Е.В. Рудлевская)	280
Агляд выдання: Maciej Mikolaj Siekierski. Landed Wealth in the Grand Duchy of Lithuania: The Economic Affairs of Prince Nickolas Christopher Radziwill (1549–1616) (Е.Г. Михедова)	283
Агляд выдання: “Dzieje rodziny Ciechanowieckich herbu Dąbrowa (XIV–XXI wiek)” (З.Л. Яцкевіч)	287
Агляд выдання: Каталог Радзівілаўскіх медалёў: са збораў Нацыянальнага гісторыка-культурнага музея-запаведніка “Нясвіж” (У.У. Караленак)	289
Рэзюме	292
Резюме	302
Summary	312
Правілы для аўтараў	321

Навуковае выданне

ACTA ANNIVERSARIA

Зборнік навуковых прац
Нацыянальнага гісторыка-культурнага
музея-запаведніка «Нясвіж»

Заснаваны ў 2015 годзе

Том 1

Укладальнік **Яцкевіч** Зміцер Лявонцьевіч

Камп'ютарная вёрстка *Андрэй Янушкевіч*
Дызайн вокладкі *Яраслаў Мальдзіс*
Карэктар *Соф'я Любанец*

Падпісана да друку 24.03.2015. Фармат 60x84 1/16.
Папера афсетная. Друк афсетны. Гарнітура Minion Pro.
Ум. друк. арк. 18,8. Ул.-выд. арк. 18,9.
Наклад 300 экз. Заказ 2497.

ДУ «Нацыянальны гісторыка-культурны
музей-запаведнік «Нясвіж».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі
выдаўца, вытворцы і распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 1/458 ад 18.03.2015.
Вул. Ленінская, 19, 222603 Мінская вобл., г. Нясвіж.

Таварыства з дадатковай адказнасцю «Новапрынт».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі
выдаўца, вытворцы і распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 2/54 ад 25.02.2014.
Вул. Геалагічная, 59, к. 4, п. 10, 220138 г. Мінск.

ISBN 978-985-9035-81-4

9 789859 035814

Acta Universitaria

2014 ~ TOM 1